

ISSN 2520-2634
eISSN 2520-2650
Индекс 75874; 25874

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

«Педагогикалық ғылымдар» сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия «Педагогические науки»

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Educational Sciences

№1 (62)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

«Педагогикалық ғылымдар» сериясы № 1 (62) наурыз

ISSN 2520-2634
eISSN 2520-2650
Индекс 75874; 25874

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №16507-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Мухатаева Д.И., PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Мыңбаева А.Қ., п.ғ.д., профессор, ғылыми редактор (Қазақстан)

Бұлатбаева А.А., п.ғ.д., профессор м.а., ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)

Айтбаева А.Б., п.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Таубаева Ш.Т., п.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Алғожаева Н.С., п.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Аринова Б.А., п.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)

Ахметова Г.К., п.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Исаева З.А., п.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Трапицын С.Ю., п.ғ.д., профессор (Ресей)

Тайсум Э., PhD (Ұлыбритания)

Христозова Г., п.ғ.д., профессор (Болгария)

Римантас Жельвис, хабил. д., профессор (Литва)

Хусейн Хусни Бахар, PhD, профессор (Түркия)

Пепа Митева, PhD, асс. профессор (Болгария)

Акшалова Б.Н., ф.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Махамбетова Ж.Т., психология магистрі (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Ертаргынқызы Динара, PhD, аға оқытушы (Қазақстан)

Педагогикалық ғылымдар сериясы – білім беру әдіснамасы мен тарихы, психологиялық-педагогикалық зерттеулер, кәсіби білім беру, салыстырмалы педагогика, білім беру менеджменті, инклюзивті білім беру, жоғары оқу орындарын инновациялық дамыту, тәрбие теориясы мен әдістемесі, пәндерді оқыту әдістемесі бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова

Телефон: +7 747 125 6790

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева

Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 13437

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 11.06 б.т. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Тапсырыс №3340. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

2016 жылға дейін ISSN 1563-0293

1-бөлім
**ТАРИХ.
ЖАҢА БІЛІМ БЕРУ
ӘДІСНАМАСЫ**

Section 1
**HISTORY.
METHODOLOGY
OF MODERN EDUCATION**

Раздел 1
**ИСТОРИЯ.
МЕТОДОЛОГИЯ СОВРЕМЕННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Ш.Т. ТаубаеваӘл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: shtaubayeva@yandex.ru

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Мақалада әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық және әлеуметтік-этикалық мұрасындағы рухани-адамгершілік ізгіліктік құндылықтар жүйесі ашып көрсетілген. Ғалымның рухани-адамгершілік мәселелері бойынша идеялары жүйеленген. Бұл идеялар «қайырымды қала», «интеллектуалдық қайырымдылық», «этникалық қайырымдылық», «әдіснама», «дидактика», «психология», «тәрбие», «әдістеме», «үйрету», «ақыл», «парасат», «бақыт» сияқты негізгі ұғымдармен сипатталған. Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы заманауи ғылым философиясы тұрғысынан зерделенді. Әл-Фараби дидактикасы «оқыту мақсаты», «дидактиканың негізгі тұжырымдамалары», «оқыту ұстанымдары» және «мұғалім сапасы» сияқты ұғымдарды қамтиды. Әл-Фарабидің тәрбие теориясы: мақсат, заңдар, тәрбие ұстанымдары, мазмұн-тәрбие әдістері, құралдар, тәрбие нәтижесі категорияларынан тұрады. Тәрбие теориясында этикалық ұғымдарға көп мән беріледі. Автор әл-Фарабидің «бақыт» және «қайырымдылық» ұғымдарының тұғырларын қарастырады. Отбасы тәрбиесінің: ер адам мен әйел адамның рөлдері, қожайын мен жалшының қарым-қатынасы, ата-аналар мен бала қарым-қатынасы, мүлікке қатынас және еңбек тәрбиесі бағыттары жеке жүйеленген. Автор логикалық байланыстарды: білім беру деңгейлерінің /орны/локациясы, «мемлекет – қала – отбасы», білім берушілер – «билеуші – отағасы – отбасы мүшелері – тәлімгерлер», білім беру жолдары – «оқыту – оқу, тәрбиелеу – философияны оқу-ғылыммен айналысу» және т.б. әл-Фарабидің педагогикалық теорияларының тізбегі ретінде жүйелейді. Қорытындыда автор әл-Фарабидің педагогикасы бойынша педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының ғылыми мектебінде жүргізілген зерттеулердің бағыттарын жинақтайды.

Түйін сөздер: ренессанс, педагогика, әдіснама, тұжырымдама, дүниеге көзқарас, зерттеуші, дидактика, оқыту, үйрету, тәрбиелеу, ақыл, бақыт, пайым, парасат, мұғалім, каллиграфия, музыка, психология, қайырымдылық, мұра.

Sh.T. Taubayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: shtaubayeva@yandex.ru

Pedagogical Concept of Al-Farabi

The pedagogical system based on spiritual and moral virtuous values in the philosophical, pedagogical and socio-ethical heritage of Abu Nasir al-Farabi is revealed in the article. The ideas of the scientist on the methodology of pedagogy, didactics, education, psychology and methodology are systematized. These ideas are illustrated by the main categories such as “virtuous city”, “intellectual virtue”, “ethnic virtue”, “methodology”, “didactics”, “psychology”, “education”, “method”, “learning”, “reason”, “prudence”, “happiness”. The pedagogical heritage of al-Farabi is considered from the standpoint of the philosophy of modern science. Al-Farabi didactics includes concepts such as “purpose of learning”, “basic concepts of didactics”, “principles of learning”, and “teacher qualities”. The theory of education of al-Farabi includes the following categories: purpose, laws, principles of education, content - methods of education, means, results of education. In the theory of education, great importance is attached to ethical concepts. The author observes al-Farabi’s approach to the concepts of “happiness” and “virtues”. Separately, systematic family education: roles of women and men, the relationship of master and servants, relations between parents and children, relation to the property and labor education. The author systematizes logical connections as chains of categories in the pedagogical theory of al-Farabi: levels/places/locations of education “state – city-family”, educators – “ruler – head of the family – family members-mentors”, ways of education- “teaching-teaching-education-teaching philosophy – doing science”, etc. In conclusion, the author summarizes the scientific schools of the Department of pedagogy and educational management, conducted research areas on al-Farabi pedagogy.

Key words: Renaissance, pedagogy, methodology, concept, worldview, researcher, didactics, teaching, learning, education, mind, happiness, reason, judgment, teacher, calligraphy, music, psychology, virtue, heritage.

Ш.Т. Таубаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: shtaubayeva@yandex.ru**Педагогическая концепция аль-Фараби**

В статье раскрывается педагогическая система, основанная на духовно-нравственных добродетельных ценностях в философско-педагогическом и социально-этическом наследии Абу Насыра аль-Фараби. Систематизированы идеи ученого по вопросам методологии педагогики, дидактики, воспитания, психологии и методики. Эти идеи проиллюстрированы основными категориями, такими как «добродетельный город», «интеллектуальная добродетельность», «этническая добродетельность», «методология», «дидактика», «психология», «воспитание», «методика», «научение», «разум», «рассудительность», «счастье». Педагогическое наследие аль-Фараби рассматривается с позиций философии как науки современности. Дидактика Аль-Фараби включает такие понятия, как «цель обучения», «основные концепции дидактики», «принципы обучения» и «качества учителя». Теория воспитания аль-Фараби включает следующие категории: цель, законы, принципы воспитания, содержание – методы воспитания, средства, результаты воспитания. В теории воспитания большое значение придается этическим понятиям. Автор рассматривает подход аль-Фараби к понятиям «счастье» и «добродетели». Отдельно систематизировано направление семейного воспитания: ролей женщин и мужчин, взаимоотношений хозяина и слуг, взаимоотношений родителей-детей, отношению к имуществу и трудового воспитания. Автор систематизирует логические связи как цепочки категорий в педагогической теории аль-Фараби: уровни/места/локации образования «государство – город – семья», образователи – «правитель – глава семьи – члены семьи – наставники», пути образования – «преподавание – учение – воспитание – обучение философии – занятие наукой», и др. В заключении автор обобщает научные школы кафедры педагогики и образовательного менеджмента, проводимые направления исследований по педагогике аль-Фараби.

Ключевые слова: ренессанс, педагогика, методология, концепция, мировоззрение, исследователь, дидактика, обучение, научение, воспитание, ум, счастье, разум, рассудительность, учитель, каллиграфия, музыка, психология, добродетельность, наследие.

Кіріспе

Қазақстандағы педагогика ғылымы қазақтың ұлттық рухы, тілі, тарихы, мәдениеті, менталитеті мен тәрбие жүйесінің қалыптасуы мен даму тарихын, әлемдік мәдениеттің жетістіктерін, жалпы адамзаттық тәрбие тарихын тұжырымдау негізінде қазақтың тәрбие тәжірибесін әлемдік педагогикаға танытатын ғылым болуы тиіс. Бұл мақсат заманауи тәуелсіз Қазақстан жағдайында халықтың рухани ахуалына, ұлттық болмысына сай қазақ педагогикасының әдіснамасын жасауды қажет етеді.

Педагогика ғылымының әдіснамасы философия заңдылықтарына сүйенетіні белгілі. Ғылым және білім беру философиясы педагогикаға тәрбиенің мағынасы мен мақсатын анықтауға, адамзат болмысы мен ойлауының қағидаларын дұрыс түсінуге көмектеседі, қоғамдағы өзгерістер туралы пайымдауларды ұсына отырып, тәрбиенің әдіснамалық тұғырларын нақтылай түседі. Философия табиғат пен қоғам дамуының жалпы заңдарын, өмір шындығын танып білу жөніндегі көзқарастың негізгі жүйесі ретінде адамды күшті идеялық сенімге, айқын ұғына білушілікке тәрбиелейді. Педагогика мате-

риалистік диалектиканың негізгі заңдарын, категорияларын, тұғырларын, ұстанымдарын, әдістерін білім беру және зерттеу үдерістерінде шығармашылықпен пайдалануды көздейді (Көбесов, 2004; аль-Фараби, 2014) [1; 2].

Қазақстанда қазақ философиясының әдіснамасын жасауда Ж. Алтаев, А. Қасабек, Ә. Нысанбаев, Ғ. Есім сияқты ғалымдар қыруар еңбек еткені белгілі. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде ғұламаның мұраларын пайымдау, түсініктемелер жазу, халықаралық форумдар, конференциялар, семинарлар өткізу, ұжымдық жинақтар мен журналдар шығару, әл-Фарабиге ескерткіш қою, әл-Фараби кітапханасын, әл-Фараби орталықтарын ашу сияқты шараларға педагогтар да белсенді араласып жүр.

Әл-Фараби мұраларын зерттеуге үлкен үлес қосқан ғалымдар – *Ақжан Машанов, Әлкей Марғұлан, Рахманқұл Бердібай, Ағын Қасымжанов, Әбсаттар Дербісәлиев, Ауданбек Көбесов, Немат Келімбетов, Мекемтас Мырзахметов, Жақыпбек Алтаев, Серғазы Қалиев, Әдібай Табылдиев. Құбығұл Жарықбаев* әл-Фараби еңбектерінің библиографиясын жасады.

Қ.Б. Жарықбаев, С.Қ. Қалиев «Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясын» құрастыра

отырып, ортағасырдағы түркі халықтарының тәлімдік ой-пікірлерінің (Йоллығтегін, Орхон-Енисей жазба ескерткіштері, Қорқыт ата, Әбу Насыр әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашқари және т.б.) нұсқаларын ұсынады, жас ұрпаққа тәлім-тәрбие, білім беру хақындағы педагогикалық көзқарастарына сипаттама береді. А. Көбесов әл-Фарабидің педагогикалық мұрасын зерттей отырып, әл-Фараби педагогикасының философиялық және әлеуметтік-этикалық алғышарттары, жалпы педагогикалық, дидактикалық идеялары, әл-Фарабидің математикалық еңбектерінде жалпы педагогикалық идеяларды қолдануы және іске асыруы жүйесін қарастырды (Көбесов, 2004) [1]. Қ. Сарбасова әл-Фарабидің, Ж. Баласағұнидің, М. Қашқаридің педагогикалық теорияларының қазіргі педагогикамен сабақтастығын ашып көрсете отырып, осы ғұламалардың педагогикалық тұжырымдарын жоғары білім беру үдерісінде пайдалануды ғылыми-әдістемелік және ақпараттық тұрғыдан қамтамасыз ету кешендерін тиянақтады (Сарбасова, 2008).

Соңғы отыз жылдықта педагогика мен психология саласындағы тарихшы ғалымдар философтардың «Қазақстанда бүгін ең көкейкесті философиялық тақырып көшпелі өркениеттің дүниетанымдық сан-салалығы мен философиялық ой түйіндеуінің шығыстық ерекшеліктерін және ғылымның шығыстық әдіснамасын тұтас тұжырымдамалық тұрғыдан саналы түрде ой елегінен өткізу болып табылады» деген пікірін басшылыққа алуда. Әрбір халық «өз тарихын, философиясын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша, ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес» – деген болатын Л.Н. Гумилев.

Қазақ педагогикасының өзіндік төл ерекшелігі оның ізгілендіру мен парасаттылықты, адамгершілік пен адами құндылықтарды жоғары қоятын бай халықтық педагогикалық мұраларымен айрықша орын алады. Қазақтың болмысы түрлі мәдениеттің тоғысында қалыптасқан, ал қазақ педагогикасы рухани мәдениет дамуының қалыптасқан белгілі бір бағдары, деңгейі болып табылады. Қазақ педагогика ғылымының қалыптасуын зерттеу барысында тарихи-педагогикалық танымның әдіснамасы мен тарихи-педагогикалық ілімнің құрылымы сияқты екі талапты орындауға тиіс. Олай дейтініміз, ұлттық ұстаным – халқымыздың ұрпақ тәрбиелеудегі мол тәжірибесін, педагогикалық ілімін пайдалануды, оның өсіп-өркендеп дамуын жүзеге асыру. Мұның өзі қазақ педагогика

ғылымын өз деңгейіне көтеру, оның әлемдік педагогикадағы орнын айқындау және ұлттық тұжырымдамасын жасау міндеттерін алға қояды (Сарбасова, 2008; Назарбаев, 2016) [3; 4].

Түркі тектес халықтардың барлығына ортақ алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің дамуы VI-IX ғасырлардан бастау алады, бұл қоғамдық сананың алғаш дүниеге келу кезеңі (Орхон-Енисей жазу ескерткіштері, Қорқыт ата тағылымдары, т.б.) болып табылады. Орхон-Енисей ескерткіштерінен кейін түркі тектес халықтардың алғашқы педагогикалық ой-пікірлерінің дамуы Қорқыт есімімен байланысты. «Қорқыт ата кітабында» сол дәуірдегі түркі тектес халықтардың тәлім-тәрбиелік ой-пікірлерінің өзіндік ерекшелігін айқындайтын педагогикалық туынды екендігін білдіреді. Адамзат тарихында ұрпаққа тәрбие берудің жалпы адамзаттық идеяларын жүзеге асырып, жаңа педагогикалық жүйенің қалыптасуында өз заманында Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» атанған әлемге әйгілі ойшыл, ғұлама ғалым, ұлттың ұлы кемеңгері Әбу Насыр әл-Фарабидің алатын орны ерекше.

Әл-Фараби, немесе Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн тархан ибн Ұзлағ әл-Фараби Ат-Түрки. Ат Түрки – шыққан тегі түрік дегені, әл-Фараби – Фараб қаласынан шыққан дегенді білдіреді. Өзінің азан шақырып қойған аты – Мұхаммед, әкесінің де аты – Мұхаммед, атасының аты – Тархан, бабасы – Ұзлағ. Кейде оны жай ғана «Тархани» деп те атаған. Тархани кім, біз оны қай деңгейде пайымдап жүрміз деген сұрақ көкейге келіп, тіреледі. Жауап керек, әрине.

Әл-Фараби ертедегі Қазақстан жерінен шыққан әрі қазақ топырағында дүниеге келген, ғұлама ғалым. Шығыстың ұлы ойшылы, әрі ағартушысы, әйгілі математик, философ, музыка зерттеушісі, тарихшы болған. Туған жері Отырар (Фараб) қаласы. Отырар ойшылдарының ең атақтысы, ең ғұламасы – Аристотельден кейінгі «екінші ұстаз», «шығыстың Аристотелі», ұлы ғұлама. Әбу Насыр әл-Фараби (870-950) ірі сауда орны, мәдениет орталығы болған Отырар (Фараб – Қарашоқы) қаласында туып, сонда білім алған, кейін Бағдат (Сирия) қаласында ұстаз болып, сонда жерленген. Түркі, парсы, араб тілдерінде сөйлей де, жаза да білген. Грекше, латынша, санскритше, т.б. тілдерді біліп, ертедегі грек тілінен араб тіліне көп еңбек аударған. Ғақлиялық (ғылымилық) бағыттың бастаушысы. Ғалымның ғылыми еңбектерінің саны жүзден астам (зерттеушілердің кейбіреуі екі жүзге тарта дейді). Оларды топтасак: астрономия, астро-

логия, математика, логика, музыка, дәрігерлік ғылым, табиғат ғылымдары, социология – әлеуметтік ғылым, лингвистика – тіл ғылымы, поэзия – риторика, философия, педагогика. Ұлы ғалымның «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» атты еңбегі – ағылшынның атақты утопист-социалисі Томас Мордың еңбегіне негіз болған.

Әл-Фараби Дамаск (Шам) қаласындағы медреседе сабақ беріп, ұлағатты ұстаздық еңбектер жазып, әлемдегі екінші ұстаз (Аристотельден соң) аталған. Оның ұлы шәкірттерінің бірі – Әбу Әли ибн (Сина Авиценна) болған (Әлімжанов, 1981) [5].

Ғұламаның өмірі мен білім алу жолын көрнекті жазушы Әнуар Әлімжанов «Ұстаздың оралуы» атты кітабында сол замандағы табиғаттың кереметтілігін, қоғам тынысын, әл-Фарабидің ғылымға құштарлығын, тынбай ізденісін, табанды төзімділігін, асқақ арманын, бағбандығын, өмірі мен еңбегін ғылымға құрбан еткендігін ерекше бір құрметпен әрі терең сезіммен сипаттай отырып, оқушы қауымға мәнерлі де әсерлі жеткізген (Әлімжанов, 1981) [5].

Жиырмамыншы ғасырдың 80-жылдары қазақ философиясының тарихын зерттегендердің, одақ көлемінде танылған таным теориясын жасаушылардың дәрістерінде тек қана бабамыздың мұрасы зерттеліп жатыр деген мағлұматтарға, кейбір қысқа сілтемелерге қанық болдық [1; 6].

Университет деңгейінде ғұламаның мұраларын пайымдау, түсініктемелер жазу, конференциялар өткізу, ұжымдық жинақтар шығару шаралары, ғұламаны түсіну мен түсіндіру жұмыстары педагогика мен психология саласындағы ғалымдарда да өз үлестерін қосып келеді. Айталық, 1990 жылы танымал ғалым Ауданбек Көбесов «Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы» тақырыбында докторлық диссертациясын Ташкентте қорғап келгенде ғылыми қауымдастық ерекше қуанышқа бөленгені рас. Сол 1990 жылдары Құбығұл Жарықбаев пен Серғазы Қалиев құрастырған «Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы» қазақ және орыс тілдерінде жарық көрді. Антологияның 1-томының «Әбу Насыр әл-Фараби» бөлімінде ғұламаның тәрбие мен білім туралы ойларын жүйелеп, оның еңбектерінен үзінділер берген (Шаукенова, 2012; Жарықбаев, 1994) [7; 10].

Бұл антология – аса құнды кітап, себебі ол зерттеушіге бағыт-бағдар беруші еңбек. Зерттеушілер осы ізденістерге сүйеніп, халықтық тәрбие тәжірибесін, этнопедагогикалық зерттеулерді жоғары деңгейде жүргізді. Сол

зерттеулердің ішінде ғұламаның педагогикалық ой-пікірлерін зерделеушілер де жеткілікті. Дегенмен көптеген басылымдардан байқағанымыз, әсіресе педагогика саласы тарихшылары әл-Фарабидің өмірбаянын да, оның ғылыми мұрасын да бірсарынды сипаттаудан, қайталаулардан, жазылған пікірлердің ұқсастығынан, ғұламаның негізгі еңбектерінің әртүрлі атаумен келтіруден аса алмады. Бұл болашақ зерттеушілер үлесіндегі аманат деп білейік.

Зерттеудің мақсаты – әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасын заманауи педагогиканың философиясы мен әдіснамасы тұрғысынан жүйелеу және құрылымдау.

Зерттеудің әдістері – әдебиетті зерделеу және талдау, теориялық талдау мен жинақтау, индукция мен дедукция, жүйелеу, моделдеу, түсіндіру.

Әдебиеттер шолу

Мемлекетті көркейтетін ізгілікті қоғам қандай болу керек деген сұрақ ойшылдарды ерте заманнан ойландырған-ды. Бүкіл саяси-әлеуметтік ойлар тарихында Конфуций, Платон, Аристотель және тағы басқа ірі ойшылдардың мұрасын жалғастырып, кемеңгер тұлғалардың ізгілікті қоғам құру жайлы идеялары қашан да өркениетті мемлекеттің үлгісі, оның өлшемі болып қалады.

Әл-Фараби өмір сүрген уақыт – *Ренессанс, яғни Қайта Өрлеу дәуірінің басы*. Бұл дәуірдің тарихи құбылысын әдіснамалық тұрғыда зерттеген белгілі ғалымдардың пікірінше, қоғамдағы ізгілікті басқаруға әсер еткен Орта Азиялық Ренессанс дәуірінің мынандай қағидаларын атауға болады: *гуманизм мен ізгілік* – Ренессанстың негізгі ұстанымдары; *ізгілікті қоғам орнату* – дәуірдің мұрат-мақсаты; *адамгершіліктің күшеюі, мәдениеттің дамуы, адамды ең жоғарғы тұлға деп қарастырып, оның еркіндігін, жақсы өмір сүруін насихаттау* – заманның құндылығы; *халық тәрбиесіндегі салт-дәстүрлерді әдет-ғұрыптарды, тілді жаңғырту* – кезеңнің өзегі. Демек, сол заманның ұстанымдары, мұрат-мақсаттары, адамгершілік құндылықтары, тәрбиенің тарихи тәжірибесі ғылым мен білімнің, мәдениет пен тарихтың қызмет аясы, әрі көрінісі ретінде белгіленді (Шаукенова, 2012) [7].

Педагогика тарихында жеке (персоналий) ағартушылардың, ойшылдардың педагогика ғылымы мен білім беруге қосқан үлесін зерделегенде «ой (объективтік шындық туралы түсінік, пікір, ұғым; ақыл, ес, сана; көңіл, ниет, пейіл)», «*пікір* (өмірдегі заттар мен құбылыстар тура-

лы көзқарас, тұжырым, пайымдау)», «көзқарас (ой-пікір, ұғым, түсінік)», «идея (адам ойының логикалық процесі, жоспар, жоба; белгілі бір ой, пікір; мақсат, мұрат)», «тұжырым (белгілі бір істің қорытындысы)», «мұра (ежелден келе жатқан мәдени нұсқалар)», «жүйе (буын, сала; жөн, тәртіп)», «қағида (әбден қалыптасқан барлық адамдарға ортақ заңдылық, бұлжымайтын тұжырым)», «ілім (белгілі бір сала туралы ілім)», «ұстаным (нақты бір нәрсеге көзқарас; позиция)», «тұжырымдама (белгілі құбылыстар жайындағы көзқарастар жүйесі)» сияқты ұғымдар көбінесе синоним сөздер ретінде қолданылады. Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасын аталған ұғымдарды мағыналас-тығын ескеріп, ғұламаның педагогика мен білім беру саласындағы көзқарастарын зерттеу-шілердің ғылыми нәтижелеріне сүйене отырып тұжырымдадық (Жанұзақов, 2008) [6].

Әл-Фарабидің философиялық дүниетанымы үш басты ұстанымды қамтиды. Олар: 1) дүниенің мәңгілігін тану; 2) детерминизм – зерттеу ұстанымы ретінде; 3) парасат туралы ілім. Бұл үш принцип – әл-Фараби философиясының биік шыңы, әрі ерекшелігі болды.

Ғұлама өзінің трактаттарын жазып даярлағанда педагогиканың философиясы мен әдіснамасындағы *гуманистік, жүйелілік, антропологиялық, құндылықтық, іс-әрекеттік, тарихи, тұлғалық, психологиялық, социологиялық, герменевтикалық, экономикалық* сияқты тұғырлардың негізін салып және оларды қисынды пайдаланудың үлгісін көрсетті.

Олай дейтініміз *гуманистік тұғыр* аясындағы ізгілендіру әл-Фарабидің педагогикалық идеяларының өзегі болды. *Жүйелілік тұғыр* оның «Ғылымдар классификациясы» еңбегіндегі ғылымдар жіктелімін жасау әдіснамасынан көрініп тұр. *Антропологиялық тұғыр* ғұламаның адам баласының табиғи болмысын талдауында қолданылған. *Құндылықтық тұғыр* әл-Фарабидің адамды ең жоғары құндылық деп қарастыруында пайдаланылған. *Іс-әрекеттік тұғыр* ғұламаның әрекет мінез-құлықтың басы деп тануынан байқалады. *Тарихи тұғыр* әл-Фарабидің әрбір табиғи немесе қоғамдық құбылыстың шығу мен даму жолдарын анық көрсетуімен қолданысқа енді. *Тұлғалық тұғыр* оның қала басшысына, ұстазға, шәкіртке және зерттеушіге қойған талаптарында көрініс тапты. *Психологиялық тұғырға* ғұламаның жас, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық, психологиялық түрлі қырлары жайлы айтқан ойлары дәлел. *Социологиялық тұғырды*

әл-Фараби ақылды, пайымдағыш, мінсіз, еңбекқор отбасы үлгісін ұсынуда шебер пайдаланды. *Герменевтикалық тұғырдың* үлгісін ғұлама Аристотельдің, Птоломейдің еңбектеріне жазған түсініктемелерінде ұсынды. *Экономикалық тұғырды* әл-Фараби адамның дүниеқоңыздық, сауыққұмарлық, нәпсіқұмарлық, ысырапшылық, комағайлық, тойымсыздық, сарандық сияқты ұнамсыз қасиеттерін бейнелеуде қолданды.

Нәтижелер және талқылау

Әл-Фарабидің философиялық жүйесінде оқу үдерісінде берілген білім мен ғылыми білім, рақат пен азап, болмыс пен ойлау, әдіснама мен дидактика диалектикасы қарастырылды (**1-сурет. Әл-Фарабидің дүниетанымы мен педагогикалық тұжырымдамасы**).

Әл-Фараби алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің жетістіктерін жаңғыртып, халық даналығы туғызған данышпандық ой-пікірлерге, шығыс мәдениетінің озық үлгілеріне ден қоя отырып, өзінің *түпнұсқалық педагогикалық тұжырымдамасын* жасады. Оның педагогикалық тұжырымдамасы әдіснаманы, дидактиканы, тәрбие теориясы мен әдістемені бірге қамтитын іргелі жүйе болып табылады.

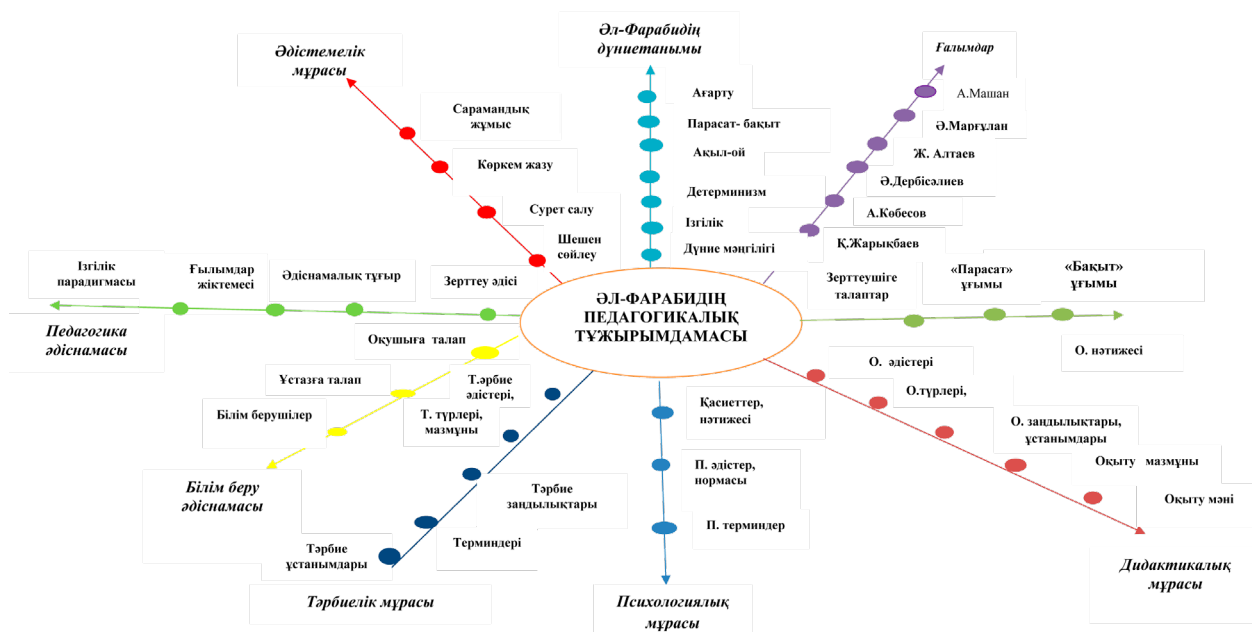
Әл-Фарабидің тәлім-тәрбиелік идеялары теориялық дәрежесі жағынан іргелі педагогикалық ілімге бастапқы негіз бола алады, әсіресе оның күллі адамзат қауымдастығының жиынтығы ретінде ұлы қоғамды суреттейтін ізгілік тұғырнамасы қазіргі педагогиканың жетекші идеясы болып отыр. Ғұламаның адамгершілік ізгіліктер туралы пайымдаулары «Өзін-өзі тану» пәні арқылы берілетін рухани-адамгершілік құндылықтардың негізі іспеттес. *Әл-Фараби адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді*.

Әл-Фараби жетілген тұлғаны тәрбиелеу үшін «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» деген басты қағиданы ұсынды.

Ғұлама өзінің трактаттарында әдіснамалық, тәрбиелік, дидактикалық әдістемелік жүйелерін ұсынды. Әл-Фарабидің гуманистік идеяларға толы педагогикалық көзқарастары ғұламаның «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Бақыт жолын сілтеу», «Азаматтық саясат», «Риторика», «Поэзия өнері» сияқты көптеген трактаттарында сипатталған. Бұл еңбектерде оқытудың мақсаты мен әдістемесі, білімнің беріктігі, жүйелілігі, оқытудың қолжетімділігі, көрнекілігі қамтылған, білім алушының белсенділігі мен мақ-

сатқа ұмтылушылығына көңіл бөлінген. Дағдылар, әдеттер, қабілеттілік сияқты педагогикалық ұғым-

дар, тәрбиенің әдістері (өзін сендіру, мәжбүрлеу және т.б.) талданған (Аль-Фараби, 2019) [8].

1-сурет. Әл-Фарабидің дүниетанымы мен педагогикалық тұжырымдамасы

Ізгілендіру әл-Фарабидің педагогикалық идеясының өзегі болған. Ғұлама білім берудің ізгілендіру ұстанымына негізделуі қажет екендігін өз уақытында ғылыми тұжырымдалған ой-пікірлерімен айқындап кеткен. Ал, бүгінгі таңда әл-Фарабидің көрегендігі мен ғұламалылығы дәлелденіп, он ғасыр өтсе де, жаңа білім беру парадигмасы ретінде ізгілендіру танылып отыр. Демек, әл-Фарабидің философиялық, саяси-этикалық, музыкалық мұраларынан ұғатынымыз мемлекет халықтың, жеке адамның рухани болмысының толыққандылығымен, тереңдігімен нығаяды (Сарбасова, 2008; Ұлы ойшыл ғұлама..., 2019) [3; 9].

Жалпы педагогиканың бір саласы болып табылатын тәрбие теориясының әдіснамасын әл-Фарабидің тәрбиенің заңдылықтарын, ұстанымдарын, мақсатын, мазмұнын, әдістерін, құралдарын, нәтижесін тұжырымдамалық тұрғыдан негіздейтін жетекші педагогикалық ой-пікірлері айқындайды. *Тәрбиелеу* – халықтардың бойында білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. Тәрбиелеу – жеке адамның *кісілігін* қалыптастыру деп көрсетеді. Ол тәрбие әрекетінде қатты әдіс (қатаңдық) пен жұмсақ әдісті (жұмсақтықты) ұштастыра білуді ұсынады. Тәрбие тәжірибе және іс-әрекет арқылы беріледі деді әл-Фараби (аль-Фараби, 2016) [4].

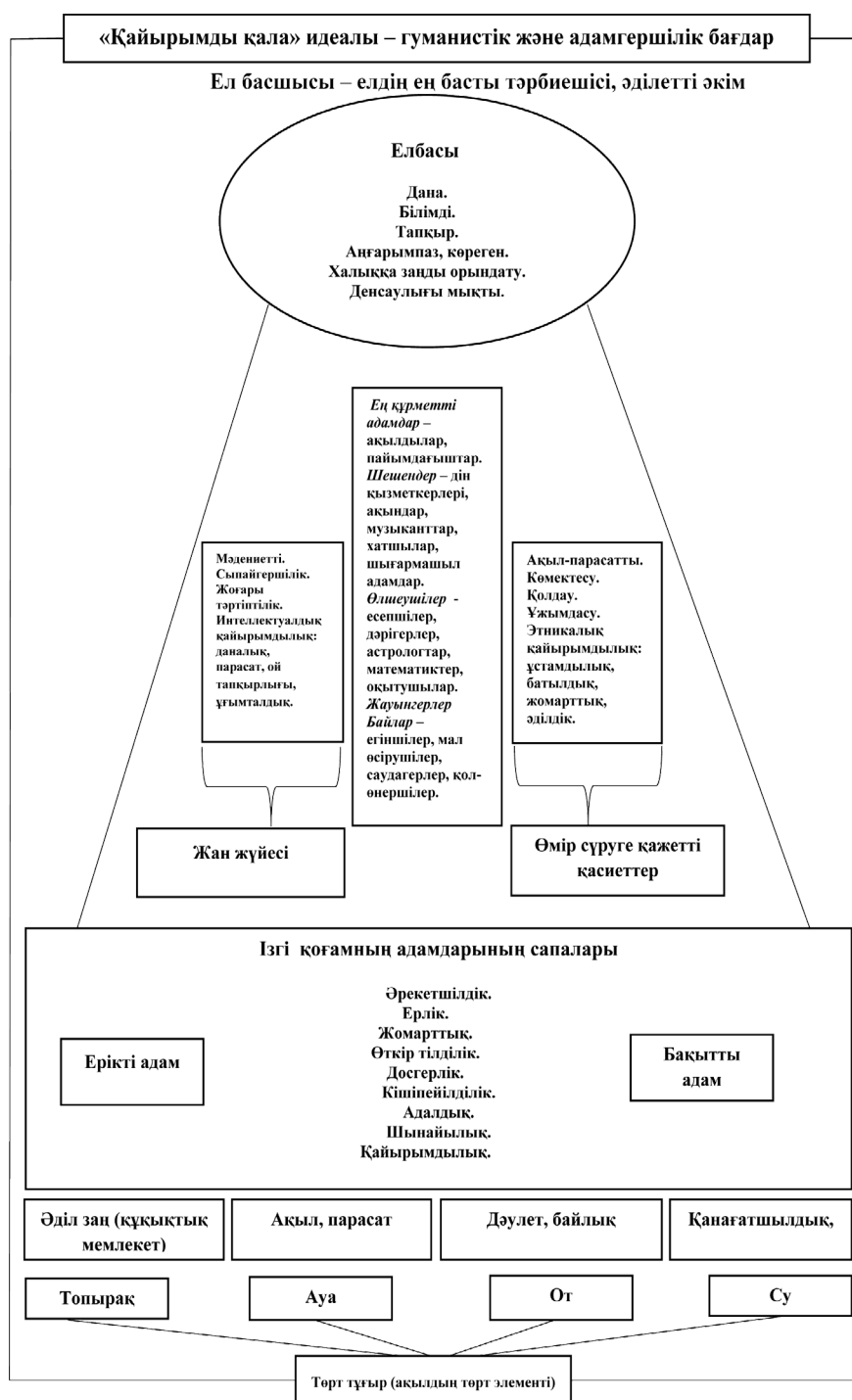
Әл-Фараби өзінің дүниеге көзқарасын «Қайырымды қала тұрғындары», «Әлеуметтік-

этикалық», «Бақытқа жету туралы» атты трактаттарында адам қоғамының шығуы, оның өмір сүру формалары, адамның мінез-құлқы, әділетті әкімнің бейнесі туралы ой тұжырымдайды. Қоғамның құрылымын талдай келіп, ол аламдардың өмір сүру ортасы ретінде қала халқын алады. Үлгілі құрылым ретінде «қайырымды қаланы» тандайды. Ізгі мемлекет (қала) туралы ілімін жасауда әл-Фараби Платонға еліктеп, мемлекеттің әр мүшесі белгілі бір қызмет атқаратын адам тәніне ұқсас етіп қарастырады. Әл-Фараби ізгі мемлекеттің тууы, ең алдымен мемлекет басшысына, оның ақыл-парасатына, тәрбиесіне тікелей тәуелді деп қорытынды жасайды. Басшының ақиқат және көкейкесті мақсаты болу керек. Бейқамдық – сәтсіздікке бастайды, сондықтан басшы бейқамдылыққа қарсы күресе білу керек деген еді.

Әл-Фараби «Ел басшысы – елдің ең басты тәрбиешісі, әділетті әкім» деп есептеді. *Елбасы* дана, білімді, тапқыр, аңғарымпаз, көреген, халыққа заңды орындата алуы және денсаулығы мықты болуы керек деп білді. *Халықты келесідей топтарға бөлді: 1) ең құрметті адамдар* – ақылдылар, пайымдағыштар; 2) *шешендер* – дін қызметкерлері, ақындар, музыканттар, хатшылар, шығармашыл адамдар; 3) *өмісешілер* – есепшілер, дәрігерлер, астрологтар, математиктер, оқытушылар; 4) *жауынгерлер*; 5) *бай-*

лар – егіншілер, мал өсірушілер, саудагерлер, қол-өнершілер. *Адамдардың жан жүйесінде* мәдениеттілік, сыпайгершілік, жоғары тәртіптілік, интеллектуалдық қайырымдылық (дана-лық, парасат, ой тапқырлығы, ұғымталдық), *ал олардың өмір сүруге қажетті қасиеттерінің қатарынды* ақыл-парасаттық, көмектесу, қол-

дау, ұжымдасу, этникалық қайырымдылық (ұстамдылық, батылдық, жомарттық, әділдік) жа-тады. *Ізгі қоғамның адамдарының сапаларына* әрекетшілдік, ерлік, жомарттық, өткір тілділік, досгерлік, кішіпейілділік, адалдық, шынайылық, қайырымдылық болуы керек деп ұйғарды (аль-Фараби, 2014; Сарбасова, 2008) [2; 3].

2-сурет. Әл-Фарабидің тәрбие идеалы

Әл-Фарабидің дүниетанымдық пайымы бойынша ақылдың төрт тұғыры болып табылатын **топырақ, ауа, от, су** ізгі мемлекетте әділ заң (құқықтық мемлекет), ақыл, парасат (ақылды мемлекет), дәулет, байлық (бай-қуатты мемлекет), қанағатшылдық (өмір сүру салты) арқылы толық жүзеге асады деген сенімде болды.

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жасөспірімдер тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған. Сол себепті алдымен *«Қайырымды қала» идеалы – гуманистік және адамгершілік бағдар* екендігін жүйелеп, *2-суретте* көрсеттік (*2-сурет. Әл-Фарабидің тәрбие идеалы*).

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары арқылы жасөспірімдер

тәрбиесінің тұтас тұжырымдамаларын ұсынған. «Адамның ар-ожданы алдында адал, шыншыл болуы – адал өзіне-өзі қасиетті болуынан, жүріс-тұрысы ізетті болуынан ғана тұады», – деп көрсетеді. **Ерікті түрде тәрбиелеу өнері** өте-мөте көп күш керек етеді. Адамның әуелден тоқымашы... болып тумайтыны сияқты қайырымдылық пен жаман қылық та әуел бастан жаратылысынан дарымайды. ... Сөз жүзінде емес, мінез-құлықты іс жүзінде шыңдау арқылы іске асыруға болады, – деп түйіндеді Әл-Фараби (аль-Фараби, 2014; Жарикбаев, 1994) [2; 10].

Қазіргі педагогикадағы тәрбие теориясының құрылымына сәйкес әл-Фарабидің «тәрбие» ұғымының мәнін былайша көрсетуге болады (**1-кесте**).

1-кесте – Әл-Фарабидің «тәрбие» ұғымы

№	«Тәрбие» ұғымының құрылымы	«Тәрбие» ұғымының мазмұны
1.	Мәні	«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі».
2.	Заңдылықтары	«Қайырымдылық бақытқа жету үшін керек. Ол табиғи түрде де, қалау түрінде де бола алады. Зұлымдық бақытқа жетуге кедергі жасайды». «Адамдар туралы айтсақ, оларды қосатын, байланыстыратын дәнекер, тұтқа - адамгершілік болып табылады. Сондықтан адамдар адамзат тегіне жататын болғандықтан өзара бейбітшілік, татулық сақтауы ләзім».
3.	Ұстанымдары	- Тәрбиенің адамды бақытты және белсенді қоғамдық өмірге дайындауға бағытталуы; - Тәрбиенің өмірмен, еңбекпен байланыстылығы; - Тәрбиенің адамдармен қарым-қатынаста тәрбиелеуге бағытталуы; - Тәрбиенің ізгілендіруі; - Тәрбиедегі тұлғалық қатынас.
4.	Мақсаты	«Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғарғы бақытқа жету болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы қажет. Сонан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп, соған әрекет жасауы керек. Ол үшін ақылгөй ұстаз керек».
5.	Мазмұны	Адамгершілік, еңбек, ақыл-ой, патриоттық, эстетикалық, имандылық, дене тәрбиесі.
6.	Әдістері	Үйрету, жаттықтыру, сендіру, мінез-құлықтағы орта шаманы тез табу, өнеге, талап, педагогикалық ықпал ету («жұмсақ» және «қатты» әдіс), мойынұсындыру, мақтау.
7.	Құралдары	Еңбек, қарым-қатынас, өнер, табиғат, ғылым негіздері.
8.	Нәтижесі	«Біз жақсы мінез-құлық пен парасатқа ие болған кезде солардың арқасында міндетті түрде бақытқа жетеміз... Бұл екеуі бар кезде өзіміз және іс-әрекеттеріміз үстем де кемел болады, осылардың арқасында біз шын мәнінде кәсірлі, қайырымды, инабатты боламыз».

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатырғаны ақиқат.

Қазіргі кезде педагогиканың негізгі ұғымдарына «тұлғаны қалыптастыру» ұғымы да

жатқызылады. Себебі, бүгінде білім беру парадигмасының өзгеруіне байланысты, бірінші басымдық ретінде оқушыларда пәндік білім, білік, дағдыны емес, оның тұлғасын қалыптастыру қойылып, тұлғаға бағдарланған оқыту мен тәрбиелеуді іске асыру көзделуде. Жеке

тұлғаны қалыптастыру ұғымын ғұлама әл-Фараби былай анықтайды: **«Жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен кемелдікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі игілікті және қайырымды адам боламыз, біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады».**

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы оның әлеуметтік-этикалық, философиялық, музыкалық трактаттарындағы ойларымен ұштасып жатырғаны ақиқат.

Ғұламаның педагогикалық тұжырымдамалары негізінен «бақыт» және «парасат» ұғымдарының төңірегінде өрістейді.

Бақытқа жету жайында: бақытқа жеткізетін, негізінен, денсаулық, еңбек және білім деп

түсіндірді. Бақытқа жеткізетін ізгіліктер: теориялық ізгілік, ойшылдық, этикалық ізгілік, практикалық (әрекеттік) өнер. Демек, әл-Фараби этикалық категорияларға жақсылықты, достықты, өзара көмекті, әділеттілікті, абыройды, қанағаттануды, бақытты жатқызады (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің педагогикалық жүйесіндегі «бақыт» ұғымы – этикалық ұғым, яғни әрбір адамды бақытқа жеткізу мұраты. Бақытқа жетудің негізінде философия, ғылыми білімдер арқылы дүниедегі пәк тазалықты, әдемілікті бойға сіңіру, ойға, жүрекке ұялату, дарыту әрекеті жатады (2-кесте). Кестеде этикалық категорияның мәні, әрекеттің әдіс-тәсілдері, нормасы, нәтижесі, бақытқа жетуге қажет қасиеттер түйінделген. Бұл құрылымның ішінде ғұламаның адамгершілік нормасы туралы қағидасының орындалу реті нақты берілген.

2-кесте – Бақыт – этикалық ұғым

№	«Бақыт» ұғымының құрылымы	«Бақыт» ұғымының мазмұны.
1.	Мәні	Бақыт – адамның түпкі мақсаты.
2.	Әдіс-тәсілдері	Бақытқа жеткізетін жол – әрекет. Әрекет түрлері: 1. Адамның өзінің дене мүшелерін пайдалану әрекеттері (орнынан тұру, отыру, көру, есту). 2. Жан affектілері: құштарлық, рақат, қуаныш, ашу, қорқыныш, жабырқау, күйіну, қызғаныш және сол сияқтылар. 3. Ақыл-парасат.
3.	Нормасы	Әл-Фарабидің норма (шек) туралы қағидасы: Шамадан тыс ауытқу – не артық кету немесе кем түсу. Мысалы, ержүректілік (батылдық, ұстамдық) – жақсы қасиет. Шектен тыс батылдық көзсіз батырлыққа, қорқақтыққа апарады. Жомарттық (үнемшілдік және ақшаны дұрыс жұмсау) – жақсы қасиет. Шектен тыс үнемшілдік сараңдыққа әкеледі. Шектен тыс артық ақша жұмсау, үнемшіл болмау ысырапшылыққа соқтырады. Рақатты шамамен пайдалану нәпсіге (ішіп-жемге, әйел жынысына) ұстамдылық арқылы келеді. Рақатқа шектен тыс берілу тойымсыздыққа, қомағайлыққа соқтырады.
4.	Түпкі нәтижесі	Адамгершілік – ізгілік пен қайырымдылықтың үйлесімі және жеке адамның осы үйлесімді ұстанымға айналдыруы.

Кестеде этикалық категорияның мәні, әрекеттің әдіс-тәсілдері, нормасы, нәтижесі, бақытқа жетуге қажет қасиеттер түйінделген. Бұл құрылымның ішінде ғұламаның адамгершілік нормасы туралы қағидасының орындалу реті нақты берілген.

Әл-Фарабидің әлеуметтік-этикалық трактаттарында «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат. Игіліктердің ішінен бақыт – ең үлкен игілік. Әрекеттер адамның өзінің ықтиярлығына,

таңдауына негізделген болса, ол бақытқа жетеді. Ол мінез-құлыққа жеткізетін әрекеттер – жақсы әрекеттер. Бақытқа жеткізетін әрекеттер: ержүректік, үнемшілдік, нәпсіге ұстамдылық, сөзге тапқырлық, адалдық, қайырымдылық. *Жаман мінез – рухани кесел*» делінген. *Білім адамды бақыт пен қуанышқа бөлейді*. Білімді меңгеру, түрлі қолөнерді игеру, моральдық сапаларды қалыптастыру тынымсыз еңбекпен іске асады», – дейді ғұлама. *Әл-Фараби адамды оның рухани*

дағдылары мен мінез-құлықтың жақсы сапалары бақытты етеді деді.

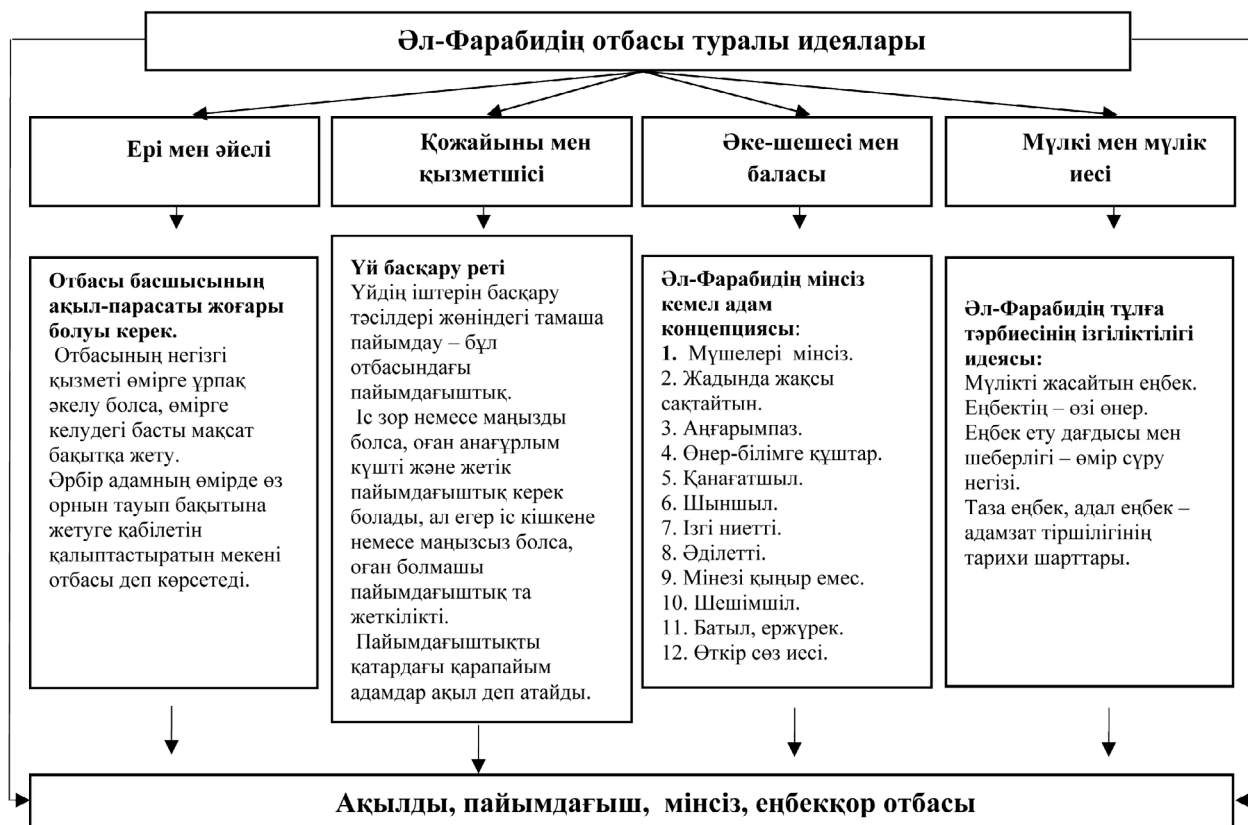
Сонымен, әл-Фарабидің педагогикасының түпкі мақсаты – адамдарды бақытқа жеткізу. Әл-Фарабидің пікірінше, философия ақиқатқа жетуге ұмтылғандықтан адамзаттың бақытқа жетуіне қызмет етеді. *Ол адам баласын жаратылыстың ең ұлы құндылығы деп есептеді.*

Әл-Фараби ақылды, пайымдағыш, мінсіз, еңбекқор отбасы үлгісін ұсынды. Бүгінгі отбасы тәрбиесі жағдайында отағасының бойынан табылуға тиісті қасиеттер ретінде бұл қасиеттер бүгінде де өз өзектілігін жоймаған (**3-сурет. Әл-Фарабидің отбасы туралы идеялары**).

Бұл тұста ғұлама әл-Фараби өзінің «Бақытқа жету жолында» деген еңбегінде отбасы басшысының ақыл-парасатының жоғары болуы ондағы өмірді дұрыс ұйымдастыруға

және отбасы мүшелерін бақытты тұрмыс кешуге бастайтын басшылығында өте маңызды орынды иеленетінін сипаттайды. Сөйтіп, оны *пайымдағыштық* қасиетпен байланыстырады.

Отбасының негізгі қызметі өмірге ұрпақ әкелу болса, өмірге келудегі басты мақсат бақытқа жету деп білген әл-Фараби. Мұндай көзқарастар бүгінгі ғылыми-педагогика теориясындағы отбасы қызметтерінің бірі ұрпақ жалғастырушылықты көрсетсе, өмірге келген ұрпақтың бақытты болашағын қамтамасыз ету де отбасы міндеті екендігін ескертеді. Әрбір адамның өмірде өз орнын тауып бақытына жетуге қабілетін қалыптастыратын мекені *отбасы* деп көрсетеді. Оның отбасы тәрбиесі жөніндегі көзқарастары мен трактаттарындағы өсиеттері өз замандастары мен келер ұрпақ зерттеулеріне арқау болып, негізгі бағытты нұсқады.

3-сурет – Әл-Фарабидің отбасы туралы идеялары

Әл-Фараби араб халифатында ертеден қалыптасқан дәстүр бойынша мемлекет басқаруға лайық білім-парасаты, мінез-құлқы барынша кемелденген мінсіз адамның қалыптасуын отбасы тәрбиесінің ең бірінші міндеті деп қарастырған.

Бұл – сол қоғамның өркениеттілікке жетуі үшін қажетті тұлғаның моделі ретінде сипатталды. Әл-Фараби мұнда туа біткен немесе жас кезінен бойына дарытылып егілетін он екі қасиеттің атын атайды.

Әл-Фараби осы қасиеттердің бәрін бала бойында қалыптастыра отырып *«мінсіз адамды»* тәрбиелеп шығарамыз деп тұжырым жасайды. Дегенмен, әл-Фараби бұл қасиеттердің барлығы бірдей бір кісінің бойына бітіп, дари қоюы сирек болатын құбылыс екенін ескере отырып: «... жоғарыда аталған шарттардың алтауы немесе бесеуі оның бойына біткен болса, онда қиялдау қабілеті жағынан теңдесі болмағандықтан ол осы қаланың айтулы басшысы болмақ» - деп, ғұлама тәрбиенің тұлғалық идеясын басшылыққа ала отырып, отбасын және ондағы тәрбиені басқару қашан да мемлекеттік мүддеге сай қойылуы қажеттігін дәлелдейді (аль-Фараби, 2014; Жарикбаев, 1994; аль-Фараби, 2016) [2; 8; 10].

Сонымен, ғұлама еңбектеріндегі отбасы тәрбиесін ұйымдастырудың тұжырымдамалық идеясы ізгі қоғамда орналасқан ізгі отбасы жағдайында баланың әрбір әрекетінің ізгілікке бағытталған құлқын қалыптастыруды көздейтін, тұлға тәрбиесінің ізгіліктілігі идеясымен айқындалады. Г.В. Плехановтың айтуынша, қоғамдық психологияның мән-мағынасын түсінбейінше, бізге әдебиет, өнер, философия және т.б. ілім тарихында бір адым ілгері басуға болмайды. Әбу Насыр әл-Фараби ұғымынша, әлеуметтік топтардың ең үлкені – адамзат қоғамы, халықтар мен тайпалар.

Ғұлама ғалым планетамыздағы халықтар бір-бірінен үш ерекшелігі арқылы ажыратылады дейді. Бұл айтқандарға әрбір халықтың табиғи әдет-ғұрпы мен салт-санасы, мінез бітімі мен тіл ерекшеліктері жатады.

Әл-Фарабидің педагогика ғылымының негізін салушы екендігін оның еңбектерінде қарастырылған педагогикалық ұғымдардың анықтамалары неғұрлым нақтылай түседі.

Педагогикалық ойлардың тарихында әл-Фараби оқыту теориясын жүйе ретінде анықтауға *«Ұлы дидактиканы» ұсынған Я.А. Коменскийден алты жүз жыл бұрын жасады деуге толық негіз бар.*

Әл-Фараби өз заманындағы ғылымдарды қандай ретпен, қандай мазмұнда, қандай әдістермен оқу, оқыту қажеттілігін шешіп беруді ойластырған. Маңызды педагогикалық мәселелерді шешуге арналған еңбегі **«Ғылымдар классификациясы»** Шығыс және Батыс елдерінде мәлім болып, 500 жыл бойы мектептерде ғылым негіздері жөнінен негізгі бағдарламалық жетекші құрал болды. Ғұламаның бұл еңбегінің ғылым тарихында алатын орны ерекше, себебі ғылымдарды жіктеу әдіснамасы әлемдік деңгейдегі ғылым философиясының іргелі туын-

дысы болып табылады. *«Ғылымдар классификациясы»* кітабы мынадай бес тараудан тұрады: 1. Тіл білімі және оның тараулары; 2. Логика және оның тараулары; 3. Математика, яғни арифметика, геометрия, оптика, математикалық астрономия, музыка, статистика, айла-әрекет жөніндегі ғылым; 4. Физика мен метафизика және оның тараулары; 5. Азаматтық ғылым және оның тараулары, заң ғылымы және дін ғылымы. Қазіргі уақытта орта және жоғары мектептегі білім мазмұнының жаңартылуы тұсында аталмыш ғылымдар жүйесін, олардың мазмұнының пәнаралық байланыстары арқылы қолданылу логикасын басшылыққа алу аса тиімді, әрі түсінікті үдеріс болар еді (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің дидактикалық көзқарастары жүйесінде оның *«Музыканың ұлы кітабы»* еңбегінде музыканы теориялық және әдістемелік жағынан құрудың логикасы арқылы бүгінгі күні *ғылыми пәннен оқу пәніне көшудің үлгісін көрсеткен.* Осы уақытқа дейін оқу пәнін ғылымның пәндік матрицасына сәйкес құру әдіскер ғалымдардың дидактика аясында зерттеуі жалғастырылуда. *Әл-Фарабидің дидактикадағы ерекше жаңалығы – музыка оқулығына кіріспе тарауда музыка ғылымының әдіснамалық, әдістемелік, тарихи мәселелерін қамтуы.* Дидактикада пәндер тарихын оқыту XX ғасырдың 80-жылдарында көтеріліп, бүгінге дейін толыққанды шешімін тапқан жоқ десек те болады. Әл-Фараби музыкалық білім беру мазмұнын меңгерудің тәсілдері мен деңгейлерін анықтап берді. *Ғұлама музыкалық білім беру мазмұнын музыка және оны орындау тәсілдері туралы білім* (музыканы қабылдау, түсіну және есте сақтау; музыканы қайта шығаруға мүмкіндік беретін қабілетіне ие болу; табиғи қабілеттіліктерге сай дарындылық дәрежесіне жету), *музыканы орындау тәсілдерін іске асыру тәжірибесі* (әуенді үлгі бойынша орындау; әуенді ұғынып орындау), *музыкалық шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі* (жаңа музыкалық пішіндерді жасау әрекеті – музыкалық кемелділік) деп көрсетті. Әл-Фараби бұл тұста жиырмасыншы ғасырда жасалған *білім беру мазмұны теориясының іргесін қалаған* деуімізге болады (аль-Фараби, 2014; Ұлы ойшыл ғұлама..., 2019) [2; 9].

Педагогиканың негізгі ұғымдары болып табылатын оқыту мен тәрбиелеуге ғұлама мынадай түсініктеме береді: *«Үйрету дегеніміз – халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарыту», ал тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойында білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту. Оқыту дегеніміз – адамдар*

мен халықтарда теориялық қайырымдылық дарыту. Оқыту сөз, тіл ұстарту, білім беру арқылы үйрету. Тәрбие кезінде адамдар мен халыққа білімге негізделген қасиеттерден шығатын әрекеттерді жасауды дағдыға айналдыру арқылы үйретіледі...». Бұл анықтамалардың астарлы мағынасы қазіргі педагогикадағы «оқыту» мен «тәрбие» ұғымдарына берілген анықтамалармен сабақтасып, өзара байланысып жатқандығын айқын аңғаруға болады (аль-Фараби, 2014) [2]. Әл-Фарабидің мұрасында педагогиканың тағы

бір негізгі ұғымы болып табылатын «білім беру» ұғымы да қарастырылған. «Оқу бастамасы біздерге болмыс бастауларын білу құралы болып табылады, ал олардан шығарылатын қорытындылар – ғылыми пәндерді игерудің бастамасы мен құралы» деген ғұламаның анықтамасы қазіргі педагогикадағы «білім беру – оқыту нәтижесі, тура мағынасында ол оқып-үйренілетін пән туралы алғашқы түсініктің, ұғымның қалыптасуын білдіреді» деген анықтамамен өзара байланыс табады (3-кесте).

3-кесте – Әл-Фарабидің білім беру қисыны

№	Білім берудің құрылымы	Білім берудің логикасы.
1.	Білім беру орындары	Мемлекет – Қала - Отбасы.
2.	Білім берушілер	Мемлекет басшысы – Отбасы басшысы – Отбасы мүшелері – Ұстаздар.
3.	Білім беру жолдары	Үйрету – Оқыту – Тәрбиелеу – Философияны үйрену – Ғылыммен айналысу.
4.	Білім беру құралдары	Ғылым бастаулары/негіздері – Тәрбие идеалы – Дидактика – Психология – Әдістеме – Қажырлы еңбек.
5.	Білім беру нәтижелері	1. Ұнамды адамшылық қасиеттер: жақсы мінез-құлық, ақыл күші, ізгілік, қайырымдылық, адалдық, денсаулықты сақтауға, дене күшін сақтауға, еңбек етуге ұмтылушылық. 2. Ақыл – Парасат – Даналық.
6.	Білім берудің түпкі нәтижесі	Бакыт.

Әл-Фараби парасатты басты дидактикалық ұғым ретінде мазмұндайды. Бұл ұғым ойлау мен болмыс, өнер мен ғылым диалек-

тикасына, ал ғылымға баратын жол білім мен парасатқа негізделеді деп көрсетті ұстаз (4-кесте).

4-кесте – Парасат – дидактикалық ұғым

№	«Парасат» ұғымының құрылымы	«Парасат» ұғымының мазмұны
1.	Мәні	Парасаттылық, парасатты адам, қайырымды адам – жақсылыққа жаны құмар, жамандықтан қашық адам.
2.	Әдіс-тәсілдері	Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғалымдар мен өнерлерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады, пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздың айырмасын танитын болады.
		Ойлау күші арқылы адам интеллектуалдық пайымдағыш нысандарын аңғарады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады, сұлулықты сұмпайылықтан айырады, сөйтіп өнер мен ғылымға ие болады. Ойлау күші қиялдау күшін және сезімдік күш пен қоректендіргіш күш сияқты үстем күштерді билеп төстейді. Әлденендей зат жөніндегі білім не ойлаушы күш арқылы, не қиял арқылы, не түйсік арқылы жиналмақ.
3.	Нормасы	Әрбір адамға өз тіршілігі үшін және ең жоғары кемелділікке жету үшін адам қауымы қажет.
4.	Қажет қасиеттер	Қайырымды қаланың басшысы, ол – имам. Оның бойында он екі қасиеті болуы керек: мінсіз дене мүшелері, түсініктілігі, ұғынықтылығы, аңғарымпаздығы, ақылдылығы, тілмарлығы, қанағатшылдығы, сауыққұмарлықтан аулақтығы, жанының асқақтығы, игі істерге ынтызарлығы, шешімпаздығы, ержүректілігі.
5.	Түпкі нәтижесі	1. Дана болу. 2. Заңдарды, ережелер мен әдет-ғұрыптарды жетік білу, өзінің барлық іс-әрекетін осыларға сәйкес жүргізу. 3. Заң сақталмаған жағдайда тапқырлық көрсету. 4. Тапқыр да білгір болу, өзінің іс-әрекетінде ол халықтың әл-ауқатын жақсартуды мақсат етуге тиіс. 5. Заңдарды орындауға жұртты өз сөзімен жігерлендіре білу. 6. Әскери өнерді қызмет бабындағы өнер ретінде және билеуші өнер ретінде біліп алу.

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы бойынша тәрбие мен тәлім, оқыту мен үйрету өзара тығыз байланыста, бірін-бірі толықтыра отырып жүргізілуі тиіс.

Әл-Фарабидің тәрбиелеу, оқыту, үйрету туралы идеялары оның психологиялық көз-қарастарымен тығыз байланыста қарастырылады. Әл-Фараби психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы ретінде танылды. Әл-Фараби Аристотельдің жан ту-

ралы ілімін дамытты, ол алғаш рет араб тілді елдерде жан туралы ілімнің жүйесін және психологиядан терминология ұсынды. Оның жас, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық, психологиялық түрлі қырлары жайлы айтқан ойлары осы уақытқа дейін өзекті (5-кесте).

Ғұлама психологияның іргелі терминдеріне таным үдерісі негізіндегі қолданылуына қарай толық мазмұндық сипаттама берген (түйсік, қабылдау, ес, ойлау, түсіну, адамның жаны, тұлғаның жеке ерекшеліктері және т.б.). Әл-Фараби отбасы ортасындағы тәрбиенің тиімділігі оның басшысының ақылдылығына байланысты деп тұжырымдады.

5-кесте – Әл-Фарабидің психологиялық тұжырымдары

№	Психологиялық тұжырымдарының құрылымы	Психологиялық тұжырымдары мазмұны
1	Мәні	Әл-Фараби – психология жөніндегі көптеген еңбектердің («Ақыл-ой туралы», «Жан туралы», «Темперамент туралы», «Түс көру туралы сөз», «Жанның мәні туралы», «Ақыл-ой және ұғым», «Жасөспірімнің ақыл-ойы туралы кітап», «Ересектердің ақыл-ойы туралы кітап» тағы басқалар) авторы. · Психологиялық терминдер: дағды, әрекет, қимыл, әдет, мінез-құлық, қабілет, икем, индивид, бақыт, жан, іс-әрекет, стимул, қуаныш, ниет, ерік-жігер, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру. · Фарабидің тұжырымдауынша, психика – айрықша сапаға ие қасиет. Материалдық элементтердің қосылысынан (ыстық, суық, дымқыл, құрғақ) жануарлар психикасы көрінеді. Осы элементтердің ең жоғары қосындысынан адам психикасы пайда болған. · Жан туралы ілімі. Адам жаны – дүниенің теңдесі жоқ туындысы. · Жастық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, музыкалық психология. · Әл-Фарабидің адамның әр түрлі дара өзгешеліктері туралы айтқан ой-тұжырымдары: жеке ерекшеліктер адамның дербес өмір сүру тәжірибесінен, оның дене бітімінен, өзіндік белсенділігінен туындайды, адам психикасы, негізінен, өмір барысында, оқу-тәрбие үдерісінде қалыптасады. Қоғамдық (әлеуметтік) психологияның сан қилы мәселелері.
2.	Әдіс-тәсілдері	· Дағды, әрекет, қимыл, түйсік, сезім, ойлау, қиял, түс көру, эмоция, сезім, талпыну, әсерлену. · Түйсік, қиялдау, ойлау – психикалық әрекеттер.
3.	Нормасы	Түйсік – дүниетанудың алғашқы көзі, бірінші баспалдағы. Ойлау – адам танымының екінші басқышы, танымның жоғары сатысы. Ойлау – адамзатқа тән құбылыс, ал тіл – әр ұлттың, әрбір халықтың өзіндік өрнегі.
4.	Қажет қасиеттер	Адамның ақыл-парасатпен сөйлей білу қабілеті, өнермен айналысуы, еңбек ете алуы.
5.	Түпкі нәтижесі	· Қылық пен іс-әрекеттің саналылығы, тоқтамға келушілік, батырлық пен ерлік, рухани жағынан жетілу, т.б. ерік-жігердің жақсы сапалары.

Әл-Фарабидің педагогикасында бақытқа жету формуласын іске асыратын адам – *дана Ұстаз*. Ғұлама ұстаз бойында мына қасиеттердің болуын қалады: ізеттілік, даналық, асқан пайымдылық, аңғарымпаздық, шыншылдық, ар-ождан тазалығы, қанағатшылдық, тапқырлық,

білгірлік, жігерлендіре білушілік, ұстамдылық, ынталылық, шеберлік, табандылық, ниеттің түзу болуы, жан мен тәннің тазалығы, өзін-өзі тәрбиелеу. Бұған қоса ол *пайымдағыштық, көрегендік, тапқырлық, парасаттылық* сияқты қасиеттерді жоғары бағалады (6-кесте).

6-кесте – Әл-Фарабидің трактаттарындағы ұстаз бейнесі

№	Ұстаз қасиеттерінің құрылымы	Ұстаз қасиеттерінің мазмұны
1.	Пайымдағыштық	Пайымдағыштық дегеніміз – адамның шын мәніндегі игілікке ие болуы үшін неғұрлым қолайлы да, дұрыс заттарды мінсіз ұғынуы және ашу қабілеті.
2.	Көрегендік	Көрегендік дегеніміз – кейбір маңызы кем игіліктерге жету үшін не нәрсенің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын мінсіз аша білу қабілеті.
3.	Тапқырлық	Тапқырлық дегеніміз – онан зор бір нәрсеге, игілік деп танылатын байлыққа, рахатқа немесе құрметке жету үшін ненің неғұрлым жақсы және лайықты болатынын анықтаған кезде дұрыс пайымдау қабілеті.
4.	Парасаттылық	Парасатты адам дегеніміз – өзінің ақылын, тапқырлығын мактауға тұрарлық істер жасау үшін, немесе жағымсыз қылықтардан бойын аулақ ұстау үшін қолданатын адам.

Әл-Фараби ұстаздың мінез-құлық нормасын мынадай болуға тиіс деп көрсетеді: ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеу керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру ұстаздың қадірін кетіреді, оның берген сабағы мен оның ғылымына шәкірт селсоқ қарайтын болады.

Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар, – жұрт айтқандай, – тамшысымен тас төсетін бейнебір су тәрізді. Сондай-ақ, ол өзінің сабақтарын бір ғана шеңберінен асырмағаны дұрыс, өйткені түрлі пәндермен сабақты ауырлата беру тәртіпсіздікке және белгілі бір жүйеден айрылып қалуға апарып соқтырады. Осының бәрі шәкірт өмірін ұзартады, өйткені тәнді емдеу, Гиппократтың сөзімен айтқанда, – өмірді ұзартатын болса, жанды емдеу онан да жақсы нәтижеге жеткізуге тиіс.

Мұғалімнің басты міндеті оқыту барысында тәрбиеленушілердің ізденісін керек арнаға салу қажет деп санады. Басқа сөзбен айтқанда, ғұлама үшін таным үдерісі адамның өзін-өзі жетілдіру және бақытқа қол жеткізу үдерісі. Ақылды адамды тәрбиелеу мұғалімнің күш-жігері жұмылдыруына байланысты. Әл-Фараби оқушының ақылына, парасатына, оның тұлға болуына мұғалім зор әсер етеді деп есептеді. *Мұғалімнің оқушының ақыл-ой қабілеттерін дамытуына ерекше көңіл бөлді. Ғұлама оқушыны сурет салуға үйретуге үлкен мән берді.* Суреті салынатын нәрселер эстетикалық және педагогикалық талаптарға сәйкес алынуын ескертті. Мұғалім оқушылардың шығармашылық және көркемөнерлік қабілеттерін дамытуына себеп болу керек деп тұжырымдады. Тәрбие

әдістері тәрбиешінің моралдық сапаларына тікелей байланысты деп көрсетті. Әсіресе, ол мұғалімнің оқушылардың дүниеге көзқарасын қалыптастырудағы рөлін жоғары бағалады. Сол заманда мұғалімнен араб тілін жақсы білу, мінсіз оқи және жаза алу, түсіндіре алу, поэзияны және музыкалық шығармаларды ұғындыра білу талап етілді. Демек, мұғалімнің педагогикалық таланты, интеллектісі, түрлі дарындылық сапалары болуы керек еді. Мұғалімдер мен оқушылар өзара сыйластықта болуын құптады, өйткені мұғалім өз ойлары арқылы оқушыларының жанын басқарады деп пайымдады.

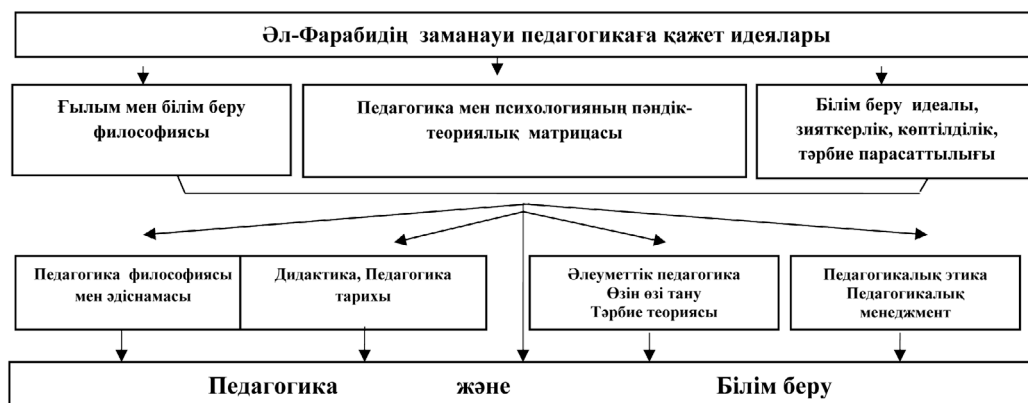
Әл-Фараби мұғалімнің қызметтерін мемлекетті парасатты басқарушының қызметтерімен қатар қойды, себебі мұғалім келешекте қоғамның бақыты тәуелді болатын өскелең ұрпақтың тәрбиесі үшін жауапкершілікті арқалайтын еді. Ғұлама қайырымсыз қалалардың болуы шын мәніндегі білімді мұғалімнің болмауы мен парасаттылардың, ғалымдардың, философтардың жоқтығынан деп санады. Әл-Фараби мұғалімге баланы жазаламау керек, керісінше мадақтау қажет деді. Мұғалімге оқушыны тыңдау, түсіндіру әдістерін ұсынды.

Демек, әл-Фарабидің ұсынған оқыту жүйесі, оқыту әдістері оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік туғызады. Оқытуда қарапайымнан күрделіге жылжу, оқушылардың білім алуындағы жеке ерекшеліктерін ескеру, жүйелілікті, бірзділікті сақтау, аса қатаң болмау сияқты идеялар бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпаған өміршең ойлар болды.

Әл-Фараби педагогиканы практикалық (қолданбалы) философия деп атаған. Философия әдіснамаға, дүниетанымдық қызметке, социологияға, психологияға, экономикаға педаго-

гика арқылы ғана әсер етеді және жүзеге асады дейді. Бұл ретте философ С.И. Гессеннің «Қолданбалы философияға кіріспе» атты еңбегінің әл-Фараби идеяларымен үндестігі анық көрініп тұр. Әл-Фарабидің ілімі Орта Азия мен

Қазақстан халықтарының философиялық және психологиялық-педагогикалық ойларының дамуына күшті әсер етті. *Әл-Фараби ұстаздың өнегелік, тәлімгерлік қасиеттеріне мән берді, ұстаз дана болу керек деп санады.*

4-сурет – Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасының өміршеңдігі

Қорытынды

Әбу-Насыр әл-Фараби орасан зор маңызы бар ғылыми мұра қалдырды, оның ғылыми көкжиегінің кеңдігі, батыл идеялары, әмбебап ғұламалығы әлі де аса өзекті. **Әл-Фараби дидактикасы** «оқытудың мақсаты», «оқытудың түпкі мақсаты», «дидактиканың негізгі ұғымдары», «оқыту ұстанымдары», «ұстаз бойындағы қасиеттер» сияқты ұғымдар қатарын қамтиды.

Соңғы отыз жылдықта өз зерттеу бағытыма байланысты педагогиканың әдіснамасы мәселелерін зерделеген кезде әл-Фарабидің зерттеушіге қойған талаптарын, ғылым классификациясын, тәрбие мен білім, досгерлік пен үнемшілдік, рақат пен азап, үнемшілдік пен ысырапшылдық, қайырымдылық, бақытқа жету туралы ойларын өтілетін тақырып аясында пайдаланып жүрміз. «*Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасының өміршеңдігі*» атты 4-суреттен ғұлама мұрасының өзектілігін аңғаруға болады.

Педагогиканың философиясы мен әдіснамасын оқып-үйрену барысында әуелі осы саладағы ғалымдардың қауымдастығымен, ғылыми мектептермен, яғни ғалымдардың педагогиканың түрлі салаларынан зерттеу жүргізе отырып, педагогиканың философиясы мен әдіснамасын, педагогикалық зерттеулер әдіснамасы мен әдістерін пайымдау жолдарын, білім алу маршруттарын өзекті мәселеге сәйкес

түсініп, ұғынуына зер саламыз.

Бұл үшін құрылымдық-логикалық сызбалар, қазақстандық философия, социология, саясаттану, педагогика, психология салаларындағы ғылыми мектептердің әлеуетін толық пайдалануға, пәнаралық ізденістер жүргізуге бағытттаймыз.

Мысалы, әл-Фарабидің философиялық трактаттарында (тұжырымдарында) философияны үйренуден бұрын нені білу керектігі туралы айтылған: *бірінші* – философ ғалымдар мектептерінің атын білу; *екінші* – Аристотельдің әрбір кітабының мақсатын білу; *үшінші* – философияны зерттеуге негіз етіп алынған ғылымды білу; *төртінші* – философияны зерттеу мақсатының маңызын білу; *бесінші* – философияны ұғынғысы келген кісінің дұрыс жолды тандап ала білуі; *алтыншы* – Аристотельдің әрбір кітабының тіл ерекшелігін білу; *жетінші* – өзінің кітаптарын Аристотель не себептен тұспалдап жазғанын білу; *сегізінші* – философиядан белгілі бар адамның қандай күйде болуға тиіс екенін білу; *тоғызыншы* – Аристотельдің кітаптарын зерттегісі келетін адамға қажетті нәрселері. Осы ережелерді қолдану ретін, демек зерттеу тақырыбының философиялық заңдар, категориялар, тұғырлар, әдістер арқылы пайымдалуын нақты мысалдар арқылы зерделеп, көрсетеміз (аль-Фараби, 2014) [2].

Әл-Фарабидің мұрасынан педагогиканың философиясы мен әдіснамасына, педагогикалық

психологияға, әлеуметтік педагогикаға, педагогика тарихына, педагогикалық этикаға тұжырымдамалық негіз болатын постулаттар мен қағидалар, ұстанымдар мен әдістер, категориялар, түсініктер мен терминдер жеткілікті.

Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамаларының өміршендігі оның заманауи педагогикаға қажет идеялары ғылым мен білім беру философиясына, педагогика мен психологияның пәндік-теориялық матрицасына, білім беру идеалына, зияткерлікке, көптілділікке, тәрбие парасаттылығына бағдарланған. Бұлар бүгінгі күні университеттің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасындағы «Педагогика философиясы мен әдіснамасы», «Педагогикалық психология», «Әлеуметтік педагогика», «Өзін-өзі тану», «Педагогикалық этика», «Тәрбие теориясы мен әдістемесі» сияқты базалық пәндерді оқыту барысында кеңінен пайдаланылуда.

Қазіргі кезде педагог мамандар даярлауда әл-Фарабидің философиялық трактаттары мен білім беру туралы идеялары магистранттар мен докторанттарға ғылыми жұмыстың философиялық негіздері мен әдіснамасын қолдануды үйрету барысында кеңінен нақты тұжырымдары арқылы жүзеге асырылуда. Батыс философиясының тандаулы шығармалары, антиктік және ортағасырлық философия, философияның қысқаша тарихы, әлеуметтану, оқыту теориясы, педагогиканың цифрлық дәуірдегі даму логикасы, стратегиялық менеджмент, кәсіпкерлік, мәдениетарлық коммуникация, әлеуметтік психология, оқыту теориялары қазақ тілінде жарыққа шығарылып жатқан тұста білім алушылардың философиялық пайымдау мен әдіснамалық мәдениетін қалыптастыру мақсатында әл-Фарабидің философиялық-педагогикалық жүйесін терең пайымдау қажеттігі өзектендіріле түсуде.

Кафедрада әл-Фарабидің ғылыми әдіснамасын А.Қ. Құсайынов, А.А. Болатбаева, А.Қ. Мыңбаева, Ә.М. Құдайбергенова, Е.С. Оңалбеков педагогикадағы әдіснамалық білімдерді жетілдіруде пайдалануда. Педагогика, әлеуметтік педагогика, өзін-өзі тану, интеллектуалдық, эстетикалық және рухани-адамгершілік тәрбие саласындағы пәндердің мазмұнын Н.С. Әлғожаева, Г.А. Қасен, А.Б. Мұқашева, А.С. Мағауова, Р.С. Қасымова сияқты оқытушылар толықтырып, «Әл-Фараби педагогикасы» оқулығын жазып даярлауда. Психология саласындағы «бақыт» феноменін жас ғалымдар зерделеуде (Ризуллалар, 2020) [11].

Көптеген зерттеушілер тарихи-философиялық, аксиологиялық және компаративистік тұғырлар негізінде ортағасырдың ұлы ойшылы әл-Фарабидің идеяларының заманауи өмірмен рухани байланысын көрсетуде, сондай-ақ Қазақстанда фарабитанудың дамуының нәтижелерін талдауды және жинақтап қорытуды іске асыруда.

Қазақстан жаһанданушы әлемге енуде, болашаққа мақсатты ұмтылуда. Осы үдерісте ол өз тарихына ерекше ден қойып, тәуелсіздік жағдайында тарихты жаңадан пайымдауда, өйткені тарихсыз халық және оның мәдениеті жоқ. Мәдениеттің рухани құндылықтарсыз өмір сүре алмайтыны ақиқат. Заманауи қазақ жастарының, Ұлы дала ұрпақтарының санасын рухани жаңғыртуда тарихи тұлғалардың әлемнің және өз Отанының біліміне, ғылымына, мәдениетіне қосқан үлесі, өмірлік қағидалары мен әділеттік жолындағы күресі, адамзатқа жасаған игілік істері сияқты құндылықтардың маңызы арта түсуде. Сондай тұлғалардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби.

Әл-Фарабидің педагогикалық мұрасы – гуманистік құндылықтардың жарқын туындысы.

Әдебиеттер

1. Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 176 бет.
2. Абу Наср Аль-Фараби. Добродетельный город: Философские трактаты. – Алматы: Международный клуб Абая, 2014. – 504 с.
3. Сарбасова Қ.А. Қазіргі қазақ педагогикасының негіздері: монография. – Алматы: Білім, 2008. – 243 бет.
4. Назарбаев Н. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру». – Алматы, 2016.
5. Әлімжанов Ә. Ұстаздың оралуы. Жаушы. Махамбеттің жебесі: Романдар (орысшадан аударған С. Мұратбеков пен Т. Жанұзақов. – Алматы: Жазушы, 1981. – 544 бет.
6. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі/ Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 бет.
7. Творчество аль-Фараби в социокультурном измерении Востока и Запада: к 10-летию журнала «Аль-Фараби» // Материалы международного «круглого стола» / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. – 300 с.
8. Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары. Азаматтық саясат. Бақытқа жол сілтеу. Бақытқа жету жайында/ «Бағзы замандардан бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы». Жиырма томдық: «Әл-Фараби философиясы». – Астана: Аударма, 2006. – 2 Т. – 507 бет.

9. «Ұлы ойшыл ғұлама – әл-Фарабидің даналық негіздері» атты университетішілік апталықтың материалдары. – Ақтау: Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2019. – 127 бет.
10. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы. Бірінші том. (VI ғасырдан XX басына дейінгі кезең. Редакция алқасы: Шаяхметов Ш.Ш., т.б. Құрастырғандар: Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: Рауан, 1994. – 320 бет.
11. Ризулла А.Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи г. Алматы: Дисс... на соискание степени доктора философии (PhD). – Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2019.

References

- Abu Nasyr al-Farabi (2014). *Dobrodetelnyi gorod: Filosofskie traktaty* [The virtuous city: Philosophical treatises]. Almaty: Abay international club, 504 p. (In Russian).
- Al-Farabi. (2006). *Kairymdy kala turgyndarynyn kozkarastary. Azamattyk sayusat. Bakytty zhol silteui. Bakytka zhetu zhainynda. «Bagzy zamandardan bugingi kunge deingi kazak khalkynyn filosofiyyulyk murasy»*. Zhiyrma tomdyk: «Al – Farabi filosofiyyusi». [The views of the noble citizens. Civil policy. Link the road to happiness. “Philosophical heritage of the Kazakh people from ancient times to the present day”]. In twenty volumes: “The philosophy of al-Farabi”. Astana, Audarma. (2) 507p. (In Russian).
- Alimzhanov A. (1981). *Ustazdyn oraluy. Zhaushy. Makhambettin zhebesi: Romandar (orysshadan audargan)* [Return of the teacher. Enemy]. *Makhambet’s arrow: novels* (translated from Russian: S. Muratbekov and T. Zhanuzakov. Almaty: Zhazushy, 544 p. (In Kazakh)
- Kazak tilinin tusindirme sozdigi (2008). *Zhalpy redakciyasyn baskargan T. Zhanuzakov*. [Explanatory dictionary of the Kazakh language] Edited by T. Zhanuzakov. Almaty: Daik Press, 968 p. (In Kazakh)
- Kazaktyn talimdik oi-pikir antologiyusi. Birinshi tom. (VI gasyrdan XX basyna deingi kezen. Redkciyu alkasy: Shayukhmetov Sh.Sh. t.b. Kurastyrgandar: K.Zharykbaev, S.Kaliev. Almaty: Rauan (1994) [Anthology of Kazakh moral thought. The first volume. (Period from the VI century to the beginning of the XX century. Editorial Board: V. V. Shayakhmetov and others-Almaty: Rauan, 320p. (In Russian).
- Kobesov A. (2004). *Abu Nasyr al-Farabi. [Abu Nasyr al-Farabi.]* Almaty: Qazaq Universiteti, 176 p. (In Russian).
- Nazarbayev N. (2016). «Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru». [A view to the future: spiritual modernization]. Almaty (In Russian).
- Rizulla A. R. (2019.) *Svyuz subektov blagopoluchiyu I mimikrii na primere studencheskoi molodezhi g. Almaty. Dis...na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD)*. Almaty: KazNU imeni al-Farabi, fakultet filosofii i politologii, kafedra teoreticheskoi i prikladnoi psikhologii [The relationship of subjective well-being and mimicry on the example of student’s youth of Almaty. Diss...for the degree of doctor of philosophy (PhD)]. Almaty: al-Farabi Kazakh National University, Faculty of Philosophy and Political Science, Department of theoretical and applied psychology. (In Russian).
- Sarbasova K.A. (2008). *Kazirgi kazak pedagogikasinin negizderi*. [The foundation of modern Kazakh pedagogy]. Monograph. Almaty: Bilim 243 p. (In Kazakh)
- Tvorchestvo al-Farabi v sociokulturnom izmerenii Vostoka i Zapada: k 10- letiyu zhurnala k «Al-Farabi». *Materialy mezhdunarodnogo «kruglogo stola»* (2012) [Al-Farabi’s work in the socio-cultural dimension of East and West: for the 10th anniversary of al-Farabi journal. 2012.Materials of the international “round table”]. Under the General editorship of Z. K. Shaukenova. – Almaty: Institute for philosophy, political science and religion studies of MES of RK-300. (In Russian).
- «Uly oishyl gulama – Al-Farabidin danalyk negizderi» atty universitetshilik aptalyktyn materialdary. Aқтау: Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инженеринг университеті (2019). [Materials of the intra-University week “Wisdom of the great thinker-the foundations of wisdom of al-Farabi”]. Aқтау: Ш. Есенов Caspian State University of technology and engineering, 127 p. (In Russian).

Б.А. Әрінова Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baxit@mail.ru

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ІЗГІЛІКТІ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ҚАЙЫРЫМДЫ ТҰЛҒА ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Мақалада жоғары оқу орындарында білім алушы болашақ мамандарды әл-Фараби трактаттарындағы ізгілікті идеялар негізінде заманауи қайырымды тұлға ретінде тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Қазіргі уақытта кәсіби білімді, құзыретті маман дайындауда оның тұлғалық сапалық қасиеттеріне ерекше назар аударылады. Жақсы маман болу ғана емес, жақсы адам болу – тұтас педагогикалық үдерістің басты міндеттерінің бірі деп түсіндіріледі. Автор осы мәселені әл-Фарабидің еңбектеріндегі жақсы да жаман да қылықтардың қайталануын адамның мінез-құлқы және әдетке қатысты екендігімен байланысты дәйектеп көрсетуге ұмтылады. Осыған орай автор ғұлама ойшылдың «қайырымдылық» ұғымын тәрбие теориясының ұстанымдарының бірі ретінде талдап көрсетеді. Мақалада мейірімділік, жанашырлық, рақымшылық, ізеттілік, кішіпейілділік, қарапайымдылық, өнегелілік және т.б. адамгершілік қасиеттердің адамдар арасындағы қарым-қатынастағы құндылықтық мәніне сипаттама жасалады. «Қайырымдылық» ұғымының құндылықтық мәнін автор жоғары оқу орындарындағы «Өзін-өзі тануды оқыту әдістемесі» пәнінің дәріс, семинар сабақтарындағы практикалық маңыздылығымен дәлелдеп көрсетеді. Сабақ барысында қолданылған оқу материалдары жалпы білім беретін мектептердің оқулықтарынан іріктеліп алынып, «Өзін-өзі тану» пәнін оқыту әдістемесі бойынша студенттерге арналған тапсырмаларға сәйкес өзгертіліп талданған. Оқу стратегиялары Ортағасырдағы ойшылдың ғалым ретіндегі гуманды идеяларының құндылықтық әлеуетінің ХХІ ғасырда да жоғалмай келе жатқан өзектілігін ашып көрсетуге негіз болады.

Түйін сөздер: ізгілік, қайырымдылық, тұлғалық қасиеттер, құндылықтық әлеует, тәрбие, болашақ маман, білім беру, оқыту.

B.A. Arinova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: baxit@mail.ru

Value Potential of Al-Farabi's Humane Ideas in the Education of a Virtuous Personality of Modernity

The article deals with the issues of nurturing of future specialists studying at the University, based on the humane ideas of al-Farabi's treatises. Currently, when training specialists, special attention is paid to their personal qualities, especially for future teachers-the humane orientation of the modern personality. One of the tasks of the integral pedagogical process of the University is to form not only a highly qualified specialist, but also a "good" person.

According to Abu Nasir al-Farabi, the manifestation of a person's character is associated with "repeated good and bad habits". In this regard, the author analyzes the concept of the great thinker "good-doer" ("benefactor") as one of the directions of nurturing. It is described the value potential of a person's moral qualities, such as kindness, compassion, charity, good manners, courtesy, simplicity, morality, etc. in the article.

In practice, the disclosure of the value potential of students "goodness" is possible in the course of training. In particular, the author argues and reveals the methodology of lectures and seminars on the subject "Methods of teaching self-cognition in higher school". It is established that the textbooks on "self-cognition" for the school actively use the potential of al-Farabi's works. The educational materials used in the course of classes were selected from textbooks of secondary schools, analyzed and converted into tasks for students on the method of teaching the subject "Self-cognition". Learning strategies can become the basis for revealing the value potential of the humane ideas of the thinker as a scientist of the Middle Ages, which have not lost their relevance in the XXI century.

Key words: humanity, virtue, personal qualities, al-Farabi, value potential, upbringing, future specialist, learning strategies.

Б.А. Аринова

Казахский национальный университет им аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: baxit@mail.ru

Ценностный потенциал гуманных идей аль-Фараби в воспитании добродетельной личности современности

В статье рассматриваются вопросы воспитания будущих специалистов, обучающихся в вузе, на основе гуманных идей трактатов аль-Фараби. В настоящее время при подготовке специалистов особое внимание уделяется их личностным качествам. Одной из задач целостного педагогического процесса вуза является формирование не только высококвалифицированного специалиста, но и «хорошего» человека. По Абу Насыру аль-Фараби, проявление характера человека связано с «повторяющимися хорошими и плохими привычками». В связи с этим автор анализирует понятие великого мыслителя «добродетель» («благотворитель») как одно из направлений воспитания. В статье дается характеристика ценностного потенциала нравственных качеств человека, таких как доброта, сочувствие, милосердие, благовоспитанность, учтивость, простота, нравственность и др. На практике раскрытие ценностного потенциала «добродетельности» студентов возможно в процессе обучения. В частности, автор аргументирует и раскрывает методику лекционных и семинарских занятий по предмету «Методика преподавания самопознания в вузе». Установлено, что в учебниках по «Самопознанию» для школы активно используется потенциал трудов Аль-Фараби. Учебные материалы, использованные в ходе занятий, были отобраны из учебников общеобразовательной школы, проанализированы и преобразованы в задания для студентов по методике преподавания предмета «Самопознание». Стратегии обучения могут стать основой для раскрытия ценностного потенциала гуманных идей мыслителя как ученого Средневековья, которые не потеряли свою актуальность в XXI веке.

Ключевые слова: гуманность, добродетельность, личностные качества, аль-Фараби, ценностный потенциал, воспитание, будущий специалист, стратегии обучения.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының жоғары кәсіби білім беру жүйесінде болашақ мамандарды дайындаудың басты міндеті адамды қоғамның негізгі құндылығы ретінде тану, оның қоғамдағы әлеуметтік орны мен рөліне, рухани жандүниесінің кемелденуіне, шығармашылық еркіндігі мен белсенділігінің, кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуына жағдай жасау болып табылады. ХХІ ғасырдың маманы білімді, ой-өрісі кең, бәсекеге қабілетті, цифрлық сауаттылықты меңгерген, шетел тілдерін білуге құштар, адамгершілігі биік, жауапкершілік сезімі жоғары, қоғамда белгілі бір рөл атқаратын, қайырымды тұлға болып қалыптасуы тиіс. Жоғары мектептегі оқыту мен тәрбиелеу үдерісі инновациялық-технологиялық және рухани-адамгершілік сияқты екі бағытты қатар ұстанады. Мұндай тұрғылар оқытудың нәтижесі ретінде біріншіден, кәсіби құзыреттіліктердің дамуын қарастырса, екіншіден адамзаттың рухани тәжірибесіндегі құндылықтар арқылы білім алушылардың адамгершілік сапаларын дамытуды көздейді. Сол себепті жоғары оқу орындарында кәсіби білім берудің жаңа парадигмалық сипаты оларды ғылыми ойлауға, болмысты танудың әдіс-тәсілдерін білуге ұмтылдырса, тарихта болған ойшылдардың даналық ой-пікірлері

болашақ мамандардың адамгершілік сапаларын жетілдіріп, заманауи қайырымды тұлға болып қалыптасуына негіз болады. Осы ретте Шығыстың данагөй данышпаны, ғылымның қай саласында болмасын мол мұра қалдырған аты әлемге мәшһүр, ғұлама ғалым Әбу Насыр әл-Фарабидің орны ерекше.

Кемеңгер ойшылдың ғылым мен білім туралы зерделі ойлары, тағылымы терең тәрбиелік өнеге-өсиеттері, адамгершілік құндылықтарды құрмет тұтқан қағидаттары, ең бастысы қоғамды оятатын шындық шамшырағы деп түсінген философиялық туындылары сонау замандардан бастау алып, бүгінгі өркениетте өзінің әділ бағасын иеленуде. Ата-баба дәстүрінде ұрпақтар сабақтастығын ғасырдан ғасырға жалғайтын құрал ретінде бабамыздың еңбектері тарих қойнауындағы алтын қазына іспеттес. Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың 1150 жылдық мерейтойының ЮНЕСКО деңгейінде өткізілуіне орай ғалымның мұраларын келесі ұрпаққа жеткізіп насихаттау үшін бүгінгі таңда көптеген іс-шаралар атқарылуда.

Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Ендігі жылы бәріміз әл-Фарабидің 1150 жылдық, Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойларын атап өтеміз. Мерей-

той барысында ысырапшылдыққа жол бермей, ғұлама тұлғаларымыздың еңбектерін халық арасында дәріптеуіміз керек. Ел өміріндегі осындай елеулі оқиғалар жас ұрпақты нағыз отаншылдыққа тәрбиелеуге жол ашады деп сенемін», (Тоқаев, 2019) [1] деген сөзі ғұламаның тұщымды тұжырымдарын жоғары оқу орындарындағы тұтас педагогикалық үдерісте қолдану қажеттігін көрсетеді.

Әдеби шолу

Қайырымдылық дегеніміз не? Қандай адамы «қайырымды» деп айтуға болады? Бұл екі сұрақтың жауабын қазіргі қоғамға қажет қайырымды тұлға тәрбиелеу сонау ерте замандардан бастап келе жатқан зиялы қауымның, атап айтқанда әл-Фарабидің еңбектерінен табамыз. Қай заманда, қай дәуірде болмасын адам баласының бір-бірімен өзара қарым-қатынасында жақсылық жасауға бағытталған сапалық өлшемдер болады. Олай болса, мейірімділік, жанашырлық, рақымшылдық, ізеттілік, кішіпейілділік, қарапайымдылық, өнегелілік және т.б. адамгершілік қасиеттер арқылы адамның өзіне, өзгелерге деген ықыласын, қамқорлығы мен көмегін білдіретін игілікті іс «қайырымдылық» дегенді білдіреді.

Қайырымдылық – жалпыадамзаттық құндылық, азаматтық қоғамның маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылатындықтан қазіргі жаһандану жағдайында қайырымдылықтың мәні артып отыр. «Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігінде»: «Қайырымдылық-көмекті қажет етушілерге (адам және барлық жандыларға) білдірілетін сүйіспеншілік пен нақты көмек. Қайырымдылық – анық көрінісі болып табылады. Қайырымдылық – адамның асыл қасиеттерінің бірі. Кісінің айналасындағы адамдарға деген ықыласы мен көмегін, адамгершілік қарым-қатынастарын білдіреді. Қайырымдылық ұғымының екі қыры бар: бірі рухани-экономикалық жағы (басқаның басына түскен ауыртпалықты қабылдау), екіншісі, іс-тәжірибелік жағы (іс жүзінде нақты көмек беруге ұмтылу).

Қайырымдылық қазіргі уақытта қоғамның әлеуметтік өмірінің әр саласында көрініс тапқан аса маңызды істердің бірі болып табылады. Қазақстанда құрылған көптеген қайырымдылық қорлар әлеуметтік салада әл-ауқаттылықты жақсартудың негізгі қайнар көзі ретінде қалыптасуда. Қайырымдылықты мүсіркеушілік және жарылқаушылық деп те түсінуге болады. Ол кейде кедей-кепшік, жарлы-жақыбай

жандарға көмектесумен, қайыр-садақа берумен де көрініс табады. Қазір біздің елімізде түрлі қайырымдылық қорлары ұйымдастырылған, қайырымдылық іс-шаралары өткізіліп тұрады» деп жазылғандай қайырымдылықтың бұл екі қыры адам баласының игіліктерге жақын болуын көздейді (Биекенов, 2007) [2].

Адам алдына қойған мақсатына қоғамда өмір сүріп, қоғамға қызмет ете отырып жететінін әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты еңбегінде «Қайырымдылық екі түрлі болады: этикалық және интеллектуалдық. Интеллектуалдық-(жанның) ақыл-парасаттық жағына жататын қайырымдылық, мәселен, даналық, парасат ақыл-ойдың тапқырлығы мен өткірлігі, ұғымталдық. Этикалық қайырымдылық – (жанның) ұмтылу жағына жататын қайырымдылық, мәселен, ұстамдылық, батылдық, жомарттық, әділдік. Жаман қылықтар да осылайша бөлінеді» деп «қайырымдылық» феноменін айрықша атап көрсетеді (Әл-Фараби, 1973) [3]. Этикалық қайырымдылық адам бойында кісілік сападан туатын әрекеттердің белгілі бір уақыт бойына көп рет қайталануы және оған бой үйренуі нәтижесінде пайда болып тұрақтайды. Мұнан сүйіспеншілікпен жасалған дұрыс әрекеттер қайырымдылыққа, ал адамның ішкі тыныштығын бұзатын теріс әрекеттердің қиянатқа бастайтыны ақиқат екендігін көреміз.

Ғұлама ғалым жақсы да жаман да қылықтардың қайталануын адамның мінез-құлқы және әдетке қатысты екендігін айтады. «Тамаша немесе оңбаған әрекеттер мен жан аффектілерін тудыратын күйдің түрін мінез-құлық деп атайды. Мінез-құлықтың арқасында адам оңбаған да, тамаша да әрекеттер жасайды. Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып екеуі біріккен кезде бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Екеуі бірдей болып келсе, біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз, яғни біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады», [4] – дей отырып әл-Фараби (2009) адамның адамшылығы түптеп келгенде әркімнің өзіне байланысты болатынын дәйектейді.

Әр адамның бойына біткен табиғи қасиеті оның мінез-құлық ережелерін қалыптастырады, ол сөйтіп әдетке айналады. «Адамның белгілі бір мінез-құлыққа ие болуына себепші нәрсе әдет, ал әдет деп мен белгілі бір әрекеттің жиі-жиі әрі ұзақ қайталануын айтамын», – деп ғұлама ойшыл адам мінезінің психологиялық суретін береді. Шынында да, адам бір нәрсені уақытында істеуге әдеттенсе, ол іс-әрекет түрінде нақты

бір нәтижеге жеткізіп отырады. Ал жақсылық жасап әдеттенген адам әлбетте қайырымды деп танылады. Керісінше, үнемі қызғаныш, іштарлық, қиянат жасау сияқты іс-әрекетті әдетке айналдырған адамның өмірден алары да аз және ондай адамдар қоғамдық ортаға ене алмай, оқшауланып өмір сүреді. Сөйтіп, адамның мінез-құлқынан оның әрекеттері көрініс береді деп деп айта аламыз.

Әбу Насыр әл-Фараби өзінің ғылыми еңбектерінде парасаттылық туралы ой толғап, адам деген ардақты атты алып жүруді үлкен бақыт деп есептеп, үлкендердің кішілерге, жастарға беретін тәрбиесін «Үлкендер ұлағаттылығы» деп атаған. Ғалым тәрбиенің мәнін түсіндіруде оның қоғам дамуындағы алатын орнына, ең алдымен адамгершілік тәрбиесіне және жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуына байланыстылығын дәлелдеген. Ұлы ойшыл «ғылым»-«білім»-«тәрбие» деген үш ұғымды философиялық, психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан дәйектей отырып, олардың тұлға қалыптастырушылық мәнін айқындаған. «Білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан дүниені тәрбиелемей, үлкен жетістікке жету жоқ. Ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани салауаттылыққа жол ашылмақ. Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымына қолы жетпейді», – деп тәрбиенің рухани-адамгершілік негізін салып берген (Әл-Фараби, 2007) [5].

Әбу Насыр әл-Фарабидің пікірінше білімді, тәрбиелі, ғылым адамы болу әлбетте адамгершілік және еңбек тәрбиесіне байланысты. Сол себепті Фараби еңбекті тәрбиенің алғышарты етіп алды. «Тәрбиені неден бастау керек», «Философияны үйрету үшін алдын ала не білу керек» атты еңбектерінде білім алу мен тәрбиелеудің мақсаттарын жеке-жеке анықтайды. «Ғылымдар тізбесі», «Ғылымдардың шығуы» атты еңбектерінде ғылымдарды үйрену, реттерін белгілейді және тәрбиенің, оның ішінде еңбек тәрбиесінің тарихи тағылымын, үлгісін, болашақ ұрпаққа өнеге, тәлім етіп қалдырады. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жайында», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» сияқты трактаттарында ойшыл ғұлама адамзат баласын ғасырлар бойы толғандырып келе жатқан және өмір бойы жалғаса беретін адамтану мәселесіне тоқталады.

Адамның бойындағы небір асыл қасиеттердің екіжақтылық сипатын мінез-құлық, іс-әрекет, әдеп пен әдет тұрғысынан дәйектеп,

олардың тумысынан емес, жүре келе қалыптасып, дамитынын қисынды түрде дәлелдеп береді. Адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттерді Әбу Насыр әл-Фараби әркімнің ақыл парасатының өлшемі ретінде сипаттайды және оларды адамгершілік сапаларына негізделген мінез-құлық нормалары деп атайды. Адам өзінің бойындағы адами қасиеттеріне сәйкес әрекет етеді. Жақсы адам үнемі жақсылыққа ұмтылады, ал жаман адам әр нәрседен кемшілік іздейді. Ал жағымды мінезі мен игі іс-әрекеті арқылы жақсылыққа ұмтылуды ойшыл ғалым «екеуі бірдей болып келсе, біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз, яғни біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» дейді. Мұнан біз даналық әлемінің данагөйінің кеткен ұлағатты сөзінің қазіргі жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің де өзегі болып отырғанын байқаймыз. «Қайырымдылықты, шынайы адами қарым-қатынастардағы ізгілікті үнқатысуларды өзектендіріп, алға шығару – бұл қазіргі заманның тілімен айтқанда «қоғамды гуманитарландыру мәселесі» деп аталатын әлеуметтік дүниенің өзекті проблемасы болып табылады. Кез келген қоғам осы қатынастар жүйесіне оралып соқпай өркениеттен алмайды. Шынымен де қайырымдылықты, ізгілікті бұл дүниеде ұмытқан жанның өзегін тек өзіміздің сыңаржақты келбеті ғана толтыратыны белгілі. Ал өзіміздік өзінің абсолюттенген сипатында көрініс беретін болса, онда ол адамды пендешіліктің, рухани мешеуліктің құрсауына түсіретін мықты қақпан екені анық» деп академик Ә. Нысанбаев айтқандай қазіргі заманауи қайырымдылықтың үлгісін біз болашақ мамандардың әлеуметтік ортадағы игілікті істерінен көреміз (Нысанбаев, 2015) [6].

Адам өмірінің мәні, бақытқа жету жолдары туралы ойларында әл-Фараби: «Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғары бақытқа жету болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы керек. Содан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп, соған әрекет жасауы керек. Бақыттың мәні парасаттылықта, әркімнің өз алдына игілікті мақсат ете білуінде... адамның өз мінез-құлқын, іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, игілікке бағыштап отыруында» деп бақытқа жету жолдарының ізгілікті мәнін ашып көрсетеді. Олай болса, бақытқа жету мақсат қоя білумен шектеседі, ал мақсат адамның бойындағы жан қуатына, ерік-жігеріне тікелей байланысты жүзеге асырылады. Адамды қоғаммен бірге өмір

сүретін, қоғамнан тыс әрекет ете алмайтын жаратылыс деп түсінген ойшыл ғалым әр адамның бойынан табылу тиіс адамгершілік сапаларды жіктей келе, өз бойындағы туа біткен мынадай құрылымдық:

- мінсіз, келбетті дене бітімі; (бұл «харизма» ұғымына саяды)
- айтылған сөзді жетік түсіну, пікірін дәлелдеп, ой қорыта алу;
- естіген, көрген, нәрселерді есте сақтау, жадының тұрақтылығы;
- алғыр ой, зерек қабілет, саналы ақыл, көрегенділікке ие болу;
- сөз мәнерін түсіну, өз ойын шешен, ділмар сөйлеп жеткізе алу;
- білімге, дүниені тануға құштарлық таныту, еңбек етуден жалықпау;
- барлық жағдайда барынша сабырлық сақтау, өзін өзі реттеп отыру;
- үнемі шындық пен ақиқатқа жүгіну, өтіріктен әрқашан аулақ болу;
- әділеттілікті, әділдікті жақтау, ар мен абыройды, намысты қадір тұту;
- қанағатшыл болу, жамандықтан сақ болу, байлыққа еш құнықпау;
- бірбеткейліктен аулақ болу, жарасымды, ізгілікті қатынасқа түсе алу;
- қорқыныш пен жасқануды білмейтін ержүрек, қайсар бола алу сияқты қасиеттерді жіктеп көрсетеді (Әрінова, 2019) [7].

Ендеше, ғалым тұжырымдаған осындай он екі қасиетті өзара ұштастыра білген адам әлбетте қайырымды тұлға болып қалыптасары сөзсіз.

Нәтижелер мен талдаулар.

Жоғары оқу орындарындағы «Өзін-өзі тануды оқыту әдістемесі» пәні бойынша 3 курс студенттерімен өткізілетін практикалық семинар сабақтарында, СОӨЖ тапсырмаларында әл-Фарабидің осындай ұлағатты ойларын қолдана отырып, қайырымдылық ұғымының практикалық мәнін ашуды мақсат етеміз. Жалпы орта білім беретін мектептегі «Өзін-өзі тану» пәнінің оқулықтарының мазмұнында әл-Фарабидің нақыл сөздері және ол туралы жазылған танымдық материалдар оқу мәтіні, дәйексөз түрінде беріледі. Студенттер бұл материалдарды болашақ мұғалім ретінде сабақ, сыныптан тыс өткізілетін іс-шаралардың жоспарларына енгізіп, технологиялық карталарын жасап, өздерінің кәсіби мамандануына өздері жол ашады. Практикалық бағыттағы мұндай әдістемелік тапсырмалар олардың мектепте өндірістік тәжірибеден өту кезінде тиімді болып табы-

лады. Семинар сабақтарында шығармашылық тапсырма түрінде әртүрлі оқу жаттығулары, тренингтік тапсырмалар қазіргі оқыту үдерісінде қолданылып жүрген инновациялық оқу стратегияларына сәйкес ұйымдастырылады.

Осы ретте 5-11 сыныптар аралығындағы оқулықтардан әл-Фарабидің қайырымдылық ұғымының мәнін ашатын дәйексөздерін тандап, олармен әдістемелік жұмыстарды ұсынуға болады. Мысалы: Өзін-өзі тану: жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық/ Р.О. Изғұттынова, Ә.Ұ. Оралбекова, Б.Ш. Алиев, Г.Ө. Көшкеева. – Алматы, 2017.–160б. [8] оқулығының мазмұнында «Адам болам десеңіз... атты 2 тараудың «Адам мінезі» тақырыбындағы 9-10 сабақтарында әл-Фарабидің *«Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші – адамшылық қасиеттер саналады. Егер бұл екеуі бірдей болып келсе, біз өз ойымыз бен іс-қимылдарымыздан адалдық пен жетілуді табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі, қайырымды адамдар бола аламыз, біз осылайша бақытқа қол жеткіземіз»* деген сөзінің құндылықтық мәнін ашу үшін *«Дискуссиялық парта» стратегиясы* бойынша жұптық жұмыс орындау тапсырылады. Мұны бірінші қатардағы екінші партада, екінші қатардағы төртінші партада отырған жұптар орындайды. Семинар жүргізуші немесе студенттердің өздері де кімге тапсырма беру керектігін таңдай алады. Жұптардың біреуі – «келісемін», екіншісі – «келіспеймін» деген көзқарастарын дәлелдеулері керек. Жауап мынадай үлгіде берілуі мүмкін:

«Келісемін», өйткені.....	«Келіспеймін, себебі.....

Сол сияқты Өзін-өзі тану: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық/ С. Нуркеева, Б.Ш. Алиев, Р.К. Бердибаева. – «Бөбек» ҰҒПББСО, Алматы, 2019. – 192б. [9] оқулығының «Адамзаттың рухани тәжірибесі» атты 4-тарауының «Мәңгілік ізденіс» тақырыбындағы 27-28 сабақтарында Мұхтар Құл-Мұхаммедтің *«Әл-Фараби»* деген әңгімесі берілген. Бұл мәтінмен болашақ мұғалім ретінде студенттерге төмендегідей жұмыс түрлері ұсынылады. «FILA» кестесінің II нұсқасымен жұмыс жасау үшін ДЖИКСО әдісі бойынша А, Ә, Б, В әріптерімен белгіленген 4 топқа бөлінеді, оқытушы *«FILA» кестесі* бойынша жұмыс жасау үшін нұсқаулықты түсіндіреді.

Мұнда:

Facts – мәтіндегі фактілер, оқиға туралы мәліметтерді білдіреді

Ideas – фактілердің, жағдаяттардың пайда болу себеп болған идеялар

Learning issues – идеяларды жүзеге асыратын сұрақтар

Action plan – туындаған мәселені шешетін нақты іс-әрекет жоспары.

Аталған әдіс бойынша жұмыс жасау үшін оқулықтағы Мұхтар Құл-Мұхаммедтің «Эл-Фараби» атты әңгімесінен төмендегідей үзінді ұсынылады:

1-топ. Весижден Фарабқа қарай бір қолында таяғы, екіншісінде түйіншегі бар қарапайым киінген жолаушы кетіп бара жатты. Бұл даңқты әскербасы Мұхаммед Тарқанның баласы, Уздақтың немересі – Мұхаммед еді. Ол білім патшалығына, кітаптар мен қолжазбалар қоймасына асығады. Білімнің көмегімен ғажайып Ергенекөн жазығына қоныстанған тайпа сияқты бақытты өмір сүруді армандайтын жерлестеріне, достарына, туған-туыстарына көмектесіп, олардың өмірін өзгертуге бекінген. Алдында қандай тағдыр күтіп тұрғанын ойланбастан, аяғын сенімді, нық басып келеді. Оған мақсатына жақын қалғандай көрінеді. Жүрегіндегі қазіргі жалғыз ой – өзі таңдаған жолға түсу, алдына қойған мақсатын іске асыру.

2-топ. Қалаларды аралай жүріп, Мұхаммед көптеген адамдармен танысып, пікір алмасып, өзіне көп жаңалықтар ашты. Білім іздеген Мұхаммед ғасырлар бойы өсіп-өркендеген, мәдениеті жоғары дамыған қалаларды көрді. Хорасан, Бағдад, Дамаск, Бұхара, Алеппо, Каир және басқа да көптеген шаһарларда тұрды. Онда кітаптар мен қолжазбаларды іздеп, өзін толғандырып жүрген көптеген сұрақтардың шешімін тапты. Саяхат оны шынықтыра түсті. Небір қиындықтар мен қуанышты сәттерді өткерді. Ол жүрген жерінде төреші де, бағбан да, халиф сарайындағы ақын да, жатжұрттықта болып көрді. Оны кейде тағдыр еркелетіп, мерейін көтерді, кейде аяусыз жазалап, батыл, еркін пікірлері үшін қуғындалды.

3-топ. Мұхаммед бір қаладан екінші қалаға ауысып, ел кезіп жүруден шаршады. Ол Бағдад шаһарында тұрақтауды жөн көрді. Бұл қалаға жан-жақтан халық ағылып жататын, тіпті көпшілігі өз бақытын табу үшін қалыпта қоятын. Бағдад қонақжай қала еді. Онда атақты данышпандар мен ақындар, шешендер мен қарапайым халықтар өмір сүретін. Мұнда орныққан Мұхаммед араб тілін жылдам үйреніп

алды (ол өмірінің соңына дейін 70 тіл білген). Бағдадта ол көрнекті ойшыл-ғалымдармен араласып, аз уақыттың ішінде олардың ортасында беделді адамға айналды. Мұхаммед тек білімінің тереңдігімен және ойының ұшқырлығымен ғана емес, адами қасиеттерімен де ерекшеленді.

4-топ. Эл-Фараби қол жетерлік білімді меңгеруге және қоршаған орта туралы танымын кеңейтуге барлық мүмкіндікті пайдаланды. Оның басты ұстанымы, өмірінің мәні әлемді танып, біліп, оның заңдылықтарын адамдарға көрсетіп беру болды. Әр түрлі тақырыпты қамтитын 160-қа жуық шығармасын жазғанда бір ғана мақсатты – адамдарды өздері өмір сүріп отырған әлем жайлы, заттардың табиғаты, адамның тіршілігінің мәні туралы білімге жақындату ойын көздеді. Эл-Фараби халықты соңынан ертіп, жаңа, бақытты өмірге тағы бір рет жетелеп көру үшін өмірлік тәжірибе де, бай білім де жинады. Эл-Фараби өз халқына, келешек ұрпақтарға, бүкіл адамзатқа өткен ғасырлардың ақыл-ойының асылын теріп жинаған баға жетпес қолжазбалар қалдырды.

Мәтінмен жұмыс жасау шарттары:

Мәтіннің ішінен негізгі ойды білдіретін үйінді сөздерді теріп жазу.

Мәтіндегі мазмұндық желіні үзбей сызба түрінде конспект жасау.

Мәтінде айтылған ойды дәйектейтін танымдық сұрақтар құрастыру

Мәтіннің ішінен негізгі идеяны бейнелейтін сөйлемдерді теріп жазу.

Тапсырма орындау уақыты аяқталған соң, әр топ өз жұмысын қорғап шығуы тиіс. Енді осы шығармашылық жұмысты әрі қарай жалғастыру үшін студенттер өздері өзін өзі тану оқулығының мазмұнындағы эл-Фарабидің дәйексөз немесе мәтін түрінде берілген ұлағатты сөздерін тандап, “РАФТ” стратегиясы бойынша (Роль – журналист, Аудитория – студенттер, Форма – интервью, Тақырып – эл-Фараби) кейіпкерге сторителлинг-хат жазады. «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұны негізінен әңгіме түріндегі мәтіндерден тұратындықтан сабақта көбінесе оқулықтағы материалдардан басқа студенттер өздері әңгіме, аңыз, ертегі т.б. құрастырады. *Сторителлинг* ағыл.”story” – аңыз, әңгіме “telling” – рәсім, көрініс дегенді білдіреді. *Сторителлинг* – бұл эмоциялық байланыстарды құру, олардың көмегімен тыңдаушының зейіні мен сезімін бақылауға, маңызды заттарға назар аударатын отырып, оқиға ұзақ уақыт жадында қалу үшін өте пайдалы. “РАФТ” стратегиясы бойынша эл-Фараби туралы құрастырылған сторителлинг

студенттің өзіндік ізденісін, шығармашылық қабілетін, дарынын ашуға көмектеседі.

Психолог ғалымдар адамның жазуына қарап та мінезін тануға болатынын айтады. Жазба мен мінез-құлық байланысын зерттейтін ғылым саласы графология адамның қол жазуына қарап, оның ақылын, ерік-жігерін, өзін-өзі бағалауын, эмоционалдығын анықтауға болатынын дәлелдеген. Мұны «Өзін-өзі тану» сабақтарында тренинг өткізу арқылы бақылауға болады. Ол үшін бірнеше жазба түрі бар қысқа сөйлемдерден құралған мәтін ұсынылады. Сол мәтіндердегі жазудың көлеміне, каллиграфиялық ерекшеліктеріне қарап мінезді анықтауға болады. Студенттер мұндай жұмыстарды орындағанды ұнатады және өздері ізденіп шешімін табуға ұмтылыс жасайды.

Тренинг соңында мынадай дұрыс жауап көрсетіледі:

Ірі, үлкен жазу	<i>көпшіл, тез тіл табысқыш болып келеді</i>
Майда жазу	<i>көбінесе мінезі тұйық адамдарға тән</i>
Қырлы жазу	<i>өзімшіл, мінезі тік адамдарды сипаттайды</i>
Басып жазу	<i>жігерлі, шыдамды адамдардың бейнесін көрсетеді</i>
Көркем жазу	<i>ұқыптылықты, жасаукершілікті танытады</i>
Біріктіріп жазу	<i>логикалық ойлау қабілетінің жоғары екендігі</i>
Түсініксіз, шиімай жазу	<i>күйгелек, тынымсыз адамдарға тиесілі болады</i>

Мұндай жұмыс түрлері студенттердің кәсіби шыңдалуына, сабақ өткізу әдістемесін тиім-

ді меңгерулеріне ықпал етеді және рухани-адамгершілік мәндегі тақырыптардың ізгіліктік сипатын айқындай алуға да көмектеседі. Қайырымды тұлға болып қалыптасу үлкен істен емес, аз ғана жақсы әрекеттен де көрінетін адамгершілік сапа екенін түсінудің өзі қайырымдылықты білдіреді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қайырымдылық өзіңе де, өзгеге де жақсылық жасай алу, айналандағы адамдармен қарым-қатынаста ізгілікті болу арқылы өмірлік игіліктерге ие болу деген мағынаға саяды. Әл-Фарабидің ілімі бойынша қайырымдылықтың түптамасында адамның адамға деген, қоғамға деген құрметі мен сыйластығы жатыр. Адам өз ұрпағына қайырымдылықты жастайынан үйретіп, оларды ізгілікті адамгершілік қасиеттерге баулуға ұмтылады. Қазақ халқының ұлттық ұлағатында рақымды, мейірімді, жан жылуы мол адамды «қайырымды адам» дейді.

Әл-Фарабиді «қайырымдылықты үйренуге болады ма»? деген сұрақ қатты толғандырып, ойшыл ғалым қайырымдылықты үйретуге тәрбие мен оқудың маңызды рөл атқаратынын айтып өткен.

Ғұламаның еңбектерінде айтылған рухани-адамгершілік құндылықтарды саралай келе, біз әл-Фараби шығармаларының қуаты оның адам өмірінің мәнін қайырымдылық, жақсылық, қанағат және дұрыс іс-әрекет арқылы дәйектеп беруінде деп пайымдаймыз. Сонымен қатар оның рухани ілімінің қазіргі студент жастардың өзіндік тәрбиесіндегі орны зор екендігін ашып айта аламыз.

Әдебиеттер

- Тоқаев Қ. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. – Нұр-Сұлтан, 2019.
- Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 бет.
- Әл-Фараби. Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары // Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 446 б.
- Әбу Насыр әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. – Алматы: «Арыс», 2009.
- Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 4 том. Әлеуметтік философия, Эстетика. – Астана: ТОО «Лотос-Астана», 2007.
- Нысанбаев Ә. Қазақстан халқының рухани-құндылықтық әлемі / З.К. Шәукенова және С.Е. Нұрмұратовтың жалпы редакциясымен. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2015. – 178 б.
- Әрінова Б.А. Ұлы дала ойшылдары еңбектерінің студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны // Әл-Фараби ҚазҰУ Хабаршы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2019. – №3 (60). – 4-11 б.
- Өзін-өзі тану: жалпы білім беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық/ Р.О. Ізғұттынова, Ә.Ұ. Оралбекова, Б.Ш. Алиев, Г.Ө. Көшкеева. – Алматы, 2017. – 160 б.

Өзін-өзі тану: Жалпы беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық/ С. Нуркеева, Б.Ш. Алиев, Р.К. Бердибаева. – «Бөбек» ҰҒПББСО, Алматы, 2019. – 192 б.

References

- Abu Nasr al-Farabi (2007) 10-tomdyk shygarmalar. 4 tom. Aleumettik filosofiya, Estetika. Astana, LLP “Lotos-Astana” [Collected works in 10 volumes]. Volume 4. Social philosophy, Aesthetics. Astana, LLP “Lotos-Astana” (In Kazakh)
- Abu Nasr al-Farabi (2009) Tandamaly traktatylyar [Selected treatises]. Almaty, “Arys”(In Kazakh)
- Al-Farabi (1973) Kairymdy kala turgyndarynyn kozkarastary. Filosofiyaalyk traktattar. [Views of the charitable urban population. Philosophical treatises]. Almaty: Gylym, 446 p. (In Kazakh)
- Arinova B. A. (2019) Uly dala oishyldary enbekterinin student zhastardyn rukhani – adamgershilik tarbiedegi orny. Al-Farabi KazUU Khabarshysy. «Pedagogikalyk gylymdar» seriyusy. [The place of work of thinkers of the Great Steppe in the spiritual and moral education of students]. Journal of Educational Sciences. Vestnik KazNU - Khabarshy “Pedagogical Sciences” series № 3 (60). 4-11p. (In Kazakh)
- Biekenov K., Sadyrova M. (2007). Aleumettanudyn tusindirme sozdigi.-Almaty: Sozdik-Slovar [Explanatory dictionary of sociology. Almaty: Sozdik-Slovar’] 344 p. (In Kazakh)
- K. Tokaev. (2019). Syndarly kogamdyk dialog – Kazakstannyn turaktylygy men orkendeuinin negizi: atty Kazakstan khalkyna Zholdaу. [Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan: Message of the President to the people of Kazakhstan]. Nur Sultan (In Kazakh)
- Nyissanbayev A. (2015). Kazakstan khalkynyn rukhani –kundylyktyk alemi. Z.K. Shaukenova zhane S.E. Nurmuratovtyn zhalpy redakciyusymen [Spiritual and value world of the people of Kazakhstan / edited by Z.K. Shaukenova and S.Y. Nurmuratov]. Almaty: Institute of philosophy, political science and religious studies, KS MES RK, 178 p. (In Kazakh)
- Ozin – ozi tanu: Zhalpy беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық (2019) [Self-cognition: Textbook for 9th grade of general school] Sh. Nurkeeva, B.Sh. Aliyev, R. K. Berdibayeva. – NNPOOC “Bobek”, Almaty, 192 p. (In Kazakh)
- Ozin – ozi tanu: zhalpy zhalpy bilim беретін мектептің 5-сыныбына арналған оқулық (2017) [Self-cognition: a textbook for 5th grade of the secondary school] R.O. Izguttinova, A.U.Oralbeekova, B.Sh.Aliyev, G.O.Koshkeeva. - Almaty, 160 p. (In Kazakh)

Қ.Ш. МолдасанӘл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: moldasank@mail.ru**«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА ТҰЛҒАНЫ
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖҮСІП БАЛАСАҒҰН МҰРАСЫНЫҢ МӘНІ**

Мақалада елдің болашақ өркендеуіне және демократиялық қоғамның болашағын құруға атсалысатын интеллектуалды, білімді тұлғаны қалыптастырудағы ұлттық білім мен тәрбиені жүйелі ұйымдастырудың рөлі сипатталған. Сондай-ақ, мақалада елдің ұлттық мүдделерін дамытуға ықпал ететін жас ұрпақты қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің негіздері қарастырылған. Қоғамның стратегиялық ресурстарын дамытудың маңызды бағыттардың бірі жастар саясатын жүзеге асыру үшін жаңа мүмкіндіктер мен жас ұрпақтың әлеуетін құру қажеттілігі болды.

Мақалада ұлттық салт-дәстүрлердің «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жүзеге асырылуымен сәйкестігі талданады. Жаңа дәуірдің бәсекеге қабілетті тұлғасын, жалпыадамзаттық құндылықтары жоғары тұлғаны қалыптастыруда ұлттың генетикалық коды ретінде ұлттық құндылықтар мен халықтың ұлы мұраларын зерттеудің рөлі зор. Ұлы ойшыл, философ, түркі әлемінің қоғам қайраткері Жүсіп Баласағұн мұрасы ұлттық сананың қалыптасуында маңызды рөл атқарады. «Құтты білік» түркі халықтарының психологиясы мен ұлттық мінезін, білім мұраттарын, елді басқарудың даналығын көрсетеді. Студенттерге көшбасшылық, басқарушылық, коммуникативті, педагогикалық шеберліктер мен қабілеттерді үйрету арқылы (байқаулардың өзіндік түрі) қалыптасуы мүмкін. Сонымен бірге әйгілі мұрадағы ұлы ойшыл әділетті қоғам құруда адамгершіліктің, кішіпейілділік пен ізгіліктің маңыздылығын ерекше атап өтеді. Мақалада жаттығу түрлері мен оларды жүзеге асыру технологиясы, оның ішінде Ж. Баласағұнды мұраларындағы басқару идеясы, сондай-ақ тиімді сұрақтар қоюдың әдістері қарастырылған. Осы әдіснамалық тәжірибені бағалауға, талқылауға 21 студент және 45 магистрант қатысты.

Түйін сөздер: ұлттық мүдде, ізгілік, ұлттық сезім, ұлттық тәрбие.

K.Sh. Moldasan

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: moldasank@mail.ru**The Notion of Zh.Balasagyn's Heritage in the Formation of Personality under the Program
«Rouhani Zhangu»**

The article describes the role of the system organization of national education and nurturing for the formation of an intellectually educated person who will help the country's future prosperity and build a future democratic society. The basics of national education in the formation of the younger generation that contribute to the development of national interests of the country is considered in the article. One of the important directions of development of the company's strategic resources was the need to create new opportunities for the implementation of youth policy and the potential of the young generation. The revival of forgotten national traditions in course with the implementation of the "RUKHANI ZHANGYRU" program are analyzed in the article.

The role of studying national values and the great heritage of the people as the genetic code of the nation is important in the formation of a competitive person of the new time, a person with high universal values. The heritage of the great thinker, philosopher, and public figure of the Turkic world, Zhusup Balasagun, plays an important role in the formation of national identity. The "Blessed knowledge" reflects the psychology and wisdom of the Turkic people, the ideals of education, and the wisdom of governing the country. In fact, teaching students the skills and abilities of leadership, management, communication, and pedagogy can be enriched by considering the situations of this work (a distinctive case study).

At the same time, the great thinker in the famous legacy emphasizes the importance of human kindness, humility and humanity in building a fair-minded society. The scenarios of classes and the technology of their implementation with the inclusion of situations from the legacy of J. Balasaguni, as well as discussions and techniques for asking effective questions are discussed in the article. 21 students and 45 master degree students took part in the discussion on the evaluation of this methodological approach.

Key words: national idea, national heritage, kindness, national feelings, national upbringing.

К.Ш. Молдасан

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: moldasank@mail.ru

Осмысление наследия Ж. Баласағұни в русле реализации программы «Рухани жаңғыру» для развития личности

В статье описана роль системной организации национального образования и воспитания в формировании интеллектуально образованного человека, который поможет в будущем процветанию страны, построит будущее демократического общества. Рассматриваются основы национального воспитания в формировании подрастающего поколения, способствующие развитию национальных интересов страны. Одним из важных направлений развития стратегических ресурсов общества стала необходимость создания новых возможностей для реализации молодежной политики и самого потенциала молодого поколения. В статье проанализировано возрождение забытых национальных традиций в русле реализации программы «Рухани жаңғыру». В формировании конкурентоспособного человека нового времени, человека с высокими общечеловеческими ценностями значима роль изучения национальных ценностей и великого наследия народа, как генетического кода нации. В формировании национального самосознания важную роль играет наследие великого мыслителя, философа, общественного деятеля тюркского мира Жусупа Баласағұна. В «Благодатном знании» отражена психология и мудрость тюркского народа, идеалы воспитания, мудрость управления страной. По сути, обучение студентов лидерским, управленческим, коммуникативным, педагогическим навыкам и способностям можно обогатить рассмотрением ситуаций данного произведения (своеобразное кейс-стади). В то же время великий мыслитель в знаменитом наследии подчеркивает важность человеческой доброты, смирения и человечности в построении справедливого общества. В статье рассмотрены сценарии занятий и технологий их проведения с включением ситуаций из наследия Ж. Баласағұни, а также дискуссий и техник задавания эффективных вопросов. В обсуждении по оценке данного методического подхода приняли участие 21 студент и 45 магистрантов.

Ключевые слова: национальные интересы, гуманизм, национальное воспитание.

Кіріспе

Білім беру жүйесі мен мазмұнының жаңа талаптарға сай болуы өмір қажеттілігінен туындап отыр. Еліміздің тәуелсіздік алуы ұлттық тәрбиеге кең өріс ашты. Білім беру мазмұны, оның айқын мақсаты мен міндеттері заман талабына сай өзгеріске түседі. Өркениетке қадам басқан қоғамда жеке тұлғаны тәрбиелеуде ең алдымен, білім берудің ұлттық жүйесі адамның ішкі жандүниесін, рухани әлемін жетілдіру бағытындағы тәрбиелік іс-шара ұлттық құндылықтар арқылы жүзеге асуы қажет.

Сондықтан да, қоғамымыздың әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымының түпкілікті жаңаруына байланысты, білім беру жүйесіне өзгеше тұжырымдама жасап, жаңаша талап қоюды қажет етеді.

ҚР тұңғыш Президенті: «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұлттық құндылықтар негізінде ұлттық сананы арттыруды ерекше назарға алады (Назарбаев, 2017) [1]. Сондай-ақ, мақалада тәуелсіз Қазақстанның нығаюының жарқын үлгісі мен болашағын айқындап берді. «Мәдени мұра» бағдарламасында да ұлттық тәлім-тәрбиенің ұрпаққа берері мол

сан ғасырлық тарихи тағлымы айтылады және бұл бағдарлама арқылы халқымыздың бай тарихын, оның ерекшеліктерін әлемдік деңгейге көрсету көзделген (Мәдени мұра, 2003) [2]. Яғни, білім беру реформасындағы бетбұрыстар әлемнің ең озық елдерінің даму дәрежесімен терезе теңестіруде, дүниежүзілік бәсекеде қатар тұрумен бірге әлемдік мәдениетте білім саясатының негізгі көрсеткіші болып саналады.

Бәсекеге қабілетті, талғамы биік, жаңа заман адамын қалыптастыруда ұлттық тәлім-тәрбие құндылықтары мен ұлы мұраларымызды зерделей білудің мәні ерекше. Ұлттық тәрбие құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақ ұлт тағдырын тереңнен бағалап, болашағын барынша болжайтын тұлға ретінде танылады.

Зерттеу мақсаты: жас ұрпақты ізгілікке, адамгершілікке тәрбиелеудің тиімді жолдарын қарастыру, ұлттық мүддені, ұлттық болмысты жоғары санайтын, ұлттық құндылықтарды бағалайтын ұрпақ тәрбиелеу.

Зерттеу әдістері. Педагогикалық ғылыми әдебиеттердегі әдіснамалық негіздер мен тәрбиелік бағыттағы пікірлерге талдау жасау, тұжырымдарды нақтылау.

Әдебиеттерге шолу

Ұлттық тәлім-тәрбиенің асыл арналары болып табылатын ізгілік, имандылық, парасаттылық ұғымдарының бастауы қасиетті Құран жазбаларында, халқымыздың нақыл сөздерінде, ғұламалардың өсиетінде ерекше орын алады.

Зерттеу негізінде ұлттық құнды тәрбиенің тұлғаның қалыптасуындағы рөлі қарастырылады.

Ғасырлар бойы ұмытылмай, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан тұлға бойына жастайынан тәрбие нәрін себетін ұлттық негізі салт-дәстүрде халықтық тәрбие мәселелерін қозғайтын тәлімдік ойлар жатыр.

Нәтижелер мен талқылау

Жаһандану жағдайында ұлттық мәдениетіміз бен әлемдік өркениетті сабақтастыру негізінде білім беру саласына өзгерістер енгізілуде. Халқымыздың төл тарихы, мәдени ерекшелігі білім мазмұнын жаңартудың негізі болып саналады. Бұл ғылыми білімнің, іскерліктің жүзеге асуында аталған жүйе негізінде тұлғаның ақыл-ойы, қабілеті дамиды, өзіндік көзқарасы, мінезі қалыптасады.

Бұл мақалада тұлғаның дамуындағы ұлттық тәрбиенің өзектілігі, іс-әрекетті жүйелілік тұрғысынан қарастыру мәдениетін қалыптастыру және іс-әрекетті ұйымдастырудың басқа да маңызды жалпы әдіснамалық ұстанымдары қарастырылады.

XXI ғасырдың көкейкесті мәселелері тоғысқан кеңістігінде көне мұраларымыздағы болашақты болжамдауға, бағыттауға қажетті рухани күш, ізгі ілім, өшпес үлгідегі ақыл-кеңестердің ұлттық мәдениетіміз, тіліміз бен дініміздің бүгінгі мен ертеңіне де негіз әрі тірек болары осыған дәлел. Әр халықтың рухани мұрасында әлемдік философияның, әлемдік педагогиканың ортақ қазынасын байыта түсетін құнды ой-пікірлер, пайымдаулар болатыны белгілі. Қазақ дүниетанымының өзегі саналатын құндылықтың әрбір тынысы, әрбір сөз орамы мен ой-түйіні ізгілікпен байланысты.

Ұлттық тәрбиенің атадан балаға берілетін қасиеттерін бүгінгі таңда жаңғыртудың болашақ тұлғаның қалыптасуы үшін мәні зор.

Мәдениетіміздің өркендеуі барысында бүгінгі таңда, мәдени мұра құндылықтарын сақтау және дамыту мәселелері үлкен маңызға ие. Кез келген мемлекеттің стратегиялық дамуында, экономикасында, өркениеттің рухани кемелденуі мен болашағы біліммен тікелей байланысты болады. Қазіргі жоғары білім берудің де негізгі аспектісінің өзі білім мазмұнын

ұлттық құндылықтарға бағыттауы тиіс. Осы негізде ұлттық сананы қалыптастыруда түркі әлемінің ұлы ойшылы, философ, қоғам қайраткері Жүсіп Баласағұнның мемлекеттің дамуында басқару процесін ұйымдастыру идеясы өзекті болып табылады. Ел басқару даналығын, басшыға тән басқарушылық қабілет, адамдармен дұрыс қарым-қатынас жасай білу әдеби жырланған «Құтты білік» дастанының бүгінгі таңда да құндылығы зор. Себебі ұлы ойшыл атақты педагогикалық мұрасында әділетті қоғам орнатудағы адам бойындағы ізгі қасиетті, кішіпейілділікті, кісілікті ерекше баяндайды. Жүсіп Баласағұн – рухани мәдениетіміздің әлемдік деңгейдегі көрнекті өкілі, түркі әлемінің ойшылы.

Ғұлама дастанда:

Біл, әділ заң – басшылықтың тұғыры,
Заң бар жерде – берік елдің жұлыны.
Бектік берік – әділ заңның жөнімен,
Бұра тартсаң абыройың төгілер, –

дей отырып, [3; 6.274] (Баласағұн, 2006: 274) адам түзелсе, қоғам мен өмір түзеледі, деген философиялық тұжырым жасайды. Ұлтымыздың салт-дәстүріндегі үлгі-өнеге, асыл қасиеттеріміз: үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету, барға қанағат етушілік, жомарттық пен қонақжайлылық, мейірімді болу, қайырымдылық жасау сияқты көптеген адамгершілік, ізгілік, өнеге-сипаттар жайлы ғұлама көзқарасы педагогика тарихын байытып қана қоймайды, жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беру үрдісінде зор мәні барлығына куә боламыз. Басшы адамға сай көркем мінез, мемлекеттік заңдардың әділетті түрде орындалуы әрі қарапайым халыққа қажет болып табылатын қоғамдық тәртіп пен кез келген адамның өзін-өзі жетелдіруі үшін қажетті адами құндылықтар дастанда егжей-тегжейлі сипатталады.

Заман сұранысына байланысты мамандануда жаңа білім парадигмасында болашақ жастар білімді, интеллектісі жоғары, мәдениетті болуы шарт. Тәрбиенің басты ұстанымы – өз халқының төл мәдениетін, әдебиетін, дәстүрін сүйетін тұлға қалыптастыру. Осы бағытта «Педагогика» пәнін оқытуда студенттерге семинар сабақты жүргізуде мынандай тапсырма берілді. Қатысқан студент саны – 21. Студенттер 3 топқа бөлінді. Әр топқа жеке тапсырма берілді.

1-топ. Рухани адамгершілігі мол, талғамы биік, жаңа заман адамын қалыптастырудағы Жүсіп Баласағұнның дүниетанымдық бағдарын талдау.

2-топ. Жүсіп Баласағұнның ел басқару мәселесіндегі ізгілікті басқару ілімін талдау.

3-топ. Жүсіп Баласағұнның шығармасындағы қоғам және адам мәселесінің қазіргі заман талаптарымен үндестігі, адамның кісілік кемелдену қасиетін талдау, өз пікірлерін жазу.

Тапсырмаларды орындау барысында студенттер тұлғаның болашақта басқару ісіне адал болуы, кісілік қасиетті жоғалтпауы, дүниенің құлы болмауы, басқарудағы жемқорлықты болдырмау мәселесі ерекше ықыласпен талдады. Ұрпақ санасына жауапкершілік те, адамгершілік те отбасынан қалыптасады. Олай болса, рухани құлдыраған, рухани жұтаң адам ар ұяттан аттайды деген пікірлерін ортаға салды.

Тұлғаның жауапкершілігі мен кісілік болмысына сай қасиетті дәріптеу арқылы ұрпақты дұрыс жолға тәрбиелейміз. Сондықтан да ұлы ойшыл ғұламалар адамгершілікке ерекше мән беріп, оны ұрпақтан-ұрпаққа өсиет еткен. Зерттеуші ғалым Ш. Таубаева өз зерттеуінде: «Қазіргі таңда педагогикалық үдерісті ұйымдастырудағы әлемдік педагогикалық мәдениеттің гуманистік құндылықтары мен дәстүрлеріне бағытталу қажеттілігі айқын көрініс табуда. Оқытушы шеберлігі оқыту үдерісін үлгілей отырып, оның мазмұнына инновациялық білім беруді енгізуде және кері әсерлерге тойтарыс бере отырып, оқушылар бойында этикалық мінез-құлық, адамгершілік сипаттарды қалыптастыруға бағытталуы тиіс», – деген пікір білдіреді (Таубаева, 2016: 8) [4; 6.8].

Баланың тұлғалық дамуы туралы белгілі психолог Д.Б. Элькониннің еңбектерінде айтылады (Нысанбаев, 2006) [5; 6.147] Қазақтың көрнекті педагогы Ж. Аймауытов: «Өткен өмірде күн сайын адам қай бағытта машықтанып әдет етсе, егде болғанда да сол бағытта өзгереді...» – дейді (Жарықбаев, 1998: 142) [6; 6.142] Бұдан шығатын түйін адамдар арасындағы жақсы қарым-қатынас көбінесе, іскерлік қарым-қатынастың адамгершілік және психологиялық үлгісін қалыптастырады (Әрінова, 2019).

Сабақ барысында оқытушының тиімді нәтижеге жетуі әдістерді дұрыс таңдауға тікелей байланысты болады. Бұл мәселені шешудегі маңызды фактор педагогикалық іс-әрекетке қатысушылардың субъект-субъектік өзара үйлесімді психологиялық жағдай мен оқытудың нәтижелілігін арттыру.

Мысалы: «Халықаралық қатынас» мамандығы 1 курс магистранттарына «Жоғары мектеп педагогикасы» пәні жүргізілді. Пән бойынша семинар сабағы «Қазақ отбасындағы бала

тәрбиесі» деген тақырыпта тиімді сұрақтар қою әдісі бойынша жүргізілді. Қатысқан магистрант саны – 45. Магистранттар 3 топқа бөлінді.

Сұрақтар мен тапсырмаларды әр топ өздері ұйымдастырады, кезектесе жауап береді.

Тапсырма:

1-топ. Бала тәрбиесіндегі отбасының ықпалы.

2-топ. Қазіргі таңдағы қазақ отбасындағы тәрбие мәселесі.

3-топ. Ақпарат құралдарының жастардың тәрбиесіне әсері.

Сұрақ:

1-топ. Жастардың зиянды әрекетке әуес болмауы үшін қазақ отбасындағы қандай салт-дәстүрді ерекше айтар едіңіз?

2-топ. Тұлғаның өзіндік өмірлік позициясын анықтауы туралы қандай ұсыныс-пікір білдіресіз?

3-топ. Қиын балалар тәрбиесі туралы пікіріңіз қандай?

Тапсырманы орындау барысында 3 топ та белсенділік танытты. Өз ойларын, пікірлерін ортаға салды. Сабақта білім алушылар берілген тапсырма бойынша өздері жасаған сызбалар мен деректерді пайдаланды.

Тапсырма барысында 1-топ пен 3-топ жоғары балл жинады. Бұл әдіс нәтижесінде кез келген проблеманың шешімін өз бетінше таба білуде, оның шешімін іздеуде тұлғаның ерекше жауапкершілік сезімін оятады әрі ұлттық тәрбиенің тұлғаның қалыптасуындағы мәнін талдады.

Тұлғаны ізгілікке тәрбиелеуде де көптеген әдістерді пайдалануға болады. Соның бірі – әңгімелесу әдісі. Әңгімелесу – мұғалім мен оқушылар арасында жаңа білімдерді хабарлау, пысықтау, қорытындылауды дұрыс ұйымдастырылған сұрақ-жауап тәсілінде қолданылады. Сондықтан әңгімелесу оқытудың тиімді әдісі болып есептелінеді. Бұл әдісті нәтижелі пайдалануда ізденуші тарапынан өте мұқият дайындықты талап етеді.

Әңгімелесу барысында оқытушы білім алушының жеке басының қабілетін, зейінін, таным ерекшеліктерін танып біледі, баяндалып отырған немесе өтілген оқу материалын олардың қалай ұғынғанын анықтайды. Әңгімелесуде баяндау, талдау, қорытынды жасау тәсілдері қолданылады. Берілген міндеттерді жүзеге асыруда сұрақ-жауап әдісі арқылы мұғалім жан-жақты талдау жасай алады. Ол үшін мұғалімнің сұрақтары дәл, жинақы, оқушының ойын оятуға, дамытуға, ізденуге бағытталуы керек. Сыныптағы әр топтағы студент өз ойын ашық

айта алатындай мүмкіндік тууы керек. Егер жеке өз ойы жетпеген жағдайда, оқушы біреудің сөзін сол күйі қайталау арқылы да сөйлеп үйренеді.

Қазіргі таңда оқытудың интербелсенді әдістері сабақ барысында жиі қолданылады.

Қарым-қатынас кезінде де интербелсенді әдістердің орны ерекше. Бұл әдістердің қатарына пікірталас, тренингтер және т.б. жатқызуға болады.

2. Пікірталас – аудиторияда немесе шағын топ ішінде нақты бір өзекті мәселе бойынша өзіндік көзқарастары және пікірлерімен алмасып, өзге позицияларын толықтыру әрекеттері. Мысалы: *«Бәсекеге қабілетті маман бойындағы қасиет»* тақырыбында пікірталас жүргізуді талдайтын болсақ, проблеманы жан-жақты қарастыру және талқылауда студенттер өздерінің теориялық және практикалық білімдерін жинақтап, оларды қолдана отырып, өз көзқарасын пайымдау мен түйіндеуге, өзге пікірлерін айта білуге және оларды өз өмірінде пайдалана білуге үйренеді. Студенттер пікірталас кезінде еркін қарым-қатынаста болып, өз позицияларын қалыптастыру және қорғау, оларды өзге пікірлермен салыстыру әрекетін жасайды. Пікірталас барысында мәселені әртүрлі көзқарас тұрғысынан қарастырады, ең тиімді шешімдерді табуға дағдыландырады.

Пікірталаста ұстанатын ережелерді алдын ала анықтап алған дұрыс. Пікірталас барысында әрбір қатысушының өз мүмкіндігін айту мүмкіншілігі болу керек; қарсыласын тыңдай білуге дағдылану; біреудің сөзін бөлмеу; үйренушілерге ой шақыру немесе дәлелдерді жинақтау үшін уақыт беріп отыру.

Пікірталас кезінде студенттер өз позицияларын нақты айқындап, оларды тыңдаушыларға жеткізіп, дәлелдей білуге, үйренуге шақырады. Ол тұлғаны шындықты дайын күйінде ұсынбай, оны қалайша іздеп тауып, қорғауға болатындығын көрсетеді.

3. Ізгілікке тәрбиелеу барысында қолданылатын әдістің тағы бір тиімдісі – рөлдік ойындар. Бұл әдіс ойынға қатысушылардың ойларын біріктіріп, ойын аяқталғаннан кейін қатысушылардың барлығына өзіндік шешім қабылдауды қажет етеді. Іскерлік ойындар әлеуметтік немесе экономикалық сипаттағы нақты бір жағдайды шешуді үйренушілердің өзара әрекеттесуін қалыптастырады.

Жоғарыда көрсетілген шығармашылық жұмыстардан басқа іскерлік ойын да тұлғаны шығармашылық жұмыстарға баулудың бір жолы болып табылады. Рөлдік ойын – бұл оқытуды ұйымдастыру формасы, ол оқытушының бас-

қаруымен, өзіндік ұйымдастырушылығымен жоспарланған ойын сценарий арқылы мақсатты бағытының негізінде жүзеге асырылады. Білім беру практикасында оқытудың ойын формасы оқытудың тәжірибелік бағыттылығын мақсат тұтатын іскерлік ойындар арқылы игерген білімдерін шығармашылықта қолданады және бекітеді. Келесі сабақта студенттермен *“Сиқырлы орындық”* жаттығуы жүргізілді. Жаттығудың мақсаты қиын тапсырманы орындағаннан кейін топтағы қысымды шығару, ортада жаттығуды орындауда назар аудартқан қатысушылардың жетекшілікті қайта үйлестіруді жүргізу. Барлық топ мүшелеріне өздерінің құрбысы туралы ойлайтын пікірлерін, барлық мейірімділігін айту, бір-бірін дұрыс бағалау.

«Мейірімді есім» жаттығуы.

Мақсаты – эмпатияны дамыту, адамгершілік құндылықтарын жоғарылату.

Әр қатысушыға оң жағындағы көршісін мейірімді түрде атау ұсынылады, нәтижесінде тыңдаушы алғысын білдіреді. Бірінші шеңберден кейін жаттығу кері жаққа орындалады (енді сол жағындағы көршісін мейіріммен атайды).

«Менің күшті жақтарым» жаттығуы.

Қатысушылар жұпқа бөлінеді, серіктестер өздерінің жеке тәрбиесіндегі өзара мәселелерін бір-біріне айту арқылы ойларын ортаға салады.

Қазіргі уақыттағы білім беру сапасы тұлғаның дамуына, нәтижеге бағыттталып отыр. Осыған байланысты сабақта әр түрлі әдісті тиімді қолдану орынды болып табылады. Тұлғаның интеллектуальдық-танымдық потенциалы мен рухани-адамгершілік потенциалын ұлттық салт-дәстүр негізінде қалыптастыру қағидаты жаһандық талаптарға лайық болуда оқыту нәтижесіне сай орындалады.

Қорытынды

Қоғамдағы саяси-экономикалық, әлеуметтік, рухани-мәдени өзгерістер айналадағы құбылыстарға, заттарға деген адамның ішкі сана-сезімі мен көзқарасына, қарым-қатынасына өзінің әсерін тигізеді. Осы орайда, бүгінгі таңда жастарымыздың жан-дүниесі мен рухани әлемі өз халқының салт-дәстүрінен ажырап, әр түрлі жағдайға бой алдыруы ойланарлық мәселе. Бұған тосқауыл болу керек. Ендеше, жастардың бойына адамгершілік, ізгілік қасиеттерді қалыптастыру, ұлттық тәлім-тәрбие негіздерінен қол үзбеу жас ұрпақтың рухани мәдениетін арттырып, көркемдік әлемін байытады. Ғасырлар бойы халқымыздың қанына сіңген

имандылық қағидалары: адамдар арасындағы ізгілік, қайырымдылық, адалдық, әділдік қарым-қатынас негізінде жас ұрпақты тәрбиелеудің сыры тереңде жатыр. Баланың тәрбиесіне, тұлға ретінде жетілуіне ата-ананың ықпалы зор екенін ескеруіміз керек.

Тәрбие беру, тәрбиелеу мақсаты қоғамның даму сұранысымен анықталады және оның өзіндік тәсіліне, әлеуметтік және ғылыми-техникалық прогрестің қарқынына, педагогикалық теория мен практиканың дамуының жеткен деңгейіне, қоғамның, оқу орындарының, білім

беруші мен білім алушы мүмкіндіктеріне тәуелді. Халқымыздың ұлттық тұптамасын, тыныс-тіршілігі мен мінез-құлқын, өзіне ғана тән ұлттық ерекшелігін білдіретін әдет-ғұрпы, салт-дәстүрін тұлға бойына сіңіру аса маңыздылыққа ие.

Заман құбылса да, адамның адамгершілігі, оның азаматтығы, адалдығы бәрінен биік болуы керек. Қазіргі жаһандану процесінде ел болашағын ойлайтын, жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдениеті мен ғылыми өресі озық азамат тәрбиелеу – қоғам алдындағы басты міндет.

Әдебиеттер

- Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру / Егемен Қазақстан, №70 (29051)Ю 12 сәуір, 2017 ж.
«Мәдени мұра бағдарламасы» // Егемен Қазақстан. – 2003, 29 қараша.
Жүсіп Хас Қажыб Баласағұн «Құтты білік». Көне түрік тілінен аударған, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубай. – Алматы: «Өлке», 2006. – 640 б. 2-басылым.
Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы: оқу құралы/ 2-басылым. – Алматы: Қарасай, 2016. – 432 б.
Психология. Адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық: Дамыта оқытудың мәселелері: теориясы және практикасы. Том. / Жетекшісі акад. Ә.Н. Нысанбаев. – Алматы: «Таймас» баспа үйі, 2006. – 448 б.
«Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы»: 2 том. /Құрастырған: Қ. Жарықбаев, С. Қалиев. – Алматы: «Рауан», 1998. – 416 б.
Әрінова Б.А. Ұлы Дала ойшылдары еңбектерінің студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесіндегі орны // Әл-Фараби ҚазҰУ Хабаршы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. – 2019. – №3 (60). – 4-11 б.

References

- Arinova B.A. (2019) Uly dala oishyldary enbekterinin student zhastardyn rukhani-adamgershilik tarbiesindegi orny [The place of work of thinkers of the Great Steppe in the spiritual and moral education of students] Journal of Educational Sciences. Vestnik KazNU - Khabarshy "Pedagogical Sciences" series # 3 (60). 4-11p (In Kazakh)
Jüsip Xas Qajıb Balasağun «Quttı bilik». Köne türk tilinen awdarğan, alğı sözi men tüsinikterin jazğan A.Egewbay. Almatı: «Ölke» (2006). 640 p. 2 - edition. (In Kazakh)
«Kazaktyn talimdik oi-pikir antologiyusy»: 2 tom. (1998.) [«Qazaqtıń tälimdik oy-pikir antologiyası»: Qurastrǵan: Q.Jarıqbaev, S.Qalıev]. Almatı: «Rawan», 416 p. (In Kazakh)
«Mädeni mura bağdarlaması» Egemen Qazaqstan (2003) 29 November. (In Kazakh)
Nazarbayev N.A. (2017). Bolashakka bagdar: rukhani zhangyru [Orientation for the future: spiritual revival]. *Egemen Kazakhstan*, No.70 (29051), 12 April (In Kazakh)
Psikhologiya. Adamzat aqyl-oiynyn kazynasy.10 tomdyk: [Psixologiya. Adamzat aqyl-oiynıń qazınası. 10: Damıta oqıtwdıń мәселелері: teorıyası jäne praktikası. Tom..Jetekşisi akad. Ä.N.Nısanbaev]. Almatı: «Taymas» baspa üyi, (2006) 448 p. (In Kazakh)
Taubaeva Sh.T. (2016) Pedagogika metodologiyasi [Methodology of pedagogy. study guide] 2nd edition.- Almaty: Karasai, 432p. (In Kazakh)

2-бөлім

**МАМАНДАРДЫ КӘСІБИ ДАЙЫНДАУДАҒЫ
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕР**

Section 2

**PSYCHOLOGICAL AND
PEDAGOGICAL PROBLEMS
OF PROFESSIONAL EDUCATION**

Раздел 2

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ
ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ**

^{1*} А.А. Рамазанова, ^{2*} Г.И. Ерназарова , ^{2*} С.К. Турашева ,
^{2*} Б.М. Кудайбергенова

^{1*}Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

^{2*} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
 e-mail: Gulzira.Yernazarova@kaznu.kz

БИОЛОГ ЗЕРТТЕУШІНІҢ ІЗДЕНІМПАЗДЫЛЫҚ ІСКЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ НЕГІЗІ

Қазіргі таңда әлем елдерінде ғылым мен білімнің әр түрлі салаларының үздіксіз дамып, технологияның жылдан-жылға жаңарып, өндірістік салаларда енгізіліп жатқан заманда білімді, білікті, дарынды, бәсекеге қабілетті маман даярлау өзекті мәселелерге айнауда. Еліміздің білім беру жүйесінің заңнамаларына жылдан-жылға әр түрлі өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп отыр. Сол себепті, болашақ мамандардың терең білім алуын қамтамасыз етуде оқу процесінде көптеген тиімді оқыту әдістері маңызды роль атқарады.

Мақалада білім алушылардың зерттеушілік іскерлігін қалыптастыру әдістері ұсынылады. Биологияны оқытуда білім алушылардың іскерлік әрекетін қалыптастыруда студенттерді топтарға бөлу және олардың бірлесіп ұсынылған «Өсімдіктердің вегетативті мүшелерінен биологиялық белсенді заттарды анықтау» атты жобалық зерттеу сабағының орындау әрекеттері көрсетілген. Жобалық зерттеу тәжірибесінің айқындаушы, қалыптастырушы, бақылаушы, талдаушы деңгейлері нақтыланып, болашақ биолог мамандардың аталған деңгей бойынша зерттеу әрекеттері нәтижесінде зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудағы тиімділігі сипатталады. Бірлескен қызметтің қорытындысы топтық қорытынды өнім болып табылады, ол көбінесе баяндама түрінде болады. Бұл жұмыстың нәтижесі – білім алушылардың зерттеушілік және ізденімпаздылық іс-әрекетін дамытуда жоғары танымдық және оқу мотивациясы – оқытушының шығармашылық күш-жігерін арттыруды қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: зерттеушілік іскерлік, топтық оқыту, жоба, зертханалық жұмыс, өсімдіктер, биологиялық белсенді заттар.

A.A. Ramazanova¹, G.I. Yernazarova^{2*}, S.K. Turasheva², B.M. Kudaibergenova²

¹Kazakh state women's teacher training university, Kazakhstan, Almaty

²Al-Faraby Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, *e-mail: Gulzira.Yernazarova@kaznu.kz

Bases of Formation of the Search Skills of a Biologist Researcher

Now in the countries of the world an actual problem becomes preparation of the qualified, talented, competitive experts who continuously develop in various branches of science and education, from year to year technologies are updated, introduced into the industrial branch. In this regard, changes and additions to the legislation of the country's education system are made from year to year. There fore, an important role in providing in-depth knowledge of future specialists in our country is played by many effective methods of training in the educational process.

The article offers methods of formation of research activity of students. The study of biology shows the division of students into groups in the formation of business activities of students and the implementation of jointly proposed project research sessions "Determination of biologically active substances of vegetative organs of plants." Defining, forming, controlling, analytical levels of lessons of project research are described, efficiency of formation of research competence of future specialists-biologists as a result of research activity on this level is characterized. The result of joint activities is a group final product, which is often in the form of a report. The result of this work-high cognitive and educational motivation of students in the development of research and search activities-provides an increase in the creative efforts of the teacher. The results of a survey of 40 students based on the outcome of the use of research methods of training are presented in the article. The result of using the method is a high cognitive and learning motivation of students in the development of research and search activities, which provided the development of creative skills of both students and teachers.

Key words: Research activity, group training, project, laboratory work, plants, biologically active substances.

А.А. Рамазанова¹, Г.И. Ерназарова^{2*}, С.К. Турашева², Б.М. Кудайбергенова²

¹Казахский государственный женский педагогический университет, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: Gulzira.Yernazarova@kaznu.kz

Основы формирования поисковых умений биолога-исследователя

В настоящее время в странах мира актуальным вопросом становится подготовка квалифицированных, талантливых, конкурентоспособных специалистов, которые непрерывно развиваются в различных отраслях науки и образования. Из года в год обновляются технологии, которые внедряются в промышленную отрасль. Ежегодно в системы образования страны вносятся различные изменения и дополнения. Поэтому важную роль в обеспечении глубоких знаний будущих специалистов в учебном процессе играют новые эффективные методы обучения и исследования.

В статье предлагаются методы формирования исследовательской деятельности обучающихся. В изучении биологии показано деление студентов на группы в формировании деловой деятельности обучающихся и выполнение совместно предложенного ими проекта исследовательского занятия «Определение биологически активных веществ вегетативных органов растений». Описаны определяющие, формирующие, контролирующие, аналитические уровни занятий проектного исследования, характеризуется эффективность формирования исследовательской компетенции будущих специалистов-биологов в результате исследовательской деятельности по данному уровню. Итогом совместной деятельности является групповой итоговый продукт, который презентуется в группе. В статье приводятся результаты опроса 40 студентов по итогам применения исследовательской методики обучения. Результат применения методики – высокая познавательная и учебная мотивация обучающихся в развитии исследовательской и поисковой деятельности, которая обеспечила развитие творческих умений как студентов, так и преподавателя.

Ключевые слова: исследовательская деятельность, групповое обучение, проект, лабораторная работа, растения, биологически активные вещества.

Кіріспе

ЖОО білім беру үрдісіндегі арнайы білім беру бағдарламасына сәйкес зерттеу тақырыбын жобалау және оқу-зерттеу қызметінің негізі ретінде пәндік нәтижелерді ғана емес, сонымен қатар білім алушының зияткерлік, тұлғалық дамуын, олардың зерттеу немесе жоба саласындағы құзыреттілігінің өсуін, ұжымда ынтымақтасу және өз бетінше жұмыс істеу білігін қалыптастыруды, зерттеу және жобалау жұмысының мәнін анықтауды қажет етеді. Ғылыми зерттеулердің кез келген саласының заманауи қызметкері өзі үшін мүлдем жаңа ақпаратты қайта өңдеуді, стандартты емес шешімдер қабылдау, негіздеу мен қорғауды үнемі білуі тиіс. Технология мен теориялық білімнің өзара байланысының осындай сатыға жетуі оқушыларды кәсіптік қызметке даярлай отырып, оқыту процесін тиімді әдістермен ұйымдастыруды қажет етеді. Мұндағы дуалдық білім беру «*e-learning*» өмір бойы оқу ережесімен ұштасады.

Білім алу барысында қалыптасқан нәтиже өмір бойы жоғары жетістіктермен бағаланады. Біліктілікті қалыптастыру оқытудың негізгі түрі сабақпен сарапталады. Дәстүрлі білім беруде «сабақ» – мемлекеттік бағдарламаға

сәйкес, тұрақты сабақ кестесі бойынша «университет – қоршаған орта жағдайында» балалар ұжымының жас шамасы мен дайындығы бойынша тұрақты – біртекті пән-тьюторы оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі формасымен сарапталады (Азизова, 2016).

Білім алудың нәтижесі бағалаумен саналады. Осыған орай биология пәні белгілі бір құзыреттілікті қалыптастырады: білім беру, тәрбие, дамыту. Соңғы уақытта биология сабағының функциялары кеңейіп, оның өзін-өзі жетілдіру және ынталандырушы функциялары үлкен мәнге ие болды. Қазіргі заманғы биология сабағы оқытушыдан білім алушылардың оқу іс-әрекетін басқаша ұйымдастыруды талап етеді: оқытушы студенттердің оқулықпен және білім көзі болып табылатын көрнекіліктің табиғи және әртүрлі бейнелеу құралдарымен жұмысын ұйымдастырады. Осы іс-әрекет барысында студенттер білім алады және оларды білік пен дағдыға айналдырады. Демек, заманауи сабақ оқытуда іс-әрекет тәсілін іске асырады деп айтуға болады.

Зерттеу әдістері

Әдебиеттердегі биология бағытына талдау жасау, биологиялық эксперимент жүргізу. Био-

логия пәнін оқытуда оқытушы студенттерді оқу-зерттеу және жобалау қызметіне ынталандырады, оларда қарапайым зерттеу іскерліктерін қалыптастырады: әртүрлі зертханалық аспаптар, құрылғылар мен жұмыс істеу ережелерін білу, тірі ағзаларды бақылау, өз ағзасының жағдайын бақылау, биологиялық эксперименттерді қою, әртүрлі биологиялық ақпарат көздерімен жұмыс істеуді қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер шолу

Зерттеу сабағы – бұл білім алушылардың танымдық белсенділігінің деңгейін арттыратын, оларды ынталы зерттеуге итермелейтін сабақ. Барлық студенттер зерттеу дәрісінде және семинарында белсенді жұмыс істейді (Biggs, 2012).

Зерттеу-білім берудің әлеуметтік-мәдени миссиясына сәйкес келетін әмбебап ойлау қызметінің бір түрі (Садовская, 2019). Зерттеу оқытудың мақсаты аналитикалық ойлауды дамыту, фактілер арасындағы логикалық өзара байланысты көре білу, материалды талдау арқылы ақпаратты тудыру дағдыларын қалыптастыру, жеке зерттеу жұмыстарына дайындық. Зерттеушілік оқытуда басты назарды білім, білік және дағдыларды меңгеруден жеке тұлға мен ойлауды дамытуға аударады. Биологияны оқытуда зерттеу тәсілі келесі қызметтерді атқарады: оқу мен білімнің оң мотивациясын жасау, терең, берік және пәрменді білімді қалыптастыру, танымдық белсенділікті және дербестікті дамыту (Корчевская, 2015).

1-сурет – Зерттеу іскерлігінің құрылымы

Дәрістің мақсаты – студенттердің жаңа білім алуының әмбебап тәсілі ретінде функционалдық зерттеу дағдысын меңгеру (өз бетінше іздену нәтижесінде жинақталған білім студенттің тұлға ретінде қалыптасуында маңызды), ойлау қабілетін дамыту, білім беру үдерісінде оқушының жеке ұстанымын белсендіру болып табылады. Осылайша, зерттеу сабағының басты нәтижесі зерттеу жұмысының белгілі бір шындықты белгілейтін зияткерлік, шығармашылық өнім (Білім) болып табылады. Зерттеу іскерліктерін қалыптастыру білім алушының зерттеу іс-әрекетін жүзеге асыру барысында жүргізіледі. Зерттеу жұмысын бастап, «біз мұны қалай жасаймыз» деген сұраққа ғана

емес, «біз мұны неге жасаймыз?», зерттеудің әрбір қатысушысы: «мен осы мәселені шешу үшін не істей аламын?» бұл ретте оқытушы білім алушылардың мүдделерін ескеруі керек, тұлғаның дамуы мен қалыптасуына барынша ықпал ететін міндеттерді тандап алуы керек. Сондай-ақ зерттеу жүргізу логикасын сақтау қажет.

Зерттеу тәжірибесі Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің 5B011300-Биология мамандықтарының 3 курс студенттеріне, «Биотехнология» пәні бойынша жүргізілді. Дәріс-семинар барысында білім алушылардың зерттеу іскерліктері қалыптасады. «Зерттеу шеберлігі» терминінің әртүрлі ұғымдары

бар. Олардың кейбіреулерін қарастырайық: өз бетінше бақылау жұмыстарын жасау барысында зерттеу міндеттерін шешу процесінде пайда болатын тәжірибелік қабілет; білімгердің зерттеу іскерліктері бойынша кез келген мәселені немесе зерттеу тапсырмасын шешу кезінде зерттеудің қандай да бір әдісін қолдана білуі; оқу еңбегінің барлық түрлерінде танымдық іс-әрекет үшін қажетті психологиялық және практикалық іс-әрекеттердің күрделі жүйесін меңгеруі, оның кәсіби қалыптасу процесінің жетекші сипаттамаларын білдіретін, қоршаған ортамен

байланыстарының әмбебаптығын көрсететін, шығармашылық тұрғыдан өзін-өзі жүзеге асыруға бастамашылық ететін, танымдық және практикалық қызметтің кез келген саласында танымдық іс-әрекеттің тиімділігін айқындайтын тұлғаның базалық компоненттері (Клинина, 2012). Білім алушылардың зерттеу іскерліктерін қалыптастыру барысында оқытушының рөлі, проблеманы қояды, проблемалық жағдайды жасайды, студенттерді қажетті нақты материалмен қамтамасыз етеді және олардың қызметіне басшылық етеді.

2-кесте – Зерттеу іскерліктерін қалыптастыру жолдары

Зерттеу іскерліктерін қалыптастырудың негізгі құрылымдық элементтері	Қалыптасу көрсеткіштері (білім алушының іс-әрекетінде)
Жұмыстың мақсатын қоя білу	мәселені «көреді»; мәселені тұжырымдайды; нәтижені «көреді»
Берілген жағдайдың шарттарын талдай білу	берілген жағдайдың шарттарын, талап пен міндеттің тұжырымдалуын талдайды; бар деректердің қажеттілігі мен жеткіліктілігін бағалайды; қолда бар деректердің қарама-қайшы еместігін бағалайды; артық жағдайларды болдырмайды; шарттардың әрқайсысының рөлі мен маңыздылығын анықтайды; одан әрі зерттеулердің қажеттілігі мен бағытын анықтайды
Гипотезаны негіздеу және ұсына білу	гипотезаны негіздеу: эксперимент жүргізеді; индуктивті пайымдаулар жүргізеді; дедуктивтік пайымдаулар жүргізеді; өзінің өткен тәжірибесін еске түсіре отырып түйсікті пайдаланады
Мәселені шешуді жоспарлай білу	тапсырманы бірнеше қосалқы міндеттерге бөледі; жаңалыққа ие барлық элементтерді біріктіреді
Нәтижені талдай білу	алынған нәтижелердің қойылған жұмыс мақсаттарына сәйкестігін белгілейді; мәселені шешудің өзге де ықтимал жолдарын қарайды; алынған нәтиженің шынайылығын, мүмкіндігін растайтын дәлелдерді (фактілерді, әдебиетке сілтемелер, ғылым заңдарына) белгілейді; шешім барысының дұрыстығын нәтиженің дұрыстығына кепілдік ретінде тексереді; бастапқы міндетті қорытындылайды, нақтылайды, маңыздылығын дәлелдейді.

Іскерлікті қалыптастыру әдістемесінің принциптері оқу материалының сипатына сәйкес болуы тиіс (Иванов, Бекшаев, Мишина, 2019). Биология сабағында тақырыптың немесе сабақтың белгілі бір бөлімін оқу барысында меңгеруге қажетті танымдық біліктердің жүйесін анықтау өте маңызды. Танымдық іс-әрекет дағды мен ойды жетілдіруге оқушының ойлау қабілетін арттыру арқылы құрастырылған әдістеме білім алушыларға әрбір жаңа жағдайда қолдана алатын тәсілдерін меңгеруді қамтамасыз етуі тиіс.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау

Дәрісте студенттердің зерттеуді ұйымдастырудың ең кең тараған және нәтижелі түрі шағын топтарда зерттеу болып табылады. Топтық

жұмыс түрлерін қолдану білім алушының ойлауы мен білімін дамыту, оқытудың нақты саралануы мен даралануын жүзеге асыру үшін кең мүмкіндіктер ашады. Топтық зерттеу жұмысы биологиялық нысандарды зерттеу бойынша, зертханалық жұмыс кезінде жүргізіледі (Дементьева, 2014). Зерттеу мақсатын қалыптастыра білу, зерттелетін биологиялық объектінің бөліктерін табу және сипаттау, зерттелетін биологиялық объектілерді салыстыру және жалпылау, орындалған биологиялық зерттеу туралы есептерді рәсімдей білу сияқты бірқатар зерттеу іскерліктерін қалыптастыру үшін пайдаланылды (Севрюкова, 2010).

Биологияны оқытуда объектілер мен процестердің әртүрлілігі зерттеу іс-әрекеті үшін

үлкен мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді. Биология сабақтарында ол жүйелі бақылау, өлшеу, тәжірибе ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін (Филатова, 2015). Биологиялық объектіні қарапайым деңгейден күрделі деңгейге дейін зерттеу бойынша зертханалық жұмыстарды орындау, сондай-ақ қоршаған ортаның жай-күйін зерттеу кезінде жүзеге асырылады (Черкасов, 2012).

Биолог студенттердің зерттеушілік іс-әрекетін қалыптастыруда «Биотехнология» пәні бойынша «Өсімдік құрамындағы биологиялық белсенді заттарды анықтау және олардың маңызы» тақырыбындағы өтілетін жобалық зерттеу семинар 4 кезеңді қамтиды: айқындаушы, қалыптастырушы, бақылаушы, талдаушы.

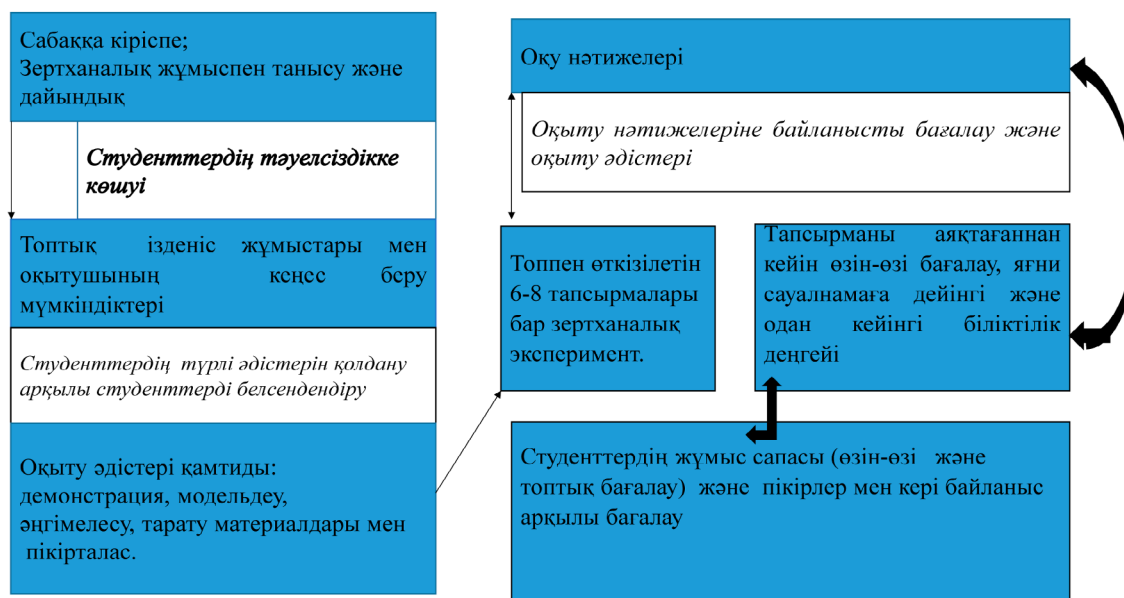
Бірінші (айқындаушы) кезеңде студенттерге келесі іскерліктердің қалыптасуын анықтайтын сауалнама жүргізілді: өсімдіктердің құрамында кездесетін маңызды заттар; өсімдіктердің құрамының ерекше қасиеттеріне байланысты қолданылуы; адамның практикалық қызметінде өсімдіктердегі биологиялық белсенді заттарды пайдаланудың орындылығын бағалау; сипаттама және сурет бойынша құрамы биологиялық белсенді заттарға бай типтік өсімдіктерді анықтау.

Қалыптастырушы кезеңде білім алушылардың зерттеу қызметінің бағдарламасы әзірленді, сондай-ақ «Өсімдіктердің вегетативтік мүшелеріндегі биологиялық белсенді заттар құрамы» тақырыбы бойынша зертханалық жұмыстарды жүргізуге арналған технологиялық әдістер ұсынылады және ұсынылған әдіс бойынша топтар өзара бірлесіп зерттеу жұмыстары жүргізіледі. Зертханалық сабақты жүргізу әдісінде: жұмыс барысы, қажетті құрал-жабдықтар, қажетті реактивтер және зерттеу объектілері ұсынылады.

Бақылаушы ретінде студенттер экспериментальді жұмыс барысында өсімдіктер құрамынан биологиялық белсенді заттардың кездесетін түрлерін, мөлшерін бақылайды. Зерттеу нәтижесін реакция түсінің өзгерісі, тұнба түзілуі сияқты сапалық көрсеткіштерге сипаттамалар жасай отырып, сандық нәтиже бойынша арнайы формуламен есептеп, статистикалық талдаулар жасайды.

Талдаушы кезеңде студенттер топтық зерттеу жағдайында топтық баяндама дайындау және аудиторияда сөз сөйлеу мақсатында оқу тақырыбының қандай да бір сұрағын өз бетінше зерделейді. Алған зерттеу нәтижелері бойынша қорытындылар жасай отырып, баяндама жұмыстары талданады. Сабақтың соңында топтар жоба нәтижесі бойынша өзара бірін-бірі бағалайды.

3-кесте – Жоба жұмысын орындаудағы студенттердің топтық іс-әрекеттерінің қысқаша сызбасы

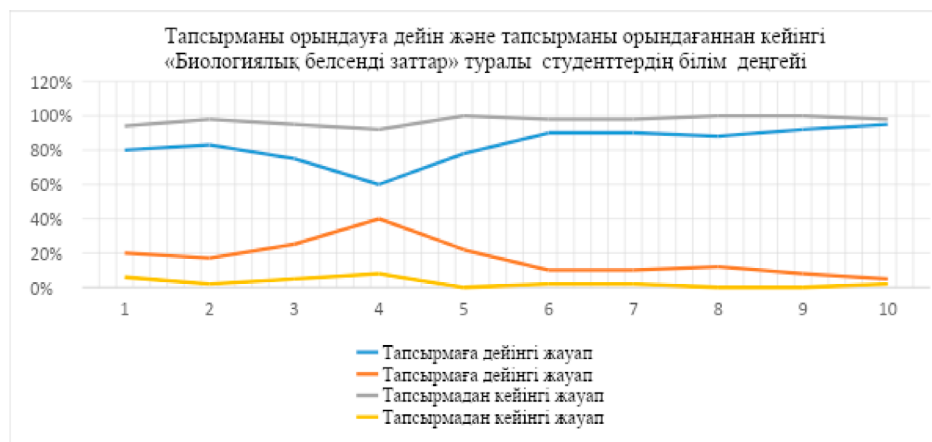

Студенттердің пәнге қызығушылығын арнайы зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыру жобасы негізінде өткізілді. Нәтижесі «Өсімдік

құрамында кездесетін биологиялық белсенді заттар» тақырыбында жалпы 40 студент қатысуымен жүргізілді. Сабақ барысында белсенді

қосылыстардың алуантүрлілігі мен олардың маңызы жөнінде білімін тексеру үшін сауалнама алынды. Төменде суретте студенттердің

тапсырмаға дейінгі және тапсырмаларды орындағаннан кейінгі сауалнама нәтижесі көрсетілген.

1-сурет. Тапсырманы орындауға дейін және тапсырманы орындағаннан кейінгі «Биологиялық белсенді заттар» туралы студенттердің білім деңгейі

Студенттердің білім деңгейін анықтау үшін 10 сұрақ дайындалды: 1. Биологиялық белсенді заттар туралы қысқаша түсініктеме беріңіз; 2. Қандай биологиялық белсенді заттар түрлерін білесіз; 3. Өсімдіктер құрамынан анықталған биологиялық белсенді заттар түрлерін атаңыз; 4. Зертханалық жағдайда биологиялық белсенді заттарды анықтаудың әдістерін сипаттаңыз; 5. Биологиялық белсенді заттардың медициналық маңызына мысал келтіріңіз; 6. Биологиялық белсенді заттардың тағамдық маңызына тоқталыңыз; 7. Биологиялық белсенді заттардың жем-шөптік маңызына сипаттама беріңіз; 8. Биологиялық белсенді заттардың косметикада қолданылуын талқылаңыз; 9. Бірінші реттік және екінші реттік метаболиттік өнімдерді сипаттаңыз; 10. Қазақстанда кездесетін биологиялық белсенді заттарға бай өсімдік түрлерін атаңыз. Сауалнама нәтижесі бойынша студенттер №1 сұраққа тапсырмаға дейін дұрыс жауап беру 80 пайыз болса, сабақ соңында 94 пайызға дейін дұрыс жауап берген; №2 сұрақ бойынша 98% тапсырма орындағаннан кейінгі жауап беру 98% жоғарылаған; сонымен қатар қалған 5-10 сұрақтарға 98-100% аралығында дұрыс жауап берген. Жалпы биологиялық белсенді заттар және олардың маңызы туралы алған білім деңгейі бастапқы тапсырмаға дейінгі және тапсырмалар-

ды орындағаннан кейінгі жауаптарын салыстырып, талдау нәтижесі бойынша студенттердің білім деңгейі 42% пайызға дейін жоғарылаған.

Қорытынды

Оқытудың белсенді әдісі ретінде топтық оқытуды қолдану нәтижесінде студенттерде бірлескен әр студент өзінің жеке үлесін қосады. Сонымен қатар, студенттер топта жұмыс істеуге, қажетті материалдар мен әр түрлі ақпарат көздерін пайдалануға үйренеді. Оқытудың осы түрлерін енгізу студент үшін де, оқытушы үшін де пайдалы болып табылады. Іздеу әдісі топтық зерттеу әдісінің бір түрі болып табылады. Оның ерекшелігі – білім алушылар қандай да бір практикалық тапсырманы немесе проблеманы шешеді, бұл топтың іздеу қызметіндегі дербестігінің жоғары деңгейін болжайды. Бірлескен қызметтің қорытындысы топтық қорытынды өнім болып табылады, ол көбінесе баяндама түрінде болады. Бұл жұмыстың нәтижесі – білім алушылардың зерттеушілік және ізденімпаздылық іс-әрекетін дамытуда жоғары танымдық және оқу мотивациясы – оқытушының шығармашылық күш-жігерін арттыруды қамтамасыз етеді.

Әдебиеттер

- Азизова И.Ю. Система методической подготовки студентов-биологов на основе стратегии субъектно-рефлексивного обучения в педагогическом вузе. – 2016.
- Biggs J. What the student does: teaching for enhanced learning //Higher Education Research & Development. – 2012. – Т. 31. – №. 1. – С. 39-55.
- Садовская Ю.Р. Применение проектного метода в биологическом и экологическом образовании // Материалы V Всероссийской школы-конференции с международным участием молодых исследователей «Полевые и экспериментальные исследования биологических систем». – 2019. – С. 90-91.
- Корчевская Ю.В., Кадысева А.А., Троценко И.А. и др. Применение метода групповой дискуссии при подготовке студентов инженерной направленности // Электрон. науч.-метод. журн. Омского ГАУ. – 2015. – № 1.
- Калинина Н.М. Научно-исследовательская работа студентов: компетентности подход //Сибирский торгово-экономический журнал. – 2012. – №. 16.
- Иванов Р.Г., Бекшаев И.А., Мишина О.С. Организация школьного биологического эксперимента по изучению влияния биологически активных веществ на рост и развитие растений / Ишимский педагогический институт им. П.П. Ершова (филиал) ТюмГУ, 2019. – С. 83.
- Дементьева Е.Н. Исследовательский подход вхождения студентов в профессионально-педагогическую деятельность // Научный поиск. – 2014. – №. 2. – С. 13.
- Севрюкова А.А. Модель развития исследовательского потенциала учителя в системе дополнительного профессионального образования // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2010. – №. 2 (4).
- Филатова Л.Б. Исследовательская компетентность будущего специалиста и его профессионально-личностное развитие //Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2015. – Т. 3. – №. 3.
- Черкасов М.Н. Инновационные методы обучения студентов // Инновации в науке. – 2012. – №. 14-2. – С. 124-129.

References

- Azizova I. YU. (2016) Sistema metodicheskoy podgotovki studentov-biologov na osnove strategii sub'yektno-refleksivnogo obucheniya v pedagogicheskom vuze. [System of methodical training of students -biologists on the basis of the strategy of subject-reflexive training in a pedagogical University.]. (In Russian).
- Biggs J. (2012) What the student does: teaching for enhanced learning. Higher Education Research & Development. T. 31, №. 1. pp. 39-55.
- Cherkasov M.N. (2012) Innovatsionnyye metody obucheniya studentov. Innovatsii v nauke. [Innovative methods of teaching students. Innovations in science] №. 14(2). pp. 124-129. (In Russian).
- Dement'yeva Ye.N. (2014) Issledovatel'skiy podkhod vkhozhdeniya studentov v professional'no-pedagogicheskuyu deyatel'nost'. Nauchnyy poisk. [Research approach of students ' entry into professional and pedagogical activity] Scientific search №. 2, 13 p. (In Russian).
- Filatova L.B. (2015) Issledovatel'skaya kompetentnost' budushchego spetsialista i yego professional'no-lichnostnoye razvitiye. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S Pushkina. [Research competence of the future specialist and his professional and personal development. Bulletin of the Leningrad state University. A. S. Pushkin] T. 3. №. 3. (In Russian).
- Ivanov R.G., Bekshayev I.A., Mishina O.S. (2019) Organizatsiya shkol'nogo biologicheskogo eksperimenta po izucheniyu vliyaniya biologicheskii aktivnykh veshchestv na rost i razvitiye rasteniy. Ishimskiy pedagogicheskiy institut im.P.P. Yershova (filial) TyumGU. [Organization of a school biological experiment to study the effect of biologically active substances on the growth and development of plants. Ishim pedagogical Institute. P.P. Yershov (branch) of Tyumen state University]. 83 p. (In Russian).
- Kalinina N. M. (2012) Nauchno-issledovatel'skaya rabota studentov: kompetentnosti podkhod. Sibirskiy trgovno-ekonomicheskoy zhurnal. №. 16. [Research work of students: competence approach. Siberian trade and economic journal] (In Russian).
- Sadovskaya YU.R. (2019) Primeneniye proyektnogo metoda v biologicheskom i ekologicheskom obrazovanii. Materialy V Vserossiyskoy s mezhnunarodnym uchastiyem shkoly-konferentsii molodykh issledovateley «Polevyie i eksperimental'nyye issledovaniya biologicheskikh sistem». [Application of the project method in biological and environmental education. Materials of the V all-Russian school-conference of young researchers "Field and experimental research of biological systems" with international participation] pp. 90-91. (In Russian).
- Sevryukova A.A. (2010) Model' razvitiya issledovatel'skogo potentsiala uchitelya v sisteme dopolnitel'nogo professional'nogo obrazovaniya. Nauchnoye obespecheniye sistemy povysheniya kvalifikatsii kadrov. [Model of development of the teacher's research potential in the system of additional professional education. Scientific support of the system of professional development of personnel]. №. 2 (4). (In Russian).
- Korchevskaya YU.V., A.A. Kadyseva, I.A. Trotsenko (2015). Primeneniye metoda gruppovoy diskussii pri podgotovke studentov inzhenernoy napravlenosti. Elektron. nauch.-metod. zhurn. Omskogo GAU. [Application of the group discussion method in the preparation of engineering students]. Electronic scientific and methodological journal of Omsk SAU № 1. (In Russian).

A.S. Magauova , Zh.T. Makhambetova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: magauova@mail.ru, e-mail: mzhamilya@mail.ru

THE READINESS OF FUTURE SOCIAL PEDAGOGUES TO WORK IN INCLUSIVE EDUCATION: RESULTS OF A DIAGNOSTIC RESEARCH

The results of a diagnostic research on the readiness of bachelor students of the specialty "Social pedagogy and self-cognition" for practical work in an inclusive education are presented in the article. The research was attended by respondents-students of the third and fourth years of the specialty "Social pedagogy and self-cognition" of the department of pedagogy and educational management of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Republic of Kazakhstan).

The authors analyzed the difficulties encountered by students during pedagogical practice with a contingent of children with special educational needs; what methods are most often used with students with disabilities and give the most tangible results in correcting children of this category; what qualities should a social pedagogue have who works in an inclusive education. In the course of analyzing the results of the research, the researchers found out about the predisposition of bachelor students of the specialty "Social pedagogy and self-cognition" to practical work in an inclusive education. The set of professionally significant qualities of a social pedagogue that are necessary for effective professional activity in the conditions of inclusion is defined: empathy, resistance to conflicts, stress resistance, tolerance, communication and organizational skills. It is recommended to update the content of training specialists with innovative strategies and models of inclusive education used in international practice.

Key words: content analysis, development of competences, inclusive education, limited health opportunities, qualitative analysis, pedagogical experiment, special educational needs.

А.С. Магауова, Ж.Т. Махамбетова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: magauova@mail.ru mzhamilya@mail.ru

Болашақ әлеуметтік педагогтардың инклюзивті білім беруде жұмыс істеуге дайындығы: диагностикалық зерттеу нәтижелері

Мақалада «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының бакалавриат студенттерінің инклюзивті білім беру жағдайында тәжірибелік жұмысқа дайындығы туралы диагностикалық зерттеу нәтижелері ұсынылған. Зерттеуге «Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ» «Педагогика және білім беру менеджменті» кафедрасының «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығының үшінші және төртінші курс студенттері қатысты (Алматы қ., Қазақстан Республикасы). Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар контингентімен педагогикалық практика кезінде студенттер қандай қиындықтармен бетпе-бет келгенін; денсаулық мүмкіндіктері шектеулі оқушылармен жиі қолданылатын және осы санаттағы балаларды түзетуде айтарлықтай елеулі нәтижелер беретін әдістемелер; инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін әлеуметтік педагог қандай қасиеттерге ие болуы тиіс екендігі талданды. Зерттеу нәтижелерін талдау барысында зерттеушілер «әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша бакалавриат студенттерінің инклюзивті білім беру жағдайында тәжірибелік жұмысқа бейімділігі туралы анықтады. Инклюзия жағдайында тиімді кәсіби қызмет үшін қажетті әлеуметтік педагогтың кәсіби маңызды қасиеттерінің жиынтығы анықталды: эмпатия, қақтығыстарға төзімділік, күйзеліске төзімділік, толеранттылық, коммуникативтік және ұйымдастырушылық дағдылар. Халықаралық тәжірибеде қолданылатын инновациялық стратегиялармен және инклюзивті білім беру үлгілерімен мамандарды даярлау мазмұнын жаңарту ұсынылды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, сапалы талдау, контент-талдау, ерекше білім беру қажеттіліктері, денсаулықтың шектеулі мүмкіндіктері, педагогикалық эксперимент.

А.С. Магауова, Ж.Т. Махамбетова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: magauova@mail.ru, e-mail: mzhamilya@mail.ru

Готовность будущих социальных педагогов к работе в инклюзивном образовании: результаты диагностического исследования

В статье представлены результаты диагностического исследования о готовности студентов бакалавриата специальности «Социальная педагогика и самопознание» к практической работе в условиях инклюзивного образования. В исследовании принимали участие респонденты-студенты третьего и четвертого курсов специальности «Социальная педагогика и самопознание» кафедры педагогики и образовательного менеджмента Казахского национального университета им. аль-Фараби (г. Алматы, Республика Казахстан). Были проанализированы трудности, с которыми столкнулись студенты во время педагогической практики с контингентом детей с особыми образовательными потребностями; методики, наиболее часто применяемые с учащимися с ограниченными возможностями здоровья и дающие наиболее ощутимые результаты в коррекции детей данной категории; качества, которыми должен обладать социальный педагог, работающий в условиях инклюзивного образования. В ходе анализа результатов исследования исследователи выяснили о предрасположенности студентов бакалавриата специальности «Социальная педагогика и самопознание» к практической работе в условиях инклюзивного образования. Определен набор профессионально значимых качеств социального педагога, которые необходимы для эффективной профессиональной деятельности в условиях инклюзии: эмпатия, устойчивость к конфликтам, стрессоустойчивость, толерантность, коммуникативные и организационные навыки. Рекомендовано обновить содержание подготовки специалистов инновационными стратегиями и моделями инклюзивного образования, используемыми в международной практике.

Ключевые слова: инклюзивное образование, качественный анализ, контент-анализ, особые образовательные потребности, ограниченные возможности здоровья, педагогический эксперимент, формирование компетенций.

Introduction

The education system around the world is constantly changing and developing. Specialists in the field of educational Sciences are directly involved in the development of their own skills to be competent and able to solve the problems of the socio-economic environment in a continuous process of change. Inclusive education is one of the most pressing current issues, as not all children receive an education that allows them to reach their full potential. Inclusion applies to all children, as inclusive education is an education in which all children have access to quality education in an inclusive environment (Mag, 2017) [1].

Individuals with special educational needs need specialists to help them adapt, learn and develop throughout their lives. Due to the ongoing transformations in the education system of the Republic of Kazakhstan, the need for high-quality training and retraining of qualified specialists, in particular social pedagogues, to work in inclusive education is increasing.

The aim of this study is to identify the initial level of readiness of social pedagogues to work in an inclusive education in the higher education system.

The subject of the study is the process of development of readiness of social pedagogues for

inclusive education in the higher education system.

Research hypothesis: development of readiness of social pedagogues for inclusive education in the higher education system will be more productive if: transformation of personal and professional experience of the pedagogue is directed to successful realization of his professional activity in the conditions of inclusive education.

The importance of the work: In modern scientific literature there is a new approach to the essence of the social pedagogue. According to researchers, social pedagogy can be described as a place where education and care meet, as a concern for the upbringing of children, as a broad educational approach to social problems, education that occurs in everyday life, and as education in the broadest sense (Petrie, 2006). The category of people with special needs needs those specialists who will contribute to socialization, learning and success in life.

Future social pedagogues require the development of professional competencies necessary for productive activities in an inclusive education. In this regard, we conducted this pilot study.

Research objectives: to find out the initial level of readiness of professional competences of future social pedagogues for work in the conditions of inclusive education.

Material and Methods

General characteristic

The research was combined (quantitative and qualitative). The study was aimed at obtaining primary information about the readiness of bachelor degree students for practical work in an inclusive education. Our research is based on the methodology of designing a qualitative study developed by Marshall & Rossman, (2011). [3]. The survey was conducted in the first semester (October) of the 2018/2019 academic year. We analyzed the difficulties faced by students during pedagogical practice with a contingent of children with special educational needs; what methods are most often used with students with limited health opportunities and giving the most tangible results in the correction of children in this category; what qualities should have a social pedagogue working in an inclusive education.

The study involved 44 respondents-students of the 3rd and 4th year of the specialty "Social pedagogy and self-cognition" of the Kazakh and Russian departments of the Department of pedagogy and educational management of Al-Farabi Kazakh National University. (Almaty, Republic of Kazakhstan). Students, according to their gender: 43 women and 1 man. Students ranged in age from 18 to 21. The questionnaire was filled in by respondents for 20 -30 minutes. During the survey, the principles of anonymity and voluntariness were observed. The calculation of the survey results was carried out as a percentage.

The study used a questionnaire developed by researchers containing 11 open-ended questions.

The questions of the questionnaire:

What difficulties have you encountered during pedagogical practice with a contingent of children with (SEN) special educational needs?

What techniques do you use to work with this contingent of learners?

What techniques according to the observations of future social pedagogues give the most tangible results in the correction of children with SEN (special educational needs)?

List the qualities that a social pedagogue has working with children with (SEN) special educational needs?

These studies were obtained by answering questions in written form. Later, the respondents' answers were coded. The most frequently repeated semantic units were grouped until the original groups, called subcategories, appeared. In the second stage, subcategories were combined into semantic categories. Qualitative study of the data

was processed using quantitative content analysis, when the informative highlighted the essential characteristics of the array. The *inductive method* was chosen, i.e. from the particular to the general.

Results and Discussion

After analyzing the answers of students, *difficulties in the work of the future social teacher and psychological and pedagogical features of children with special educational needs* are defined in 2 categories:.. The results are shown in table 1.

In table №1, it can be seen that the *difficulties in the work of the future social pedagogue* (85%) were important. This category consists of 4 subcategories: difficulties in relationships (43.3%), difficulties in organization of work (5%), lack of academic and professional training (23.4%), psychological unpreparedness (13.3%). Psycho- pedagogical features of children with SEN (11.7%), where the components of subcategories: the child's disease and pronounced hyperactivity. The remaining 3.3% had no difficulties during pedagogical practice with the contingent of children with special educational needs.

In the scientific literature the issue of teacher's readiness for activity in the context of inclusive education is considered (Kirillova, 2016).

After analyzing the answers of students, *methods are most often used with learners with limited health opportunities (lho)* are defined in 4 categories: method, type, direction and forms. The results are shown in table №2. In table №2, it can be seen that the methods used to work with learners with limited health opportunities (LHO) (62.3%) show the highest rates compared to the types (5.9%), directions (2.4%) and forms (20%). These methods consist of methods of psychotherapy, method of art therapy, methods of training and education, methods of pedagogical research. The highest rate is given by methods of training and education (38.85%).

In the scientific literature, art therapy means that this method is "a relatively new method of psychotherapy, which has received active, rapid development in recent years. The term (art therapy) appeared only in the early 1940s (literally: treatment by art), and introduced it into use by the artist Adrian Hill in 1938 when describing his work with tuberculosis patients in sanatoriums. These methods were used in the United States in working with children taken from Nazi camps during World War II. At the beginning of its development, art therapy reflected the psychoanalytic views of Freud and Jung, according to which the final product of the client's artistic activity (whether drawing, sculpture, installation) expresses his unconscious mental processes. In 1960, the

American art therapy Association was established in America (Осипова, 2004). Currently, the term “art

therapy” refers to the use of visual arts (drawing, painting, modeling, plastic, makeup, body art.)»

Table 1 – Difficulties, future social pedagogues have encountered during pedagogical practice with a contingent of children with (SEN) special educational needs

Category	№ (%)	Subcategory	№ (%)	Subcategory components	N (%)
Difficulties in the work of the future social pedagogue	51(85)	Difficulties in relationship	26 (43.3)	Difficulties in establishment relationships	17 (28.3)
				Communication Difficulties	9(15)
		Difficulties in organization of work	3(5)	Difficult to work with hyperactive children	2(3.3)
				Assessment	1(1.7)
		Lack of academic and professional training	14(23.4)	Difficulties in explaining educational materials	1(1.7)
				Lack of knowledge of working with children with SEN	13(21.7)
		Psychological unpreparedness	8 (13.3)	Psychological unpreparedness	8 (13.3)
Psycho-pedagogical features of children with SEN	7 (11,7)	Inclusion of persons with limited health opportunities	7 (11,7)	Child’s disease	4 (6.7)
				Pronounced hyperactivity	3(5)
				Had no difficulties	2 (3.3)
60 semantic units were defined					

Fairytale is the most integral method of art therapy, including almost all other areas-drawing and painting, work with mask and makeup, dramatization, music-, biblio-, puppet, dance and motor therapy, etc. (Колошина, 2010).

The conversation requires knowledge of the individual characteristics of the children, the ability to listen and understand the emotional state, which requires the researcher to preliminary study the personal files of learners, health maps, creative works, etc. (Хамитова, 2018).

Researchers Zhumasheva S. A., Panikarskaya M. A., et al. (2019) note that in the Kazakhstani school, game technologies occupy a leading place, since they are used by teachers in their various subjects of innovative inclusive education.

The results obtained by researchers in the study of gaming preferences of children with limited health opportunities, identified through questionnaires and interviews, suggest that this category has a high level of development needs in the game. Children of primary school age prefer in

non-game communication to friends and parents, and teenagers-to peers and last of all to parents and teachers (Ляхин, 2018). In science, Gestalt therapy is considered as one of the directions of psychotherapy.

The word “Gestalt” in German means completeness. The founder of Gestalt therapy Fritz (Frederick) Salomon Perls believed that in the endless process of achieving completeness and satisfaction of their needs, in the process of forming completions, or gestalts is one of the fundamental laws of nature, supporting the integrity of living organisms. Fritz Perls (1893 – 1970) – founder of Gestalt therapy and master of practical use of Gestalt, set a goal to help people become more aware of themselves and their bodies. Like many other creators of new psychotherapeutic schools, in his development as a psychotherapist Perls was greatly influenced by Freud, from whom he studied psychoanalysis.

It should be noted that the respondents are correctly oriented in the forms. The respondents noted tests, counseling and training.

Table 2 – Methods are most often used with learners with limited health opportunities (LHO)

Category	№ (%)	Subcategory	№ (%)	Subcategory components	N (%)
Метод	46 (54.1)	method of psychotherapy	3(3.5)	Art therapy	3 (3.5)
		Method of art therapy	3(3.5)	Fairy tale therapy	3(3.5)
		Methods of training and education	33(38.85)	Conversation	9(10.6)
				Game technology	9 (10.6)
				Exercises	8 (9.4)
				Brainstorm	7(8,25)
		Methods of pedagogical research	7(8,25)	Observation, questionnaires	7(8,25)
Type	5 (5.9)	Type of psychological assistance	5(5.9)	Psychocorrection	5 (5.9)
Direction	2 (2.4)	The humanistic direction in psychotherapy	2(2.4)	Geshtalttherapy	2 (2.4)
Form	24 (28,2)	Form of measurement of learners' knowledge quality	8(9.4)	Tests, including the test HTM (House, Tree, Man)	8(9.4)
		Form of professional socio-pedagogical activity	3(3.5)	Consulting	3 (3.5)
		Form of active learning	13 (15.3)	Coaching	13 (15.3)
				No methods were used	3 (3.5)
				No answer	5 (5.9)
85 semantic units were defined					

On the question of the *methods that give the most tangible results in the correction of children with special educational needs (SEN) according to the observations of future social pedagogues*, the students answered as follows: according to the results of the answers, 3 categories were defined: *methods, forms and types*. Methods have the highest rates (47%). This category includes the following subcategories: method of rehabilitation by riding (hippotherapy), method (pedagogical system), methods of training and education, stimulating method, method of education, method of pedagogical research.

Currently, persons with limited health opportunities have the opportunity to receive vocational education for the purpose of further life self-realization and self-sufficiency. The task of the society in these conditions is to create a system of effective recreational services and physical rehabilitation in order to provide a favorable adaptive environment for social integration and inclusive education for persons with limited health opportunities. Hippotherapy, or therapeutic riding, today is one of the most

effective methods of rehabilitation, adaptation and social integration of handicapped people. This method has been practiced all over the world for more than 50 years and is scientifically justified (Никитина, 2015).

Respondents pointed to the Montessori method, art therapy, game technologies, exercises.

The lesson of physical culture is the main form of systematic training of pupils to physical exercises. A special task of the lesson of physical culture is to teach children of all age groups the correct motor skills and the development of physical qualities. Inclusive education on the lessons of physical culture of the individual and inclusion of all in the learning process. So that children who have deviations for health reasons do not feel disconnected from society and, looking at healthy children, do not feel handicapped. The strategy in the classroom is that each teacher should analyze their practice, note the positive and negative aspects of their activities, constantly working with children from year to year, it is understood that something is missing to revive children, to give them an incentive (Белошицкая, 2019).

Table 3 – According to the observations of future social pedagogues, methods, most often used and giving the most tangible results in the correction of learners with SEN

Category	№ (%)	Subcategory	№ (%)	Subcategory components	N (%)
Methods	36 (47)	Method of rehabilitation by means of hippotherapy	3(4)	Hippotherapy	3(4)
		Method(pedagogical system)	2 (2.7)	Method of Montessori	2 (2.7)
		Method of psychotherapy	3(4)	Art therapy	3(4)
		Methods of training and education	13(17.3)	Game technologies	6(8)
				Exercises	7 (9.3)
		Stimulating method	3(4)	Encouragement	3(4)
		method of education	4(4.3)	Pattern of behaviour	4(4.3)
		Method of pedagogical research	8 (10.7)	Questionnaire, survey, sociometry, diagnostics	8 (10.7)
Формы	19 (25.3)	Form of measurement of students' knowledge qualities	3 (4)	Testing	6 (9)
		Form of studies	1(1.3)	Physical education lesson	1(1.3)
		Form of organization of classes, process of learning and education	15 (20)	Coaching	3(4)
				Practical work	1(1.3)
				Group work	4 (5.4)
				Individual work, consulting	8(10.6)
Вид	8 (10.7)	Type of pedagogical activity	2 (2.7)	Socio-pedagogical, psycho-pedagogical work	2 (2.7)
		Type of psychological assistance	6 (8)	Behavior correction	6 (8)
	8 (10.7)			Not said, it is difficult to answer	8 (10.7)
75 semantic units were defined					

After analyzing the answers of future social pedagogues to the question what qualities should have a social pedagogue working with children with SEN, we identified 137 semantic units. The results are shown in table №4. The qualities that a social pedagogue working with children with SEN should possess are defined in 2 categories: *personal qualities of a future social pedagogue* (76.1%) and *professional qualities of a future social pedagogue* (23.9%). In the table it can be seen that the category as personal qualities of the future social pedagogue consists of 2 subcategories: *personal qualities associated with human temperament* (27.6 %) and *qualities formed in the process of socialization* (48.5%). It should be noted that the qualities formed in the process of socialization were a significant indicator. Among the personal qualities associated with human temperament, the highest index was noted in the component of the subcategory as kindness, love for children (8.7 %). Among the qualities formed in the

process of socialization, responsibility has the highest index (8.8%).

The category such as *professional qualities of the future social pedagogue* (23,9 %) is defined in 2 categories: *academic and professional possession of the subject* (16,7 %), and also the *organization of work* (7,2%). In academic and professional possession of the subject, professionalism shows the highest rate. Thus, students are aware of the importance and necessity of professionalism as a professional quality of their future specialty. The German - British scientist, a psychologist, H. Eysenck gave great importance to the genetic factors which determine personality traits (Хьел, 2010).

The authors of this article in their previous works justify the importance of the development of competence of future social pedagogues as the most important criterion of professionalism of future pedagogues (Marayova, 2018).

Table 4 – Qualities that should have a social pedagogue working with children with SEN (special educational needs)

Category	№ (%)	Subcategory	№ (%)	Subcategory components	N (%)
Personal qualities of a future social pedagogue	104 (76.1)	Personal qualities associated with human temperament	38 (27.6)	Justice	4(3)
				Observation	1(0.7)
				Kindness, love for children	12 (8.7)
				Calmness	11(8)
				Empathy	8(5.8)
				Thoroughness	1(0.7)
				<u>Positiveness</u>	1(0.7)
		Qualities formed in the process of socialization	66 (48,5)	<u>Communicability</u>	3(2.2)
				Education, culture	3 (2.2)
				Tolerance	3 (2.2)
				Humanity	9 (6.8)
				Responsibility	12 (8.8)
				Diversity	3 (2.2)
				Patience, endurance	22 (16)
				Strong character, confidence	4(3)
				Punctuality	2(1.5)
				Proper action	1(0.7)
				Universal value	1(0.7)
				Diligence	3 (2.2)
Professional qualities of a future social pedagogue	38 (23,9)	Academic and professional mastery of the subject	28 (16,7)	Professionalism	12(8.7)
				Awareness	1(0.7)
				Competence	2(1.5)
				Mastery	7 (5.1)
				Theoretical knowledge	1(0.7)
		Labour organization	10 (7,2)	Organizational skills	6(4.4)
				Knowledge of documentation	1(0.7)
				Correspondence to socio-pedagogical requirements	1(0.7)
				<u>Systematicity</u>	1(0.7)
				Erudition	1(0.7)
137 semantic units were defined					

Conclusions

Thus, the implementation of inclusive education imposes special requirements to the social pedagogue, to his professional and personal

development and involves the formation of personal qualities that should contribute to the development of professional competencies of the pedagogue of inclusive education. Based on the conducted research, we have identified a set of professionally

significant qualities of a social pedagogue that are necessary for effective professional activity in conditions of inclusion: empathy, resistance to conflicts, stress resistance, tolerance, communication and organizational skills.

The study showed that the difficulties faced by future social pedagogues during pedagogical practice in working with a contingent of children with special educational needs can be distinguished – “difficulties in relationships with persons with special educational needs.”

Among the methods used to work with learners with SEN should be noted – “methods of training and education”.

On the issue of methods that give the most tangible results in the correction of learners with special educational needs, according to the observations of future social pedagogues, the highest indicator was revealed – “methods” (methods of training and education).

Conducted survey showed that future social pedagogues are aware of traditional methods and technologies of inclusive education. But they do not have knowledge of modern strategies and models of inclusive education developed by foreign researchers.

Based on the results of the research, we offer the following recommendations:

1. In the context of implementing a competency-based approach to preparing social pedagogues to work in inclusive education, it is important not only to develop students’ ability to use their theoretical knowledge in practice,

but also to develop certain personal qualities and value orientations.

2. Psychological and pedagogical training of social pedagogues to work in an inclusive education should involve the formation of their professional competencies for the organization of joint training and interaction of children with normative development and children with SEN, as well as the ability to work in a team of specialists engaged in psychological, medical and pedagogical support of the educational process of persons with different educational needs.

3. It is necessary to strengthen the *interdisciplinary training* of social pedagogues, taking into account the fact that the conditions of inclusive education require knowledge in the field of pedagogy, psychology, medicine, physiology, sociology, etc.

4. Social pedagogues should not only be familiar with traditional socio-pedagogical technologies such as prevention, rehabilitation, correction, diagnostics, and counseling, but also be familiar with innovative strategies and models of inclusive education used in international practice.

Generally, during the analysis of the study, we were able to find out that students of the 3rd –4th year of bachelor’s degree in “Social pedagogy and self-cognition” are predisposed to practical work in an inclusive education.

In this regard, there is a need to form their professional competencies that allow them to effectively carry out social and pedagogical activities to work with persons with special educational needs.

References

- Mag A.G., Sandra Sinfield, & Tom Burns (2017). The benefits of inclusive education: new challenges for university teachers, MATEC web of Conference 121, 12011
- Beloshickaya Nataliya Aleksandrovna. Inkluzivnoye obrazovaniye i fizicheskaya kul'tura [Inclusive education and physical education]. sait uchitel'ya fizicheskoi kul'tury physical education teacher's website Social network of education workers nsportal.ru. URL: <https://nsportal.ru/user/1096248/page/inklyuzivnoe-obrazovanie-i-fizicheskaya-kultura>
- Khamitova O.T. (2018). Effektivnyye empiricheskiye metody opytно-eksperimental'nogo issledovaniya v usloviyakh inkluzivnogo obrazovaniya. [Effective empirical methods of experimental research in inclusive education] Pedagogical science and practice 1(19). pp. 70-72. (In Russian)
- Kirillova. E., Nabiullina R., Faizrahmanova A. (2016). Teachers' Preparadness for Activity in the Context of Inclusive Practice. Proceeding of the 1st World disability and Rehabilitation Conference, Vol.1, pp. 14-21.
- L. Hjel, D. Ziegler. (2010). Theories of personality. - 3rd edition. - Spb., 607 p. (In Russian)
- Lakhin R.A. (2016). Social'no-pedagogicheskii potencial narodnoi igry v inkluzivnom obrazovanii. Istoricheskaya I social'no – obrazovatel'naya mysl'. [Social and pedagogical potential of the folk game in inclusive education. Historical and socio-educational thought.]. Volume 8. №5. Part 3. pp. 96-100. (In Russian)
- Magauova A.S., Makhambetova Zh.T. (2018). Osnovnyye tendentsii inkl'uzivnogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan. [The main trends of inclusive education in the Republic of Kazakhstan]. Sayasat-Policy. pp. 4-9 (In Russian)
- Marshall, G.B., & Rossman, C. (2011). Designing qualitative research. London: Sage.
- Nikitina N.A. (2015). Ippoterapiya, ili lechebnaya verkhovaya yezda, kak metod fizicheskoi reabilitatsii I adaptatsii invalidov pri inkluzivnom obrazovanii. [Hippotherapy, or therapeutic horse riding, as a method of physical rehabilitation and

adaptation of disabled people in inclusive education.]. Bulletin USPTU. Science, education, economy. Series economy. pp. 51-53. (In Russian)

Ossipova A. A. Obshaya psikhokorreksiya// General psycho-correction : textbook for university students – M.: TS Sfera, 2004. (In Russian)

Petrie, P., Boddy, J., Cameron, C., Wigfall, V. and Simon, A. (2006) Working with Children in Care: European Perspectives. Buckingham: Open University Press.

T.Yu. Koloshina, A.A.Trus' (2010). Art-terapevticheskiye tehniki v treninge: kharakteristiki i ispolzovaniye. [Art-therapeutical techniques in coaching: characteristics and usage]. SPb.-Rech'. 16 p. (In Russian)

Zhumasheva S.A., Panikarskaya M.A., Alkhatova T.S., Rakisheva A.Zh. (2017). Primeneniye igrovoi formy tekhnologii na zanyatiyakh v nachal'nykh klassakh innovatsionno-inkluzivnogo obrazovaniya. [Application of the game form of technology in the classroom in the primary classes of innovative - inclusive education]// Problems of pedagogy. №3 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primeneniye-igrovoy-formy-tehnologii-na-zanyatiyah-v-nachalnyh-klassah-inovatsionno-inkluzivnogo-obrazovaniya> (date of reference: 06.05.2019). (In Russian)

Литература

1. Mag A.G., Sandra Sinfield, & Tom Burns (2017). The benefits of inclusive education: new challenges for university teachers, MATEC web of Conference 121, 12011

2. Petrie, P., Boddy, J., Cameron, C., Wigfall, V. and Simon, A. (2006) Working with Children in Care: European Perspectives. Buckingham: Open University Press.

3. Marshall, G.B., & Rossman, C. (2011). Designing qualitative research. London: Sage.

4. Kirillova. E., Nabiullina R., and Faizrahmanova A. (2016). Teachers' Preparedness for Activity in the Context of Inclusive Practice. Proceeding of the 1st World disability and Rehabilitation Conference, Vol.1, pp. 14-21.

5. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учебн. пос. для студ. вузов. – М.: ТЦ Сфера, 2004.

6. Колошина Т.Ю., Трусъ А.А. (2010). Арт-терапевтические техники в тренинге: характеристики и использование: Практическое пособие для тренера. – СПб.: Речь. – С.16.

7. Хамитова О.Т. (2018). Эффективные эмпирические методы опытно-экспериментального исследования в условиях инклюзивного образования // Педагогическая наука и практика 1 (19). С. 70-72.

8. Жумашева С. А., Паникарская М. А., Алхатова Т. С., Ракишева А. Ж. Применение игровой формы технологии на занятиях в начальных классах инновационно-инклюзивного образования // Проблемы педагогики. 2017. №3 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/primeneniye-igrovoy-formy-tehnologii-na-zanyatiyah-v-nachalnyh-klassah-inovatsionno-inkluzivnogo-obrazovaniya> (дата обращения: 06.05.2019).

9. Лахин Р.А. Социально-педагогический потенциал народной игры в инклюзивном образовании // Историческая и социально-образовательная мысль. 2016. Том 8. № 5. Часть 3. С. 96-100).

10. Никитина Н.А. (2015). Иппотерапия, или лечебная верховая езда, как метод физической реабилитации и адаптации инвалидов при инклюзивном образовании // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика. – С. 51-53.

11. Белошицкая Н.А. Инклюзивное образование и физическая культура // сайт учителя физической культуры Социальная сеть работников образования nsportal.ru. URL: <https://nsportal.ru/user/1096248/page/inkluzivnoe-obrazovanie-i-fizicheskaya-kultura>

12. Хьелл Л., Зиглер Д. (2010). Теории личности. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2010. – 607 с.

13. Магауова А.С., Махамбетова Ж.Т. Основные тенденции инклюзивного образования в Республике Казахстан // Саясат-Policy. №9/2018. – С. 4-9.

3-бөлім
**ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР**

Section 3
**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL
RESEARCH**

Раздел 3
**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

M.K. Akhmetova¹, S.S. Kunanbayeva¹, I. Derijan²

¹Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: east.1970@mail.ru

²South-Western University “Neophyt Rilski”,
Bulgaria, Blagoevgrad, e-mail: izka_d@abv.bg

CONCEPTUAL PRINCIPLES AND APPROACHES IN THE FOREIGN LANGUAGE NATURAL SCIENCE EDUCATIONAL PROCESS IN A PROFILE SCHOOL

This article is devoted to the definition of basic principles and approaches in the foreign-language natural science educational process in a profile school. The authors believe that when realizing the goals of profile training in the profiled classes, it is necessary to provide an in-depth study of selected disciplines from the general secondary education program and provide conditions for differentiating the content of training in accordance with individual abilities and interests. The authors consider that in order to organize and build theoretical and practical activities, a system of conceptual principles and approaches is necessary for the effective implementation of the requirements of modern education and the formation of a competitive specialist in demand on the international labor market.

The authors substantiate the pedagogical effectiveness of using a certain set of principles of foreign language education in the formation of the foreign language natural science competence (FLNSC). It is noted that these principles are of particular importance in the study of a professional foreign language. Moreover, it is noted that the principle of scientific and applied adequacy develops the ability of students to work with terms, the principle of functional-operational illustrativeness forms all the speech abilities of students, the principle of cognitive-interpretive projectability develops student's cognitive activity, the principle of research and problem orientation contributes to the work of students with problem situations. The authors believe that it is necessary to create a continuous connection with vocational education and effectively train senior school students to master vocational education programs. The authors considered conceptual approaches in the foreign-language natural-science educational process: personality-oriented, cognitive-linguistic and cultural, modular-competent and integrative approaches. The article reveals the significance of these approaches in the formation of students' FLNSC. According to the authors, taking into account approaches and principles in foreign language education helps to improve the quality of education and students level of competency in preparation for a professionally oriented foreign language.

Key words: conceptual principles, conceptual approaches, foreign language natural science educational process, profile school.

М.К. Ахметова¹, С.С. Құнанбаева¹, И. Дерижан²

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: east.1970@mail.ru

²Оңтүстік-Батыс «Неофит Рильский» университеті, Болгария, Благоевград қ., e-mail: izka_d@abv.bg

Бейіндік мектептегі шет тілді жаратылыстану-ғылыми білім беру үдерісіндегі концептуалды ұстанымдар мен тәсілдер

Мақала бейіндік мектептегі өзге тілді жаратылыстану-ғылыми білім беру үдерісіндегі негізгі принциптер мен тәсілдерді анықтауға арналған. Авторлар сыныптарда бейіндік оқыту мақсатын іске асыру кезінде орта білім берудің жалпы білім беретін бағдарламасынан таңдалған пәндерді тереңдетіп оқытуды қамтамасыз ету және жеке қабілеттер мен мүдделерге сәйкес оқыту мазмұнын саралауға жағдай жасау қажет деп санайды. Авторлар теориялық және практикалық іс-әрекетті ұйымдастыру және құру үшін қазіргі заманғы білім беру талаптарын тиімді іске асыру және халықаралық еңбек нарығында сұранысқа ие бәсекеге қабілетті маманды қалыптастыру үшін тұжырымдамалық қағидаттар мен тәсілдер жүйесі қажет деп санайды. Шет тілдік жаратылыстану-ғылыми құзыреттілікті (ШЖФК) қалыптастыру кезінде шет тілдік білім берудің белгілі бір жиынтығының педагогикалық тиімділігін негіздейді. Бұл қағидаттар кәсіби шетел тілін үйренуде ерекше маңызға ие. Сонымен қатар, ғылыми-қолданбалы адекваттылық принципі оқушылардың терминдермен жұмыс істеу қабілетін дамытады, функционалдық-операциялық

иллюстративтілік принципі оқушылардың сөйлеу қабілеттерін қалыптастырады, танымдық-интерпретациялық проекциялылық принципі оқушылардың когнитивтік қызметін дамытады, ізденушілік-проблемалық бағыт принципі оқушылардың проблемалық жағдайлармен жұмыс істеуіне ықпал етеді. Авторлар кәсіби білім берумен сабақтастықты құру және кәсіптік білім беру бағдарламаларын меңгеру үшін жоғары буын оқушыларын тиімді оқыту қажет деп санайды. Авторлар жеке тұлғаға бағытталған, когнитивті-лингвомәдениеттану, модульдік-құзыреттілік және интегративті көзқарастар сияқты шет тілді жаратылыстану-ғылыми білім беру үдерісіндегі концептуалды тәсілдерді қарастырды. Мақалада студенттердің ШЖҒҚ қалыптастырудағы осы тәсілдердің маңыздылығы айтылады. Авторлардың пікірінше, өзге тілді білім берудегі тәсілдер мен қағидаттарды есепке алу, білім беру сапасын арттыруға және кәсіби-бағытталған шетел тіліне дайындық кезінде, білім алушылардың құзыреттілік деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Түйінсөздер: концептуалды қағидаттар, тұжырымдамалық тәсілдер, шет тілді жаратылыстану-ғылыми білім беру үдерісі, бейіндік мектеп.

М.К. Ахметова¹, С.С. Кунанбаева¹, И. Дерижан²

¹Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: east.1970@mail.ru

²Юго-Западный университет «Неофит Рильский», Болгария, г. Благоевград, e-mail: izka_d@abv.bg

Концептуальные принципы и подходы в иноязычном естественнонаучном образовательном процессе в профильной школе

Статья посвящена определению основных принципов и подходов в иноязычном естественнонаучном образовательном процессе в профильной школе. Авторы считают, что при реализации целей профильного обучения в профильных классах необходимо обеспечить углубленное изучение выбранных дисциплин из общеобразовательной программы среднего образования и обеспечить условия для дифференциации содержания обучения в соответствии с индивидуальными способностями и интересами. Чтобы организовать и построить теоретическую и практическую деятельность, необходима система концептуальных принципов и подходов для эффективной реализации требований современного образования и формирования конкурентоспособного специалиста, востребованного на международном рынке труда.

Авторы обосновывают педагогическую эффективность использования определенной совокупности принципов иноязычного образования при формировании иноязычной естественнонаучной компетенции (ИЕНК). Данные принципы приобретают особое значение при изучении профессионального иностранного языка. Отмечается, что принцип научно-прикладной адекватности развивает способности учащихся работать с терминами, принцип функционально-операциональной иллюстративности формирует все речевые способности учащихся, принцип познавательного-интерпретационного проектируемости развивает когнитивную деятельность учащихся, принцип изыскательско-проблемной направленности способствует работе учащихся с проблемными ситуациями. Рекомендуется создать преемственную связь с профессиональным образованием и эффективно обучать учащихся школ старшего звена для усвоения программ профессионального образования. Авторами рассмотрены концептуальные подходы в иноязычном естественнонаучном образовательном процессе: личностно-ориентированный, когнитивно-лингвокультурологический, модульно-компетентностный и интегративный подходы. В статье раскрывается значимость этих подходов при формировании ИЕНК студентов. Учет подходов и принципов в иноязычном образовании способствует повышению качества образования и уровня компетентности обучающихся при подготовке к профессионально-ориентированному иностранному языку. В опытно-педагогическом исследовании приняло участие 45 студентов Казахского университета мировых языков и международных отношений.

Ключевые слова: концептуальные принципы, концептуальные подходы, иноязычный естественнонаучный образовательный процесс, профильная школа.

Introduction

Currently, the educational system is undergoing significant changes related to globalization throughout the world, the political and economic borders and the boundaries of intercultural interaction are expanding, which leads to tolerance and intercultural communication with representatives of other

communities. Successful intercultural communication in the modern era requires the introduction of the latest innovative approaches in the education system. Thus, we have identified the main goal for this work, which is associated with the definition of fundamental conceptual principles and approaches for high-quality training of specialists in the foreign-language natural-science educational process.

At present time, Kazakhstan is updating the content of education. Profiled education is introduced in the upper grades of secondary schools, the purpose of which is in-depth pre-vocational training of schoolchildren. To implement the profile training program in our country, the “Beyindik Mektep” program has been developed since 2015, in addition to this, Kazakhstan is planning to introduce a 12-year education, which should be based on a competency-based approach.

Article 1 of the Republic of Kazakhstan “On Education” states that “profiled education is the process of differentiation and individualization of education, the organization of the educational process, taking into account students’ interests, inclinations and abilities” [1].

Thus, the state policy of the Republic of Kazakhstan is focused on the training of teaching staff with a level of English proficiency at a professional level, and in this case, unfortunately, there is a problem of a lack of relevant professional staff. To solve the problem posed by the state, it is necessary to begin training such personnel from the school level and for this it is necessary to create a model of a foreign-language natural-science educational complex in profiled schools, a special discipline should be the basis of the created model, and a foreign language should be used as a tool of transferring subject knowledge.

In the current period, there is a constant change in priorities in school education, which is aimed at the development of personality, which leads to the need to create new learning models that facilitate personal adaptation to modern conditions and realities of the world. Each student needs a quality education that meets his needs and abilities; therefore, the student should receive not only the accumulated amount of knowledge, but also formed thinking, the development of cognitive abilities. Thus, for the formation and development of the student’s abilities, it is necessary to apply a competency-based approach in profile training. A competent approach in school reinforces the practical nature of subject teaching.

In accordance with the Concept for the Development of Foreign Language Education of the Republic of Kazakhstan, language is an indicator of culture, reflects sociocultural reality and promotes appropriate communication with representatives of other linguistic societies. A “Level model of foreign language education” was developed in Ablai Khan KazUIR&WL, which determines a specific number of levels of knowledge of a foreign language for different types of educational institutions. The developed

level model is based on the CEFR for languages and suggests a significant improvement in the quality of foreign language education in the era of the Republic of Kazakhstan entering the world educational space. “The main link in the level model is the student as a subject of the educational process and as a subject of intercultural communication” [2, p. 4].

Literature review

The concept of foreign language education has a variety of approaches for classifying the principles of teaching, and many researchers have been doing and are doing it (S.S. Kunanbaeva (Kunanbayeva, 2010a), N.I. Gez, N.D. Galskova (Galskova, 2004), R.K. Minyar- Beloruchev (Minyar- Beloruchev, 1967), A.N. Shchukin (Shchukin, 2007a), I.L. Bim (Bim, 1988), etc.)

So, A.N. Schukin identifies the following methodological principles, which are basic, in his opinion, for the formation of a methodological model in a foreign-language natural-science educational complex:

- the principle of professional orientation of training, taking into account the correspondence of students interests and inclinations and future professional activities during studying process;
- the principle of approximation, interpreted as a “condescending attitude” of a teacher to students’ incorrect answers made during communication, but provided that the communication act is respected and the message idea is not changed;
- the principle of situational-thematic construction of training, this principle implies conducting classes, using real-life communication situations on selected topics that express the content of the selected field of communication, also for presenting and consolidating educational material;
- the principle of compliance with foreign language proficiency by levels, ensuring the organization of the educational process according to the students language training (Shchukin, 2007b:165-173).

The modern methodology of foreign language education must comply with the modern requirements of today’s education system. In order to organize and build theoretical and practical activities, a system of methodological principles is needed. Kunanbaeva S.S. identifies the following system-forming principles of foreign language education: communicative, cognitive, conceptual, linguistic and cultural, social and cultural, personality-centered (developing-reflective) principles (Kunanbayeva, 2010b:83).

Analyzing the literature on this study, it can be noted that different scientists in this field of science distinguish principles as follows. Danilov M.A. defines didactic principles as “main provisions” that establish “the content of the educational process, its forms and methods according to its goals and patterns”. The author believes that the principles of teaching convey the “normative foundations of instruction taken in its concrete historical form” and, being a category of didactics, they describe the application of patterns according to specific goals (Danilov, 1967:32).

Ya. A. Comenius believed that the basic principle is the “principle of the nature of learning”, while he built the other principles in order in combination with the meaning of nature compatibility. A. Dysterweg took into account the didactic rules and principles more clearly, since he considered them to be “the main requirement for the content of education, for educators and learners” (Comenius, 1955:131).

K.D. Ushinsky noted that the following aspects are necessary for effective learning: “gradualness, organicity, constancy, clarity”, timeliness, the student’s initiative, firmness of understanding, without significant tension and ease, and accuracy. The scientist determined the following “didactic principles - the consciousness and activity of learning, visibility, consistency, the strength of knowledge and skills” (Ushinsky, 1974:122-130).

Some foreign researchers, such as Larsen-Freeman and S.L. Mackay, believe that in the study of foreign languages it is necessary to take into account psychological, linguistic and didactic conditions (Mackay, 2002).

So, researcher Larsen-Freeman (Larsen-Freeman, 2000) defines principles based on leading methodological aspects. Among them, in the first place are the cognitive principles that imply the development of the student’s internal motivation for the conscious mastery of foreign language speech, which contributes to the automation of speech activity and leads to further communication. Further, the scientist dwells on linguistic principles that take into account the influence of the native language (native language effect) in the study of a foreign language and the development of students communicative abilities, while the target language will act as a transitional language system (interlanguage). And, in the next step, Larsen-Freeman identifies affective principles, implying the study of a foreign language is inextricable from the culture, which he defined as “language ego” and “language - culture connection”.

Materials and methods of research

For the formation of a foreign-language natural-science educational complex in a profile school, it is necessary to highlight the necessary teaching principles in accordance with the modern concept of foreign-language education. In our study, we determined the actual methodological principles for a foreign-language natural-science educational complex, which should reflect the main issues of the theory of foreign-language education.

Thus, we distinguish the following methodological principles: the principle of scientific and applied adequacy; the principle of functional operational illustrativeness; principle of cognitive and interpretive projectability; principle of conceptual cognitive base; principle of research and problem orientation.

These principles must be singled out in connection with the current demand for specialists in foreign language science education who have professional communication in their activities at the international level.

1. The principle of scientific and applied adequacy.

The principle of scientific and applied adequacy is the scientific and applied basis of a foreign language natural science education; it is the initial and productive level of branch speech. At this stage, the student develops the ability to represent the terms and appropriate to use them in a foreign language.

According to E.I. Passov, the category of “adequacy” implements a methodological function. The author believes that “in the methodology: the educational (cognitive, developing, educational and training) effectiveness of a particular tool is directly proportional to the level of its adequacy to a particular goal in specific conditions” (Passov, 2015: 68).

2. The principle of functional operational illustrativeness.

This principle implies an awareness of the functional purpose of all aspects of foreign speech activity, the student must be aware that the practical use of the language contributes to the development of its cognitive activity. In accordance with this principle, four types of speech activity (reading, writing, listening, speaking) are mastered as a means of communication. The principle of functionality is based on the function of the speech unit, the student’s consciousness is focused on the function.

Equally important in foreign language education is the ability to master a foreign language. The modern concept of foreign language abilities is based on the definition proposed by J. Carroll, who

called it “the initial state of individual readiness and ability to learn a foreign language, as well as the likely degree of possibility for this ...” (Carroll, 1981a:85). In terms of structure, J. Carroll described the ability to speak a foreign language as consisting of four relatively independent subcomponents: the ability to phonetic coding, grammatical sensitivity, the ability to inductive learning and associative memory (Carroll, 1981b:105).

The most influential modern models of foreign language abilities are P. Skehan’s processing stage model and P. Robinson’s comprehensive ability model, which includes the results of studies of the psycholinguistic and cognitive sciences about human cognitive abilities (Skehan, 2002). P. Skehan’s model connects the stages of mastering a foreign language with the components of a foreign language’s abilities, while P. Robinson’s model connects cognitive profiles of foreign language learners with different types of learning that require different levels of awareness.

3. The principle of cognitive-interpretive projectability.

Linguistic interpretation requires the properties of speech, that is, connected sentences or texts and knowledge about the properties of speech. This principle implies the sound knowledge of a foreign language. In connection with the anthropological orientation of modern education, it should be noted that when studying a foreign language, the student develops his cognitive activity, through the language he is able to learn his own and other culture, therefore, the student forms and develops the qualities of a multicultural linguistic personality, which contribute to the development of intellectual and speech-cognitive skills of a personality.

4. The principle of conceptual cognitive base.

This principle is based on cognitive thinking and leads to foreign language communication. Applying this principle in a foreign language natural science educational process, the student forms concepts, ideas about integrity, in which elements can be combined, that is, a complex is built. In the course of foreign language communication, the student begins to comprehend his knowledge and begins to analyze, draw conclusions.

Foreign researchers (S. Oyama, M. Long, V.P. Collier, R. Johnstone) examined the following problem: is there an initial age or an identifiable period during which the mastery of the second language is more effective, this period was called by scientists as a “sensitive period” (Oyama, 1979). This period is based on the belief that there is a process of mastering the language that is separate from general

cognitive functioning. As a rule, the argument is that the closer the beginning of language acquisition to the beginning of the “sensitive period”, the more effective the language acquisition.

5. The principle of research and problem orientation.

The principle of research and problem orientation involves an independent search for a solution to problem situations. This principle has a problem-permissive and problem-evidence-oriented orientation and implies not so much communication and speech activity separately, but creates a whole complex for training a specialist in foreign languages.

This principle in the foreign language natural science direction distinguishes the processes of understanding, perception, cognition, thinking and explanation, which focus on the development of the processes of obtaining, storing and interpreting acquired knowledge. During the educational process, the student forms his own linguistic representation, which means that when teaching a foreign language, the teacher not only transfers knowledge, but the real concepts of linguistic phenomenon are formed in the student’s thinking. Learning will be successful and effective if the brain creates its own mental structures. Therefore, it is necessary for the student to develop his own cognitive mechanisms, based on the need for communication in a foreign language and motivating the student to communicate and express himself. If we develop the cognitive mechanisms of the student, then the process of learning a foreign language will be interesting and research for him.

This principle can also be attributed to a foreign-language science education in a profile school, which implies stimulating student’s cognitive interest and cognitive activity. The basis of this principle is the creation of a problem situation for students to resolve it independently. Using the principle of research and problem orientation, students develop vigorous activity to find the best way to solve the problem and search for new knowledge. Analyzing a problem situation, the student uses the acquired knowledge and obtains new knowledge to resolve the situation, his cognitive mechanisms, critical thinking are activated and the student independently finds ways to solve the problem, acquires his own experience. To use this principle in a foreign language natural-science educational process, it is necessary to apply modern innovative teaching methods, such as the project method, case study, incident method, discussions, debates, brainstorming and others. As a result of applying the principle of research and problem orientation, the personality

develops comprehensively, which contributes to the achievement of meta-subject results and the student's readiness for further development. The principle of the search and problem orientation is creative in nature, which stimulates the active mental, speech-cognitive and cognitive activity of the student, which contribute to the development of internal motivation, and as a result, a successful study of a foreign language occurs.

We have defined the following as conceptual approaches in the foreign-language natural-science educational process: personality-oriented, cognitive-linguistic and cultural, modular-competent and integrative approaches.

The personality-oriented approach in education contributes to the spiritual and intellectual development of the student, allows you to form and develop the ability of the individual, reveals the creativity and creative potential of the student's personality. At the present stage in a dynamically progressing society, an important task of the education system is the formation of a personality as an individual capable of self-realization and self-regulation, and involves the active activity of the student as the main subject of the educational process. With this approach, the student is considered an active subject of activity, and, accordingly, in the educational process, subject-subject relations arise. Thus, the main goal of modern education is the formation of a competent and mobile personality, ready for independent decision-making, critical thinking, self-realization and self-affirmation on the basis of high motivation and activation in the learning process. In the foreign-language natural-science educational process in a profile school, the educational process needs to be oriented toward the development of the personality, his abilities and inclinations, his active work, which requires a personality-oriented approach in foreign-language education. With a personality-oriented approach in foreign language education in a secondary school, considerable attention is paid to the social and cultural component of intercultural and communicative competence, as it contributes to the development of students' cultural orientation, introduces them to a different culture through awareness of their own culture.

Personally-oriented education implies an anthropological, that is, a humanistic approach and is the conceptual basis of foreign language education. In accordance with this approach, it is necessary to create suitable conditions for the formation and development of the personality in the educational process, that is, the personality should be developed

by means of a foreign language, through the study of a different and own culture.

Numerous studies have proven the existence of a mutual correspondence between personal and situational characteristics. D. Mathews and J. Diard (Matthews, 2004) note that this relationship determines the behavior of a person in a specific situation and subsequent changes in character. Therefore, in the learning environment we can only talk about the aspect of someone's personality that functions in these conditions - this student can show completely different personality traits at home, at work or even when another teacher teaches him. In addition to influencing the process of mastering knowledge, personality factors very often affect student performance and, thus, they can determine the assessment process and its results.

The following conceptual approach in our study, we identified a cognitive-linguistic and cultural approach, which is appropriate and relevant in foreign language science education. The modern theory of foreign language education is based on a cognitive linguistic and cultural methodology developed and scientifically proven by S.S. Kunanbayeva. According to S.S. Kunanbayeva, this methodology represents a system of scientific knowledge, an interdisciplinary construct "foreign language - foreign culture - personality". The cognitive-linguistic and cultural methodology of foreign language education reflects the essential principles of the theory of cognition – the principles of determinism, relevance, complementarity, and is expressed by three basic functions, such as the philosophical-psychological theory of activity, system analysis, and science of science (Kunanbayeva, 2010c). In foreign language education, the cognitive approach refers to the problem of the most favorable organization of cognitive actions of students that correspond to the natural behavior of a person, and language information must be assimilated and conscious, thanks to cognitive mechanisms.

Learning a foreign language is inextricably linked with the study of the culture of native speakers of that language. Many scholars have studied the aspects of language teaching and the inclusion of cultural elements in foreign language education and devoted their works to this problem I.I. Khaleeva (1989), S. G. Ter-Minasova (1994), V.V. Safonova (1996). Among the scholars whose work was focused on teaching a foreign language, taking into account the cultural orientation, S.Yu. Ilyin (1988), A.N. Bogomolov (1997), P.V. Sysoyeva (1999), N.V. Kulibin (1985) and others. All of these scholars

note the importance of studying culture along with language learning in foreign language education, and believe that understanding of the problem of the interconnectedness of language and culture is increasing more and more, and this inextricable link is reflected in the teaching of foreign languages. Linguist D. Schuman (Schuman, 1978) proposed a model that tried to take into account social and psychological factors in the study of a second language. D. Schumann centered his acculturation model around the process of learning a language in a natural environment. He emphasized the role of the process of acculturation, i.e., adaptation to a new culture.

The linguistic and cultural methodological principle is focused on mastering the native language and culture as an unconscious process and learning a foreign language as a conscious process in the formation of a “different language world” that affect the primary consciousness in the form of mental constructs, the formation of new cognitive-linguistic and cultural complexes while assimilating a foreign language and a foreign culture (Kunanbayeva, 2010d).

The next approach we have highlighted is the modular competency approach. In order to intensify the educational process, a prerequisite is the introduction of a modular organization in the educational process.

Modular learning is an organizational form of the educational process that allows students of a profile school to study in a learning environment consisting of training modules that contribute to effective self-education in selected individual educational programs. The technology of modular learning contributes to the individualization of learning, the choice of career-oriented trajectories in the process of self-learning and self-development coordinates the selection and content of educational material in accordance with the profiling of the student. In the course of modular training, it is necessary to create an instrumental learning environment containing informational and methodological material and interactive educational models for the formation of students’ independent work. In this case, the informational learning environment acts as a link between the teacher and the student and models the teacher’s activities to organize the learning process, which favors self-learning and student’s self-development. In an interactive learning environment, students acquire independent work skills with a variety of sources of information, which contributes to the development of their abilities. Modular learning favors students’ self-motivation and develops self-management skills by

learning activities, activates the reserve potential of the individual and he becomes an active participant in the learning process.

The modular competency-based approach to the design of the learning environment contributes to the organization of students joint creative activity and dynamically replenishes the training modules with the necessary training resources. In addition, in modular training, the probability of applying the design method to the educational process is realized. When developing the hierarchical structure of the training module, the teacher is given the opportunity to develop many problem tasks and provide them in the form of projects. The project method is a developing educational technology that allows students to intensify their learning activities and develop cognitive thinking while independently solving the tasks assigned to them.

The next approach we have highlighted is the integrative approach. Integration in foreign language education implies a complete understanding and reproduction of foreign language material in the specialty. The integrative approach assumes, in accordance with the goals of foreign language education, the implementation of the following features of the subjects of foreign language communication: the development of thinking, the development of search activity, the formation and development of horizons, the creation of integrated courses and others. Means of integration can be problem tasks and situations, exercises, thematic-textual unity. The integrative approach assumes the integrity of education, that is, the interconnection of social and pedagogical factors, the unity of upbringing, development and training, the unity of the subject and process aspects of training, intersubject links, the integrity of the formation and development of the student’s personality.

Results and discussion

Based on the selected principles and approaches, we have analyzed the technology of interactivity. The objectives of the experimental work were as follows:

- to study the state of the problem under study in the practice of forming communicative competence of profile schools students based on interactive teaching methods;
- conduct diagnostics of the formation of students’ communicative competence through the use of interactive teaching methods.

45 students of the preparatory department, who studied at the Ablai Khan KazUIR&WL from

September 2018 to July 2019 (10 months) under the state program for further admission to Kazakhstani universities for getting a pedagogical specialty for teaching natural science subjects cycle in English took part in the experiment. Assignments focused on the dialogical interaction of students with the text were highlighted during the experiment. When selecting texts, we were guided by the principles we identified: the principle of scientific and applied adequacy; the principle of functional operational illustrativeness; principle of cognitive and interpretive projectability; the principle of conceptually cognitive based and the principle of research and problem orientation. The understanding of the text, as well as the development of interaction within the group during the experiment, was facilitated by interactive methods. In our study, the texts are focused on the development of foreign language communicative competence, forming the students of the preparatory department the ability to write and oral communication in English, the ability to logically, reasonably, clearly build oral and written speech, the willingness to cooperate with classmates, the ability to conduct polemics and discussion, as well as the ability to work with various information, scientific, reference materials. Using an interactive technology that includes the phases “Challenge - Implementation - Reflection”, the teacher combines them, planning their classes in accordance with the level of students’ readiness, volume and features of

the content. It turned out that 32% of students had an idea about this technology, since at school teachers of other disciplines often used them. When creating the experimental materials, we took into account the functions of the three phases of critical thinking technology, as well as the inclusion of students in group activities in the classroom.

When introducing the principle of scientific and applied adequacy, students developed the ability to represent the terms and use them in a foreign language appropriately. Work with terms in English lessons can be carried out at all its stages: when learning new material, securing it, testing knowledge, skills. The terminological work begun in the study of new material should be continued when it is consolidated. Since not all the material of the topic of the lesson is fixed, but only the main, leading concepts, naturally, the selection of terms also occurs. Giving tasks clarifying how clear and learned new material may include special techniques aimed at working with terms and contributing to the refinement of concretization, fixing in memory of the basic concepts of the lesson and their terms. As a result, an exam was made in the form of a test to obtain material for evaluating the systematic work of forming a conceptual framework. If at the beginning of the academic year the students use the terms in their speech for 48%, then at the end of the academic year there was a noticeable increase of 56% (Chart 1).

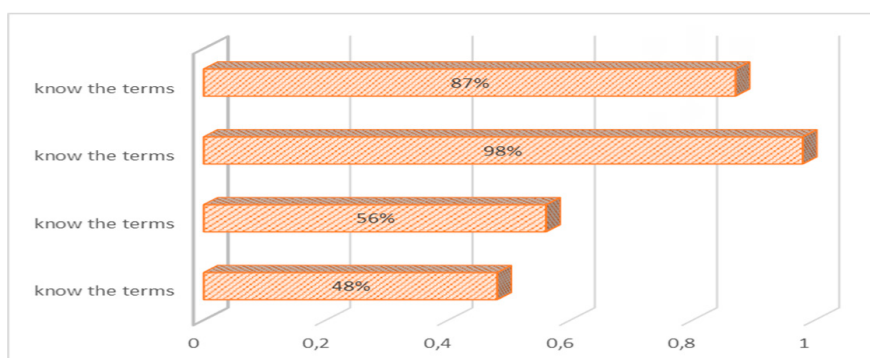

Chart 1 – The use of foreign language natural science terminology

Thus, based on the results obtained, we see that purposeful work with terms in English lessons has a positive effect on improving the quality of students’ knowledge and is one of the conditions for a conscious understanding of branch terminology and its appropriate use in foreign language speech.

The principle of functional operational illustrativeness was carried out using the RAFT (Role/Audience/Form/Theme) method. In carrying out the proposed tasks, the students were involved in active interaction for the development of foreign language communicative competence. The essence of the method is that the main task of students was to

describe, discuss on behalf of their chosen character. Moreover, the character must take into account the audience to which he refers. For example, in written forms of communication, a student chose a role for himself and wrote a text on his behalf. This method allows insecure timid students to reveal in order to reveal the topic, highlight complex, contradictory questions in it and own attitude to the subject. As the result showed, 98% of students showed an interest in this method of training.

It was established that 87% of students in the preparatory department expressed that as a

result of the use of interactive technology in the formation of foreign language communicative competence, the nature of the interaction of students has changed. As the respondents indicated, they became “more human”, “soulful”. 76% noted that the quality of the educational process has changed, “classes have become more interesting” - 89%, students in classes have become more active - 76%, communication in the classes becomes “productive” - 43%, more than 60% successfully cope with the flow of information (Chart 2).

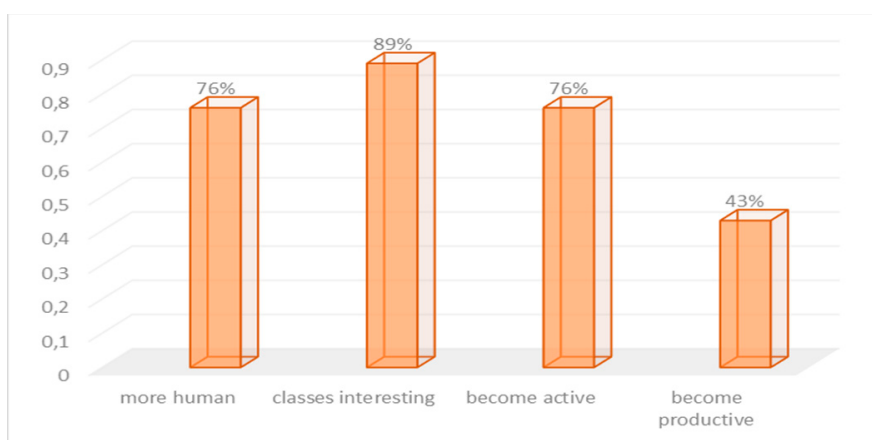

Chart 2 – The survey results

Thus, teaching students English and the formation of their foreign language communicative competence through the use of interactive technologies allowed them to consciously change and carry out work on the formation of the communicative competence of students based on interactive tasks.

Conclusion

The principles of foreign language education are the principles of the theory and practice of foreign language education, which demonstrate the objective laws and laws of foreign language education and create a systematic structural organization, activity and development of foreign language education processes for the formation of intercultural and communicative competence as a targeted category, and at the same time determine the teacher's activities

the formation and development of these processes. At the present stage of humanization of education, the key point is the development of a person as a personality. The formation and development of personality in foreign language natural science education will be effective if students engage in active educational and cognitive activities during the educational process, based on cooperation and partnership between the teacher and students.

The experiment showed that mastering a foreign language will be effective if the student's learning activities are intensive and active, and all students are active participants during the training session and are involved in speech activity and all other activities during the lesson.

Thus, we have identified the necessary principles and approaches to teaching in the foreign language natural science educational process, which, in our opinion, are the most effective in a profile school.

References

- Bim I.L. (1988). *Teoriya i praktika obucheniya nemetskomu yazyku v sredney shkole: problemy i perspektivy: ucheb. posobiye dlya studentov ped. institutov.* [Theory and practice of teaching German in high school: problems and prospects: studies. manual for students ped. Institutes'.] M.: Prosveshcheniye. 256 p. (in Russian)
- Carroll, J. B. (1981). Twenty-five years of research on foreign language aptitude. In K. C. Diller (Ed.), *Individual differences and universals in language learning aptitude* Rowley, MA: Newbury House. pp. 83-118.
- Danilov M.A. (1967). *Protsess obucheniya. Osnovy didaktiki.* [Learning process. The basics of didactics] Pod red. B.P.Yesipova. M.: Prosveshcheniye pp. 178 – 224. (in Russian)
- Gal'skova N.D., Gez N.I. (2004). *Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika: ucheb. posobiye dlya stud. lingv. un-tov i fak. in.yaz. vyssh.ped.ucheb. zavedeniy.* [Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: a textbook for students of linguistic universities and foreign language faculties of higher pedagogical educational institutions] M.: Akademiya. 336 p. (In Russian)
- Komenskiy YA.A. (1955). *Izbr. ped. soch.* Moskva: Uchpedgiz, 144p., Disterveg. *Izbrannyye pedagogicheskiye sochineniya.* [Selected pedagogical works] Moskva: Uchpedgiz, pp. 131-182. (In Russian)
- Kontseptsiya razvitiya inoyazychnogo obrazovaniya RK. (2006). *Kazakhskiy universitet mezhdunarodnykh otnosheniy i mirovykh yazykov imeni Abylay khana.* [Concept of development of foreign language education in Kazakhstan. Abylay Khan Kazakh University of international relations and world languages.] (In Russian)
- Kunanbayeva S.S. (2010). *Teoriya i praktika sovremennogo inoyazychnogo obrazovaniya.* [Theory and practice of modern foreign language education] Almaty, 344p. (In Russian)
- Larsen – Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching.* 2nd edn Oxford: Oxford University Press. 252 p.
- Mackay, S. L. (2002). *Teaching English as an International Language.* Oxford: Oxford University Press. 381 p.
- Matthews, Gerald, Ian J. Dear, and Ozlem Ayduk. (2004). *Introduction to Personality: Toward an Integrative Science of a Person.* New York: Wiley.
- Min'yar-Beloruhev R.K. (1967). *Metodicheskiye aspekty obucheniya inostrannym yazykam.* [Methodological aspects of teaching foreign languages.] M. 697 p. (In Russian).
- Oyama, S. (1979) The concept of the sensitive period in developmental studies. *Merrill Palmer Quarterly*, 25, pp. 83–103.
- Passov Ye.I. (2015). *Printsipy inoyazychnogo obrazovaniya, ikh sistema i iyerarkhiya. Materialy k dokladu na XIII Kongresse MAPRYAL (Granada, Ispaniya, 13-20 sentyabrya 2015 goda).* [Principles of foreign language education, their system and hierarchy. Materials for the report at the XIII MAPRYAL Congress (Granada, Spain, September 13-20, 2015). Lipetsk.] Lipetsk . 143p. (In Russian)
- Schumann, John. (1978). *The Pidginization Process: A Model for Second Language Acquisition.* Rowley, MA: Newbury House.
- Shchukin A.N. (2007). *Obucheniye inostrannym yazykam. Teoriya i praktika: uchebnoye posobiye dlya prepodavateley i studentov.* 3-ye izd. M. Filomatis, 480 p. (In Russian).
- Skehan, P. (2002). Theorising and updating aptitude. In P. Robinson (Ed.), *Individual differences and instructed language learning.* Philadelphia, PA: John Benjamins. pp. 69-95.
- Stat'ya 1 ZRK «Ob obrazovanii». (2007). [Article 1 law of the Republic of Kazakhstan “ on education»] № 319-III ot 27.07.2007. (In Russian)
- Ushinskiy K.D. (1974). *Izbrannyye pedagogicheskiye sochineniya: v 2 t.* [Selected pedagogical works: in 2 volumes] M. T.2. (In Russian)

Литература

- Статья 1 ЗРК «Об образовании» № 319-III от 27.07.2007 г.
- Концепция развития иноязычного образования РК (2006). *Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана.*
- Кунанбаева С.С. *Теория и практика современного иноязычного образования.* – Алматы, 2010. – 344 с.
- Гальскова Н.Д., Гез Н.И. *Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика: учеб. пособие для студ. Лингв. ун-тов и фак. ин.яз. высш. пед. учеб. заведений.* – М.: Академия. 2004. 336 с.
- Миньяр-Белоручев Р.К. *Методические аспекты обучения иностранным языкам.* – М., 1967. – 697 с.
- Щукин А.Н. *Обучение иностранным языкам. Теория и практика: учебное пособие для преподавателей и студентов.* – 3-е изд. – М.: Филоматис. 2007. – 480 с.
- Бим И.Л. *Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе: проблемы и перспективы: учеб. пособие для студентов пед. институтов.* – М.: Просвещение. 1988. – 256 с.
- Данилов М.А. *Процесс обучения // Основы дидактики / Под ред. Б.П. Есипова.* – М.: Просвещение, 1967. – С. 178 – 224.
- Коменский Я.А. *Избранные педагогические сочинения.* – М.: Учпедгиз, С.144, Дистервег. *Избранные педагогические сочинения.* – М.: Учпедгиз, 1955. – С. 131 –182.
- Ушинский К.Д. *Избранные педагогические сочинения: В 2 т.* – М. Т.2., 1974.
- Larsen – Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching.* 2nd edn Oxford: Oxford University Press. 252 p.
- Mackay, S. L. (2002). *Teaching English as an International Language.* Oxford: Oxford University Press. 381 p.
- Пассов Е.И. *Принципы иноязычного образования, их система и иерархия. Материалы к докладу на XIII Конгрессе МАПРЯЛ (Гранада, Испания, 13 –20 сентября 2015 года).* – Липецк. 2015. – 143 с.

- Carroll, J. B. (1981). Twenty-five years of research on foreign language aptitude. In K. C. Diller (Ed.), *Individual differences and universals in language learning aptitude* Rowley, MA: Newbury House. pp. 83-118.
- Skehan, P. (2002). Theorising and updating aptitude. In P. Robinson (Ed.), *Individual differences and instructed language learning* Philadelphia, PA: John Benjamins. pp. 69-95.
- Oyama, S. (1979) The concept of the sensitive period in developmental studies. *Merrill Palmer Quarterly*, 25. pp. 83-103.
- Matthews, Gerald, Ian J. Dear, and Ozlem Ayduk. (2004). *Introduction to Personality: Toward an Integrative Science of a Person*. New York: Wiley.
- Schumann, John. (1978). *The Pidginization Process: A Model for Second Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House.

С.М. Пузикова , А.Ә. Рахматілла, Д.Е. Төлеміс, И.Т. Ишигова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: puzikova.svetlana@inbox.ru

ПРОФИЛАКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ РАБОТНИКОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Статья посвящена анализу факторов, приводящих к синдрому профессионального выгорания и условиям его профилактики в педагогическом сообществе в контексте современной парадигмы управления. Цель исследования: определить направления совершенствования организационной культуры педагогического коллектива как условия, предупреждающего появление признаков профессиональной деформации педагога. Целевая выборка: 114 респондентов со стажем педагогической работы более 1 года. Использованы: сравнительно-сопоставительный метод анализа источников, методика К. Маслач и С. Джексона на определение уровня психического выгорания, анкетирование для исследования влияния организационных (внешних) факторов на развитие синдрома эмоционального выгорания. Исследование показало средний уровень профессиональной деформации педагогов, хотя симптомы данного явления в отдельных случаях явно выражены. Как показал опрос учителей, почти у 60 % опрошенных нет возможности для полноценного отдыха после рабочего дня для восстановления сил. Авторы исследования предложили рекомендации, способствующие формированию институционального «иммунитета», противостоящего истощению физических и моральных сил работников педагогической сферы в условиях модернизации современной казахстанской школы. Существующие проблемы возможно разрешить, опираясь на выработанные современной наукой и практикой положения современной парадигмы управления.

Ключевые слова: профессиональное выгорание педагогов, модернизация образования, организационная культура учреждения.

S.M. Puzikova, A.A. Rakhmatilla, D.E. Tolemis, I.T. Ishigova
Al-Faraby Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Prevention of Professional Burnout of Workers of Pedagogical Sphere in the Context of The Modern Management Paradigm

The authors analyzed the factors that lead to professional burnout syndrome and the conditions for its prevention in the pedagogical community in the context of the modern management paradigm. The purpose of the research: to determine the direction of improving the organizational culture of the teaching staff as a condition that prevents the appearance of signs of professional deformation of the pedagogue. Target sample: 114 respondents with more than 1 year of pedagogical experience. A comparative method of analysis of sources, the method of K. Maslach and S. Jackson to determine the level of mental burnout, a questionnaire to study the influence of organizational (external) factors on the development of emotional burnout syndrome were used. The research showed an average level of professional deformation of pedagogue, although the symptoms of this phenomenon are clearly expressed in some cases. According to a survey of teachers, almost 60 % of respondents do not have the opportunity for a full rest after work to recuperate. The authors of the research offered recommendations that contribute to the formation of an institutional "immunity" that resists the depletion of physical and moral forces of teachers in the conditions of modernization of modern Kazakhstani schools. Existing problems can be solved based on the provisions of the modern management paradigm developed by modern science and practice.

Key words: professional burnout of teachers, modernization of education, organizational culture of the institution.

С.М. Пузикова, А.Ә. Рахмәтілла, Д.Е. Төлеміс, И.Т. Ишигова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: puzikova.svetlana@inbox.ru

Педагогикалық сала қызметкерлерінің заманауи басқару парадигмалары контекстінде кәсіби күйіп кетуінің алдын алу

Мақала заманауи басқару парадигмалары контекстінде педагогикалық сала қызметкерлерінің кәсіби күйіп кетуіне әкелетін синдромдар мен факторларды талдауға және оның алдын алуға арналады. Зерттеу мақсаты: педагогтің кәсіби деформациялану белгілерінің пайда болуын ескертетін шарт ретінде педагогикалық ұжымның ұйымдастырушылық мәдениетін жетілдіру бағыттарын анықтау. Мақсатты іріктеу: 1 жылдан астам педагогикалық өтілі бар 114 респондент. Қолданылды: қайнар көздерді салыстырмалы-салғастырымалы талдау әдісі, К. Маслач пен С. Джексонның психикалық күйіну деңгейін анықтау әдісі, эмоционалдық күйіп кету синдромының дамуына ұйымдастырушылық (сыртқы) факторлардың әсерін зерттеуге арналған сауалнама. Зерттеу аталған құбылыстың кейбір жағдайларда анық байқалғанына қарамастан педагогтердің кәсіби деформациялануының орташа деңгейін көрсетті. Мұғалімдермен жүргізілген сауалнама сұралғандардың 60 %-ның жұмыс күні аяқталған соң күш-қуатты орнына келтіру үшін толыққанды демалуға мүмкіндіктері жоқ екендігін атап өтті. Зерттеу авторлары қазақстандық мектептің қазіргі модернизациялану жағдайындағы институционалды «иммунитеттің» қалыптасуына, педагогикалық сала қызметкерлерінің физикалық және моральдық күшінің сарқылуына ықпал ететін ұсыныстар береді. Қолданыста бар бұл мәселелерді қазіргі ғылым мен практикада жасалып жатқан басқарудың заманауи парадигмаларына сүйене отырып шешуге болады.

Түйін сөздер: педагогтердің кәсіби күйіп кетуі, білім беруді модернизациялау, мекеменің ұйымдастырушылық мәдениеті.

Введение

Актуальность темы исследования обусловлена поиском актуальных инструментов модернизации образования и интенсификации учебно-воспитательного процесса за счет внутренних резервов. Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев ранее подчеркивал, что «высоко-профессиональный и мотивированный учитель – гарантия успеха системы среднего образования. Нам следует более активно и широко мотивировать учителей государственными наградами и премиями, пропагандировать их труд в СМИ...» (Токаев, 2017). Очевидно, что существует противоречие между необходимостью соответствовать институциональным требованиям, предъявляемым к работе современного педагога, и возможностями получения им удовлетворения от своего труда и, следовательно, реальному вкладу, в организацию эффективного образовательного процесса (Антипина, Алексеева, Антипин, Протоdjяконов, 2017).

Педагогическая профессия относится к числу наиболее напряженных в эмоциональном плане видов труда, и наиболее подвержена возникновению синдрома профессионального выгорания (Лукьянов, Водопьянова, Орел, Подсадной, Юрьева, Игумнов, 2008:130). К основным факторам, обуславливающим этот процесс, психологи относят ежедневную психическую перегрузку, самоотверженную помощь, высокую от-

ветственность за подопечных, дисбаланс между интеллектуально-энергетическими затратами и морально-материальным вознаграждением, ролевые конфликты, поведение «трудных» учащихся. Кроме того, большинство педагогов – женщины, поэтому к профессиональным стрессорам добавляются загруженность работой по дому и дефицит времени для семьи и детей.

О синдроме выгорания впервые заговорили за рубежом около 40 лет назад, в то время его обозначили словом «burnout», что переводится как сгорание, затухание горения, выгорание. Первоначально под термином «выгорание» подразумевалось состояние изнеможения личности. Позже симптоматика всё больше расширялась, и учёные стали связывать это явление с психосоматическим состоянием человека.

Проблема возникновения и профилактики профессионального выгорания достаточно хорошо разработана психологической наукой (К. Маслач, Г.Дж. Фрейденбергер, П. Торнтон, А. Пайпс, К. Кондо, Е. Махер, П. Ховкинс, Р. Шохет, Дж. Бернхард, С. Уоткинс, С.А. Кулаков, М.Я. Соловейчик, Э.Г. Эйдемиллер, В.Е. Орел, М.В. Фиросов, А.В. Кандаурова, С.М. Джакупов, З.Б. Мадалиева, М.П. Кабакова и др.).

В западной литературе четко прослеживается динамическое развитие данной проблемы. Если Г.Дж. Фрейденбергер описывает условия, необходимые для формирования выгорания, такие как интенсивное общение с клиентами в эмоци-

онально нагруженной атмосфере при оказании профессиональной помощи, т.е. при выполнении своих профессиональных обязанностей; то К. Маслач указывает на изменения, которые происходят уже непосредственно у профессионала. В дальнейшем «выгорание» как процесс стал стал всё чаще рассматриваться с позиции теории стресса Г. Селье и общего адаптационного синдрома. М. Буриш, развивая теорию, под выгоранием уже понимает симптомокомплекс последствий длительного рабочего стресса и определенных видов профессионального кризиса. Развитие этого синдрома связывает с необходимостью работать в строго нормированном и однообразно-напряженном режиме дня, с большой эмоциональной насыщенностью личностного взаимодействия (Лукиянов, Водопьянова, Орел, Подсадной, Юрьева, Игумнов, 2008).

С начала 90-х годов прошлого века проблемы психологического и эмоционального выгорания стали интенсивно разрабатываться в отечественной науке (Борисова М.В., Водопьянова Н.Е., Гришина Н.В., Рукавишников А.А. и др.). Появляется новая трактовка термина «burnout» – «эмоциональное сгорание» в работах Т.С. Яценко, Т.В. Форманюк, В.В. Бойко. Симптомы «эмоционального выгорания» подразделяются на физиологические, поведенческие и психологические. Данное направление активно развивается и в настоящее время.

В исследованиях психологов раскрываются стадии психического выгорания, категории людей, склонных к эмоциональному выгоранию (Орел, 2001); рассматриваются особенности явления в зависимости от возраста человека (Орел, 1999).

Казахстанские исследователи экспериментально подтвердили существование связи между особенностями организационной культуры и выгоранием как неблагоприятным процессом в организации (Джакупов, Мадалиева, 2010). А.К. Мынбаева рассмотрела сущность и особенности профессиональных деформаций педагогов в целом, присущих казахстанской школе (Мынбаева А.К.).

Казахстанские исследователи предлагают решение проблемы профилактики процесса через создание специального научного пространства обмена опытом среди педагогов-психологов через супервизию (Аплашова, Демиденко, Кабакова, 2016).

Профессия педагога является одной из профессий альтруистического типа, что само по себе повышает вероятность возникновения про-

фессиональной деформации в том случае, если не создается комфортный уровень организационных условий труда, обеспечивающих высокий уровень психологической, социальной поддержки, морального и материального стимулирования педагогического труда, профессионализма управленческих решений. Такая поддержка обеспечивается, в первую очередь, культурой взаимоотношений участников коллектива организации. И вот на данный фактор профилактики профессионального выгорания, на котором не концентрируют внимание психологи, необходимо заострить внимание современных исследователей. В настоящее время в образовательных учреждениях создается иная, корпоративная, культура, которая должна иметь «человеческое лицо».

В статье сделаем попытку рассмотреть проблему с точки зрения учета современной управленческой парадигмы, парадигмы управления рыночного общества.

Цель статьи: определить возможности и направления совершенствования организационной культуры педагогического коллектива как условия, предупреждающего появление признаков профессиональной деформации у педагога в условиях модернизации казахстанской образовательной системы.

Методы исследования. Проведено исследование степени профессионального выгорания в обычных школьных учреждениях и выделены факторы, которые могли бы предупредить проявление профессиональных деформаций в педагогической среде. Целевой выборкой для исследования в сентябре – октябре 2019 г. стали 72 учителя лицея №24 Илийского района Алматинской области, стаж работы которых в образовательных учреждениях от 1 до 15 лет и 42 педагога школы-гимназии села Шамалган Алматинской области со стажем работы более 15 лет.

Методы исследования, которые использовались авторами: анализ психолого-педагогических источников и литературы, опросник на определение уровня психического выгорания (К. Маслач и С. Джексон, адаптированный Н.Е. Водопьяновой), анкетирование для исследования влияния организационных (внешних) факторов на развитие синдрома эмоционального выгорания.

Результаты исследования

Согласно полученным результатам, большинство педагогов (58.55%) имеют средний уровень профессионального выгорания, это означа-

ет, что ситуация может быть исправлена и можно восстановить производительность труда педагогического актива. Высокий уровень – у 12.35% учителей, низкий – у 29.1% педагогов.

Между тем, часто испытывают эмоциональную опустошенность и чувство подавленности 39.3 % из них и почти всегда такое состояние у 5.15 % опрошенных. В этой группе находятся в равной степени учителя с небольшим и значительным стажем педагогической деятельности. Только 30.0% опрошенных полны энтузиазма и не утратили чувство значимости и привлекательности профессии. Почти столько же (31.95%) опрошенных часто или почти всегда могут «срываться на своих близких», у 45.0% – не остается сил для общения с семьей.

27.55% респондентам сложно снять эмоциональное напряжение, возникающее после рабочего дня. 50.15% из них вынужденно берут работу на дом, не успевая справиться с объемом обязанностей на работе; у 58.55% учителей не остается времени для отдыха после рабочего дня.

Что осложняет процесс восстановления после рабочего дня? У 34.3% – сложности в налаживании контакта с родителями. Эти проблемы не оставляют в покое педагогов после рабочего дня. У 62.3% – негативные мысли от неудовлетворенности заработной платой. 47.2% учителей не видят перспектив карьерного роста: руководство школы редко на это настраивает либо поощряет этот процесс.

73.25% педагогов отмечают до сих пор большой объем дополнительной, административной работы, выполняемых ими учебно-воспитательных функций. А помощь со стороны руководства школ в организации данной работы часто или почти всегда сводится к критике и поиску просчетов педагогов (мнение 34.9% опрошенных).

Как учитываются предложения педагогов в совершенствовании учебно-воспитательного процесса? 65.1% педагогов отвечают, что «никогда» или «редко».

Насколько учителя владеют приемами поддержания собственного оптимистического духа и настроения? Большинство из них (81.7%) знают о них, но не всегда применяют («некогда этим заниматься»).

Обсуждение

Известно, что каждая организация, в том числе педагогический коллектив, имеет свою особенную культуру, которая определяет стандарты приемлемого и неприемлемого поведения. И всегда руководитель любого ранга и звена

управления может создать поддерживающую, мотивирующую к эффективной работе среду. Это есть организационная культура, которая складывается постепенно и состоит из целого комплекса компонентов. Согласно стандартному определению, «организационная культура представляет собой систему формальных и неформальных правил и норм деятельности, обычаев и традиций, индивидуальных и групповых интересов, ценностей, особенностей поведения работников данной организации» (Дарменова, 2001: 76). Именно этот фактор определяет силу и конкурентоспособность любой организации. Э. Шейн выделяет следующие ведущие элементы организационной культуры, которые должны «работать безотказно», особенно в ответственные для жизни организации моменты:

1. Точки концентрации внимания руководства организации на то, что важно, на что часто обращают серьезное внимание руководители, о чем они говорят, как о первостепенном. Это постепенно превращается в предмет внимания и заботы сотрудников, включается в число основных норм, на основе которых складывается критериальная база поведения людей в организации.

2. Реакция руководства на критические ситуации.

3. Отношение к работе и стиль поведения руководителей.

4. Критериальная база поощрения сотрудников.

5. Критериальная база отбора, назначения, продвижения и увольнения из организации.

Принципиально важное значение имеет тот факт, какие ценности будут разделяться сотрудниками организации и будут играть существенную роль во взаимоотношениях педагогов в коллективе (Дарменова, 2001: 79-80). Эффективность работы организации практически неотделима от культуры управления коллективом со стороны руководителя.

Управленческая культура, в свою очередь, вбирает в себя совокупность присущих руководителю ценностей, норм, точек зрения и идей, по сути, его ценностные ориентации. Успешная деятельность организации, по признанию специалистов, во многом зависит именно от личных качеств руководителей, его деловых и личных, душевных качеств, настраивающих коллектив на успешное решение текущих задач.

Очень важно, чтобы уровень управленческой культуры руководителей образовательных учреждений был достаточным для создания мотивирующей среды в каждом образователь-

ном учреждении, поскольку система образования страны – это целостность, транслирующая структуру норм и ценностей общества в целом. Искривление их даже на уровне одного образовательного учреждения непременно сказывается на будущем общества в целом. Здесь уместны слова великого Абая: «Будущее народа – в образовании». Формировании целостной личности, патриота и защитника культуры народа – важная задача любого образовательного учреждения. В случае совпадения целей руководства учреждения и мотивированного к трудовой деятельности коллектива, достигается искомый общий успешный результат.

Необходима ежедневная, не формально организованная обратная связь между руководством учреждения и коллективом педагогов. Субъект-субъектные взаимоотношения необходимы не только в образовательной среде. Деловые, партнерские отношения должны найти место во взаимоотношениях между руководителями образовательных учреждений и педагогами. Важно прислушиваться к предложениям и потребностям этой огромной аудитории, приверженцев альтруистической деятельности. Только в этом случае, как свидетельствует современная парадигма управления, можно добиться серьезных подвижек на пути реализации целей модернизации. Тогда профессиональное выгорание педагогов станет исключительным явлением. В непростой период перестройки работы образовательных учреждений Республики Казахстан, принципиально важно опираться на современную управленческую парадигму, доказавшую свою состоятельность и в других странах.

Как показывает международный опыт, наиболее успешными в вопросах управления человеческими ресурсами, инновационными процессами в различных сферах общества являются европейские страны, США и Япония. Достижения этих стран по различным показателям развития послужили основанием для изучения опыта управления и формулирования современной парадигмы управления. Важнейшую роль в научном обосновании и ее практической реализации сыграл американский ученый-экономист Эдвардс Деминг (методолог японского экономического чуда, основоположник теории управления качеством).

Охарактеризуем ряд основополагающих положений его теории, которые чрезвычайно актуальны для педагогической сферы (Деминг, 2007):

1. Каждый сотрудник организации должен осознавать свою роль и значимость в общем про-

цессе; иметь возможность гордиться результатами своей деятельности через осознание высокого качества выполненной им работы и соучастия в достижении общего положительного результата.

2. Усилия руководства организации должны быть в первую очередь направлены на обеспечение качества *всех* основополагающих процессов организации.

3. В организации, работающей на потребителя, должен предусматриваться безусловный учет интересов *всех* заинтересованных сторон в реализации главной цели.

4. Оптимизация работы системы должна осуществляться не по отдельным частям, а в целом, в зависимости от основополагающей цели организации. Именно системные факторы определяют 95-97% успеха деятельности организации.

5. Условия оплаты труда должны ориентировать работников на достижение их общей цели – максимально полное, с минимальными издержками удовлетворение нужд и потребностей конечного потребителя, а также учитывать вклад каждого сотрудника и подразделения в полученный результат.

5. Не стоит заикливаться на устранении некоторых отклонений в стабильных процессах организации, – необходимо эффективно определить и устранить причину отдельных больших отклонений в нестабильном процессе.

6. Учиться – должно быть нормой и для подчиненных, и для руководителей. Признать ошибки и исправиться – не зазорно и для руководителя.

7. Преодолеть умирание организации позволяет стратегия управления инновациями «Кайдзен», признанная основополагающей в Японии. Каждый работник, каждое подразделение непрерывно участвуют в улучшении деятельности организации, непосредственно заинтересованы в совершенствовании деятельности, осознают свою непосредственную ответственность в данном процессе.

8. Необходимо бороться со страхами в организации, устранять барьеры между подразделениями. «В удушливом климате страхов высшее руководство теряет контакт с реальностью. Руководителей начнут пичкать тем, что они желали бы услышать, а плохие новости будут убраны, задержаны, разбавлены и смягчены. Ошибки и погрешности станут скрывать с большой энергией и выдумкой, которые можно было бы использовать для пользы дела. Таким образом, страхи серьезно подорвут способности организации к обучению и улучшениям» (Нецветаев, Рубаник, Михальченко).

Дополнить указанные выше положения можно выводами других выдающихся ученых экономистов и практиков: П. Друккера, Дж. Адира, являющихся основоположниками теории современного менеджмента. Социальная иерархия должна создать *культуру деятельности в каждом подразделении* (систему ценностей, норм, стремлений) с учетом основной цели организации. *Формальная организация требуется для того, чтобы организовать и направить деятельность неформальных групп и их членов на достижение целей организации.* При этом назначение руководителей данной иерархии должно учитывать требование их психологической совместимости.

Важнейшим принципом эффективного управления организацией является дифференцированная оплата труда. В системе оплаты необходим учет и личного вклада сотрудника в результат организации, и вклада его непосредственного коллектива, в определенной пропорции, зависящей от степени формализации деятельности. В современной парадигме управления предлагается постоянно выплачиваемая повременная оплата, плюс премии, зависящие от качества выполнения бизнес-процессов и продукции, и периодическая премия, зависящая от вклада сотрудника в результат организации. Причем, размер периодической премии равняется доли, зависящей от вклада в результат организации, за вычетом выплат зарплаты и премий за данный период. Первоначально рассчитываются периодические премии структурных подразделений, затем определяется премия их сотрудникам. Таким образом, в системе оплаты необходим учет и личного вклада сотрудника в результат организации, и вклад его непосредственного коллектива, в определенной пропорции, зависящей от степени формализации деятельности.

Еще очень важное дополнение. Конечная оценка труда работника должна исходить из понимания необходимости продолжительного существования организации, должна основываться на множестве параметров. Ключевым из оцениваемых количественных и качественных параметров должна являться *достигнутая триединая удовлетворенность индивидуальных потребностей сотрудников, потребностей коллективов и потребности выполнения основной задачи организации* (А.В. Верещагина, 2014). Что является критерием и определенной гарантией достижения успеха организацией, определение ее как среды профилактики профессионального выгорания.

Таким образом, современная парадигма управления во главу угла ставит учет системных факторов управления, создание благоприятных условий для реализации человеческих ресурсов; обязывает организации к непрерывному процессу обучения и подготовке всех сотрудников; акцентирует внимание на необходимости введения дифференцированной оплаты труда (премирования), в зависимости от вклада каждого работника, каждого отдельного подразделения в получаемый положительный результат; определяет нацеленность на создание благоприятного психологического климата в организации, а главное – все усилия управления должны быть направлены на обеспечение качества всех процессов в организации.

Выводы и заключение

В настоящее время известно большое количество как объективных, так и субъективных факторов, оказывающих негативное воздействие на труд педагога, вызывая огромное эмоциональное напряжение и стресс, апатию. К признакам профессионального выгорания относится чувство постоянной усталости, потеря мотивации и профессиональных перспектив, негативное восприятие уровня своей профессиональной подготовки, отрешенность и чувство одиночества, снижение удовлетворения и чувства выполненного долга. А также – душевные страдания, социальная самоизоляция, перенос своих неурядиц на окружающих.

Профессиональная деформация мешает полноценной организации учебного процесса, оказанию необходимой психологической помощи его участникам, становлению профессиональности коллектива. Реальная педагогическая практика показывает, что сегодня довольно четко прослеживается факт потери интереса к личности обучающегося, неприятие его таким, какой он есть, упрощение эмоциональной стороны профессионального общения. Многие педагоги отмечают у себя наличие психических состояний, дестабилизирующих профессиональную деятельность (тревожность, уныние, подавленность, апатия, разочарование, хроническая усталость).

Проведенное исследование выявило, что существующие проблемы возможно разрешить, опираясь на выработанные современной наукой и практикой положения современной парадигмы управления, делающей ставку на построение принципиально отличных от формальных, лишенных личной заинтересованности в судьбах работников, отношениях.

Исследование показало средний уровень профессиональной деформации педагогов, хотя симптомы данного явления в отдельных случаях явно выражены. Эмоциональную опустошенность и подавленность ощущает почти половина педагогов. Это сказывается на ближайшем окружении – семье и близких. Треть из них не могут спокойно общаться после рабочего дня с родственниками, детьми. У 45 % «не остается сил для общения с семьей». То есть происходит деформация социализирующей, воспитывающей функции.

Почти у 60 % опрошенных нет возможности для полноценного отдыха после рабочего дня для восстановления сил из-за необходимости во вне-рабочее время выполнять *не связанную* с учебно-воспитательным процессом работу. *Более 70 % педагогов занимаются этим после работы.*

Треть респондентов расстраивает неуважительное отношение к ним родителей. Больше половины педагогов не удовлетворены материальным вознаграждением за труд.

Руководство в большинстве случаев никогда или редко предоставляет возможность карьерного роста и не настраивает на это. 83.3% респондентов отметили этот фактор. К сожалению, как считают учителя, помощь в организации учебного процесса со стороны руководства в более 40 % случаев сводится только к критике и поиску просчетов учителей. По большей части предложения педагогов по совершенствованию работы школьного учреждения не учитываются. Учителя в большей степени вынуждены опираться на собственные ресурсы, т.е. на самомотивацию к педагогическому труду.

Психологами предлагаются различные рекомендации по предотвращению эмоционального выгорания. Это различные способы саморегуляции, релаксации. Их в состоянии освоить каждый человек при большом желании и заинтересованности. Остановимся на наиболее важных аспектах.

Итак, как избежать появления синдрома профессионального выгорания? Прежде всего нужно подбирать дело по своим способностям: сообразно своим склонностям и возможностям, чтобы вкладывать в него момент получения удовольствия; конечно важно обязательно иметь какое-то увлечение, хобби, чтобы уметь отвлекаться от тяжелых мыслей и переключаться на другой вид деятельности, приносящей удовлетворение.

Нужно научиться аргументировано говорить «нет» тому, кто пытается переложить административную работу «на плечи» педагога.

Что делать, если педагог заметил у себя признаки профессионального выгорания? Психологи предупреждают, что, как правило, в этом педагогу тяжело признаться даже самому себе. И некоторые защищаются от своих собственных трудных состояний при помощи ухода в активную деятельность, на помощь другим. Действительно, на некоторое время это может принести облегчение. Однако только на некоторое время. Ведь сверхактивность вредна, если она отвлекает внимание от помощи, в которой нуждается сама личность. Нужно дать чувствам «выйти наружу».

Поэтому большое значение в этом случае играет поддержка от близких людей, друзей, в особенности от непосредственного руководителя. Нужно обсудить свою ситуацию с теми, кто, имея опыт, может реально помочь.

Такую помощь может оказать и квалифицированный психолог, которому доверяет педагог. Не случайно, в вышеприведенном исследовании присутствовало предложение педагогов: иметь в штате школы двух психологов. Один специалист будет заниматься проблемами учеников, другой – будет работать с педагогами. Причем каждый – в отдельном кабинете. Необходимо также, по мнению респондентов, систематически проводить целенаправленные тренинги, обеспечивающие высокую стрессоустойчивость и жизнестойкость не только у школьников, но даже, в большей степени, у педагогов.

Рефлексия, пересмотр своего опыта наедине с собой также есть один из верных приемов снижения уровня эмоционального напряжения. Нужно помочь педагогу «ожить», и «заново собрать себя». Тяжелые состояния, характерные для эмоционального выгорания, не уходят сами собой. Требуется длительная и напряженная работа с данной проблемой. Ее легче предупредить.

Современные подходы к развитию управленческой практики обращают внимание на решающую роль субъективного фактора – руководителя коллектива – в решении затруднений рабочих будней. Руководитель должен быть авторитетным лидером, эмоционально поддерживающим каждого работника. Он должен знать способности каждого и четко определяя обязанности, предлагать посильный круг функциональных обязанностей, не нагружать педагогов административной, не творческой работой.

Понимание того, что многое в работе организации зависит от мотивации, должно подводить руководителя к осознанию необходимости подавать пример уважительных, интеллигент-

ных взаимоотношений. Он обязан владеть качествами медиатора, умелого переговорщика в случае возникновения конфликтных ситуаций. Целесообразно в этом случае прохождение курса обучения на тренинговых занятиях по тайм-менеджменту, превенции конфликтных взаимоотношений различного уровня сложности. Такие навыки можно было бы использовать в повседневной работе, выделяя первостепенные приоритеты.

Еще одно направление работы руководства, которое определяет важное условие эмоциональной поддержки педагога и предупреждает профессиональное выгорание, – стимулирование труда учителя. Исследователи отмечают, что неудовлетворенность работой может быть вызвана низкой оплатой труда, однако, по мнению Д. Гринберга (2002), высокая оплата и хорошие условия труда еще не являются гарантом удовлетворенности работой, поскольку существуют еще и мотивационные факторы. К ним относятся степень сложности заданий, объем работы, которая будет положительно оценена руководителем

по окончании как индивидуальная заслуга личности (Монина Г.Б., Лютова-Робертс Е.К., 2007). Стимулирование может быть выражено в виде премирования бесплатным отдыхом либо организацией интересной, захватывающей досуговой деятельностью учителей.

Триединая удовлетворенность индивидуальных потребностей педагогов, потребностей школьных коллективов и потребности выполнения основной задачи образовательного учреждения в условиях модернизации образовательной системы в конечном итоге обеспечивает комплексное решение проблемы превенции профессиональной деформации педагогов, преданных своей профессии.

В настоящее время есть для этого нереализованные резервы, заложенные в совершенствовании управленческой сферы, организационно-управленческой культуры образовательного учреждения, использовать ее «охранительную» (от стресса) функцию нужно и недопустимо игнорировать на пути движения Казахстана к цивилизованному рыночному обществу.

Литература

- Токаев К.К. В системе образования нельзя проводить необдуманные эксперименты // Режим доступа: <https://kursiv.kz/news/politika/2017-09/k-tokae-v-sisteme-obrazovaniya-nelzya-provodit-neobdumannye-eksperimenty>.
- Антипина У.Д., Алексеева С.Н., Антипин Г.П., Протодакынов С.В. Синдром профессионального выгорания // Вестник Северо-Восточного Федерального Университета имени М.К. Аммосова серия «Медицинские науки», № 1 (06) 2017. – С 99-105. // режим доступа <https://cyberleninka.ru/article/n/sindrom-professionalnogo-vygoraniya/viewer>
- Современные проблемы исследования синдрома выгорания у специалистов коммуникативных профессий: коллективная монография / под ред. В.В. Лукьянова, Н.Е. Водопьяновой, В.Е. Орла, С.А. Подсадного, Л.Н. Юрьевой, С.А. Игумнова ; Курск. гос. ун-т. – Курск, 2008. – 336 с.
- Орел В.Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии. Эмпирические исследования. // Психологический журнал. – 2001.22. – №1. – С. 90-101; Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы. – М: «ВЛАДОС», 2001. – 432 с.
- Орел В.Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии // Проблемы общей и организационной психологии. – Ярославль: ЯрГУ, 1999. – С. 29–40.
- Джакупов С.М., Мадалиева З.Б. Стилевые особенности саморегуляции педагогов с разной степенью эмоционального выгорания // Вестн. КазНУ. Сер. Психологии и социологии. – 2010. – Т. 35. – № 4. – С. 3-6.
- Мынбаева А.К. Профессиональные деформации педагогов: подходы и диагностика в Казахстане // Открытая школа. – Т. 122. – № 1. – С. 8-14.
- Аплашова А.Ж., Демиденко Р.Н., Кабакова М.П. Супервизия как метод профилактики профессионального выгорания педагогов-психологов // KazNU Bulletin. Psychology and sociology series. – №4 (59). 2016. – С. 18-24.
- Дарменова Б.К. Социология управления. – Алматы экономика, 2001. – 140 с.
- Деминг У.В. Выход из кризиса: Новая парадигма управления людьми, системами и процессами. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007.
- Нецветаев А.Г., Рубаник Ю.Т., Михальченко В.В. Современная теория управления на основе концепций Эдвардса Деминга // http://bigc.ru/theory/books/nrmstu/c_3.php
- Верещагина А.В. Социология управления: учебное пособие. – Ростов н/Д.: Феникс, 2014. – С. 189-190.
- Монина Г.Б., Лютова-Робертс Е.К. Коммуникативный тренинг (педагоги, психологи, родители). – СПб.: Издательство «Речь», 2007. – 224 с.

References

- Antipina U. D., Alekseeva S. N., Antipin G. P., Protodyakonov S. V. (2017); Syndrome vygoraniya [Burnout syndrome]. Bulletin of the North-Eastern Federal University named after M.K. Ammosov series "medical sciences", P 99-105. access mode: <https://cyberleninka.ru/article/n/sindrom-professionalnogo-vygoraniya/viewer> (In Russian)
- Aplashova A.Zh., Demidenko R.N., Kabakova M.P. (2016) Superviziya kak metod profilaktiki professional'nogo vygoraniya pedagogov-psikhologov [Supervision as a method of prevention of professional burnout of educational psychologists]; Almaty, pp.18-24. (In Russian)
- Darmenova B.K. (2001) Sotsiologiya upravleniya [Sociology of Management.]; Almaty, p.140. (In Russian)
- Deming W. (2007) Vыход из кризиса: Новая парадигма управления люд'ми, системami и protsessami. [In Overcoming the crisis: a new paradigm of managing people, systems and processes] (In Russian).
- Dzhakupov S.M., Madalieva Z.B. (2010) Stilevyie osobennosti samoregulyatsii pedagogov s raznoy stepen'yu emotsional'nogo vygoraniya [Style features of self-regulation of teachers with varying degrees of emotional burnout] Tomsk, pp. 3-6. (In Russian)
- Lukyanova V.V., Vodopyanova N.E., Orel V.E., Podsadnogo S.A., Yurievoy L.N., Igumnova S.A. (2008) Sovremennye problemy issledovaniya sindroma vygoraniya sredi kommunikativnykh profesii: kollektivnaya monografiya [Current problems of burnout syndrome among specialists in communicative professions: a collective monograph] Kursk, 336 p. (In Russian)
- Monina G.B., Lyutova-Roberts E.K. (2007) Kommunikativnyy trening (pedagogi, psikhologi, roditeli – [Communicative training (teachers, psychologists, parents)], p. 224 (In Russian).
- Mynbaeva A.K. Professional'nyye deformatsii pedagogov: podkhody i diagnostika v Kazakhstane [Professional deformations of teachers: approaches and diagnostics in Kazakhstan], pp. 8-14. (In Russian)
- Netsvetaev A. G., Rubanik Yu. T., Mikhachenko VV. V. Sovremennaya teoriya upravleniya na osnove kontseptsiiy Edvardsa Deminga [Modern control theory based on the concepts of Edwards Deming] (In Russian).
- Orel V.E. (1999) Issledovaniye fenomena psikhicheskogo vygoraniya v otechestvennoy i zarubezhnoy psikhologii [The study of the phenomenon of mental burnout in domestic and foreign psychology] Yaroslavl: Yaroslavl State University, pp. 29–40. (In Russian)
- Orel V.E. (2001) Fenomen «vygoraniya» v zarubezhnoy psikhologii. Empiricheskiye issledovaniya [The phenomenon of "burn-out" in foreign psychology. Empirical research.] 432 p. (In Russian)
- Tokaev K.K. (2017) V sisteme obrazovaniya nelya provodit neobdumannyye eksperimenty [Rash experiments can't be conducted in the education] Access mode: <https://kursiv.kz/news/politika/2017-09/k-tokaev-v-sisteme-obrazovaniya-nelzya-provodit-neobdumannyye-eksperimenty>. (In Russian)
- Vereshchagin A. V. (2014), Sotsiologiya upravleniya: uchebnoye posobiye [Sociology of management: a training manual], - Rostov, p.189-190 (In Russian).

O.Kh. Aimagambetova¹ , **Zh.T. Bimagambetova¹**, **E.T. Adilova¹** , **Zh.Seitnur¹**,
L.O. Baimoldina¹, **S.K. Zhantikeev²**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: alnara25@mail.ru

²Astana-Turan University, Kazakhstan, Nur-Sultan,
e-mail: zhantikeev_serik@mail.ru

EXPERIMENTAL STUDY OF TEACHERS MOTIVATION IN CROSS-CULTURAL ASPECT WITHIN KAZAKHSTANI HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND EXPATS

This article is devoted to the study of motivation of teachers of higher educational institutions – Kazakhstani citizens and expats, invited to highly rated universities. During the research, it was proceeded from the understanding that at the present stage of development and reform of the education system, the problem of studying and forming professional motivation among teachers, which has not been studied before and is the new for the psychological and pedagogical theory, acquires significant relevance. The motivation of teachers of higher schools is very specific, since their work combines teaching, scientific, methodological, educational and organizational functions. Therefore, the work of a teacher of a higher school can be characterized as labor of high complexity, which necessitates the transformation of the incentive system for teaching and the study of the motivational sphere of the personality of a teacher of a higher educational institution.

The subject of the research is the motivational sphere of personality and the psychological characteristics of teachers of higher educational institutions, which determine their professional motivation.

For the organization of the empirical study of cross-cultural characteristics of professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan program of scientific research has been developed consisting of several stages.

For diagnostic measurement, 2 methods were taken: “Diagnostics of motivational personality structure” (V.E. Milman); “Methodology for determining job satisfaction” (A.V. Batrashev).

For diagnostic measurement, 2 methods were used: “Diagnostics of the motivational structure of the individual” (V. E. Milman); “Method of determining job satisfaction” (A.V. Batrashev).

The study was conducted on the basis of highly rated higher education institutions in Almaty and Nur-Sultan – al-Farabi KazNU, Gumilyov’s ENU. The results of the study have showed that the teachers’ professional and personal motivation at higher education institutions where Kazakhstani citizens and expats have been invited to highly rated higher education institutions, found cross-cultural characteristics.

Key words: motivation, teachers, expats, higher education institutions, cross-cultural aspect, diagnostics, etc.

О.Х. Аймағанбетова¹, ²Ж.Т. Бимағанбетова¹, Э.Т. Адилова¹, Ж. Сейітнұр¹,
Л.О. Баймолдина¹, С.К. Жантیکеев²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alnara25@mail.ru

²Астана-Тұран Университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: zhantikeev_serik@mail.ru

Қазақстанның жоғары оқу орындары оқытушылары мен экспаттардың мотивациясын кросс-мәдени аспектіде эксперименттік зерттеу

Бұл мақала жоғары оқу орындары оқытушылары – Қазақстан Республикасының азаматтары мен республиканың жоғары рейтингтегі оқу орындарына шақырылған экспаттар мотивациясын зерттеуге арналған. Зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде біз білім беру жүйесін дамыту мен реформалаудың қазіргі кезеңінде, бұрын іс жүзінде зерттелмеген және психологиялық-педагогикалық теория үшін жаңашылдығы бар, оқытушылар арасындағы кәсіби мотивацияны зерттеу және қалыптастыру мәселесі үлкен өзектілікке ие екендігін түсіндік. Жоғары мектеп оқытушыларының мотивациясы өте ерекше, өйткені олардың жұмысы оқыту, ғылыми-әдістемелік, тәрбиелік және ұйымдастырушылық қызметтерді біріктіреді. Сондықтан жоғары мектеп оқытушыларының жұмысын жоғары күрделіліктегі еңбек деп сипаттауға болады, бұл оқытушы еңбегінде оқытуға ынталандыру жүйесін қайта құруды және жоғары оқу орны оқытушысының жеке тұлғасының мотивациялық сферасын зерттеуді қажет етеді.

Зерттеу пәні – тұлғаның мотивациялық саласы және жоғары оқу орындары оқытушыларының кәсіби мотивацияларын анықтайтын психологиялық сипаттамалар.

Қазақстанның жоғары оқу орындары оқытушыларының кәсіби және жеке тұлғалық мотивациясының кросс-мәдени ерекшеліктерін эмпирикалық зерттеуді ұйымдастыру үшін бірнеше кезеңнен тұратын ғылыми-зерттеу бағдарламасы жасалды.

Диагностикалық өлшемде 2 әдіс қолданылды: «Тұлғаның мотивациялық құрылымын диагностикалау» (В.Э. Мильман); «Жұмысқа қанағаттанушылықты анықтау әдістемесі» (А.В. Батрашев).

Зерттеу Алматы мен Нұр-Сұлтандағы жоғары рейтингтегі жоғары оқу орындары – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ негізінде жүргізілді.

Зерттеу жоғары оқу орындары оқытушылары – Қазақстан Республикасының азаматтары мен республиканың жоғары рейтингтегі оқу орындарына шақырылған экспаттардың кәсіби және жеке мотивациясы кросс-мәдени сипатқа ие екендігін көрсетті.

Түйін сөздер: мотивация, оқытушылар, экспаттар, жоғары оқу орны, кросс-мәдени аспект, диагностика және т.б.

О.Х. Аймаганбетова¹, Ж.Т. Бимаганбетова¹, Э.Т. Адилова¹, Ж. Сейитнұр¹,
Л.О. Баймолдина¹, С.К. Жантiekеев²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: alnara25@mail.ru

²Университет Астана-Туран, Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: zhantiekayev_serik@mail.ru

Экспериментальное исследование мотивации преподавателей высших учебных заведений Казахстана и экспатов в кросс-культурном аспекте

Данная статья посвящена проведённому исследованию мотивации преподавателей высших учебных заведений – граждан РК и экспатов, приглашенных в высокорейтинговые высшие учебные заведения республики. При проведении исследования мы исходили из понимания, что на современном этапе развития и реформирования системы образования значительную актуальность приобретает проблема изучения и формирования профессиональной мотивации у преподавателей, которая ранее практически не исследовалась и имеет новизну для психолого-педагогической теории. Мотивация преподавателей высших школ очень специфична, так как их труд сочетает в себе преподавательскую, научно-методическую, воспитательную и организационную функции. Поэтому труд преподавателя высшей школы можно характеризовать как труд высокой сложности, что обуславливает необходимость трансформации системы стимулирования преподавательского труда и обращение к изучению мотивационной сфере личности преподавателя высшего учебного заведения.

Предмет исследования – мотивационная сфера личности и психологические особенности преподавателей высших учебных заведений, обуславливающие их профессиональную мотивацию.

Для организации эмпирического изучения кросс-культурных особенностей профессиональной и личностной мотивации преподавателей высших учебных заведений Казахстана была разработана программа научного исследования, состоящая из нескольких этапов.

Для диагностического замера были использованы 2 методики: «Диагностика мотивационной структуры личности» (В.Э. Мильман); «Методика определения удовлетворенности трудом» (А.В. Батрашев).

Исследование проводилось на базе высокорейтинговых высших учебных заведений Алматы и Нур-Султан – КазНУ им. аль-Фараби, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Проведенное исследование показало, что профессиональная и личностная мотивация преподавателей высших учебных заведений – граждан РК и экспатов, приглашенных в высокорейтинговые высшие учебные заведения, имеет кросс-культурные особенности.

Ключевые слова: мотивация, преподаватели, экспаты, высшие учебные заведения, кросс-культурный аспект, диагностика и др.

Introduction

The state education development program of the Republic of Kazakhstan is aimed at enhancing the role of higher education, the quality of which largely depends on the personality of the teacher.

Today, a university teacher is a person who, according to the content of his professional activity,

should possess a combination of unique qualities. He must have the abilities of an organizer, speaker, analyst, psychologist, possess strict logic of the pedagogical process, speech, be a highly competent specialist in his field and an erudite in other fields of knowledge.

A modern teacher is a key element of higher education, and the quality of training of specialists depends on its qualifications, pedagogical

competence, working and living conditions, human and moral qualities, and general culture. As the analysis of the works devoted to the professional activities of teachers shows, the basis of the effectiveness of this activity is a combination of a number of factors, including, first of all, the motivation of teachers, which largely determines the effectiveness of the pedagogical process, the quality of training of specialists in higher education.

Therefore, in the context of reforming the higher education system, the issues of motivation and stimulation of the work of university teachers are of particular importance.

In this regard, at the present stage of development and reform of the education system, the problem of studying and forming professional motivation among teachers, which has not been studied before and has a novelty in psychological and pedagogical theory, is of great relevance.

The motivation of teachers of higher schools is very specific, since their work combines teaching, scientific, methodological, educational and organizational functions (Berry, 2010; Dyachenko, 2010; Yesareva, 2014; Zhurakovsky, 2010; Ivanova, 2017). The nature and content of work of teachers of universities seriously affected by the changes taking place in technology and in learning technology, which at times included in contradiction with the current motives and stimuli teaching work. Thus, more of the higher school can be characterized as the work of high complexity, due to the need to transform the system to stimulate the teaching work and the treatment to study the motivational sphere of personality teaching of higher education is important. Moreover, in modern conditions in the field of higher education, the problem of assessing pedagogical activity, the features of motivation and stimulation of the faculty of the university is aggravating, which indicates its undoubted importance of this topic.

High motivation of professional work of professors – teaching staff of the university - the most important condition for the development of educational institutions. None of the educational institutions can be effective without the university teachers' attitudes to work with high returns, without the staff's interest in the final results, without their aspirations to contribute to the achievement of the goals of the university (Nasledov, 2012; Pochebut, 2012; Hofstede, 1994; Heckhausen, 1986).

Higher education institutions face the difficult task of creating an enabling environment conducive to enhancing teaching motivation and their desire to be committed to this university. At the same time,

universities, striving to increase their competitiveness in the international market, are actively conducting the process of internationalization, inviting foreign teachers, expats, who are actively invited to high ranking universities of Kazakhstan, to cooperate (Kalitina, 2018; Kovalev, 2017; Leontiev, 1971, 1983; Matsumoto, 1996, 2010)

In this regard, **the purpose of this article was** – conducting an empirical study of professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan and expats invited to the highly rated universities in the cross - cultural aspect

Methodology and research methods.

To organize an empirical study of the features of professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan, a research **program** was developed.

The object of the study is teachers of higher educational institutions – citizens of the Republic of Kazakhstan and expats invited to high-ranking higher educational institutions. The subject of the research is the motivational sphere of personality and the psychological characteristics of teachers of higher educational institutions, which determine their professional motivation.

Objective: to study the characteristics of professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions of Kazakhstan and expats. As a general hypothesis in favor assumption that is professional and personal motivation academics - RK citizens and expats invited to the highly rated institutions of higher learning, it has a cross-cultural characteristics.

For diagnostic measurement, 2 methods were taken and :

1. Diagnostics of the motivational structure of personality (V.E. Milman).
2. Methodology for determining job satisfaction (A. V. Batrashev).

The study was conducted on the basis of highly rated higher educational institutions of the city of Almaty and Nur-Sultan, al-Farabi KazNU , L.N. Gumilyov's ENU.

The study involved 96 teachers of higher education, citizens of Kazakhstan (50 respondents) and expats (46 respondents), the average age of the sample was 45 years.

Respondents were involved in the study according to subjective criteria – accessibility, typicality and equal representation. To study the cross-cultural differences in the features of professional and personal motivation of teachers, 2 samples were formed:

– 50 university professors, citizens of Kazakhstan (Figure 1 - 2), the average age was 48, 2 years, 27- women, 23- men.

– 46 university professors and expats invited to

work in high-ranking higher educational institutions in the cities of Almaty and Nur -Sultan, the average age was 42-50 years, they were 20 women and 26 men (Figure 1-2).

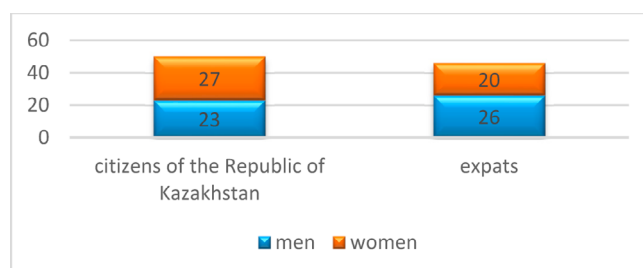

Figure 1 – Gender distribution in samples

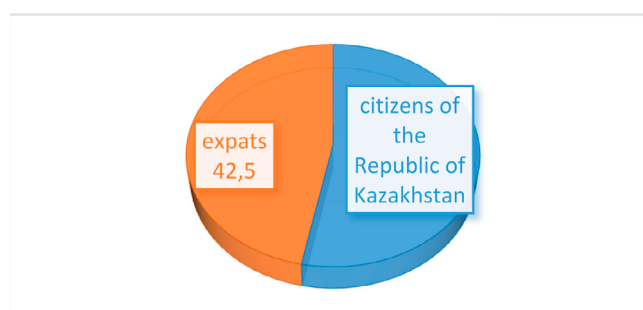

Figure 2 – Average age of respondents

The ethnic composition of the studied samples are rather multimodal:

– teachers, citizens of the Republic of Kazakhstan: 82% are ethnic Kazakhs, 5% are Russians, 6% are Tatars, 7% are Koreans (see Figure 3);

– expat teachers: 19 % Americans, 22% Japanese, 14% Koreans, 24% Turks, 17% Chinese, 4% Australians (see Figure 4).

Foreign teachers in a higher percentage occupy the position of assistant professor, so 32 teachers

occupy this position, which is more than 70%. It is important to note that this university position has this name exclusively in the CIS countries and corresponds in the English equivalent to the position of Associate Professors or Assistant Professor in foreign universities.

Also, among the composition of foreign teachers, 13% occupy the position of professor (Full Professor) and 17% the position of senior teacher (Assistant Professor).

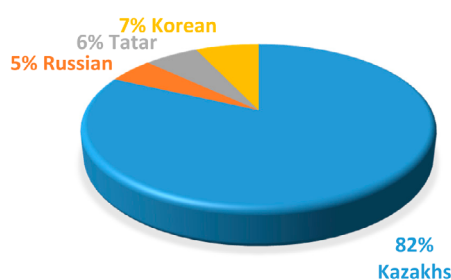

Figure 3 – Ethnic composition of teachers, citizens of the Republic of Kazakhstan

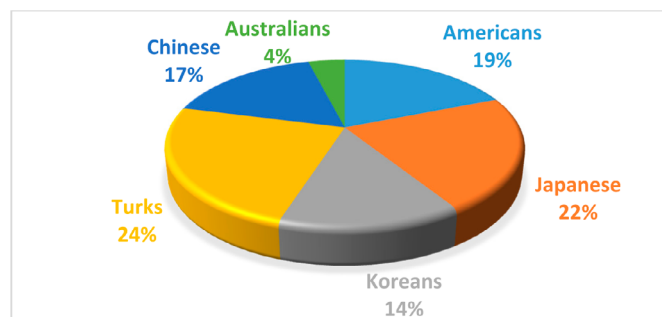

Figure 4 – Ethnic composition of expat teachers

Among Kazakhstani teachers, 14% are professors, 8% are Phd, 54% are candidates of sciences and 24% are senior teachers.

Teachers are hired on the basis of Tenure-Track Position - a type of contract concluded with a teacher who does not guarantee lifelong employment at the university. Such contract is concluded for 1-3 years, after which the teacher goes through the “Expertise” or “Review” stage, where it evaluates the results achieved by the teacher in research activities and, if it successfully completed, the administration usually try to renew the contract with such candidate for another 1-3 years for current position.

Testing was conducted in 2 languages - Russian and English. The model for selecting respondents was probabilistic, that is, any teacher working at these universities could participate in the study. The study was conducted on the voluntary and anonymous basis. The method of cross sections was used for organizing that study.

According to the program and research plan, the data processing procedure was developed.

The first step of the study was to conduct a conversation with respondents aimed at acquaintance and the formation of motivation for participation in a diagnostic study.

A research experiment was used to organize the study.

The second step of the study consisted of a diagnostic study and scoring for each method, creating a table in Microsoft Office Excel 2013.

The third step of the study was the mathematical processing of the obtained data. The data array obtained with the help of diagnostic techniques

was reduced to subjected and mathematical processing using the statistical package SPSS, version 20.0. data processing took place in three stages:

Stage 1 – descriptive statistics: tabular presentation, graphic image, average value, percentage ratio;

Stage 2 - nonparametric methods for comparing independent samples (Mann-Whitney U-test);

Stage 3 - correlation analysis - tau-b Kendall ;

The final step of the study was to analyze and discuss the results.

Results and discussion

According to the results of the diagnostic survey of respondents, a large array of digital data was obtained, which was presented and encoded in a Microsoft Office Excel 2013 pivot table. Imagine the data obtained.

Figure 5 shows the motivational and emotional profile of Kazakhstani teachers.

The graph shows that Kazakhstani teachers are characterized by a *regressive motivational profile*, which is expressed in the excess of the general level of maintenance motives (life support, safety, status) over developing motives (communication, activity, creativity, public benefit).

That is, consumer motivation prevails over productive.

The emotional profile can be characterized as a *mixed asthenic type*, which expresses itself in the tendency of teachers to active, active emotional experiences and inability to manage themselves in difficult situations, irritability and a tendency to manifest various kinds of protective mechanisms

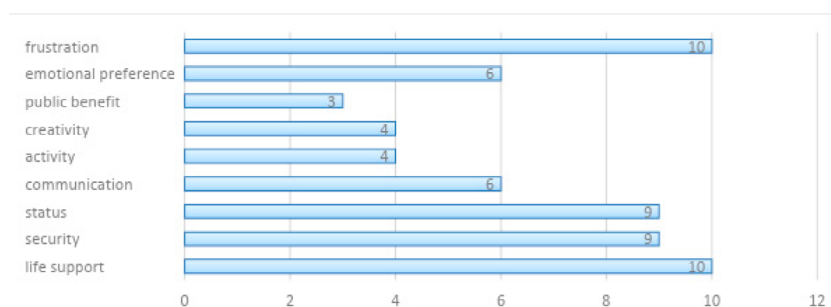

Figure 5 – Motivational and emotional profiles of Kazakhstani teachers

Figure 6 presents the data on satisfaction with work of Kazakhstani teachers. This technique includes 8 scales:

1. Interest in work - IR
2. Satisfaction with work achievements - UD
3. Satisfaction with the relationship with employees - CSS
4. Satisfaction with relationships with management - SD
5. The level of claims in professional activities - UP
6. Preference for work performed over high earnings - OL
7. Satisfaction with working conditions - UU
8. Professional Responsibility - Software

7. Satisfaction with working conditions - UU
8. Professional Responsibility - Software

It can be seen from the graph that Kazakhstan teachers are characterized by a reduced interest in work, a reduced satisfaction with achievements at work and a reduced professional responsibility.

Increased indicators for such reasons as the level of claims in professional activity and satisfaction with working conditions. Based on the satisfaction with the relationship with employees and management and the preference for the work performed over high earnings, the indicators are average. Teachers are characterized by an average level of job satisfaction – 45%.

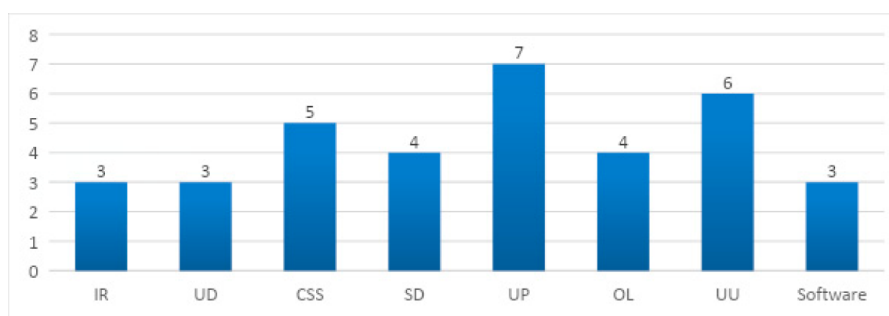

Figure 6 – Satisfaction with the work of Kazakhstani teachers

The results of the study of the motivation features of expat teachers

Figure 7 shows the motivational and emotional profile of expat teachers.

Figure 7 – Motivational and emotional profiles of expat teachers

It can be seen from the graph that expat teachers are characterized by a *progressive motivational profile*, which is expressed in a noticeable excess of the level of developing motives over the level of maintenance motives. This type prevails among people who have achieved success in work and is characteristic of a person with a socially oriented position. That is, productive motivation

prevails over consumer motivation. The emotional profile can be characterized as *mixed stenic* – characterized by stenic frustration behavior and asthenic emotional preferences. Expresses a certain multidirectionality within the emotional sphere.

Figure 8 presents data on job satisfaction among expat teachers.

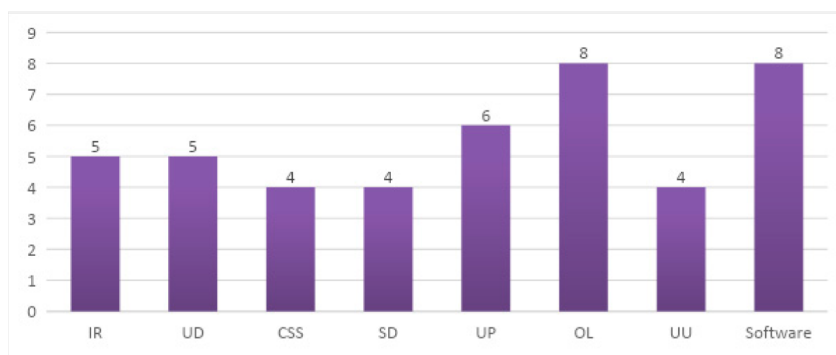

Figure 8 – Satisfaction with the work of expat teachers

It can be seen from the graph that the expat teachers are characterized by average interest in work, average satisfaction with achievements at work and average satisfaction with working conditions. Increased performance for reasons such as the level of aspirations in professional activities, the preference for the work performed over high earnings and professional responsibility. On the motives of satisfaction with relationships with employees and management, and satisfaction with working conditions figures dropped. Teachers are characterized by an average level of job satisfaction – 51 %.

Comparative analysis of motivational characteristics of Kazakhstan and foreign teachers

For a comparative analysis of the motivational characteristics of Kazakhstani and foreign teachers, the Mann-Whitney U-test was used, the results are presented in tables 1-2 and in figures 9-10.

Table 2 and Figure 9 show the identified significant differences in the motivational structure according to the method of V.E. Milman between Kazakh and foreign teachers

Table 1 – Differences in the motivational structure of personality (V.E. Milman)

Variables	Teachers	Average Rank	Criterion U Mann-Whitney	Credibility
LifeSupport	RK	18,21	64,500	0,050
	Expats	11,96		
Security	RK	19,29	46,000	0,007
	expats	10,54		
Status	RK	19,15	63,000	0,044
	expats	12,71		
Creation	RK	10,15	41,000	0,003
	expats	19,59		

PublicBenefit	RK	11,73	61,500	0,040
	expats	18,38		
ConsumerMotivation	RK	17,43	53,500	0,042
	expats	11,12		
Productive Motivation	RK	9,92	38,000	0,006
	expats	18,47		

Statistically significant differences were found on 6 scales:

- life support
- safety
- status

- creativity
- public benefit
- Consumer motivation
- Productive motivation

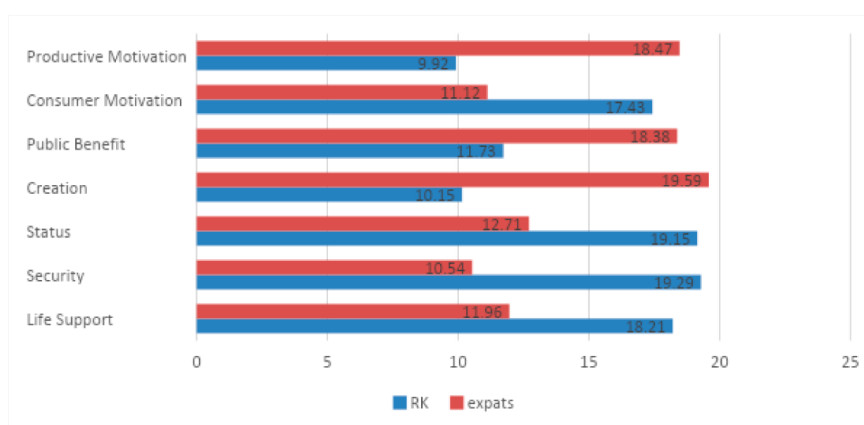

Figure 9 – Mid-ranking indicators of differences in the motivational structure of personality (V.E. Milman)

Table 2 and Figure 10 show the identified significant differences in the degree of satisfaction with work by the method of A.V. Batrashev and between Kazakh and foreign teachers.

Table 2 – Differences in the degree of satisfaction with work according to the method of A.V. Batrasheva

Variables	Teachers	Average Rank	Criterion U Mann-Whitney	Credibility
Interestin Work	RK	25,47	299,000	0,025
	expats	35,53		
Level of Claims in Professional Activity	RK	41,95	106,500	0,000
	expats	19,05		
Preference for Work to High Earnings	RK	18,22	81,500	0,000
	expats	42,78		
ProfessionalResponsibility	RK	16,38	26,500	0,000
	expats	44,62		

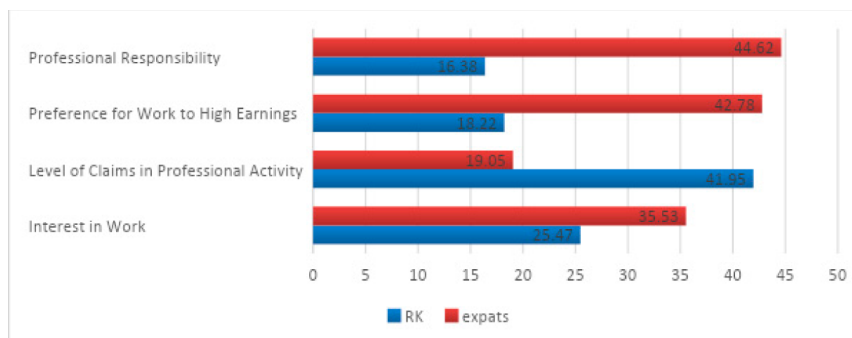

Figure 10 – Average ranking indicators of differences in job satisfaction

Statistically significant differences were found on 4 scales:

- Interest in work
- The level of claims in professional activities
- Preference for work performed to high earnings
- Professional Responsibility

Conclusion

That conducted study especially teachers' professional and personal motivation at higher education institutions – Kazakhstani citizens and expatriates, has shown that the motivational sphere of Kazakhstani teachers and teachers – expats, there are differences due to their cross-cultural characteristics. So, if the teacher – expat is characterized by a *progressive motivational profile*, then for Kazakh teachers it is a *regressive motivational profile*, which is expressed in the excess of the general level of maintenance motives over developing motives. Emotional profile Kazakhstani teachers can be characterized as *mixed asthenic type*, expats – like *mixed sthenic*.

In the motivational structure of the personality, expat in the study is dominated by creativity, productive motivation, public good, and among the Kazakh people - safety, party, life support.

It found also differences in the degree of job satisfaction. For expats, they are considered professional responsibility, work preference of

high earnings, interests to work - but Kazakhstani teachers are claimed on the professional activity.

For expat teachers, average interest in work, average satisfaction with achievements at work and average satisfaction with working conditions are typical, for Kazakh teachers - reduced interest in work, decreased satisfaction with achievements at work and reduced professional responsibility.

Thus, the study of the features of professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions - citizens of the Republic of Kazakhstan and expats, showed that the differences in their motivational sphere are caused primarily by cross-cultural characteristics.

The revealed cross - cultural characteristics of the professional and personal motivation of teachers of higher educational institutions - citizens of the Republic of Kazakhstan and expats invited to high-ranking higher educational institutions will allow developing a concept for the formation of professional motivation of teachers aimed at increasing the professionalism and personal development of teaching staff as a whole.

The practical results of the study and recommendations allow the leadership of universities to systematically carry out the selection of teachers, the formation of professional motivation for them, forecasting and assessing the success of teaching activities, which increases the effectiveness of the educational process in the university.

References

- Berry J., Purtinga A., Seagal M., Dassin P. (2010). Cross-cultural psychology. Research and application / translation from English. Kharkiv: Humanitarian Center.
- Dyachenko M.I., Kandybovich L.A. (2010). Psikhologiya vysshey shkoly [Psychology of higher education]. Minsk, pp. 142. (In Russian)
- Yesareva Z.F. (2014). Osobennosti deyatel'nosti prepodavatelya vysshey shkol [Features of the activities of a teacher of higher education]. SPb. Peter. (In Russian)

- Zhurakovskiy V., Prikhodko V., Fedorov I. (2010). Vuzovskiy prepodavatel' segodnya i zavtra [Higher education teacher today and tomorrow]. Higher education in Russia, no 3, pp.3. (In Russian)
- Ivanova E.M. (2017). Osnovy psikhologicheskogo izucheniya professional'noy deyatel'nosti. [Fundamentals of the psychological study of professional activities]. M.: Sense. (In Russian)
- Kalitina A.V., Voronova A.A. Diagnostika motivatsionnoy struktury lichnosti: printsipy i ogranicheniya (po metodike V. E. Mil'mana [Diagnosis of the motivational structure of personality: principles and limitations (according to the methodology of V. E. Milman)]. Materials of the X International Student Electronic Scientific Conference "Student Scientific Forum" URL: <http://www.scienceforum.ru/2018/3029/1523> (In Russian)
- Kovalev V.I. (2017). Motivy povedeniya i deyatel'nosti [Motives of behavior and activity]. M.: Aspect Press, pp.53. (In Russian)
- Leontiev A.N. (1971). Potrebnosti, motivy, emotsii [Needs, motives, emotions]. M.: Education.
- Leontiev A.N. (1983). Izbrannyye psikhologicheskiye proizvedeniya [Selected psychological works]. In 2 volumes. M.: Education, vol. 2, pp. 244. (In Russian)
- Matsumoto D. (1996). Culture and Psychology. CA: Brooks Cole.
- Matsumoto D. (2010). Psikhologiya i kul'tura [Psychology and Culture]. SPb.: Prime – Euroznak, M.: Oma Press. (In Russian)
- Nasledov A.D. (2013). IBM SPSS, Statistics 20 i AMOS: professional'nyy statisticheskiy analiz dannykh [IBM SPSS, Statistics 20 and AMOS: Professional Statistical Data Analysis]. SPb.: Peter, 416 p. (In Russian)
- Nasledov A. D. (2012). Matematicheskiye metody psikhologicheskogo issledovaniya. Analiz i interpretatsiya dannykh [Mathematical methods of psychological research. Analysis and interpretation of data]. SPb.: Speech, 392 p. (In Russian)
- Pochebut L.G. (2012). Kross-kul'turnaya i etnicheskaya psikhologiya [Cross-cultural and ethnic psychology]. St. Petersburg: Peter. (In Russian)
- Prakticheskaya psikhodiagnostika (2001). [Practical psychodiagnostics. Methods and tests]. Textbook / ed. and comp. Raigorodskii D. I. Samara, pp. 641-648. (In Russian)
- Hofstede G. (1984). Culture's consequences: International differences in work-related values. Beverly Hills, CA: Sage.
- Heckhausen X. (1986). Motivatsiya i deyatel'nost' [Motivation and activity]. In 2 t. Trans.of ger. M.: Education, vol.2, pp. 53. (In Russian)

Литература

- Берри Дж., Пуртинга А., Сигал М., Дасен П. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / перевод с англ. – Харьков: Гуманитарный центр, 2010.
- Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология высшей школы. – Минск, 2010. – С. 142.
- Есарева З.Ф. Особенности деятельности преподавателя высшей школы. – СПб.: Питер, 2014.
- Жураковский В., Приходько В., Федоров И. Вузовский преподаватель сегодня и завтра // Высшее образование в России. – 2010. – № 3. – С. 3.
- Иванова Е.М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности. – М.: Смысл, 2017.
- Калитина А.В., Воронова А.А. Диагностика мотивационной структуры личности: принципы и ограничения (по методике В. Э. Мильмана) // Материалы X Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум» URL: <http://www.scienceforum.ru/2018/3029/1523>
- Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Аспект Пресс, 2017. – С. 53.
- Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М.: Просвещение, 1971.
- Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – М.: Просвещение, 1983. – Т.2. – С. 244.
- Matsumoto D. Culture and Psychology. – CA: Brooks Cole, 1996.
- Мацумото Д. Психология и культура. – СПб.: Прайм – Еврознак – М.: Ома Пресс, 2010.
- Наследов А. Д. IBM SPSS, Statistics 20 и AMOS: профессиональный статистический анализ данных. – СПб.: Питер, 2013. – 416 с.
- Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. – СПб.: Речь, 2012. – 392 с.
- Почебут Л.Г. Кросс-культурная и этническая психология. – СПб.: Питер, 2012.
- Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие / ред. и сост. Райгородский Д.Я. – Самара, 2001. – С. 641-648.
- Hofstede G. Culture's consequences: International differences in work-related values. – Beverly Hills, CA: Sage, 1984.
- Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2-х т. / Пер. с нем. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 2. – С. 5

М.А. Ускембаева¹, А.А. Булатбаева² , Т. Резвущкина³

¹ОФ «Институт равных прав и равных возможностей Казахстана», Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: a.bulatbaeva@yandex.kz

³Карагандинский государственный университет им. Е. Букетова, Казахстан, г. Караганда

КЕЙС-СТАДИ ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЛОЖЕНИЯ СЕМЕЙ КАЗАХСТАНА

Институт семьи в Казахстане переживает сложные трансформации, на него оказывают влияние экономические, политические, психологические, исторические, культурные факторы, внутренние условия и внешние обстоятельства. В условиях глобализации семьи оказываются под действием инокультурных и даже контркультурных влияний, которые трансформируют самобытные, вытесняя их. Глобализация форматирует идентичность быстрее, чем традиционные институты: семья, система образования, религия. В условиях утверждения рыночного уклада семья зависит от состояния макроэкономики, которая подвержена циклическому развитию, включая кризисы. Экономический статус государства не вполне определен, а он задает структуру и динамику другим институтам, в том числе – семье. Семья оказалась в эпицентре системных сбоев, связанных с проблемами функционирования социальной сферы (занятость, медицина, образование). Потребовались специальные концептуальные подходы и программы, направленные на социальную поддержку семей. Государство осуществляет социальную семейную и гендерную политику с целью сохранения устойчивости и стабильности. Проблемность ситуации заключается в том, что государством недостаточно изучены потребности в масштабах социальных проектов, население не всегда информировано, знает и понимает, какие возможности имеются в преодолении проблемной семейной ситуации. Специальный анализ необходим в изучении тенденций роста протестной активности по мотивам неудовлетворенности социальной семейной и гендерной политикой.

В этой связи, в статье представлены некоторые результаты исследования проведенного ОФ «Институт равных прав и равных возможностей» в рамках подготовки национального доклада «Казахстанские семьи 2019» по заказу Центра поддержки гражданских инициатив.

Исследователями выявлено, что сильными сторонами государственной социальной семейной и гендерной политики являются разработка государственных программ вовлечения в занятость и временное трудоустройство, реализация политики поддержки нуждающихся семей через доступ к адресной социальной помощи, изменение условий кредитования доступного жилья и др. К слабым сторонам исследователи относят: отсутствие системного подхода к пониманию феномена безработицы в казахстанском обществе; не изученность социальной структуры общества в проекции на тип экономического уклада и виды домохозяйства; слабые прогнозные ожидания в развитии социальной ситуации в целом; отсутствие четких представлений о путях, средствах, возможностях социализации молодежи с разными стартовыми возможностями; отсутствие правдоподобной статистики, низкая соизмеримость национальных статистических данных.

Ключевые слова: семья, типология семьи, семейная и гендерная политика.

M. Uskembayeva¹, A. Bulatbayeva², T. Rezvushkina³

¹PF “Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan”, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: a.bulatbaeva@yandex.kz

³Buketov Karadanda State University, Kazakhstan, Karadanda

Case studies for studying the status of families of Kazakhstan

The institution of the family in Kazakhstan is undergoing complex transformations; it is influenced by economic, political, psychological, historical, cultural factors, internal conditions and external circumstances. In the context of globalization, families are influenced by foreign cultural and even countercultural influences that transform the original ones, displacing them. Globalization formats identity faster than traditional institutions: family, education, religion. With the approval of the market structure, the family depends on the state of the macroeconomics, which is subject to cyclical development, including crises. The economic status of the state is not well defined, but it sets the structure and dynamics of other institutions, including the family. The family was at the epicenter of systemic failures related to the functioning of the social sphere (employment, medicine, education). Special conceptual approaches

and programs aimed at social support of families were required. The state implements social family and gender policies in order to maintain stability and stability. The problematic situation is that the state has not sufficiently studied the needs for the scale of social projects, the population is not always informed, knows and understands what opportunities exist in overcoming the problematic family situation. A special analysis is needed in studying the growth trends of protest activity based on dissatisfaction with social family and gender policies.

In this regard, the article presents some results of a study conducted by the PF "Institute of Equal Rights and Equal Opportunities of Kazakhstan" in the framework of the preparation of the national report "Kazakhstani Family 2019" commissioned by the Center for Support of Civil Initiatives.

Researchers have identified that the strengths of state social family and gender policies are the development of state programs for engaging in employment and temporary employment, the implementation of policies to support families in need through access to targeted social assistance, changing lending conditions for affordable housing, and others. Researchers include the following: a systematic approach to understanding the phenomenon of unemployment in

Kazakhstani society; lack of knowledge of the social structure of society in the projection on the type of economic structure and types of households; weak forecast expectations in the development of the social situation as a whole; lack of clear ideas about the ways, means, possibilities of socializing youth with different starting possibilities; lack of plausible statistics; low commensurability of national statistics.

Key words: family, family typology, family and gender policy.

М.А. Ускембаева¹, А.А. Булатбаева², Т. Резвушкина³

¹«Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндіктер институты» қоғамдық қоры, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: a.bulatbaeva@yandex.kz

³Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан, Қарағанды қ.

Қазақстан отбасының жағдайын зерделеу бойынша кейс-стади

Қазақстандағы отбасы институты күрделі өзгерістерге ұшырауда, оған экономикалық, саяси, психологиялық, тарихи, мәдени факторлар, ішкі жағдайлар мен сыртқы жағдайлар әсер етеді. Жаһандану жағдайында отбасыларға бастапқы мәдениетін өзгертіп, оларды ығыстыратын шетелдік мәдени және тіпті мәдениетке қарсы әсер етіледі. Жаһандану форматтары жеке басын дәстүрлі институттарға қарағанда тезірек қалыптастырады: отбасы, білім, дін. Нарық құрылымын мақұлдауымен отбасы циклдік дамуға, оның ішінде дағдарыстарға ұшырайтын макроэкономиканың жағдайына байланысты болады. Мемлекеттің экономикалық жағдайы жақсы анықталмаған, бірақ ол басқа институттардың, оның ішінде отбасының құрылымы мен динамикасын белгілейді.

Отбасы әлеуметтік саланың (жұмыспен қамту, медицина, білім беру) қызметімен байланысты жүйелік сәтсіздіктердің эпицентрінде болды. Отбасын әлеуметтік қолдауға бағытталған арнайы тұжырымдамалық тәсілдер мен бағдарламалар қажет. Мемлекет тұрақтылықты сақтау мақсатында әлеуметтік отбасылық және гендерлік саясатты жүзеге асырады. Проблемалық жағдай – мемлекет әлеуметтік жобалардың қажеттіліктерін жеткілікті дәрежеде зерттемеген, халық әрдайым хабардар емес, проблемалық отбасылық жағдайды жеңудің қандай мүмкіндіктері бар екенін біледі және түсінеді. Наразылық әрекеттерінің өсу тенденцияларын әлеуметтік отбасы мен гендерлік саясатқа наразылық негізінде зерттеу үшін арнайы талдау қажет.

Осыған байланысты мақалада Азаматтық бастамаларды қолдау орталығының тапсырысы бойынша «Қазақстандық отбасы 2019» ұлттық баяндамасын дайындау аясында «Қазақстанның тең құқық пен тең мүмкіндіктер институты» қоғамдық қоры жүргізген зерттеу нәтижелері келтірілген.

Зерттеушілер мемлекеттік әлеуметтік отбасы мен гендерлік саясаттың күшті жақтары жұмысқа орналасуға және уақытша жұмыспен қамтуға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу, атаулы әлеуметтік көмекке қол жетімділік, қол жетімді баспана алу үшін несие беру шарттарын өзгерту арқылы мұқтаж отбасыларды қолдау саясатын жүзеге асыру және т.б. болып табылатындығын анықтады. Қазақстандық қоғамдағы жұмыссыздық феноменін түсінуге жүйелі көзқарас; шаруашылық құрылымы мен үй шаруашылықтарының типтері туралы болжамда қоғамның әлеуметтік құрылымы туралы білімнің болмауы; тұтастай алғанда әлеуметтік жағдайдың дамуындағы болжамдардың әлсіздігі; әртүрлі бастапқы мүмкіндіктері бар жастарды әлеуметтендіру жолдары, құралдары, мүмкіндіктері туралы нақты идеялардың жоқтығы; болжамды статистиканың болмауы; ұлттық статистиканың сәйкес келмеуі.

Түйін сөздер: отбасы, отбасы типологиясы, отбасы және гендерлік саясат.

Введение

В современных обществах семья и внутрисемейные отношения подвержены трансформации, что обусловлено, в первую очередь, такими глобальными факторами, как миграция и урбанизация, которые повлияли на снижение уровня рождаемости, изменение структуры и размера семьи, перераспределение внутрисемейных гендерных ролей, изменение традиционных ценностей (OECD Report, 2011) [1]. В этой связи Институтом равных прав и равных возможностей Казахстана было инициировано проведение комплексного социологического исследования (60 фокус-групп и анкетный опрос 3000 респондентов), в рамках подготовки Национального доклада о семье в Казахстане.

В Казахстане задача формирования собственных подходов в разработке и реализации семейной и гендерной политики актуализирована в соответствии с национальными стратегическими приоритетами и принципами. Необходимость изучения проблемных вопросов с фокусом на казахстанские семьи вызвана тем, что государством сделаны лишь первые шаги в реализации задач социальной семейной и гендерной политики. Несмотря на прилагаемые усилия государства, законодательных и исследовательских институтов и гражданского общества по укреплению института семьи, существуют следующие проблемы: высокий уровень разводов, рождение детей вне брака, рост количества семей с одним родителем, насилие в семье, стереотипы относительно гендерных ролей мужчин и женщин, вопросы гражданских, однополых, междоусловных, религиозных браков. Требуют внимания вопросы репродуктивного здоровья мужчин и женщин, здоровья детей и подростков, проблемы ранних браков, подростковой беременности, аборт в раннем возрасте. Не полностью реализован потенциал предупреждения и профилактики семейных конфликтов, насилия и жестокого обращения в семье по отношению к женщинам, детям, старшему поколению, инвалидам, суицидов среди детей и подростков и др. Трансформация модели казахстанской семьи в современных условиях, ее состояния и векторов изменений, влияние таких глобальных процессов, как миграция, урбанизация, информатизация, изменение гендерных ролей и др., требуют тщательного изучения.

Среди теоретического поля исследований можно назвать историко-этнографические исследования Х.А. Аргынбаева (1975) [2], С.Х.

Шалгинбаевой (2002) [3], психологические исследования структуры современной казахской семьи у М.П. Кабаковой (2014) [4] и др.

Методология исследования

Цель исследования – на базе конкретного социального измерения реконструировать ситуацию с состоянием и трендами развития казахстанских семей и разработать научно-практические рекомендации для социальных педагогов и педагогов-психологов по учету выявленных результатов при организации работы с семьей.

Задачи исследования – обобщить массив социологических измерений и проанализировать тенденции развития казахстанских семей; обнаружить проблемные области функционирования казахстанских семей; проявить восприятие респондентами подходов государства к реализации семейной и гендерной политики; сфокусировать внимание на возможностях и рисках в связи с реализацией государственных программ в отношении семьи; разработать научно-практические рекомендации для субъектов социального управления.

В опросе приняли участие 3000 человек из всех регионов Казахстана, в 62,5% выражающих мнения горожан и в 37,5% – сельчан.

Представлены жизненные позиции всех типов семей, в том числе: 9,5% – нуклеарных, 7,4% – обеспеченных, 6,9% – молодых с детьми, 6% – разведенных, 6% – взявших детей под опеку, 5,9% – многодетных, 5,6% – расширенных, 5,6% – малообеспеченных, 5,6% – социально-неблагополучных, 5,5% – бездетных, 5,4% – с ребенком/детьми инвалидами, 5,3% – молодых без детей, 5,3% – семья, где один из родителей вступил в повторный брак, 5,3% – монородительских с главой семьи мужчиной, 5,2% – семья с пожилыми родственниками, 4,7% – монородительских с главой семьи женщиной, 4,6% – межэтнических семей.

В опросе участвовали 22,4% мужчин и 77,6% женщин. По возрасту респонденты представили мнения казахстанцев 18–24 лет (7,9%), 25–29 лет (16,8%), 30–34 лет (17,3%), 35–39 лет (16,7%), 40–44 лет (14,8%), 45–49 лет (11,5%), 50–54 лет (7,2%), 55–59 лет (4,7%), 60–64 лет (2%), 65+ лет (1,1%).

Этнический состав респондентов включает 73,3% казахов, 16,8% – русских, 4,2% – украинцев, немцев, белорусов, поляков, 3,3% – таджиков, узбеков, уйгур, татар, 0,6% – корейцев, 0,5% – чеченцев, ингушей, лезгин, 0,4% – дунган, 0,2% – азербайджанцев, по 0,1% каракалпаков, турок, латышей, армян, метисов.

По уровню образования респондентов: 1,2% имеют ученую степень доктора наук, кандидата наук, 13% – высшее (магистратура), 39% высшее (бакалавриат), 33,3% – средне-специальное (колледж, техникум, ПТУ), 9,5% – полное среднее (10–11-летнее), 2,8% – неполное среднее (9 классов), 1,15% – без образования.

По сферам занятости респонденты распределены так: образование – 22,2%, торговля, сфера услуг – 18%, здравоохранение – 7,5%, домохозяйка – 7,1%, промышленность – 6,9%, строительство – 6,7%, транспорт, связь – 5,4%, сельское хозяйство – 5,1%, экономика и финансовая сфера – 4,6%, государственное управление – 3,6%, сфера искусства, культуры – 2,6%, безработный – 2%, юриспруденция – 1,9%, пенсионер – 1,7%, правоохранительная сфера – 1,1%, представитель НПО – 0,8%, социальная сфера – 0,8%, меньше, чем по 0,2% респондентов работают в СМИ, охранных структурах, спорте, обслуживающем труде.

Результаты

Проведенное социологическое исследование выявило следующие тенденции:

- приверженность семье, как приоритетной ценности в своей жизни и воспитанию детей – как ее смысл;
- брачно-семейные отношения мотивированы чувствами любви, взаимного уважения, привязанности, единством интересов супругов, стремлением быть вместе в радостные и в трудные моменты;
- в установках на число детей в семье прослеживается тенденция к среднетенности;
- незначительная часть опрошенных не стремится обзаводиться детьми вообще: они не рассматривают их наличие как базовую стратегию семейной жизни;
- тенденция к многодетной семье сохраняется во всех регионах с традиционными семейными ценностями и с преобладанием модели патриархальной семьи.

Казахстанские семьи представляют срез многообразия общества: они разные по составу, структуре, доходам, образу жизни, возможностям. В обществе доминируют нуклеарные семьи с родителями и детьми, все реже вместе проживают три поколения. По этому поводу мнения респондентов выразили палитру позиций:

- 1) желание молодых семей жить отдельно от родителей (если позволяют условия и возможности),
- 2) вынужденное временное совместное проживание, пока не решены жилищные проблемы молодой семьи,

3) осознанное стремление вести единое домохозяйство в составе трехпоколенной семьи, чтобы обеспечивать взаимную заботу, поддержку, уход, передавать традиции.

Для молодых семей актуальна проблема стартовых возможностей, которые связаны с наличием работы и жилья, позволяющих жить самостоятельно от родительской семьи. Поэтому респонденты предлагают предоставлять занятой молодежи арендное жилье или общежития.

Все семьи респондентов объединяет общее стремление – обеспечить детям достойную социализацию. Для этого важно, чтобы каждый ребенок вне зависимости от типа семьи и места проживания мог посещать детские дошкольные учреждения, развивающие центры, центры ресоциализации, а во время учебы в школе – выбирать в соответствии со способностями и склонностями дополнительные занятия, направленные на его интеллектуальное, физическое, творческое раскрытие, формирование нравственности и гражданственности.

Согласно данным переписи населения 2009 г. и Комитета по статистике МНЭ РК, большая часть многодетных семей в Казахстане – сельские. Так, многодетных семей, проживающих в сельской местности Казахстана, – 167 952, а городских многодетных семей – 66 238. Респонденты выражают надежду на то, что государственная семейная политика будет направлена на выравнивание условий социализации для сельских и городских детей не только через систему материальных выплат, но и через развитие социальной инфраструктуры в селах, создание сети центров с оказанием бесплатных услуг детям дошкольного и школьного возраста.

Тенденция к росту численности монородительских семей воспринимается всеми респондентами с озабоченностью. Они предполагают, что родитель, в одиночку воспитывающий детей, встречается с большими трудностями, чем семьи с двумя родителями. Респонденты считают необходимым учитывать в государственных программах семейной политики эту категорию семей: не только с позиций материальной обеспеченности или доступности дополнительного образования, но и в связи с формированием у детей комфортного психологического состояния.

К незарегистрированному браку отрицательно чаще относятся в Жамбылской области (47,4), Атырауской области (46%) и Западно-Казахстанской области (45,7%). Положительно к такой форме брака чаще настроены жители г. Нур-Султана (42,1%), Восточно-Казахстан-

ской области (20,6%) и Костанайской области (19,7%).

Исследование акцентировало ситуацию в семьях, где имеются инвалиды (как детского, так и взрослого возраста). Общие злободневные темы – высокие затраты на лекарства, средства ухода, необходимость расширения коммуникаций этих семей между собой и со специалистами, вовлечение в программы ресоциализации, обучения различным жизненно важным навыкам. Так, семей с детьми-инвалидами в нашем исследовании было зафиксировано в Западно-Казахстанской области (9,1%), Актюбинской и Алматинской областях (по 5,9%), а также в Костанайской и Атырауской областях (по 5,8%).

Исследование выявило комплекс проблемных областей, связанных с психологическим климатом в семьях разного типа. Респонденты отметили, что для тех, кто готовится к семейной жизни, имеет непродолжительный ее стаж, а также для супругов, находящихся в предразводной стадии, актуальны тренинги семейных психологов, консультации конфликтологов, советы людей с опытом семейной жизни. Для родителей с детьми – подростками важны доступные экспресс-консультации по преодолению острых конфликтных ситуаций, а также тренинги по установлению доверительных отношений.

Респонденты обратили особое внимание на отсутствие методов и механизмов самостоятельного выхода из ситуации с насилием в семье сельскими женщинами. У них нет возможности сообщить о конфликте (некому, некуда), имеются большие опасения огласки самого намерения женщины получить поддержку.

Как показывает практика ранних беременностей, рождения не планируемых и не желаемых детей незамужними расценивается как проявление ими девиантного поведения; для этой группы женщин, находящихся в трудной жизненной ситуации, необходимы специальные центры поддержки, где можно получить услуги психологов, юристов и медиаторов для установления контактов с родными. Исследование выявило отношение казахстанцев к росту разводов, связанное с тем, что современные женщины все чаще не намерены терпеть неравные отношения в браке, насилие, безответственность супруга. Кроме того, их экономический статус порой не уступает мужскому. Женщины решаются на развод, не драматизируя ситуацию.

Так, в региональном разрезе причинами разводов чаще всего выступают:

1. Вмешательство родственников в жизнь семьи – Алматинская область (83,3%), Туркес-

танская область (71,4%), г. Нур-Султан (69,8%), Костанайская область (68,6%), Мангистауская область (67,3%), г. Алматы (65,5%).

2. Отсутствие моральных ограничений, вседозволенность – Акмолинская область (53,9%), Атырауская область (48,3%), Костанайская область (47,7%).

3. Влияние социальных сетей, Интернета – г. Нур-Султан (44,2%), г. Шымкент (39,8%), Туркестанская и Западно-Казахстанская области (по 33,7%).

Отношение к незарегистрированному браку – лояльное в регионах, где осуществляется переход к эгалитарной модели семьи (мегаполисы, областные центры, городское население в центральном, северном, восточном регионах). При этом существуют опасения о рисках ущемления имущественных прав детей при распаде семьи.

Отношение к решению женщин рожать вне брака, «для себя» разделило позиции респондентов на противоположные. Одобрение решения женщины поддерживается и обосновывается такими мотивами, как невозможность создать брачный союз, возрастной барьер, преодоление одиночества, подготовка к заботе в старости. Неприятие связано с представлениями о статусе женщины в системе традиционных семейно-брачных отношений, патриархальными стереотипами о модели семьи, осуждением и санкциями со стороны родственников.

В региональном разрезе тех, кто поддерживает женщин, решивших родить ребенка вне брака, больше проживает в таких регионах, как Костанайская область (30,8%), Карагандинская область (29,8%), Западно-Казахстанская область (20,6%). Тех, кто не согласен с такой ситуацией, больше проживает в таких регионах, как Туркестанская область (62,6%), Жамбылская область (53,3%), Кызылординская область (45,1%).

Брачный контракт пока не воспринимается как гарантия обеспечения равных имущественных прав в случае развода, и, в целом, малоизвестен. Одной из причин называется невысокий имущественный статус казахстанских семей – отсутствие собственности.

Отношение к гражданскому браку в основном отрицательное, в связи с традиционными ценностными мотивами о целомудрии девушки. Более молодые информанты очень осторожно формулируют возможность добрачных отношений, объясняя эту практику расширением опыта и пробой чувств. Отношение к совместному проживанию до брака практически не принима-

ется в южных регионах Казахстана, в западном регионе рассматривается как вариант умыкания невесты с ее согласия и одобрения родственниками, допускается в центральном, восточном и в северных регионах Казахстана. Интерпретируется как форма пробного брака для молодых и формат гражданского брака для зрелых партнеров. Так, данные исследования показывают, что больше всего негативно к сожительству относятся в Туркестанской области (56,8%), Кызылординской области (52,7%), в г. Шымкенте (49,1%).

Также нами анализировались семья и семейные отношения в фокусе известных блогеров Казахстана. Освещение известными блогерами Казахстана тем, связанных с семьей и семейными отношениями, происходит в основном по трем направлениям:

- выводы, представленные через призму собственного семейного опыта;
- реакция на знаковые события в стране;
- попытка социального анализа.

Блогеры, особенно мужского пола (Нуртас Адамбай [5], Мурат Абенов [6], Мейржан Туребаев [7]), транслируют традиционное представление о семье, об авторитетной роли отца и матери – хранительницы очага. Нарушение подобного семейного уклада, обеспечивающего преемственность традиций и психологически-эмоциональный комфорт для детей, оценивается как негативное.

Некоторые блогеры (Амир Жантасов [8], Владимир Павленко [9]) сравнивают традиционно-устоявшиеся модели семьи с трансформировавшимися западными моделями и ценностями семейной жизни.

Мужчин-блогеров поддерживают известные женщины. Так, например, депутат маслихата г. Нур-Султан, член партии «Нур Отан», Каракат Абден создала первый институт культурно-нравственного воспитания девочек – школу «Қазақ қызы», где три раза в неделю школьницы изучают принципы и нормы национального этикета – казахской нравственности и морали, традиции и обычаи, домоводство, шитьё, психологию и навыки светского поведения (Девушка..., 2019).

Существуют отличные от выше перечисленных блогеров мнения. В основном это молодые, семейные женщины – Алия Бай известная как SuperMamasita, Жанель Бектемисова. Они транслируют отношения с супругами как союз равноправных и свободных личностей. Не претендуя на глубокий анализ, авторы блогов, тем не менее, создают и пропагандируют образ семьи, оказыва-

ющий влияние на подписчиков и общественность, выступают рупором общественного мнения.

Анализ контента с позиций гендерной политики проявляет две тенденции:

- Сохранение семейных ценностей посредством изучения казахских семейных традиций как основы института семьи и благополучных семейных отношений.
- Гендерное равенство в семье является условием успешной семейной жизни, позволяющее сохранять такие семейные ценности: любовь, дружба, забота, уважение, доверие.

Обсуждение

С момента обретения независимости Казахстан присоединился к основным международным договорам и соглашениям, осуществляющим защиту института семьи; прав детей, женщин и пожилых людей, включая права беженцев и мигрантов, а также реализацию гендерного равенства (Программа..., 2019).

Анализ действующего казахстанского законодательства в области семейно-брачных отношений позволяет сделать вывод о его соответствии международно-правовым нормам, в том числе тем конвенциям, к которым Казахстан присоединился. Кодекс РК «О браке и семье» закрепляет добровольность брачного союза мужчины и женщины, равенство прав супругов в семье, разрешение внутрисемейных вопросов по взаимному согласию, обеспечение беспрепятственного осуществления членами семьи своих прав, возможности судебной защиты этих прав.

Как самостоятельное направление, гендерная политика в Казахстане формируется с момента присоединения к Пекинской декларации Всемирной конференции в интересах женщин (1995 г.) [12]. В 1998 г. создана Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политики – консультативно-совещательный орган при Президенте РК. В течение 10 лет осуществлялась «Стратегия развития гендерного равенства РК на период 2006–2016». При этом основные аспекты гендерного равенства всегда рассматривались в тесной связи с семейно-демографической политикой, что отражено в Концепции гендерной и семейной политики РК до 2030 года [13]. При этом необходимо учитывать, что гендерная политика связана с расширением прав и возможностей мужчин и женщин и гарантий их осуществления, вне зависимости от их семейного статуса. Согласно индексу гендерного разрыва (Gender Gap Index) Всемирного экономического форума, Казахстан по итогам 2018 года занимает 60 место

из 149 стран [14], что является шагом назад по сравнению с 32 местом в 2012 г. Возможно, это связано с тем, что «вопросы гендерной политики остаются на периферии государственной деятельности», как было указано в обзоре ОЭСР (2017). Там же была дана критическая оценка Концепции и рекомендация о важности обеспечения четкого разграничения задач семейной политики и задач гендерной политики в Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года, чтобы не допустить ограничения роли женщин семейной сферой.

Казахстан разделяет повестку дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 г., которая реализуется через Цели устойчивого развития (ЦУР), принятые в 2015 г. [16]. Из 17 целей устойчивого развития цель 3 – хорошее здоровье и благополучие; цель 4 – качественное образование; цель 5 – гендерное равенство; цель 8 – достойная работа и экономический рост; цель 10 – уменьшение неравенства внутри стран; цель 11 – устойчивые города и населенные пункты; цель 16 – мир, правосудие и эффективные институты связаны с семейной и гендерной политикой.

Таким образом, анализ правовых основ и законодательных документов показывает, что сильными сторонами государственной социальной семейной и гендерной политики стали разработка государственных программ вовлечения в занятость и временное трудоустройство, реализация политики поддержки нуждающихся семей через доступ к адресной социальной помощи, изменение условий кредитования доступного жилья и др. К слабым сторонам следует отнести: отсутствие системного подхода к пониманию феномена безработицы в казахстанском обществе; не изученность социальной структуры общества в проекции на тип экономического уклада и виды домохозяйства; слабые прогнозные ожидания в развитии социальной ситуации в целом; отсутствие четких представлений о путях, средствах, возможностях социализации молодежи с разными стартовыми возможностями; отсутствие правдоподобной статистики, низкая соизмеримость национальных статистических данных; отсутствие ответственности за конкретную реализацию государственных социальных программ.

К положительным моментам можно отнести, что ценность брака, семьи, детей остается достаточно высокой у большинства казахстанцев, что обеспечивает стабильность семьи в условиях трансформаций. Суммарный коэффициент

рождаемости составил 2.73 ребенка на одну казахстанскую женщину за всю ее жизнь. Данный показатель указывает на достаточно высокий уровень рождаемости и поэтому в стране происходит расширенное воспроизводство населения. Достаточно высоким остается коэффициент брачности – 7.34, что говорит о стремлении казахстанцев к созданию семьи: основными мотивами, как видно из опроса, являются желание иметь семью, детей, испытывать чувство любви и проявлять заботу.

Постепенно увеличивается средний возраст вступления в брак у женщин – в 2018 г. он составил 25,0 лет, а у мужчин – 27,6 лет, что связано с желанием молодежи получить образование, найти работу и стать экономически независимыми, а также с большими возможностями для самореализации по сравнению с предыдущим поколением.

Происходящее изменение ценностей затрагивает как мужчин, так и женщин. И те, и другие становятся все более избирательными в своей семейной жизни, по-разному выстраивая свои жизненные сценарии. Эти тенденции выражаются в том, что молодые люди откладывают принятие решения о вступлении в брак, рождении ребенка, более внимательно относятся к жизненным обстоятельствам и условиям, в которых они становятся родителями. Происходит формирование так называемой пост-семьи – новой организации брачно-репродуктивного поведения на основе договора между партнерами (Бек, 2000) [17]. В отличие от традиционной семьи с четким гендерным разделением труда между супругами этот тип объединяет партнеров, в равной степени ориентированных на самореализацию, как в семье, так и в профессии и объединенных в большей степени условными отношениями по сравнению со статусными предписаниями (Резвушкина, 2015) [18]. Как правило, такой тип семьи характерен для жителей крупных и/или индустриальных городов Казахстана с этнически смешанным населением.

Переход от патриархальной семьи (основана на главенстве мужчины в семейной структуре) – к эгалитарной, основанной на равенстве полов, признании равных возможностей отца и матери указывает на то, что стратегически в вопросах семьи Казахстан движется в том же векторе, что и развитые страны. Переход также отражает ситуацию в обществе, место женщин в структуре занятости, их вклад в экономику страны.

В Казахстане беременные женщины имеют право на декретный отпуск в течение 126 дней

и декретное пособие, единовременную социальную выплату и ежемесячные выплаты до достижения ребенком 1 года. Ежемесячные выплаты могут быть получены отцом, если он оформит декретный отпуск. Родитель в декрете может оставаться с ребенком до достижения им 3-х лет без потери места работы. Многодетным семьям с низкими доходами выплачивается адресная социальная помощь.

Правительство осознанно и ответственно подходит к проблемам сохранения репродуктивного здоровья мужчин и женщин, профилактике ранней беременности, к предупреждению кризисов в семейных отношениях и др. вопросам. С этой целью действуют совместные практики государственных и общественных институтов по реализации социальных проектов. Диапазон их осуществления большой: от просветительства и информирования населения – до реабилитации и адаптации тех, кто получил негативный опыт семейной жизни. Поддерживаются практики и деятельность социальных служб и кризисных центров, круглосуточных телефонов доверия и др.

Рассмотрим теперь негативные моменты. Так, материальное положение семей становится все более дифференцированным, дистанцируются богатые и бедные, в которых выявлено достаточно большое количество проблем, связанных с недоступностью требуемого жилья, ограничением доступа к образованию и культуре, к медицинским услугам, к достаточной и необходимой поддержке со стороны государства.

Растет дистанция между типами семей по образу жизни, по месту проживания (город/село), по доступу к ресурсам (финансовым, образовательным, информационным, политическим). Растет внутренняя миграция из сельских районов в города, происходит маргинализация окраинных городских районов.

Растет число разводов и детей, остающихся после прекращения брака в монородительских семьях, что ухудшает их экономические условия и социализацию. Зачастую алименты на детей или малы, или не выплачиваются совсем. Стоимость дошкольных учреждений не доступна малоимущим семьям.

Снижается возраст сексуального дебюта. Деформации семейного воспитания, когда открыто не обсуждаются жизненные проблемы и стереотипы относительно патриархальной модели семьи, имеется недоступность образования и методов планирования семьи, особенно в сельских районах, находят отражение в росте ранней

нежелательной беременности, высоком уровне подростковых аборт, в безответственном поведении молодых матерей, оставляющих детей сразу после рождения. Высокий уровень коррупции в государственном секторе ведет к малоэффективной реализации социальных программ, а иждивенческие настроения населения способствуют росту протестных проявлений среди уязвимых групп населения.

Заключение

В реализации семейной политики Казахстан формирует подходы, коррелирующие как с рекомендациями международных институтов, так и учитывающие собственные стратегические приоритеты и принципы.

Обострение ситуации с положением казахстанских семей вызвано системными трансформациями экономического уклада в условиях рынка, определяется неравномерностью регионального развития, высокими показателями внутренней миграции.

Тенденции развития института семьи в Казахстане испытывают влияние глобализационных трендов в части увеличения брачного возраста, отложенного родительства, новых моделей брака и семьи и др.

Государство разрабатывает меры поддержки института семьи, которые должны стать более системными и масштабными, учитывать дифференцированные подходы к разным типам семей.

Интернет-пространство все чаще становится доступным ресурсом не только оперативного получения информации, но и обсуждения актуальных общественных проблем. В казахстанском обществе сосуществуют диаметрально противоположные взгляды на семейные роли и гендерные статусы, на подходы к типу семьи, на принципы организации жизни семьи, которые выражены в блогосфере.

Обществом осознана потребность в доступном систематическом предоставлении комплекса услуг в направлении семейной и детской психологии, оказания содействия в процессах социализации и ресоциализации.

В программах реализации семейной политики важно привлечение государственно-частного партнерства, активизация социально-ответственного бизнеса, местных неправительственных организаций.

Полученные результаты исследования могут быть использованы в ходе обучения и подготовки будущих социальных педагогов, как непо-

средственный кейс, знакомящий с методологией и результатами исследований социально-педагогических проблем, а также для формирования новых спецкурсов, таких как, например, «Семейное воспитание», «Социально-педагогические технологии работы с семьей», «Технологии консультирования родителей и детей, попавших в трудную жизненную ситуацию». Кроме того, результаты исследования показывают, что в бу-

дущем будет актуализирована необходимость целенаправленной подготовки социальных педагогов и педагогов-психологов к работе со всеми типами семьи. Будут актуальны необходимость разработки и введения курсов подготовки к родительству с участием и матери, и отца ребенка; овладение будущими педагогами технологиями организации культурно-досуговой деятельности детей из разных семей.

Литература

- 1 Doing Better for Families. OECD Report. 2011.
- 2 Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов: Автореф. дис. ... доктора ист. наук. – Алма-Ата, 1975. – 130 с.
- 3 Шалгинбаева С.Х. Семейные традиции и социокультурный облик казахов городов Алматы и Тараза (этносоциологическое исследование): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. – Алматы, 2002. – 29 с.
- 4 Кабакова М.П. Психология семьи и брака – Алматы: «Қазақ университеті», 2014. – 413 с.
- 5 Нұртас Адамбай: мне не нужна женщина-тряпка. <https://pandaland.kz/articles/zvezdy-kazahstana/nurtas-adambaj-mnene-nuzhna-zhenshhina-tryapka>
- 6 Мурат Абеннов. О семье, альчике и риске. <http://pricom.kz/obshhestvo/murat-abenov-o-seme-alchikah-i-riske.html>
- 7 Мейржан Туребаев: почему Дана отправила всех в «тюрьму» <https://www.youtube.com/watch?v=cWTAzLciRPI>
- 8 Уехавший в Америку парень сравнил семейные ценности в Казахстане и США <https://www.nur.kz/1282308-uekhavshi-yv-ameriku-paren-sravnil-sem.html>
- 9 Владимир Павленко, PR-консультант, Казахстанская коммуникативная ассоциация <http://www.dialog.kz/comment/84001>
- 10 Девушка великой степи, или Почему казахам не нужен феминизм <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html>
- 11 Программа действий Международной конференции по народонаселению и развитию (МКНР), Конвенция ООН о правах ребенка (UNCRC), Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW), Пекинская платформа Всемирной конференции по положению женщин
- 12 Пекинская декларация Всемирной конференции по положению женщин, Пекин, 4–15 сентября 1995 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml
- 13 Концепция гендерной и семейной политики РК до 2030 года. Указ Президента РК № 384 от 06.12.2016
- 14 The Global Gender Gap Report 2018 http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf
- 15 Реализация гендерной политики в Казахстане. Обзор ОЭСР. 2017
- 16 Цели в области устойчивого развития ООН до 2030 г. <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs>
- 17 Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Фёдоровой. – М.: Прогресс – Традиция, 2000.
- 18 Резвушкина Т. А. Семейная политика в Республике Казахстан: институциональный дизайн и повседневные практики. Вестник КарГУ. – № 4. – 2015 г.

References

- Argynbaev H.A. (1975) Sem'ya i brak u kazahov: Avtoref. dis. ... doktora ist. nauk. [Family and marriage among Kazakhs]: Abstract of the doctor of historical Sciences 130 p. (In Russian).
- Bek U. (2000) Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modern. Per. s nem. V. Sedel'nika i N. Fyodorovoj. [Risk society. On the way to another modern. Translated from the German by V. Sedelnik and N. Fedorova]. M.: Progress. (In Russian)
- Celi v oblasti ustojchivogo razvitiya OON do 2030 g. [UN sustainable development goals 2030] <http://www.un.org/sustainable-development-goals/makingsense.rbk.ru/sdgs> (In Russian)
- Devushka velikoj stepi, ili Pochemu kazashkam ne nuzhen feminizm [The girl of the great steppe, or Why the Kazakhs do not need feminism] <https://ru.sputniknews.kz/society/20171011/3469641/devushka-velikoj-stepi-ili-pochemu-kazashkam-ne-nuzhen-feminizm.html> (In Russian)
- Doing Better for Families. OECD Report. 2011
- Kabakova M.P. (2014) Psihologiya sem'i i braka. [Psychology of family and marriage] Almaty: "Қазақ университеті". 413 p. (In Russian)
- Koncepciya gendernoj i semejnoy politiki RK do 2030 goda. Ukaz Prezidenta RK № 384 ot 06.12.2016 [Concept of gender and family policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. Decree Of the President of Kazakhstan № 384 dated 06.12.2016] (In Russian)

Mejrzhan Turebaev: pochemu Dana otpravila vseh v «tyur'mu» [why did Dana send everyone to «prison»] <https://www.youtube.com/watch?v=cWTAzLciRPI> Murat Abenov. O sem'e, al'chikah i riske. <http://pricom.kz/obshhestvo/murat-abenov-o-seme-alchikah-i-riske.html> (In Russian)

Nurtas Adambaj: mne ne nuzhna zhenshchina-tryapka. [I don't need a rag woman] <https://pandaland.kz/articles/zvezdy-kazhstana/nurtas-adambaj-mnene-nuzhna-zhenshhina-tryapka> (In Russian)

Pekinskaya deklaraciya Vsemirnoj konferencij po polozeniyu zhenshin, Pekin, 4–15 sentyabrya 1995 goda. (1995) [Beijing Declaration by the world conference on women, Beijing, 4-15 September 1995.] https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

Realizaciya gendernoj politiki v Kazahstane. Obzor OESR (2017) [Implementation of gender policy in Kazakhstan. The OECD review] (In Russian)

Programma dejstvij Mezhdunarodnoj konferencii po narodonaseleniyu i razvitiyu (MKNR), Konvenciya OON o pravah rebenka (UNCRC), Konvenciya o likvidacii vseh form diskriminacii v otnoshenii zhenshin (CEDAW), Pekinskaya platforma Vsemirnoj konferencii po polozeniyu zhenshin [Programme of action of the International conference on population and development (ICPD), UN Convention on the rights of the child (UNCRC), Convention on the elimination of all forms of discrimination against women (CEDAW), Beijing platform of the world conference on women] (In Russian)

Rezvushkina T.A. (2015) Semejnaya politika v Respublike Kazahstan: institucional'nyj dizajn i povsednevnye praktiki. Vestnik KarGU. № 4. [Family policy in the Republic of Kazakhstan: institutional design and everyday practices. Bulletin of the KarSU. № 4.] (In Russian)

Shalginbaeva S.H. (2002) Semejnye tradicii i sociokul'turnyj oblik kazahov gorodov Almaty i Taraza (etnosociologicheskoe issledovanie): Avtoref. dis. ...kand. istor. nauk. [Family traditions and socio-cultural image of Kazakhs in Almaty and Taraz (ethnological research): abstract of dissertation ... kand. historical science.] 29 p. (In Russian)

Uekhavshij v Ameriku paren' sravnil semejnye cennosti v Kazahstane i SSHA [The guy who went to America compared family values in Kazakhstan and the USA] <https://www.nur.kz/1282308-uekhavshiyv-ameriku-paren-sravnil-sem.html> (In Russian)

Vladimir Pavlenko, PR-konsul'tant, Kazahstanskaya kommunikativnaya asociaciya [PR consultant, Kazakhstan communication Association] <http://www.dialog.kz/comment/84001> (In Russian)

The Global Gender Gap Report 2018 (2018) http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

4-бөлім
**БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН
БАҒАЛАУ**

Section 4
**ASSESSMENT OF EDUCATION
QUALITY**

Раздел 4
**ОЦЕНКА КАЧЕСТВА
ОБРАЗОВАНИЯ**

Г. С. Минажева , М.С. Садырова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: Gulsharat.Mynazheva@kaznu.kz; mgulsharats@gmail.com,
e-mail: msadirova58@gmail.com

ВОСТРЕБОВАННОСТЬ ВЫПУСКНИКОВ КАК КРИТЕРИЙ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗА

Статья посвящена анализу востребованности выпускников вузов как индикатора оценки качества предоставляемых образовательных услуг и деятельности вуза.

Цель статьи – на основе проведения опроса среди студентов и интервью среди работодателей показать факторы, которые положительно или отрицательно влияют на востребованность выпускников вузов на современном рынке труда через призму самих студентов и работодателей. Основное направление исследования – показать основные направления партнерства, которые влияют на качество образовательных услуг и на востребованность выпускников.

Теоретико-методологической базой научного исследования выступают исследования по востребованности выпускников вузов на современном рынке труда и критериям оценки образовательных услуг. При написании статьи использованы методы факторного и социологического анализа. Фактические данные собраны путем проведения анкетирования среди студентов и интервью среди работодателей. Значимость данного исследования заключается в выделении комплексных параметров оценки уровня качества образовательных услуг как одного из индикаторов востребованности выпускников вузов на рынке труда. Результаты исследования в практическом значении предоставляют методы партнерства вузов и работодателей в формировании специалиста нового формата и предоставляют совокупные индикаторы определения востребованности выпускников вузов.

Укрепление связей образовательного процесса с научной и производственной деятельностью может значительно повысить качество образовательных услуг, конкурентоспособность и востребованность выпускников вузов как на отечественном, так и на мировом рынке труда.

Ключевые слова: выпускники, работодатели, рынок труда, образовательные услуги, востребованность выпускников.

G.S. Minazheva, M.S. Sadyrova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Gulsharat.Mynazheva@kaznu.kz; mgulsharats@gmail.com,
e-mail: msadirova58@gmail.com

Demand for Graduates – as a Criterion for Assessing the Quality of Educational Services and University Activities

The article is devoted to the analysis of the demand for university graduates as an indicator of assessing the quality of educational services and university activities.

The purpose of the article, based on a survey among students and interviews among employers, is to show factors that positively or negatively affect the demand for university graduates in the modern labor market through the prism of students and employers themselves. The main direction of the study is to show the main areas of partnership that affect the quality of educational services and the demand for graduates.

The theoretical and methodological basis of scientific research are studies on the demand for university graduates in the modern labor market and the criteria for evaluating educational services. When writing the article, the methods of factor and sociological analysis are used. Actual data are collected through questionnaires among students and interviews among employers.

The significance of this study lies in the identification of complex parameters for assessing the level of quality of educational services as one of the indicators of the demand for university graduates in the labor market. The results of the study in practical terms provide partnership methods between universities and employers in the formation of a specialist in a new format and provide aggregate indicators for determining the demand for university graduates.

Strengthening the links of the educational process with scientific and industrial activities can significantly improve the quality of educational services, the competitiveness and demand for university graduates both in the domestic and world labor markets.

Key words: graduates, employers, labor market, educational services, demand for graduates.

Г. С. Минажева, М.С. Садырова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: Gulsharat.Mynazheva@kaznu.kz; mgulsharats@gmail.com

e-mail: msadirova58@gmail.com

Түлектерге деген сұраныс – білім беру сапасы мен университет қызметінің тиімділігін бағалаудың өлшемі ретінде

Мақала университет түлектеріне білім беру қызметтері мен университет қызметінің сапасын бағалаудың көрсеткіші ретінде сұранысты талдауға арналған.

Мақаланың мақсаты – студенттер арасында жүргізілген сауалнама мен жұмыс берушілер арасындағы сұхбатқа негізделі отырып, студенттердің және жұмыс берушілердің өздері арқылы университет түлектерінің қазіргі еңбек нарығындағы сұранысына оң немесе теріс әсер ететін факторларды көрсету. Зерттеудің негізгі бағыты – білім беру қызметтерінің сапасына және түлектердің сұранысына әсер ететін серіктестіктің негізгі бағыттарын көрсету.

Ғылыми зерттеулердің теориялық және әдіснамалық негізі жоғары оқу орындарының түлектеріне қазіргі еңбек нарығында сұраныс пен білім беру қызметін бағалау критерийлері болып табылады. Мақаланы жазу кезінде факторлық және әлеуметтік талдау әдістері қолданылды. Нақты мәліметтер студенттер арасындағы сауалнамалар мен жұмыс берушілер арасындағы сұхбат арқылы жиналды.

Бұл зерттеудің маңыздылығы жоғары оқу орындарының түлектеріне еңбек нарығында сұраныс индикаторларының бірі ретінде білім беру қызметтерінің сапасын бағалаудың кешенді параметрлерін анықтаудан тұрады. Зерттеу нәтижелері практикалық тұрғыдан алғанда жаңа форматтағы маман қалыптастыруда университеттер мен жұмыс берушілердің серіктестік әдістерін ұсынады және ЖОО түлектеріне деген сұранысты анықтайтын жиынтық көрсеткіштерді ұсынады.

Оқу процесінің ғылыми және өндірістік қызметпен байланысын күшейту білім беру қызметтерінің сапасын, жоғары оқу орындары түлектерінің бәсекеге қабілеттілігі мен еңбек нарығында сұранысқа ие болуын едәуір жақсарты алады.

Түйін сөздер: түлектер, жұмыс берушілер, еңбек нарығы, білім беру қызметтері, түлектерге сұраныс.

Введение

Повышение качества образования и разработка эффективных методов оценки качества образовательных услуг путем изучения востребованности выпускников вузов является одной из важных задач казахстанской системы высшей школы. Актуальность этой задачи отмечена Первым Президентом, Елбасы Н. Назарбаевым в Послании народу Казахстана от 5 октября 2018 года «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» (Назарбаев, 2018), где указано на необходимость повышения требований к качеству подготовки в вузах. «Мы увеличили количество грантов, теперь наступило время усиления ответственности. Главный критерий оценки успешности вуза – это занятость выпускников после окончания учебы, их трудоустройство на высокооплачиваемую работу... На рынке должны остаться только те из них, которые обеспечивают высокое качество образования».

В современных условиях вопросы качества образовательных услуг, трудоустройства выпускников и их востребованности на рынке труда выдвигаются на первый план как наиболее важные индикаторы эффективности образовательного учреждения. Обеспечение качества высшего образования требует нового комплексного подхода по подготовке специалистов. Создаются образовательные программы нового поколения, разрабатываются новые модели обучения, создаются научно-исследовательские школы, открываются стартапы, бизнес-инкубаторы и филиалы кафедр на предприятиях, к образовательному процессу активно привлекаются зарубежные ведущие ученые и отечественные работодатели. А на рынке труда работодатели уделяют больше внимания уровню профессионального образования. Соответственно, не все выпускники могут соответствовать запросам работодателей, поскольку им не нужны специалисты с низким профессиональным образованием. То есть, профессиональ-

ный потенциал специалиста определяется качеством его образования.

Актуальность данной проблемы заключается в выделении комплекса основных качеств, компетенций и навыков выпускников вузов как одного из индикаторов их востребованности на рынке труда. Результаты исследования в практическом значении предоставляют методы партнерства вузов и работодателей в формировании специалиста нового формата, совокупные индикаторы определения востребованности выпускников вузов.

Цель статьи – на основе проведения опроса среди студентов и интервью среди работодателей показать факторы, которые положительно или отрицательно влияют на востребованность выпускников вузов на современном рынке труда через призму самих студентов и работодателей.

Литературный обзор

Эффективность вуза – это результативность деятельности в целях максимального удовлетворения потребностей рынка труда, определяемая отношением количества трудоустроенных выпускников к общему количеству выпускников и измеряемая в процентах (Сухочев, 2008: 471). Следовательно, если востребованность выпускников определяет эффективность деятельности вуза и качество предоставляемого им образовательных услуг, то критериями эффективности являются соответствие компетенций и навыков выпускников требованиям работодателей и их конкурентоспособность на рынке труда.

В формировании компетенций выпускника образовательные учреждения и заинтересованные стороны свои функции выполняют на разных уровнях и по-разному, например, если среднеобразовательные школы закладывают основу, формируя личностные и социальные качества, которые впоследствии развиваются в компетенции, то вузы развивают и формируют общекультурные и профессиональные компетенции, социальные и личностные качества выпускников. Помимо этого, в условиях прохождения производственной практики укрепляются и закладываются основы, развиваются профессиональные компетенции и появляется способность к работе в коллективе, следование корпоративной культуре, социальная и личная ответственность.

С учетом потребности рынка труда и для обеспечения требований работодателей выпускники вуза и в последующем молодые специалисты должны обладать совокупностью компетенций, включающих профессиональные и общекуль-

турные компетенции, знания, умения, навыки, определенную совокупность личностных социальных компетенций (Покровская, 2012: 63).

Востребованность выпускников является характеристикой соответствия требованиям рынка труда. Зарубежные специалисты (HSIA, HO & CHEN: 55) отмечают, что развить у будущего специалиста навыки, необходимые для адаптации к быстро меняющемуся миру, помогает создание инновационной учебной среды, где обучаемые берут на себя ответственность не только за свой учебный процесс, но и за свой карьерный рост. Соответственно, при подготовке студентов важно учитывать изменения требований к работникам, которые происходят в связи с тенденциями мировой экономики. Практика показывает, что на смену предприятиям с высокой численностью занятых приходят высокопроизводительные предприятия с небольшой численностью высококвалифицированных работников.

По мнению А.В. Сидорина, востребованность выпускников целесообразно оценивать по четырем группам показателей, включая:

- объективные показатели, определяемые требованиями к профессии, требованиями работодателей и рынка труда;
- личностные (субъективные) показатели, относящиеся к конкретному выпускнику;
- внешние и внутренние социально-экономические факторы;
- политические условия (Сидорин, 2007: 94).

Совокупность показателей востребованности позволяет ее оценить по комплексному показателю (Берзин, 2009: 137) и тем самым управлять результативностью процесса формирования компетенций выпускников образовательного учреждения и специалистов предприятий на всех этапах их профессиональной деятельности.

В годы независимости стран СНГ возникла ситуация дисбаланса рынка образовательных услуг и рынка труда, который заключается в изменении структуры спроса на многие профессии, недостаточное финансирование образования из государственного бюджета и, вместе с тем, расширение возможностей экономической деятельности вузов. Все это привело к несогласованности системы образования и рынка труда, к несоответствию предложений образовательных учреждений и запросов работодателей.

В этой связи Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в своем сентябрьском Послании (Токаев, 2019) справедливо отметил: «Фактически отечественная система подготовки специалистов оторвана от реального рынка труда».

Для обеспечения качества образовательных услуг необходимы новые подходы в системе образования, направленные на повышение ее эффективности взаимодействия с рынком труда. В настоящее время вузы не в полной мере несут ответственность за конечные результаты оказываемых образовательных услуг. Отсутствуют механизмы участия работодателей в выработке образовательных программ и образовательной политики в целом. Развитие экономики нашей страны возможно лишь при наличии мощного научного и интеллектуального потенциала, серьезной технологической базы и конкурентоспособности выпускников вузов. Следовательно, необходимо сбалансирование спроса и предложения на рынке образовательных услуг, для этого нужна полная информация о том, каких специалистов и в каком количестве готовить сегодня и в перспективе, какими профессиональными знаниями и навыками они должны обладать, чтобы активно участвовать и конкурировать на рынке труда. Также необходима оценка реального потенциала рынка труда специалистов, которая потребует проведения маркетинговых исследований. Известно, что маркетинг – это вид деятельности, направленный на достижение оптимального соответствия между спросом и предложением на рынке труда, на создание базы данных, аналитических центров и проведения постоянного мониторинга рынка труда и системы высшего образования.

А вузам, в свою очередь, как субъект рынка образовательных услуг необходимо проанализировать существующую структуру подготовки специалистов, оценить свой внутренний потенциал и систему качества подготовки с учетом востребованности образовательных программ, т.е. специальностей. Ориентация на дальнейшие перспективы и тенденции развития рынка труда позволит определить возможности каждой специальности, предложить прогноз новых направлений развития и выработать стратегию вуза в целом.

Министром образования и науки Республики Казахстан Асхатом Аймагамбетовым, в своей статье, опубликованной в Казахстанской правде (Аймагамбетов, 2020), было отмечено, что: «Преодолеть разрыв между требованиями рынка труда и системой подготовки кадров – такая задача стоит перед вузами РК. Вопрос взаимодействия системы подготовки кадров и требований рынка труда был актуален всегда. Потребность в квалифицированных кадрах в советское время жестко регулировалась государством, исходя из потребностей экономики. Осуществлялся баланс между спросом и предложением. Мы живем в ус-

ловиях рыночной экономики, когда все должна регулировать «невидимая рука» рынка. Однако в действительности этого не происходит. И вузы, и колледжи лишены четких ориентиров при подготовке специалистов, в результате наблюдается дисбаланс между предложением специалистов системой образования и их потребностью в трудовой сфере. Осложняет ситуацию тот факт, что сегодня происходит ускорение всех процессов, будь то изменение потребностей людей или изменение характера рынка и бизнеса. При этом надо понимать, что, с другой стороны, система образования по своей сути является инерционной, принятые сегодня решения дадут результаты через 5–10 лет. А рынок труда нуждается в специалистах с новыми навыками и компетенциями сегодня. В связи с этим перед системой образования стоит задача обеспечения рынка труда специалистами, способными адекватно отвечать на современные вызовы, обладающими новыми знаниями, способными их применять и, главное, способными их непрерывно обновлять».

Если учесть, что понятие «рынок труда» включает в себя рынок рабочей силы и рынок рабочих мест, то на рынке труда объектами маркетинга, как считает автор работы (Сергеев, 2014: www.articulus-info.ru), являются рабочая сила и рабочие места. Также автор утверждает, что при планировании финансово-экономической деятельности маркетинговые исследования являются одним из основных направлений в ритмичной и эффективной работе образовательного учреждения.

В этой связи при формировании государственного заказа на гранты целесообразно было бы учитывать изменения рынка труда, которые с высокой вероятностью произойдут как ближайшем, так и в далеком будущем. По мнению авторов (Гладких, Иштерякова, 2018: 23), научному прогнозированию потребности рынка труда в специалистах способствуют проекты, которые включают прогноз изменений рынка труда. В Стратегии (http://d-russia.ru/wp-content/uploads/2017/11/Skills_Outline_web_tcm26-175469.pdf) заявлена целевая модель компетенций 2025, аккумулирующая разделы когнитивных, социально-поведенческих и цифровых навыков. К когнитивным навыкам отнесены: саморазвитие, организованность, управленческие навыки, достижение результатов, решение нестандартных задач, адаптивность. Социально-поведенческие навыки соответственно объединяют навыки коммуникации, межличностное и межкультурное взаимодействие. А цифровые навыки, в свою очередь, представлены специальными навыками управления информацией и создания си-

стем. Авторы считают, что такая матрица навыков нацеливает систему профессионального образования на подготовку востребованных выпускников не только на современном рынке труда, но и в перспективе, устремленной в экономику знаний (Гладких, Иштерякова, 2018: 23).

Формирование методологии интегрированного показателя качества образовательных услуг должно проводиться с учетом внутреннего и внешнего уровня проявления категории качества образовательной услуги, что позволит в дальнейшем повысить уровень управления качеством профессионального образования как в отдельном вузе, так и применительно ко всей системе профессионального образования (Васильченко, Бурлюкова, 2005: 122). При разработке методологии оценки параметров внешнего уровня качества образовательной программы необходимо учитывать прогнозные оценки востребованности образовательной программы на целевом (региональном) рынке труда.

Подготовка высококвалифицированных кадров для экономики страны – это задача на стыке интересов государства и бизнеса, и тесное взаимодействие работодателей и системы высшего образования – необходимое условие для решения этой проблемы (Власова, Попов, 2008: 35). Кроме участия в разработке стандартов, важнейшими задачами на ближайшее время должны стать, по мнению авторов (Власова, Попов, 2008: 35), привлечение работодателей и профессиональных сообществ к составлению рейтинга вузов (специальностей) к общественно-профессиональной аккредитации образовательных программ.

Министр образования и науки РК А. Аймагамбетов в своей статье (Аймагамбетов, 2020) также акцентирует на то, что «важно расширить практику привлечения представителей рынка труда, местных сообществ к разработке образовательных программ в части определения необходимых компетенций выпускников. Вместе с тем следует отметить, что бизнес еще недостаточно включается в разработку образовательных программ вузов и колледжей. А без постоянного активного участия работодателей в этой работе трудно ожидать выпускников с компетенциями, соответствующими глобальным изменениям на рынке труда. И здесь очень важна роль НПП «Атамекен», которая, с одной стороны, проводит работу по утверждению и обновлению профессиональных стандартов, с другой – рейтинг образовательных программ вузов».

В современных условиях, безусловно, рейтинги становятся главным критерием определения

эффективности деятельности вузов и конкурентоспособности оказываемых ими образовательных услуг. В настоящее время очень много как национальных, так и международных рейтингов, и показатели рейтингов также многообразны и различны. В международных рейтингах вузов таких как QS WUR, THE WUR в качестве индикатора показателя используется репутационная оценка академических экспертов и экспертов работодателей на основе проведенного опроса. Казахский национальный университет имени аль-Фараби более десяти лет участвует и занимает лидирующую позицию в отечественных рейтингах, также в международных рейтингах активно продвигается.

Одним из новых инструментов оценки деятельности казахстанских вузов стал рейтинг, предложенный национальной палатой предпринимателей (НПП) Атамекен. На наш взгляд, данный рейтинг является инструментом определения уровня интеграции образования и бизнеса. По мнению разработчиков рейтинга Атамекен, основными критериями успешности вуза с точки зрения рынка труда являются способность его выпускников быстро находить подходящую работу после окончания учебы, трудоустройство максимально возможного числа выпускников, а также качество рабочих мест, на которых трудятся выпускники, которые характеризуются стабильностью работы и уровнем заработной платы (<https://yandex.kz/turbo?text=https%3A%2F%2Fwww.zakon.kz%2F4915244-atameken-provel-otsenku-66.html>) [14]. Авторы данных исследований также считают, что традиционные параметры успешности вузов, принятые в большинстве международных рейтингов, такие как, например, наличие институциональной или специализированной аккредитации, участие реального сектора в разработке содержания образования, цитируемость научных работ, являются, безусловно, важными. По мнению авторов исследований, с точки зрения рынка труда, данные критерии являются второстепенными, если в конечном итоге не ведут к качественной занятости выпускников и в некоторых случаях рейтинги подобного рода формируются на основе самооценки вуза или самостоятельной передачи оцениваемых параметров оценивающей организации, что вызывает сомнения в объективности.

В рейтинге образовательных программ, проводимом НПП «Атамекен», оценивается трудоустройство выпускников вузов, как основной критерий успешности вуза, а также стабильность работы выпускников и их уровень заработной платы. Как отмечают, разработчики рейтинга НПП «Атамекен», традиционные параметры

успешности учебных заведений, принятые в большинстве в том числе международных рейтингов, такие как, например, наличие институциональной или специализированной аккредитации, участие реального сектора в разработке содержания образования, цитируемость научных работ, являются, безусловно, важными (<https://yandex.kz/turbo?text=https%3A%2F%2Fwww.zakon.kz%2F4915244-atameken-provel-otsenku-66.html>). Как утверждают разработчики, с точки зрения рынка труда, данные критерии являются второстепенными, поскольку они в конечном итоге не ведут к качественной занятости выпускников. Кроме того, по мнению разработчиков, в некоторых случаях рейтинги подобного рода формируются на основе самооценки учебных заведений или самостоятельной передачи оцениваемых параметров оценивающей организации, что вызывает сомнения в объективности.

Критерии качества не могут устанавливаться изнутри, они определяются потребителями образовательных услуг: обществом и экономикой. Поэтому реформирование системы образования направлено прежде всего на «формирование института внешнего заказа». Выпускники вузов не должны иметь проблем с трудоустройством (Фурсенко, 2006: 5).

Как видно из литературных источников, существуют различные подходы к оценке эффективности деятельности вузов. Все же эти подходы не в полной мере учитывают весьма важный фактор – трудоустройство выпускников по специальности. Сам по себе удельный вес выпускников, трудоустроившихся по специальности, не является единственным показателем эффективности трудоустройства. Как отмечают нобелевские лауреаты (http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2010/), одним из негативных факторов для трудоустройства может оказаться недостаточная информационная освещенность выпускников и работодателей. По мнению авторов, такой воздействующий на трудоустройство фактор оказывает более сильное влияние в таких странах, как Россия, чем в странах с развитой рыночной экономикой, поскольку инфраструктура рыночной экономики менее развита (Гуртов, 2013: 19). Автор также к другим негативным факторам, не связанным с качеством подготовки выпускников в вузах, относит отсутствие спроса на выпускников на региональном рынке труда. И высокий уровень бюджетных расходов на подготовку специалистов в вузах, необходимость эффективного расходования бюджетных средств обуславливают необходи-

мость анализа такого фактора, как трудоустройство выпускников по полученной специальности (Гуртов, 2013: 19).

Существуют различные подходы к расчету показателей востребованности. По мнению В.И. Сухочева, все группы, кроме нетрудоустроенных, следует отнести к числу трудоустроенных выпускников, так как необходимо выполнять конституционный и материнский долг, повышать свой образовательный уровень, поднимать экономику страны через создание собственного дела (Сухочев, 2008: 471). Считаем, что при оценке качества и востребованности профессионального образования необходимо учитывать трудоустройство не только по специальности, но и открытие собственного бизнеса и продолжение обучения.

По мнению работодателей, профессиональный уровень соискателей не соответствует требованиям к качеству образования специалистов. Также работодатели отмечают неумение выпускников образовательных учреждений применить на практике полученные знания и навыки, их низкую мотивацию к труду (Юсупова, 2011: 40). Решение этой проблемы автор видит в повышении качества подготовки специалистов за счет глубокого анализа требований всех субъектов, заинтересованных в его конкурентоспособности, построения «модели современного специалиста» и создания системы оценки конкурентоспособности специалистов.

Автор работы (Назарова, 2014: 154) считает, что проблемы трудоустройства выпускников вузов носят многоаспектный характер: это и особенности институциональной среды, и информационная составляющая, и ограниченность рабочих мест. Однако, как считает автор (Назарова, 2014: 154), в этом ряду первичным моментом выступает правильность карьерного целеполагания выпускника, его умение конкретизировать и рационализировать свои ожидания.

В работе (Вишневская, 2014: 219) рассматриваются проблемы управления конъюнктурой молодежного сегмента рынка труда. Важная роль в этом вопросе отводится разработке прогноза баланса трудовых ресурсов. Рассматриваются основные тенденции и перспективы развития молодежного сегмента рынка труда. Автором проведен анализ дефицитных и избыточных профессий на основе расчета коэффициента напряженности по отдельным профессиям рабочих и служащих. Кроме того, анализ спроса и предложения на рынке труда в разрезе отдельных профессий позволяет выделить дефицитные и избыточные профессии. Прогноз баланса трудо-

вых ресурсов разрабатывается в целях: а) оценки сбалансированности потенциального предложения на рынке труда и потенциального спроса на рабочую силу; б) определения структурных пропорций предложения и спроса на рынке труда; в) выявления перспективных направлений развития рынка труда с учетом стратегий развития отдельных сфер и отраслей экономики; г) повышения эффективности регулирования процессов формирования и использования трудовых ресурсов, а также принятия управленческих решений (<https://rg.ru/2011/06/10/prognoz-dok.html>).

Анализ научной литературы показывает, что проблемы профессиональной ориентации, трудоустройства, востребованности и конкурентоспособности выпускников вузов на рынке труда обсуждаются активно. Но все же, актуальным остается вопрос оценки качества образования, конкурентоспособности и востребованности выпускников вузов. И для первичной оценки качества образования необходим анализ требований рынков труда, образовательных услуг, образовательных программ и методов обучения, особенностей реализации образовательного процесса, ресурсов, итоговой аттестации выпускников, мониторинга трудоустройства, удовлетворенности выпускников и работодателей (Беляков, Приказчикова, 2015: 160).

Методы исследования

Наше исследование носит количественный характер, использует анкетирование обучающихся, опрос работодателей и анализируются

анкеты и опросники по определению обратной связи с основными потребителями образовательного процесса. При анкетировании мы охватили различные ступени и курсы обучения, и мы считаем, что такой опрос обеспечивает более глубокое понимание изучаемого вопроса. С целью гарантирования максимального уровня и обеспечения конфиденциальности ответов анкетирование было проведено анонимно и в онлайн режиме.

Данная статья опирается на существующую научную литературу и на проведенные социологические исследования, также на результаты национальных и международных рейтингов.

Респонденты и процедура

В современных условиях несоответствия спроса и предложения на рынке труда вопросы трудоустройства молодых специалистов приобретают высокую значимость. Особый интерес представляет изучение данной проблемы среди студенческой молодежи, вступающей в конкуренцию на рынке труда мегаполиса. В связи с чем нами был проведен социологический опрос среди обучающихся бакалавриата и магистратуры Казахского национального университета им. аль-Фараби. Всего было опрошено 262 респондента представителей различных факультетов (рис. 1). Из них 78,6% – женщин и 21,4% мужчин, 60,3% с казахского отделения, 39,7% – с русского отделения, 27% – на платном, 73% – на гранте обучаются, 77,1% – окончившие городскую школу, 22,9% – сельскую школу.

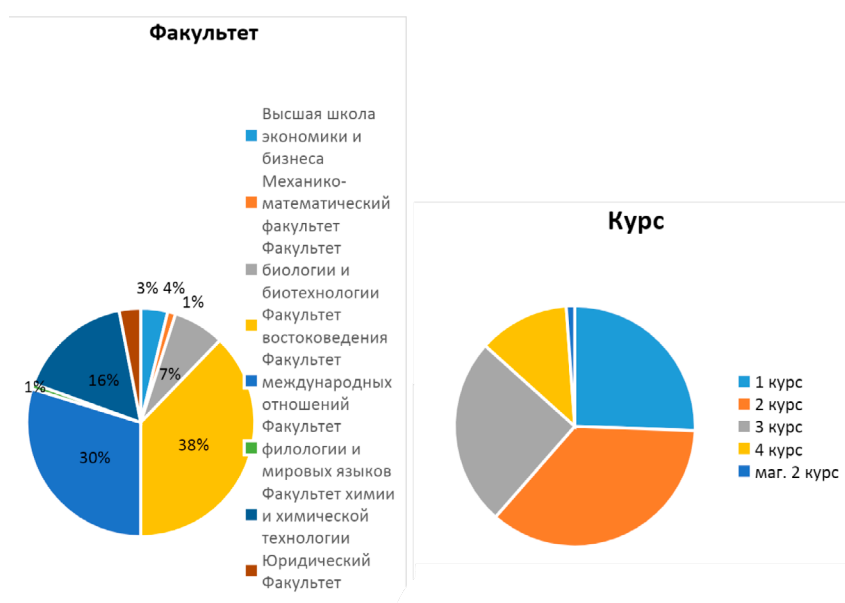

Рисунок 1 – Информация о респондентах

В нашем исследовании мы рассматриваем, как определяется мнение прямых потребителей посредством обратной связи, и как определяются конкурентные преимущества на основе проведенного анкетирования обучающихся бакалавриата и магистратуры и опроса работодателей.

Измерение

Обратная связь с потребителями и работодателями была осуществлена с помощью вопросов анкеты и опросника, уточняющих уровень их удовлетворенности. С целью решить проблему этики при проведении исследований анкетирование обучающихся и опрос работодателей проводились строго на добровольной основе и конфиденциально. Анкетирование было проведено в онлайн режиме и интервьюирование проводилось совместно со структурными подразделениями КазНУ им. аль-Фараби. В рамках исследования сделан акцент на изучение следующих вопросов:

1. Сопоставление оптимального работника с точки зрения выпускников и работодателей. Это позволило понять, в какой мере представления выпускников соответствуют требованиям, предъявляемым работодателями к работникам. Так как выпускники, скорее всего, стремятся соответствовать тем требованиям, которые с их точки зрения предъявляют работодатели к работникам, они смогут добиться успеха на рынке труда только при условии, что их представления будут совпадать или будут близки представлениям работодателей.

2. Сопоставление оценок характеристик выпускников самими выпускниками и работодателями. Сопоставление этих представлений важно для того, чтобы понять, насколько объективно (по сравнению с работодателями) выпускники оценивают себя и свои возможности.

3. Сопоставление оценок оптимального работника и выпускников с точки зрения работодателей. Понимание, насколько выпускники соответствуют требованиям работодателей к оптимальному работнику, важно для оценки шансов выпускников найти работу. Чем больше совпадают требования работодателей к оптимальному работнику с оценками выпускников, тем, соответственно, у выпускника больше шансов стать в глазах работодателя тем самым «оптимальным» работником и в результате занять интересующую позицию.

4. Сопоставление оценок оптимального работника и выпускников с точки зрения самих выпускников. Это позволит определить, как субъ-

ективно оценивают себя и свои возможности выпускники.

Гипотезы

Работодатели при найме выпускника вуза, кроме уровня профессионального знания, ориентированы на такие личностные характеристики работника, как ответственность, профессионализм, умение работать в команде, целеустремленность и коммуникабельность.

Востребованность выпускника на рынке труда зависит от качества образовательных услуг, которые предоставляются высшими учебными заведениями. Стремление выпускников найти работу в городе снижает уровень востребованности выпускников вузов. Активное участие работодателей в разработке образовательных программ способствует повышению востребованности выпускников вузов на рынке труда.

Результаты и их обсуждение

Исследование было инициировано для того, чтобы понять, каковы возможности маркетинговых и социологических исследований в решении проблемы востребованности выпускников, выявлении конкурентных преимуществ вуза и качества образовательных услуг. А также определить факторы, влияющие на качество образовательных услуг и на востребованность выпускников.

Как считают авторы (Беляков, 2015: 161), потребители образовательных услуг должны быть вовлечены в оценку деятельности системы образования через развитие механизмов внешней оценки качества образования, обеспечение современного уровня надежности и технологичности процедур оценки качества образовательных результатов, повышение квалификации кадров в области педагогических измерений, анализа и использования результатов оценочных процедур, создание системы сбора и анализа информации об индивидуальных образовательных достижениях, развитие системы мониторинговых исследований качества образования, формирование унифицированной системы статистики образования на основе международных стандартов.

Также, важным элементом совершенствования системы образования является участие вузов в международных сопоставительных исследованиях путем создания прозрачной и открытой системы информирования граждан об образовательных услугах, обеспечивающей полноту и достоверность информации, включая участие потребителей, академических экспертов и экспертов работодателей.

Согласно опросу, проведенному среди работодателей, наиболее востребованными на рынке труда являются следующие специальности: спе-

циалисты ИТ (65,85%), преподаватели (26,83%), химики-технологи (24,39%), технические специалисты (21,95%) и т.д. (рис.2):

Рисунок 2 – Востребованные на рынке труда специальности

Кроме перечисленных выше специальностей, 2,08% респондентов указали такие, как связист, социальный работник, политолог. Казахские работодатели охотно берут на работу выпускников национальных вузов нашей страны (93%), но все же есть 7% работодателей, которые не хотят брать их на работу. Также работодатели отметили должности, на которые они хотели бы брать их на работу: аналитик, врач-терапевт, инженер, инженер-программист, конструктор,

переводчик, преподаватель, программист, проектировщик, техник, технолог, химик-аналитик, хроматографист. Причиной нежелания брать на работу указали: отсутствие вакансии, низкая подготовка выпускников, низкая квалификация, оторванность учебного процесса от практики, отдаленность от мегаполиса, отсутствие финансирования.

Выпускники относительно долго работают на принятых местах (рис. 3):

Рисунок 3 – Продолжительность работы выпускников

Среди национальных вузов, выпускникам следующих вузов работодатели отдали предпочтение: КазНУ им. аль-Фараби – 51,2%, Назарбаев Университет – 30,2%, КазНПУ им. Абая – 4,7%, КазНТУ им. К.И. Сатпаева – 4,7% и ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 2,3%. Также дополнительно были указаны и другие вузы, которым предпочтение отдают работодатели, это: КарГУ им. Е. Букетова; КНМУ имени С.Д. Асфендиярова и КазГЮУ имени М.С. Нарикбаева.

Выпускники вузов оцениваются ими, прежде всего, с позиций уровня и фундаментальности их профессиональной подготовки, а их личностные качества отходят на второй план. По мнению работодателей, преимущество перечисленных выше вузов в следующем:

КазНУ им. аль-Фараби – фундаментальные знания, практические навыки, требовательность, уровень знаний, оригинальность вуза, оснащение базы вуза высокое, качественное образование, высококвалифицированный ППС, престижный и ведущий вуз РК.

Назарбаев Университет – готовит специалистов, востребованных на современном рынке труда, престижность и особый статус, высокая материальная обеспеченность, зарубежные профессора и ученые, международный рейтинг вуза, разносторонность выпускников, хороший английский и профильные знания.

КазНТУ им. К.И. Сатпаева – в сочетании современных подходов к организации обучения с сохранением инженерной школы и квалифицированного ППС.

КазНПУ им. Абая – является одним из лучших отечественных центров подготовки учителей для школ.

КарГУ им. Е. Букетова – качественное образование.

Как считают работодатели, для того, чтобы устроиться на желаемую работу, выпускники должны обладать высоким уровнем знаний по специальности, иметь аналитические способности, знать иностранные языки и т.д. (рис. 4).

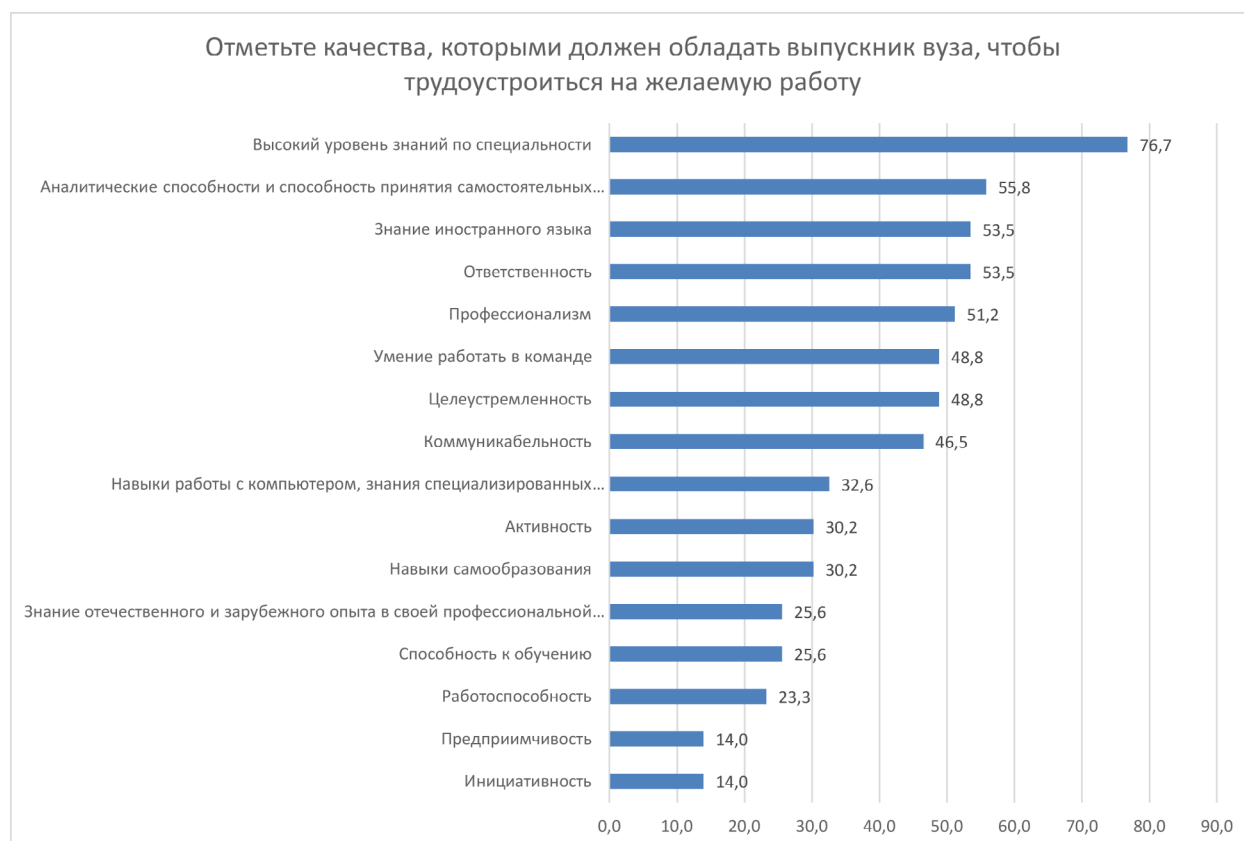

Рисунок 4 – Качества выпускников, предпочитаемые работодателями

При найме на работу молодых специалистов работодатели предъявляют такие критерии, как наличие опыта работы (48,8%), способность к обучению (48,8%), опыт делового общения, т.е. прохождение производственной практики, участие в тренингах (46,5%), имидж вуза, где обучался выпускник (41,9%), социально-психологические особенности (37,2%), уровень запроса выпускника, т.е. требуемый уровень заработной платы, стремление к карьерному росту (18,6%) и GPA по диплому (16,3%).

Участовавшие в опросе работодатели отмечают, что у молодых работников отсутствуют базовые практические навыки по профессии (25%), ответственность (20%), самостоятельность и инициатива (16%), исполнительская дисциплина (13%), умение работать в коллективе (12%) и базовые теоретические знания по профессии (11%).

По ответам 46,5% работодателей, они участвуют в разработке образовательных программ различных вузов, к примеру в КазНУ им. аль-Фараби, в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, в ЮКГУ им. М.Ауэзова, в КазНПУ им. Абая, в КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова, в КазУМОиМЯ им. Абылай Хана, в КарГУ им. Е. Букетова, в ВКГТУ им. Д. Серикбаева – в течение многих лет на регулярной основе.

Но все же 53,5% респондентов ответили, что они не участвуют в разработке образовательных программ вузов, причинами этого являются то, что у вузов нет заинтересованности и они их просто не привлекают, т.е. не обращаются, также некоторые работодатели необходимости не видят, занятость сотрудников предприятия, молодая организация, нет академической мобильности между региональными вузами.

В то же время для чтения лекции или ведения каких-то дисциплин сотрудники предприятий и организации вузами привлекаются в учебный процесс (53%). Например, их приглашают такие вузы, как: КазНУ им. аль-Фараби, КГУ им. Коркыт Ата, технические вузы, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Алматинский университет энергетики и связи, КазНТУ им. К.И. Сатпаева, Актюбинский университет им. С.Баишева, ЮКГУ им. М. Ауэзова, КазНМУ им. С.Д. Асфендиярова, в Польше, в КНР университет Дальян, Джалал-Абадский университет г. Бишкек, КазНПУ имени Абая, в ВКГТУ им. Д. Серикбаева, причем на регулярной основе. В то же время, 47% респондентов отмечают, что несмотря на то, что у них есть опытные специалисты, они не получают предложений от вузов.

Большинство работодателей (79,1%) отметили, что в их организациях студенты ежегодно проходят практику на основе заключенного договора с вузами, 20,9% респондентов, напротив, отметили, что у них студенты не проходят практику, поскольку их предприятие на стадии становления, нет договоренностей с вузами и отсутствует источник финансирования.

Результаты проведенных социологических исследований показывают, что работодатели, помимо высокого уровня знаний по специальности, аналитических способностей и знаний иностранного языка, оценивают выпускников по таким качествам, как ответственность, профессионализм, умение работать в команде, целеустремленность и коммуникабельность (рис. 4), то есть это далеко не по оценкам, представленным в дипломе о высшем образовании. Следовательно, работодателю необходимы, прежде всего, ответственные работники. И не менее важным работодателю кажется и качество «способность к обучению». Это свидетельствует о том, что работодатели часто сталкиваются переобучением молодых работников под свои реальные условия и специфику рабочего места. Среди профессиональных компетенций (качеств) молодого специалиста работодатели более всего ценят высокий уровень знаний по специальности (76,7%), коммуникативные качества характера (работа в команде) (48,8%). Также ценятся способность к обучению (25,6%) и навыки работы с компьютером (32,6%). Высоко оценены были аналитические способности молодого специалиста (55,8%) и знание иностранного языка (53,5%), также 25,6% работодателей отметили и знание отечественного и зарубежного опыта в своей профессиональной среде.

Востребованность выпускников является одним из главных показателей в рейтинге вузов [23]. Согласно данным НПП Атамекен (<https://yandex.kz/turbo?text=https%3A%2F%2Fwww.zakon.kz%2F4915244-atameken-provel-otsenku-66.html>), общий уровень трудоустройства по Казахстану составляет 66% (при охвате 187585 выпускников), т.е. трудоустраиваются две трети выпускников. Нельзя сказать, что оставшиеся 34% являются безработными, поскольку эти выпускники могут продолжить обучение в стране или за рубежом, трудоустроиться за рубежом, трудоустроиться в неформальном секторе, уйти в армию, не выйти на рынок труда по различным причинам (болезнь, смерть, роды и уход за ребенком и другие). Стабильность (продолжительность) трудоустройства составляет 44%, т.е.

меньше половины. Это означает, что из, условно, двух лет с момента трудоустройства (24 месяца), фактически выпускник отработывает 10,5 месяцев, а суммарные перерывы (один или несколько) в работе составляют 13,5 месяцев.

Трудности интеграции молодежи в профессиональную среду, адаптация на рынке труда вы-

пускников усугубляются отсутствием целостного и четкого представления о профессиональной карьере (Кузьмина, 2011: 36).

Поэтому определенный интерес представляло выявление мнения респондентов о том, какие качества нужны выпускнику вуза, чтобы трудоустроиться на желаемую работу (рис. 5):

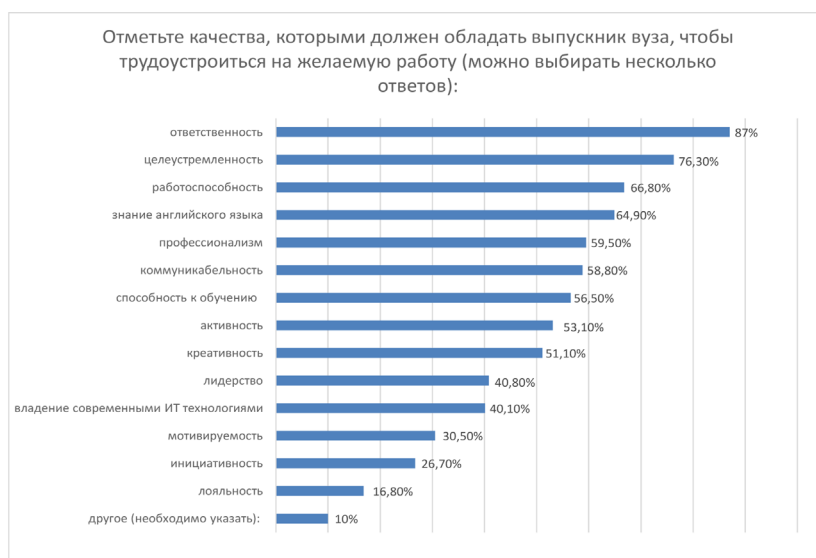

Рисунок 5 – Важные для трудоустройства качества выпускников

Основными качествами, которые нужны при трудоустройстве выделены ответственность, целеустремленность, работоспособность. В числе других качеств респонденты указали: общительность, сдержанность, трудолюбие, уверенность, честность. Большинство респондентов (91%) считают, что у них эти качества имеются, лишь 9% из них считают, что таких качеств они у себя не находят. Также студенты привели такие дополнительные качества, которые у них имеются: амбициозность, гибкость, грамотность, инициативность, сдержанность, трудолюбие, человечность, дружелюбность. Надо отметить, что мнения студентов и работодателей во многом совпадают.

Большинство респондентов (61%) считают, что у них шансы трудоустроиться после окончания есть, 31% – отмечают это с большей вероятностью, 6% – есть, но очень мало вероятности и лишь 0,8% думают, что почти нет шансов. Респонденты, которые считают, что у них нет шанса трудоустроиться, причину видят в невостребованности изучаемого языка, работу по специальности не найдут или должны будут рабо-

тать в смежной области. Результаты показывают, что у тех, кого нет соответствующих характеристик по профессии, меньше возможности быть востребованным на рынке труда.

В последние годы высшее образование носит массовый характер, и значительная часть абитуриентов выбирает специальности и направления подготовки, слабо представляя, как о своих способностях и склонностях, так и о послевузовской трудовой жизни. В результате часть выпускников или не могут, или не хотят устроиться на работу по специальности. Большинство работодателей не ведут целенаправленный поиск талантливых выпускников вузов (Шайхисламов, 2012: 699), а вузы, в свою очередь, при реализации образовательных программ не учитывают в должной мере потребности конкретного работодателя. По мнению Шайхисламова, общество несет колоссальные потери в связи с тем, что значительная часть выпускников работает не по полученной специальности. Но и те выпускники, которые работают по полученной в вузе специальности, не всегда оказываются подготовленными к данной работе.

На вопрос «Где вы хотели бы работать после окончания вуза?» 81% респондентов ответили, что хотят работать по специальности, 14% – не по специальности, лишь 5% – написали, что хотят

попробовать себя в направлении инклюзивного образования, получить второе высшее и открыть своё дело. Те, кто хочет работать не по специальности, они указывают такие причины (рис. 6):

Рисунок 6 – Причины нежелания работать по специальности

Высокая доля трудоустройства не по специальности свидетельствует, с одной стороны, о насыщенности рынка труда кадрами гуманитарных специальностей, с другой стороны – о том, что базовый уровень образования позволяет выпускникам во время обучения приобрести достаточно компетенций для трудоустройства в других областях и сферах деятельности (Забелина, 2014: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-vostrebovannosti-vypusknikov-vuza-na-regionalnom-rynke-truda>). Востребованность молодых специалистов явля-

ется одним из важнейших показателей качества подготовки выпускников учреждениями профессионального образования. Объективность этого показателя определяется рынком труда, а работа по полученной специальности в течение первых лет работы свидетельствует в т. ч. об эффективности взаимодействия работодателя и образовательного учреждения.

Качества, которые важны и значимы в их будущей работе, респонденты расположили в таком порядке (рис. 7):

Рисунок 7 – Значимость будущей работы для студентов

По мнению большинства респондентов, (53,1%), их профессия пользуется спросом на рынке труда, 31,7% – не знают, 13,5% – никогда не интересовались этим вопросом и лишь 10,3% респондентов считают, что их специальность не пользуется спросом. Те, кто ответил, что их профессия не пользуется спросом, видят причину в том, что: гуманитарные дисциплины не пользуются большим спросом, экономистами и юристами рынок труда насыщен, большое количество выпускников и недостаточность вакантных мест, возможно много конкурентов и большая конкуренция, а также в связи с развитием современных технологий в некоторых сферах рабочая сила не требуется.

Есть ли возможность решить эту проблему и что необходимо для этого сделать? На эти вопросы респонденты свои ответы изложили следующим образом:

- распределять выпускников по направлению и с обязательной отработкой – 61%.
- обязать предприятия и организации – 32%.
- другое (7%), т.е. дать возможность трудоустроиться выпускнику без опыта работы, дать студентам на должном уровне профессиональную практику, предоставить возможность выбора, дать качественное образование, была мотивация и желание к учебе, работе и жизни в нашей стране, достойная заработная плата, ликвидирование коррупции в любых её проявлениях, договариваться с организациями и предприятиями по трудоустройству выпускников, реализация различных программ и придерживаться принципа меритократии.

При трудоустройстве большинство респондентов (90,46%) рассчитывают только себя, на свои знания, способности и возможности, 26,34% – рассчитывают найти работу через СМИ и Интернет, 19,08% – надеяться найти работу на ярмарках вакансий, 12,6% – рассчитывают на своих знакомых, 8,78% – думают найти работу через службу занятости. В то же время 69,5% студентов считают, что по окончании вуза очень трудно найти работу, 2,3% думают, что невозможно найти работу и 28,2% респондентов уверены в том, что они легко найдут работу.

Данный результат показывает необходимость государственного регулирования процесса занятости выпускников с момента поступления в вуз. То есть, проведение постоянного мониторинга востребованности выпускников вузов и рынка труда. Создание единого банка рынка молодых специалистов так же будет способствовать эффективной занятости выпускников вузов.

По мнению респондентов, молодому специалисту при его трудоустройстве мешает, прежде всего, отсутствие опыта (74, 43%), коррупция (41,22%), теоретический характер знаний и оторванность обучения от реальной практики (38,93%), неумение презентовать себя работодателю (36,26%), незнание рынка труда (25,95%) и правовая некомпетентность (13,74%).

После получения диплома 96,95% респондентов хотят остаться в городе, 8,02% – в областном центре, 4,2% – в сельской местности, 2,29% – по программе «с дипломом в село» и 0, 02% – в районном центре.

Организация стажировки и практики на предприятии во время учебы и целевая подготовка студентов для конкретных работодателей на контрактной основе представляются студентам наиболее эффективными способами эффективного трудоустройства (Вишневская, 2014: 46).

К условиям, которые способствуют профессиональной подготовке, респонденты отнесли такие, как краткосрочные курсы по изучению иностранных языков (49,24%), возможности для развития научных интересов студентов (47,71%), второе высшее образование (33,5%) и дополнительное образование (30, 92%), двухдипломное образование (30,15%), курсы компьютерной грамотности (28,63%) и дуальное образование (8,4%).

Заключение

Решение проблемы трудоустройства выпускников возможно только путем взаимодействия вузов с работодателями и населением по различным вопросам подготовки специалистов. Взаимодействие вузов с предприятиями и организациями по вопросам подготовки специалистов отличается многообразием и отражает специфику деятельности каждого из вузов (Илясов, 2008: 212). Однако, несмотря на все их разнообразие, можно выделить три основные модели взаимодействия вузов и предприятий: традиционную (или консервативную), информационную и инновационную. Все вузы в той или иной степени используют все эти модели в своей деятельности. Выбор той или иной модели зависит от специальности выпускников и характера установившихся взаимоотношений с предприятиями и организациями. Однако в зависимости от структуры подготовки специалистов в вузе одна из таких моделей является преобладающей для вуза в целом. Традиционное взаимодействие вузов с предприятиями и организациями осно-

вано на установлении и развитии между ними партнерских отношений в различных вопросах подготовки кадров. Эта модель взаимодействия перешла в наше время из эпохи директивной экономики и основана на сохранившихся долговременных договорных отношениях между вузами и предприятиями. Она характерна для вузов, ориентированных в основном на единого заказчика и стабильную потребность в узких специалистах, обладающих профессиональными знаниями и навыками для работы в данной отрасли, что обеспечивает высокий процент трудоустройства выпускников (Илясов, 2008: 213).

В этой связи кафедры КазНУ им. аль-Фараби открывают свои филиалы на предприятиях. В рамках такого сотрудничества планируется проведение мероприятий практически по всем направлениям деятельности, включая:

- прохождение студентами производственной практики;
- проведение научных исследований в интересах предприятий;
- создание центров совместного пользования современным научным и технологическим оборудованием;
- открытие программ подготовки, переподготовки и повышения квалификации работников предприятий;
- целевая подготовка специалистов для предприятий, в том числе и через магистратуру и докторантуру;
- кадровое сопровождение внедряемых в производство технологий и разработок;
- стажировки и повышение квалификации преподавателей на базе предприятий и организаций;
- участие ведущих специалистов предприятий и организаций в учебном процессе;
- участие преподавателей и научных сотрудников в проведении научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ на предприятии;
- создание и реализация совместных проектов и программ;
- совместное участие в организации и проведении выставок, конференций, презентаций научно-технических достижений;
- совместное участие в работе по внедрению научных разработок и продвижению изделий и программ на рынке товаров и услуг;
- совместное проведение мероприятий, способствующих профессиональной ориентации студентов и т. д.

Участие представителей предприятий и организаций в образовательном процессе по раз-

работке учебных планов и проведении практических занятий позволит работодателям влиять на качество обучения, что в итоге приведет к повышению конкурентоспособности выпускников вузов на рынке труда. Следовательно, усиление взаимодействия между вузами и работодателями позволит увеличить удельный вес численности трудоустроившихся выпускников вузов (Мионов, 2013: 21).

Кроме того, укрепление партнерских отношений с работодателями позволяет вузам дополнительно привлечь ресурсы предприятий и организаций (интеллектуальные, материальные, финансовые и др.) и тем самым расширить перечень реализуемых программ, ускорить их реализацию и, в конечном счете, повысить качество подготовки специалистов, их востребованность и конкурентоспособность на рынке труда. Также углубление партнерских отношений вузов с работодателями позволяет объединить научный, научно-технический и инновационный потенциал вузов и предприятий, обеспечить диверсификацию образовательных программ и профилей подготовки, расширить элективную составляющую учебных планов, обновить учебные и научные лаборатории новейшей техникой и современным оборудованием, привлечь к образовательному процессу самих работодателей, их высококвалифицированных сотрудников и т.д.

Помимо этого, необходимо усиление практикоориентированной направленности образовательного процесса путем проведения практических занятий непосредственно на предприятиях, приглашения преподавателей-практиков для проведения мастер-классов по учебным дисциплинам, введения системы дуального обучения. Такие мероприятия безусловно будут способствовать овладению выпускниками необходимыми практическими навыками.

Инструментами управления взаимодействием рынка труда и системы образования должны являться (Жилкин, 2011: 93): разработка системы показателей по оценке трудоустройства выпускников, рынка труда, интенсивности использования образовательных программ подготовки, переподготовки и повышения квалификации, а также разработка концепции сбалансированного развития рынка труда и сферы образования на основе прогнозных оценок, сплошного анкетирования работодателей, анализа качества успеваемости абитуриентов и студентов и других оценочных процедур, необходимых для принятия обоснованных стратегических решений.

Считаем, что проведенное нами социологи-

ческое исследование будет способствовать пониманию факторов, влияющих на востребованность выпускников, конкурентоспособности вуза и качество образования в современных условиях.

Результаты и выводы, изложенные в данной статье, могут послужить теоретической основой для дальнейших исследований проблем оценки качества подготовки специалистов, а также позволят органам управления образованием производить внешнюю оценку эффективности деятельности вузов, а следовательно, и качества образования.

На основе проведенного анализа низких показателей трудоустроенности выпускников необходимо принять меры либо по повышению качества подготовки специалистов, либо по уменьшению госзаказа и приема на данную специальность.

Таким образом, наше исследование позволило выявить предпочтения работодателей по отношению к выпускникам вузов, а также проблемы, стоящие перед выпускниками при трудоустройстве. Это в свою очередь позволяет разработать перечень мероприятий по совершенствованию механизма эффективного трудоустройства выпускников вузов.

Это позволяет в дальнейшем разработать инструменты по совершенствованию механизма эффективного трудоустройства молодых специалистов и несомненно вызывает интерес для дальнейших научных исследований. Также, наше исследование позволило выявить проблемные зоны в вопросах трудоустройства молодежи на рынке труда мегаполиса, определить настрой будущих выпускников университета по поводу предстоящего трудоустройства.

При этом выпускники значительно недооценивают такие важные для работодателя профессиональные характеристики оптимального работника как «уровень профессиональной подготовки», «самостоятельность», «ответственность за выполнение работы», «способность доводить поставленную задачу до конца», и лич-

ностной характеристики «лояльность компании».

Менее значительно расхождение в оценках большинства личностных характеристик «умение работать в коллективе», «способность взаимодействовать с работниками разных отделов», «стремление повышать профессионализм». Практически совпадают оценки характеристик «стремление проявлять инициативу», «готовность работать на предприятии длительное время», так же являющихся личностными.

Таким образом, исходя из того, что данное сопоставление проводилось для того, чтобы определить, в какой мере представление выпускников о работнике, востребованном на рынке, соответствуют действительности, получается, что для того чтобы стать более конкурентоспособными на рынке, выпускники должны более ответственно относиться к своей профессиональной подготовке, понимать важность самостоятельных действий и решений, ответственности, необходимости доводить начатое до конца, коммуникативных навыков. Несмотря на эти ограничения, результаты настоящего исследования можно считать, что будут иметь значительные последствия в выработке политики в области образования на уровне высшего образования. Они указывают на то, что высшие учебные заведения не могут взять на себя ответственность не учитывая природу изменения отношения к профессии выпускниками вузов. В настоящем исследовании выявлен тот факт, что, несмотря на общий ряд сходств в отношении профессии и специальности, оценка выбранной профессии и условия труда выпускниками вузов и молодыми специалистами значительно отличаются. Реальная профессиональная деятельность меняет отношение к профессии в позитивном, так же в отрицательном ракурсе. Это показатель того, что реальная трудовая деятельность и получение профессионального образования не всегда коррелирует. Высшим учебным заведениям необходимо учитывать требования работодателей

к будущему специалисту и потенциальному работнику. Ведение дополнительных образовательных услуг приведет к повышению уровня профессиональных качеств выпускников вузов.

Литература

Аймагамбетов А. Не должно быть разрыва между профессиональными и образовательными стандартами // Казахстанская правда, 14 января 2020 года, №8(29135).

Беляков О.И., Приказчикова О.Ф. Качество образования и востребованность выпускников на рынке труда. // Университетское образование. Выпуск 19, Том 2. Сб. статей XIX Международной научно-методической конференции, посвященной 70-летию Победы в Великой Отечественной Войне. – Пенза, 2015.

Берзин А.А. Бенчмаркинг-метод оценки конкурентоспособности специалистов / А.А. Берзин, О.В. Гуськов, А.В.

Сидорин // Успехи соврем. естествознания. – 2009. – № 5. – С. 137–146.

Васильченко Н.Г., Бурлюкина Е.В. Востребованность специалистов на рынке труда как интегрированный критерий качества образовательной программы // Инженерное образование. – 2005. № 3. – С. 116–123.

Вишневская Н.Г. Молодежь на рынке труда крупного города: проблемы эффективного трудоустройства // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. – 2014. Т. 31, №15-1 (186). – С. 38–47.

Вишневская Н.Г. Прогноз баланса трудовых ресурсов как способ управления конъюнктурой молодежного сегмента рынка труда // Путеводитель предпринимателя. – № XXIV. – С. 214–220

Власова И. И., Попов Н. Г. Взаимодействие туристского вуза с работодателями как важнейшее условие обеспечения качества образования и трудоустройства выпускников // Сервис в России и за рубежом. – 2008. № 2 (7). – С. 31–40.

Гладких В.Г., Иштерьякова Т.И. Востребованность выпускников на региональном рынке труда как показатель качества профессионального образования // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2018. №5(217). – С. 21–26.

Гуртов В.А., Питухин Е.А., Насадкин М.Ю. Эффективность деятельности вузов с позиции трудоустройства выпускников // Высшее образование в России. – № 10, 2013. – С. 19–27.

Diamond Peter A., Mortensen Dale T. and Pissarides Christopher A. Markets with search frictions. The Nobel prize in Economic Sciences 2010. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2010/

Жилкин А.А., Горелова О.И. Управление взаимодействием регионального рынка труда и системы высшего профессионального образования // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2011. №3. – С. 93–97.

HSIA, HO & CHEN: Innovative Pedagogy: A Case Study – the Culinary Arts College in Taiwan. International Dialogues on Education, 2017, vol. 4, no. 3, pp. 55–69. ISSN 2198-5944

Забелина О.В., Козлова Т.М., Романюк А.В. // Вестник ТГУ. – 2014. – №9 (137). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-vostrebovannosti-vypusknikov-vuza-na-regionalnom-rynke-truda>

Илясов Е.П. Взаимодействие вузов и работодателей в условиях развития рыночных отношений в экономике и проблема трудоустройства выпускников учреждений профессионального образования // Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. Т. 150, №4. – С. 208–221.

Исследование «Рейтинг организаций профессионального образования», Центр развития трудовых ресурсов, Астана, 2018 г.

Кузьмина Н.Д., Степанова М.Е. Организация эффективной работы служб содействия трудоустройству и развитию карьеры выпускников как система объективной оценки качества профессионального образования в колледже // Научные исследования в образовании. – 2011. №4. – С. 36–38.

Миронов В.В., Илясов Е.П., Гуртов В.А. О государственных мерах по организации взаимодействия образовательных организаций профессионального образования и работодателей в целях успешного трудоустройства выпускников // Высшее образование в России. – 2013. №11. – С. 17–21.

Назарова У.А. Конкретизация и рационализация карьерных ожиданий как основа эффективного трудоустройства выпускников на региональном рынке труда // Спрос и предложение на рынке труда и рынке образовательных услуг в регионах России: Сб. докладов по материалам Одиннадцатой Всероссийской научно-практической интернет-конференции (29–30 октября 2014 г.). Кн. 1. – Петрозаводск: изд-во ПетрГУ, 2014. – С. 146–154.

Покровская М.В., Сидорин А.В. Оценка востребованности выпускников технического университета // Инженерное образование. – 2012. – № 9. – С. 62–65.

Послание Первого Президента Республики Казахстан, Елбасы Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни», 5 октября 2018 года, г. Астана.

Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана».

Правила разработки прогноза баланса трудовых ресурсов Утверждены Постановлением Правительства Российской Федерации от 3 июня 2011 г. № 440.

Сергеев Г.Г. Востребованность выпускников профессиональных образовательных учреждений на рынке труда – показатель качества образовательных услуг // «Наука и образование: новое время». – № 1, 2014, www.articulus-info.ru

Сидорин А.В. Оценка конкурентоспособности специалиста по его квалификационной характеристике // Стандарты и качество. – 2007. – № 9. – С. 92–94.

Стратегия «Россия 2025. От кадров к талантам» http://d-russia.ru/wp-content/uploads/2017/11/Skills_Outline_web_tcm26-175469.pdf

Сухочев В.И. Востребованность выпускников как критерий качества образовательной услуги // Вестник ТГУ, выпуск 11 (67), 2008. – С. 470–473.

Фурсенко А.А., Министр образования и науки РФ. Не ждать перемен, а подтолкнуть преобразования // Высшее образование сегодня. – 2006. № 4. – С. 5.

Шайхисламов Р. Б., Елагина Р. Х., Шайхутдинов А. А. Организация-работодатель в представлениях выпускников вузов // Вестник Башкирского университета. – 2012. Т. 17. №1(1). – С. 699–702.

Юсупова И.В. Критерии оценки качества подготовки выпускников образовательных учреждений НПО и СПО (на примере Республики Коми) // Профессиональное образование в России и зарубежом. – 2011. № 1(3). – С. 40–44.

https://atameken.kz/ru/university_ratings

References

- Aymagambetov A. (2020) Ne dolzhno byt razryva mezhdu professional'nymi i obrazovatel'nymi standartami [There should be no gap between professional and educational standards] *Kazakhstanskaya pravda*, January 14, 2020, № 8 (29135). (in Russian)
- Belyakov O. I., Prikazhnikova O. F. (2015) Kachestvo obrazovaniya i vostrebovannost vypusnikov na rynke truda. [Quality of education and demand for graduates in the labor market] *Universitetskoye obrazovaniye*. № 19, Tom 2. Sb. statey XIX Mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii, posvyashchennoy 70-letiyu Pobedy v Velikoy Otechestvennoy Voiny. g. Penza. (in Russian)
- Berzin A.A. (2009) Benchmarkingovyy metod otsenki konkurentosposobnosti spetsialistov / A.A. Berzin, O.V. Gus'kov, Sidorin A.V. Uspekhi sovrem. Y estestvoznaniya [Benchmarking method for assessing the competitiveness of specialists. A. A. Berzin, O. V. Guskov, A.V. Sidorin. Successes of modern natural science]. № 5. pp. 137–146. (in Russian)
- Diamond Peter A., Mortensen Dale T. and Pissarides Christopher A. Markets with search frictions. The Nobel prize in Economic Sciences 2010. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2010/
- Fursenko A.A. (2006) Ministr obrazovaniya i nauki RF. Ne zhdai' peremen, a podtolknut' preobrazovaniya. Vysheye obrazovaniye segodnya. [Minister of education and science of the Russian Federation. Don't wait for changes, but push for changes] *Higher education today* № 4, 5 p. (in Russian)
- Gladikh V.G., Ishteryakova T.I. (2018) Vostrebovannost' vypusnikov na regional'nom rynke truda kak pokazatel' kachestva professional'nogo obrazovaniya. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Demand for graduates in the regional labor market as an indicator of the quality of professional education] *Bulletin of the Orenburg state University* № 5(217). pp. 21-26. (in Russian)
- Gurtov V.A., Ye.A.Pitukhin, M.YU.Nasadkin (2013) Effektivnost' deyatelnosti vuzov s pozitsii trudoustroystva vypusnikov. Vysheye obrazovaniye v Rossii. [Efficiency of higher education institutions from the position of employment of graduates] *Higher education in Russia*. № 10, 2013. pp. 19-27. (in Russian)
- HSIA, HO & CHEN: Innovative Pedagogy: A Case Study – the Culinary Arts College in Taiwan. *International Dialogues on Education*, 2017, vol. 4, no. 3, pp. 55–69. ISSN 2198-5944.
- Ilyasov Ye. P. (2008) Vzaimodeystviye vuzov i rabotodateley v usloviyakh razvitiya rynochnykh otnosheniy v ekonomike i problema trudoustroystva vypusnikov uchrezhdeniy professional'nogo obrazovaniya. Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnyye nauki. [Interaction between universities and employers in the conditions of market relations in the economy and the problem of employment of graduates of vocational education institutions. Scientific notes of Kazan University. Series: Humanities Sciences] V. 150, № 4. pp. 208–221. (in Russian)
- Issledovaniye «Reyting organizatsiy professional'nogo obrazovaniya», Tsentr razvitiya trudovykh resursov, Astana (2018). [Research “Rating of professional education organizations”, center for workforce development] (in Russian)
- Kuzmina N. D., Stepanova M. Ye. (2011) Organizatsiya effektivnoy raboty sluzhb sodeystviya trudoustroystvu i razvitiyu kar'yery vypusnikov kak sistema ob'yektivnoy otsenki kachestva professional'nogo obrazovaniya v kolledzhe. Nauchnyye issledovaniya v obrazovanii. [Organization of effective work of services to promote employment and career development of graduates as a system of objective assessment of the quality of professional education in the College. Scientific research in education.] №4. pp. 36–38 (in Russian)
- Mironov V. V., Ilyasov Ye. P., Gurtov V. A. O gosudarstvennykh merakh po organizatsii vzaimodeystviya obrazovatel'nykh organizatsiy professional'nogo obrazovaniya i rabotodateley v tselyakh uspehnogo trudoustroystva vypusnikov. Vysheye obrazovaniye v Rossii. [About the state measures for the organization of interaction of educational organizations of professional education and employers for the purpose of successful employment of graduates. Higher education in Russia.] 2013. №11. pp. 17–21(in Russian)
- Nazarova U. A. (2014) Konkretizatsiya i ratsionalizatsiya kar'yernykh ozhidaniy kak osnova effektivnogo trudoustroystva vypusnikov na regional'nom rynke truda. Spros i predlozheniye na rynke truda i rynke obrazovatel'nykh uslug v regionakh Rossii: Sb. dokladov po materialam Odinnadsatoy Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii [Concretization and rationalization of career expectations as a basis for effective employment of graduates in the regional labor market // Demand and supply in the labor market and the market of educational services in the regions of Russia: Collection of reports on the materials of the Eleventh all-Russian scientific and practical Internet conference] (October 29–30, 2014). Kn. I. Petrozavodsk: izd-vo PetrGU, 2014. pp. 146–154. (in Russian)
- Pokrovskaya M.V., Sidorin A.V. (2012) Otsenka vostrebovannosti vypusnikov tekhnicheskogo universiteta. Inzhenernoye obrazovaniye. [Assessment of demand for technical University graduates. Engineering education.] № 9. pp. 62–65. (in Russian)
- Poslaniye Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstan, Yelbasy N.A. Nazarbayeva. narodu Kazakhstana «Rost blagosostoyaniya kazakhstantsev: povysheniye dokhodov i kachestva zhizni», October 5, 2018, Astana. (2018) [Message Of The First President Of The Republic Of Kazakhstan, Elbasy N. A. Nazarbayev. to the people of Kazakhstan “increasing the welfare of Kazakhstanis : increasing income and quality of life”, October 5, 2018, Astana.] (in Russian)
- Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan K.K. Tokayeva narodu Kazakhstana ot 2 sentyabrya 2019 goda “Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabil'nosti i protsvetaniya Kazakhstana”. [Message of the President of the Republic of Kazakhstan K. K. Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019 “Constructive public dialogue– the basis of stability and prosperity of Kazakhstan”.] (in Russian)
- Pravila razrabotki prognoza balansa trudovykh resursov Utverzhdeny Postanovleniyem Pravitel'stva Rossiyskoy Federatsii ot 3 iyunya 2011 g. № 440. [The rules for developing a forecast for the balance of labor resources were Approved by the government of the Russian Federation Resolution No. 440 of June 3, 2011] (in Russian)

Sergeyev G.G. (2014) Vostrebovannost' vypusnikov professional'nykh obrazovatel'nykh uchrezhdeniy na rynke truda – pokazatel' kachestva obrazovatel'nykh uslug// «Nauka i obrazovaniye: novoye vremya» № 1, 2014. [Demand for graduates of professional educational institutions in the labor market– an indicator of the quality of educational services.”Science and education: new time” № 1, 2014] www.articulus-info.ru (in Russian)

Sidorin A.V. (2007) Otsenka konkurentosposobnosti spetsialista po yego kvalifikatsionnoy kharakteristike. Standarty i kachestvo. [Assessment of a specialist's competitiveness based on their qualification characteristics. Standards and quality]. № 9, pp. 92–94. (in Russian)

Strategiya «Russia 2025». Ot kadrov k talantam» [Strategy “Russia In 2025. From cadres to talents”] http://d-russia.ru/wp-content/uploads/2017/11/Skills_Outline_web_tcm26-175469.pdf

Sukhochev V.I..(2008) Vostrebovannost' vypusnikov kak kriteriy kachestva obrazovatel'noy uslugi. Vestnik TGU, vypusk 11 (67). [Demand for graduates as a criterion for the quality of educational services]. Vestnik TSU, issue 11 (67) pp. 470-473. (in Russian)

Shaykhislamov R. B., Yelagina R. KH., Shaykhutdinov A. A. (2012) Organizatsiya-rabotodatel' v predstavleniyakh vypusnikov vuzov. Vestnik Bashkirskogo universiteta. [Employer organization in the views of University graduates.]. Bulletin of Bashkir University V. 17. №1(I). pp. 699–702. (in Russian)

Yusupova I.V. (2011) Kriterii otsenki kachestva podgotovki vypusnikov obrazovatel'nykh uchrezhdeniy NPO i SPO (na primere Respubliki Komi). Professional'noye obrazovaniye v Rossii i zarubezhom. [Criteria for assessing the quality of training of graduates of educational institutions of NGOs and spos (on the example of the Republic of Komi). Professional education in Russia and abroad.] №1(3). pp.40-44 (in Russian)

Vasil'chenko N. G., Burlukina Ye. V. (2005) Vostrebovannost' spetsialistov na rynke truda kak integrirovanny kriteriy kachestva obrazovatel'noy programmy. Inzhenernoye obrazovaniye. [The demand for specialists in the labor market as an integrated criterion for the quality of the educational program. Engineering education] № 3, pp. 116-123. (in Russian)

Vishnevskaya N. G. (2014) Molodezh' na rynke truda krupnogo goroda: problemy effektivnogo trudoustroystva. Nauchnyye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika. [Youth in the labor market of a large city: problems of effective employment] Scientific Bulletin of the Belgorod state University. Series: History. Political science. Economy. Computer science. T. 31, № 15-1 (186). pp. 38–47. (in Russian)

Vishnevskaya N.G. Prognoz balansa trudovykh resursov kak sposob upravleniya kon'yunkturoy molodezhnogo segmenta rynka truda. Putevoditel' predprinimatel'ya. [Forecast of the balance of labor resources as a way to manage the situation of the youth segment of the labor market. Entrepreneur's guide] № XXIV. pp. 214-220. (in Russian)

Vlasova I. I., Popov N. G. (2008) Vzaimodeystviye turistskogo vuza s rabotodatel'yami kak vazhneysheye usloviye obespecheniya kachestva obrazovaniya i trudoustroystva vypusnikov. Servis v Rossii i za rubezhom. [Interaction of a tourist University with employers as the most important condition for ensuring the quality of education and employment of graduates. Service in Russia and abroad] № 2 (7). pp. 31–40. (in Russian)

Zabelina O.V., T.M. Kozlova, A.V. Romanyuk (2014). Vestnik TGU. № 9 (137). Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-vostrebovannosti-vypusnikov-vuza-na-regionalnom-rynke-truda> (In Russian)

Zhilkin A. A., Gorelova O. I. (2011) Upravleniye vzaimodeystviyem regional'nogo rynka truda i sistemy vysshego professional'nogo obrazovaniya. Prikaspiyskiy zhurnal: upravleniye i vysokiye tekhnologii. [Managing the interaction of the regional labor market and the higher professional education system. Caspian journal: management and high technologies]. № 3. pp. 93–97. (in Russian)

https://atameken.kz/ru/university_ratings

5-бөлім

**ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ
ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ**

Section 5

**E-LEARNING AND
DISTANCE EDUCATION**

Раздел 5

**ЭЛЕКТРОННОЕ ОБУЧЕНИЕ И
ДИСТАНЦИОННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ**

От редакции

Редакционная коллегия изымает статью авторов Торекеева Б. и Шадкам З. (Torekeyev B.A., Shadkam Z.) «THE USE OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES (DER) AS A MEANS OF INCREASING MOTIVATION TO LEARN A FOREIGN LANGUAGE», опубликованную в Вестнике – Серия «Педагогические науки» (2019-№4, с. 113-125/раздел «Электронное обучение и дистанционное образование») из журнала, в связи с обнаружением заимствования экспериментальной части статьи из диссертации PhD Карабаевой Камили Жомартовны на тему «Научно-теоретические основы формирования профессионально-коммуникативной компетенции будущих учителей ИЯ в условиях информатизации иноязычного образования (языковой ВУЗ, педагогические специальности)».

Редакция благодарит доктора PhD Карабаеву К.Ж. за обращение и извещение членов редколлегии Вестника.

Напоминаем, что ответственность за содержание статей несет автор. Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляцию, фальсификацию) и всеми силами не будет допускать таких проступков.

А.И. Тажигулова, Е.В. Артыкбаева, А.Ж. Арыстанова

Научный центр информатизации (НЦИ),
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nci@nci.kz

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ КАЗАХСТАНА

Применение дистанционных образовательных технологий (ДОТ) во всем мире признано одним из наиболее эффективных путей достижения цели, поставленной ЮНЕСКО для устойчивого развития, – качественное образование для всех на протяжении всей жизни. В нашей стране проблемы развития ДОТ приобрели особую актуальность в связи с приостановлением заочного обучения. В статье предпринята попытка рассмотреть противоречие, сложившееся в области применения ДОТ в высшем образовании: с одной стороны, есть потребность большей части населения в получении образования на расстоянии; с другой стороны, остался нерешенным ряд проблем, связанных с реализацией дистанционных образовательных технологий в вузах Казахстана: не проработано в должной мере нормативно-правовое обеспечение, не подготовлено в достаточной степени контентное и программное обеспечение, а главное – отсутствует достаточная готовность профессорско-преподавательского состава к применению ДОТ в учебном процессе. Ведущими методами исследования являлись изучение нормативно-правовых документов, сайтов и образовательных порталов высших учебных заведений, научных статей и учебно-методической литературы по проблемам ДОТ, статистических данных, анкетирование преподавателей и специалистов вузов в сфере ДОТ, беседы с преподавателями и студентами и т.д.

Ключевые слова: дистанционные образовательные технологии, высшее образование.

Tazhigulova, Y. Artykbayeva, A. Arystanova,

Scientific Center of Informatization,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nci@nci.kz

Problems of the Application of Distance Education Technologies in Higher Education in Kazakhstan

The application of distance education technologies (DET) throughout the world is recognized as one of the most effective ways to achieve UNESCO's goal of sustainable development – “ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all”. In our country, the problems of developing DET have become particularly acute due to the suspension of distance learning. The article attempts to address the contradiction existing in the field of the application of DET in higher education: on the one hand, there is a need for a large part of the population to receive education at a distance; on the other hand, a number of problems related to the implementation of distance education technologies in Kazakhstan's higher education institutions remain unsolved: the legal and regulatory framework is not properly developed, content and software are not sufficiently prepared, and, most importantly, there is a lack of preparedness of professors and teachers for the implementation of DET. The leading methods of research were studying of normative-legal documents, sites and educational portals of higher education institutions, scientific articles and educational-methodical literature on DET problems, statistical data, questionnaires of teachers and specialists of higher education institutions in the field of DET, conversations with teachers and students, etc.

Key words: distance education technologies, higher education.

Ә.І. Тәжіғұлова, Е.В. Артықбаева, А.Ж. Арыстанова

Ғылыми ақпараттандыру орталығы (FAO),
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: nci@nci.kz

Қазақстанның жоғары оқу орындарындағы қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану мәселелері

Қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану ЮНЕСКО-ның орнықты даму үшін жалпыға бірдей өмір бойы сапалы білім беру мақсатына жетудің тиімді жолдарының бірі болып табылды.

Сырттай оқытуды тоқтатуға байланысты қашықтықтан білім беру технологияларын дамыту проблемасы ерекше өзекті бола бастады. Мақалада жоғары білім беруде қашықтықтан білім беру технологияларын қолдану саласында пайда болған қайшылықты қарастыруға тырысады: бір жағынан, халықтың көп бөлігінің қашықтықтан білім алуына қажеттілігі бар; екінші жағынан, қазақстандық университеттерде қашықтықтан оқыту технологияларын енгізуге байланысты бірқатар проблемалар шешілмеген; құқықтық және нормативтік қамтамасыз ету тиісті деңгейде дамымаған, мазмұны мен бағдарламалық жасақтамасы тиісті деңгейде дайындалмаған, ең бастысы, профессор-оқытушылар құрамы жеткілікті түрде дайын емес. Зерттеудің жетекші әдістері нормативтік құжаттарды, жоғары оқу орындарының веб-сайттары мен оқу порталдарын, қашықтықтан білім беру технологияларының проблемалары туралы ғылыми мақалалар мен оқу-әдістемелік әдебиеттерді, статистикалық мәліметтерді, қашықтықтан білім беру технологиясы саласындағы жоғары оқу орын оқытушылары мен мамандарының сауалнамасын, оқытушылармен және студенттермен әңгімелесулерді және т.б. зерделеумен жүзеге асты.

Түйін сөздер: қашықтықтан білім беру технологиялары, жоғары білім.

Введение

Динамичный характер изменений жизни в XXI веке, обусловленный развитием цифровых технологий и Интернета, диктует новые требования к национальным системам образования. Образование рассматривается как фактор повышения уровня социально-экономического развития страны, упрочения её конкурентных позиций в мире, обеспечения научно-технического прогресса и формирования инновационного потенциала, а также как фактор решения целого ряда глобальных проблем, связанных с выживанием человечества. В этой связи во многих экономически развитых странах образование отнесено к приоритетным областям инвестиционной политики государства.

В Глобальном докладе ЮНЕСКО по обучению и образованию взрослых (Global Report on Adult Learning and Education, GRALE) подчеркивается необходимость объединения усилий разных стран для обеспечения того, чтобы никто – независимо от того, кто он, где он проживает или с какими проблемами сталкивается – не остался в стороне от всеобщего права на образование (4 GRALE Юнеско, 2019).

Основной задачей высших учебных заведений является обучение студентов в соответствии с высокими стандартами, чтобы помочь стать им квалифицированными, конкурентоспособными специалистами, способными на высоком уровне выполнять свою роль в государстве. Традиционное обучение «лицом к лицу» больше не отвечает запросам и ожиданиям общества, критически важной становится адаптация вузов к широкому применению цифровых технологий и цифровых обучающих инструментов. В своих выступлениях первый Президент страны Н. А. Назарбаев неоднократно подчеркивал значимость расшире-

ния цифровизации: «... Мы должны культивировать новые индустрии, которые создаются с применением цифровых технологий... Необходимо развивать в стране такие перспективные отрасли, как 3D-принтинг, онлайн-торговля, мобильный банкинг, цифровые сервисы, в том числе в здравоохранении и образовании», необходимо создание «собственной передовой системы образования, охватывающей граждан всех возрастов», «развитие цифровых образовательных ресурсов, подключение к широкополосному Интернету и оснащение видеоборудованием» (Назарбаев, 2017; Назарбаев, 2018).

Применение дистанционных образовательных технологий (ДОТ) во всем мире признано одним из наиболее эффективных путей достижения цели, поставленной ЮНЕСКО для устойчивого развития, – качественное образование для всех на протяжении всей жизни. ДОТ обеспечивают беспрецедентную гибкость и удобство для желающих получить высшее профессиональное образование, разрушая ограничения пространства и времени.

В нашей стране проблемы развития ДОТ приобрели особую актуальность в связи с приостановлением заочного обучения, вызванного тем, что по данным МОН РК студенты-заочники осваивали всего 65% от того объема, который давался студентам очных отделений. В то же время, по состоянию на 1 августа 2018 года, заочное образование получали 84 тысяч человек – эта цифра отражает спрос на образовательные услуги со стороны лиц, которые не имеют возможности получать традиционное очное образование непосредственно в вузе. Как ожидается, применение ДОТ обеспечит изучение 100% объема кредитов по соответствующим программам согласно ГОСО.

Существует также довольно большая категория лиц, ограниченная в доступе к очному

обучению в силу состояния здоровья. Сейчас в Казахстане насчитывается 690 тысяч человек с инвалидностью, из них 424 тысячи находятся в трудоспособном возрасте, а 89 тысяч составляют дети до 18 лет, которые в ближайшие годы также будут испытывать потребность в профессиональном образовании (Минтруда, 2019). Без обучения эти люди останутся невостребованными в обществе, хотя и обладают высоким интеллектуальным потенциалом и способны принести ощутимую пользу государству. ДОТ могут решить проблемы инклюзивного образования и социализации людей с особыми образовательными потребностями.

Успешность применения ДОТ зависит от ряда ключевых факторов, среди которых нормативно-правовое, программное обеспечение, инфраструктурное, контентное и кадровое обеспечение. Каждый из этих факторов характеризуется на данный момент определенными нерешенными проблемами. В статье предпринята попытка назвать некоторые из них, не претендуя на исчерпывающий обзор данной темы.

Методы и материалы

Статья отражает эмпирическое исследование, направленное на выявление проблем, связанных с реализацией ДОТ в высшем образовании. Ведущими методами исследования являлись изучение нормативно-правовых документов в сфере высшего образования, сайтов и образовательных порталов высших учебных заведений, статистических данных, научных публикаций в базе Thomson Reuter Web of Science Core Collection, электронных библиотек, учебно-методической литературы по проблемам ДОТ, анкетирование преподавателей и специалистов вузов в сфере ДОТ, беседы с преподавателями и студентами и т.д.

В анкетировании, которое проводилось в период с сентября 2019 г. по февраль 2020 г., приняли участие 128 преподавателей и специалистов подразделений ДОТ различных вузов гг. Нур-Султан, Алматы, Аркалык, Атырау, Жезказган, Караганда, Кокшетау, Петропавловск, Семей, Уральск, Усть-Каменогорск, Шымкент, Экибастуз. Расположение вузов в различных регионах позволяет с осторожностью обобщать полученные результаты. Преподавателям была предложена анкета, включающая вопросы по уровню владения навыками работы на компьютере и осведомленности в области ДОТ: уровню знаний и степени применения систем дистанционного обучения, платформ массовых открытых

онлайн-курсов, сервисов для организации вебинаров, веб-конференций и онлайн-консультаций, разработки различных видов цифрового образовательного контента и т.п.

Эмпирические данные были расширены за счет неформальных интервью с людьми, которые высказывали свое мнение по «наболевшим» вопросам, связанным с нормативно-правовым, программным и контентным обеспечением применения ДОТ. Новизна проведенного исследования заключается в изучении состояния применения ДОТ в современных актуальных условиях.

В результате данного исследования выявлено, что, с одной стороны, есть потребность большей части населения в получении образования на расстоянии, а также предпосылки для применения ДОТ, в том числе уверенное пользование компьютером преподавателями и студентами; с другой стороны – остался нерешенным ряд проблем в этой сфере: не проработано в должной мере нормативно-правовое обеспечение, не подготовлено в достаточной степени контентное и программное обеспечение, а главное – отсутствует достаточная готовность профессорско-преподавательского состава к применению ДОТ в учебном процессе.

На наш взгляд, обсуждение данных проблем в рамках данной статьи позволит более эффективно подойти к вопросу их решения, а заинтересованным лицам принять оптимальные управленческие решения по развитию ДОТ и повышению квалификации преподавателей в вузах.

Обзор литературы

Дистанционные образовательные технологии и дистанционное обучение в целом признаны мировым педагогическим сообществом перспективным направлением совершенствования образования, при котором студенты становятся активными участниками образовательного процесса, находясь на расстоянии от вуза. 77% американских вузовских преподавателей считают, что дистанционное образование эквивалентно традиционному, а 65,5% признают использование ДОТ одним из факторов успешности вузов (Allen и Seaman, 2013).

Популярность ДОТ объясняется тем, что студенты могут взаимодействовать с мультимедийным контентом и учебными материалами в любое удобное для них время, им не нужно никуда ехать, чтобы учиться, они могут просто войти в виртуальный кампус, не выходя из собственного дома или офиса. Условием эффективности ДОТ называют своевременный отклик онлайн-преподавате-

лей и обратную связь, использование различных видов оценивания и рецензирования, периодическое неформальное общение со студентами, взаимодействие студентов между собой в рамках онлайн-курса и др. (Martin и др., 2019). Необходимость тесного и постоянного взаимодействия участников образовательного процесса подчеркивается L.Nagel и T.G. Kotzé, которые сделали вывод, что если работы студентов проверяются не только преподавателями, но и другими студентами, то такое участие в двойном слепом взаиморецензировании работ приносит в обучение более глубокое понимание и осознание учебного материала (Nagel и Kotzé, 2009).

Развитие ДОТ зарубежные исследователи связывают также с применением и разработкой массовых открытых онлайн-курсов (MOOC). Сам термин Massive Open Online Courses (MOOC) появился в 2008 г. и означает «онлайн-курс с возможностью свободной и открытой регистрации, с открытым доступом к опубликованной программе курса и с бессрочными результатами» (McAuley, 2010). Хотя, как отмечают российские исследователи, педагогическая концепция MOOC мало чем отличается от концепции дистанционных учебных курсов, которые разрабатывались и внедрялись в российской системе образования уже с начала 2000-х гг. (Андреев, 2014).

А. Ю. Уваров называет 4 главные особенности, которые отличают MOOC от других Интернет-ресурсов: отсутствие ограничений на количество слушателей; возможность свободного (бесплатного) доступа к курсу жителей любой страны независимо от их возраста, дохода, вероисповедания, знания языка и уровня образовательной подготовки; активное использование ДОТ и Интернет; целостность курса, включающего описание ожидаемых образовательных результатов, материалы и инструменты для учебной работы, инструменты и процедуры итогового оценивания слушателей, а также сертификацию (обычно за отдельную плату) для всех, кто его успешно закончил (Уваров, 2015).

Официальные комиссии, созданные в различных странах, исследовательское сообщество рекомендуют своим правительствам выделять средства на разработку MOOC для обеспечения к ним широкого доступа (MOOCs for Norway, 2014; Qingdao Declaration, 2015). Как свидетельствуют эксперты, стоимость разработки цифровых материалов для одного онлайн-курса оценивается в 15-30 тысяч долларов США (Thomasseau, 2012).

Эффективность дистанционного обучения во многом также зависит от применяемых систем управления обучения (LMS), на которых размещаются учебные материалы и которые обеспечивают взаимодействие участников образовательного процесса. Надежная LMS является необходимым условием для достижения целей обучения. В зарубежных вузах используются в основном три вида LMS: с открытым исходным кодом, коммерческие и системы собственной разработки. Все они имеют свои преимущества и недостатки. Выбор типа LMS, который будет использоваться в вузе, зависит от того, кто принимает решение. Мы выделили исследования, которые отражают использование Moodle как наиболее распространенной LMS в мире (Dofs и Hobbs, 2016; Berea и Gea, 2015, Tomic и др., 2015). Открытый исходный код LMS Moodle в настоящее время является одним из самых популярных благодаря своему богатому набору функций, гибкости и соответствию возможностей информационно-коммуникационных технологий педагогическим стандартам и потребностям пользователей. Например, в Испании наблюдается «абсолютная гегемония Moodle» (Marcos и Almenara, 2016) как виртуальной среды обучения с ее синхронными и асинхронными средствами связи. Отмечается, что студенты, как правило, высказывают положительное отношение к использованию Moodle. Выявлено, что те, кто использует платформу Moodle, регулярно достигают лучших результатов в обучении, чем те, кто редко или никогда не использовал ее (Escobar-Rodriguez и Monge-Lozano., 2012). Подчеркивается возможность использования и доставки образовательного контента Moodle через мобильные устройства, что повышает мотивацию и вовлеченность студентов (Bogdanovic и др., 2014). Исследователи приходят к выводу, что электронные курсы, разработанные с помощью платформы Moodle, идеально подходят для эффективного осуществления не только дистанционного, но и смешанного обучения (Aikina и др., 2015).

В зарубежных исследованиях также затрагиваются вопросы саморегулирования, самостоятельности, организованности и мотивации студентов, поскольку эти качества существенно влияют на уровень обучения студентов при использовании ДОТ. Многие студенты нуждаются в постоянной помощи и контроле со стороны преподавателей (Lin и Tsai, 2016). Обучение с ДОТ хорошо работает для тех, кто достаточно талантлив, и для тех, кто наиболее мотивирован,

потому что предполагает большую самостоятельность и самоотречение, такую внутреннюю дисциплину, чтобы самостоятельно выполнять материал дома, на работе, в свободное от работы время, без присмотра преподавателя (Chomczynski, 2015).

Преподаватели вузов, по мнению исследователей, играют ключевую роль в успехе или неудаче применения ДОТ. Их опыт, компетенции и владение технологическими инструментами LMS влияют на качество обучения и удовлетворенность курсом (Gay, 2016; Carril и др., 2013). Важнейшими условиями развития дистанционного обучения являются мотивация и поддержка преподавателей со стороны руководства (Chomczynski, 2015), технологическая готовность преподавателей к участию в реализации ДОТ (Todd и Zhushan, 2012) и др.

Таким образом, в зарубежной практике высшего образования применение ДОТ довольно прочно завоевало свое место наряду с традиционным обучением, эффективность ДОТ зависит от ряда условий: выбора наиболее оптимальной LMS для реализации ДОТ, разработки высококачественных MOOK, вовлеченности и готовности к обучению с применением ДОТ преподавателей и студентов и др.

В Казахстане вопросы дистанционного обучения, дидактические и методические аспекты применения ДОТ рассматривались научной школой Г. К. Нургалиевой, исследования были ориентированы на осмысление новой инфокоммуникационной парадигмы обучения как основы подготовки будущих специалистов к жизни и деятельности в информационном обществе, где каждому важно научиться работать в условиях дистанционного взаимодействия и мобильной коммуникации. (Нургалиева Г.К., 2019: 33). Одной из первых работ в этом направлении было фундаментальное исследование Д. М. Джусубалиевой о формировании информационной культуры студентов в условиях дистанционного обучения (Джусубалиева, 1997). Выявлено, что технология сетевого взаимодействия представляет собой многоуровневые виртуальные формы и методы профессионального общения, отражающие субъектно-субъектные отношения специалистов (Ахметова, 2009). Разработана модель и обоснована методика дистанционного взаимодействия субъектов образовательного процесса профессионального образования (Нургалиев, 2010).

Оценка социального эффекта программ расширения доступности обучения на базе Ин-

тернет-технологий показала, что предельная численность потенциальных потребителей образовательных услуг с применением ДОТ составила в Казахстане 1,8 млн. человек (Тусубаева, 2004).

Е. А. Шаяхметова и О. А. Возняк доказали экономическую эффективность дистанционного обучения как формы обучения и возможность встраивания дистанционного обучения в традиционную систему (Шаяхметова, Возняк 2016). К проблемам реализации они относят необходимость наличия у вуза платформы для размещения ресурсов, не желание и не умение обучающихся самостоятельно изучать материал; сложности и трудозатратность разработки качественного контента – контентом для ДОТ должны быть не текстовые документы, а видеоматериалы, тестовые задания, инфографика и т.п. (Возняк, Шаяхметова, 2017).

Проблемы формирования готовности преподавателей вузов к реализации ДОТ рассматривались российскими (Ломовцева, 2009, Храмова, 2000) и казахстанскими учеными (Оразалина, 2015); в этих исследованиях подчеркивается важная роль преподавателя в организации процесса обучения с применением ДОТ, рассматриваются различные подходы к определению сущности, содержанию и механизму формирования готовности специалистов к профессиональной деятельности на основе ДОТ. Однако стремительное развитие новых технологий и инструментов дистанционного обучения диктует новые требования к подготовке и повышению квалификации преподавателей вузов в этой области.

Результаты и Обсуждение

Эффективность применения ДОТ зависит от таких факторов, как нормативно-правовое, инфраструктурное, программное, контентное и кадровое обеспечение.

Что касается *нормативно-правового обеспечения*, в организации учебного процесса по ДОТ казахстанские вузы руководствуются Законом РК «Об образовании» (2007 г.), Государственным общеобязательным стандартом высшего образования (2018 г.), Типовыми правилами деятельности организаций образования, реализующих образовательные программы высшего образования (2018 г.), а также Правилами организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям в редакции 2019 года. По сравнению с предыдущей редакцией, в Правила внесен ряд изменений, которые требуют обсуждения.

Так, в ст. 6 Правил говорится о том, что ДОТ применяются в отношении 6 категорий лиц, в том числе обучающихся по сокращенным образовательным программам на базе технического и профессионального, послесреднего, высшего образования и по программам MBA(EMBA) и DBA; лиц с особыми образовательными потребностями на всех уровнях образования; обучающихся, выехавших за пределы государства по программам обмена (кроме стипендиатов «Болашак»); находящихся более 2-х месяцев в длительной заграничной командировке; обучающихся по программам академической мобильности; осужденных, отбывающих наказание в учреждениях минимальной безопасности при наличии в учреждении соответствующих технических условий. В ст. 17 подчеркивается: «Обучение с использованием ДОТ на базе программы общего среднего образования не допускается, за исключением обучающихся по программам академической мобильности». Заочное обучение в Казахстане тоже приостановлено на законодательном уровне (Закон РК, 2018). В то же время «...возможность обучаться дистанционно для некоторых является единственной для получения образования» (Саенко, 2015: 109). Потребность в первом высшем образовании могут испытывать выпускники средних школ, которые имеют низкие материальные возможности и вынуждены сразу после окончания школы устроиться на работу; кто проживает в регионах, географически удаленных от вузов; не может получать образование в традиционной форме обучения в силу того, что ухаживает за больными родственниками и т.д. Получается, все они теперь не могут стать студентами и получить высшее образование.

Другая проблема касается оплаты работы преподавателей, занятых в учебном процессе с применением ДОТ. Как сказано в ст. 4 Правил, нормы времени по видам учебной работы при планировании и организации учебного процесса с использованием ДОТ устанавливаются организациями образования самостоятельно. Однако многие преподаватели, участвовавшие в опросе, указывали на проблему неадекватного, по их мнению, распределения нагрузки, низкой оплаты, и за счет этого низкой мотивации к работе с использованием ДОТ. Администрация многих вузов не понимает и не учитывает трудоемкости работы с ДОТ, где требуется много усилий как для создания цифрового контента, так и для реализации самого учебного процесса: проверка заданий, переписка со студентами, участие в форумах и чатах, онлайн-консультации в удобное

для студентов время, что в большинстве случаев происходит за счет свободного времени. Преподаватели также отмечают, что на подготовку материалов и организацию учебного процесса с использованием ДОТ уходит больше времени, чем на «настоящий» урок. Таким образом, необходимо решить вопрос достойной оплаты работы преподавателей и закрепить решение соответствующими нормативными документами.

Остался открытым вопрос о возможности принимать и перезачитывать результаты обучения МООК, пройденных в других образовательных учреждениях (первой страной, где сертификат за прохождение МООК обязаны засчитывать во всех университетах в соответствии с требованиями закона, стала Малайзия), (Уваров, 2015).

Проблемой остается недостаточный уровень *инфраструктурного обеспечения* вузов: отсутствие во многих, особенно периферийных вузах, высокоскоростного интернета, перебои со связью, а также отсутствие студий и специального оборудования для создания качественных видеолекций и МООК – видеокамер, осветительных приборов, микрофонов, монтажных столов и т.д. Часто приходится сталкиваться с тем, что преподаватели вынуждены готовить видеолекции «на коленке», без соответствующих условий. Безусловно, качество таких лекций сказывается и на качестве обучения. Необходимость хранения записанных материалов (видеолекций, вебинаров, экзаменов и т.п.) также сопряжена с необходимостьюкупа дорогостоящих мощных серверов или поиска облачных решений.

Существуют проблемы *программного обеспечения* учебного процесса с применением ДОТ – например, проблема информационной безопасности и защиты образовательного портала, LMS, документации, истории текущего и рубежного контроля, учебных материалов и т.п. от несанкционированного доступа со стороны злоумышленников или неумелого обращения со стороны преподавателей-тьюторов, которое может повлечь частичную или полную потерю данных.

Так же остро стоит проблема программного обеспечения для идентификации студентов с тем, чтобы избежать мошенничества и подмены обучающегося. Как указано в ст. 16 Правил, для проведения текущего контроля успеваемости и промежуточной аттестации обучающихся в онлайн-режиме вузы обеспечивают применение технологий онлайн-прокторинга, которые позволяют верифицировать обучающегося, отслеживать экран и поведение обучающегося, а также записывать весь экзамен на видео. Однако, зару-

бежные сервисы онлайн-прокторинга очень дороги, а отечественные разработки в Казахстане только-только начинают появляться. По сути, такую программу предлагает на данный момент только одна казахстанская компания – Online Education System (<https://oes.kz/>), партнерами которой выступают пока только 4 организации образования.

Проблемы *контентного обеспечения* также стоят не менее остро. Преподаватели указывают на отсутствие стандартов по разработке цифровых образовательных ресурсов и МООК, структура и содержание которых, согласно ст. 11, 21, 22 Правил, определяется организациями образования самостоятельно. В силу ограниченных финансовых и технических возможностей многие вузы не располагают лабораториями, студиями и специалистами для создания видеолекций и автоматизированных тестирующих программ, а предлагают студентам только оцифрованные электронные учебные пособия и методические указания по выполнению заданий в форматах *doc или *pdf, что тоже сказывается на качестве учебного процесса.

Но главной проблемой, на наш взгляд, остается *кадровое обеспечение* – недостаточная подготовленность преподавателей к реализации учебного процесса с применением ДОТ. Содержание профессиональной деятельности преподавателя в таком обучении по сравнению с традиционным существенно меняется, меняются и его функции, об этом много написано современными авторами: преподаватель больше не является единственным источником информации, а становится тьютором, наставником, помощником. Обучение – процесс взаимодействия обучающего и обучающегося. В условиях ДОТ это взаимодействие приобретает новый характер: ДОТ обеспечивают более взаимодействующий способ по сравнению с заочным и даже традиционным обучением. С применением ДОТ открываются совершенно другие возможности для индивидуализации и дифференциации обучения студентов, которые оперативно получают обратную связь, а преподаватель быстро отвечает на запросы студента, контролируя и корректируя его работу (Уддин, 2014).

Таким образом, для эффективного применения ДОТ преподавателю вуза необходимо знать сущность и основные принципы применения ДОТ в высшем образовании, современные платформы для применения ДОТ; виды цифрового образовательного контента для реализации ДОТ, уметь использовать ту или иную систему дис-

танционного обучения, создавать собственные онлайн-курсы и другие цифровые образовательные ресурсы, использовать форумы, блоги, порталы и другие сервисы для онлайн- и офлайн-консультаций студентов и профессионального взаимодействия с коллегами. Как мы выяснили из проведенного анкетирования, уровень сформированности таких знаний и умений у наших преподавателей оставляет желать лучшего.

Было опрошено 128 преподавателей различных вузов различных профилей подготовки. Преподавателей, имеющих опыт применения ДОТ, оказалось не так много – всего 38, 3% респондентов. Они ответили, что уже применяют ДОТ в своей профессиональной деятельности, но нуждаются в дополнительной теоретической и практической подготовке. 46,1% респондентов имеют общее представление об этой теме, но еще не работали и хотели бы изучить ее для использования на практике. 15,6% вообще не имеют конкретных знаний по данной теме, но хотели бы их получить и использовать в своей деятельности. Таким образом, почти две трети преподавателей (61,7%), по их собственной оценке, пока не готовы в полной мере применять ДОТ из-за отсутствия должных знаний и навыков.

В основе применения ДОТ, в первую очередь, лежит элементарная компьютерная грамотность – уверенное владение основными офисными приложениями (Word, Excel, Power Point) и Интернет. Мы выяснили что большинство педагогов уже уверенно владеют компьютером. Так, лучше всего преподаватели умеют работать с текстовым редактором Word: на высоком и выше среднего уровня оценили свои навыки 89,1% педагога, на среднем – 10,9%. Умеют создавать презентации в Power Point на высоком и выше среднего уровня 79,7% преподавателей, на среднем – 16,4%, ниже среднего и на низком уровне – всего 3,9%. Умение работать в сети Интернет (пользоваться e-mail, сетевыми сообществами, образовательными ресурсами и др.) на высоком уровне оценили 60,9% преподавателей, на уровне выше среднего – 25%, на среднем – 10,9%, ниже среднего – 3,1%. Несколько хуже, но ненамного, преподаватели владеют Excel: на высоком уровне и уровне выше среднего с ним работает 60,1% респондентов, на среднем – 29,7%, ниже среднего и на низком уровне 10,2%. Эти результаты показывают нам, что почти 80 % преподавателей владеют компьютером на уровне выше среднего, а это значит, что предпосылки для активного применения ДОТ в обучении имеются.

В настоящее время практически все вузы реализуют *сетевые* ДОТ, что подразумевает использование различных LMS. Вузы могут сами выступать разработчиками данных систем или использовать платформы сторонних организаций. Как показало наше исследование, большинство казахстанских вузов используют LMS Moodle. Тем не менее знает о данной системе и применяет ее систематически только одна десятая часть преподавателей – 11,7%, применяют ее отдельные элементы 19,5% опрошенных, а практически две трети – 68,8% преподавателей – ничего о ней не слышали и никогда не применяли.

Также преподавателями используются такие LMS, как

Google Classroom (систематически – 5,5%, эпизодически – 16,4 %);

iSpring Learn (систематически или эпизодически – по 5,5%);

Edmodo (эпизодически – 4,7%);

Canvas (эпизодически – 2,3 %).

Респонденты назвали также такие отечественные платформы, как Platonus – 7%, Univer – 3,9%, TUS 2.0 – 0,8%. В то же время, опрошенные преподаватели отметили, что данные отечественные системы предназначены больше для обеспечения административно-управленческих функций, чем для реализации учебного процесса как такового.

В соответствии со ст. 21 Правил, вузы реализуют МООК на собственных или на других онлайн-платформах, утвержденных организацией образования. Лидером среди казахстанских университетов по созданию МООК является КазНУ им. аль-Фараби: <http://open.kaznu.kz>. Однако о данной платформе хорошо осведомлены и применяют ее систематически только 6,3% преподавателей, время от времени – 3,1 %, не знали о ней 90,6% респондентов.

С 2016 г. в Казахстане действует Консорциум по сетевой форме реализации образовательных программ с использованием онлайн-курсов, согласно которому разработана Национальная платформа открытого образования (НПОО) – <http://moocs.kz/>, предлагающая онлайн-курсы по базовым дисциплинам бакалавриата. В настоящее время партнерами НПОО являются 25 вузов РК. Однако об этой платформе никто из опрошенных не знал, как и о платформе «Открытый университет Казахстана» <https://openu.kz/>.

Осведомленность наших преподавателей о зарубежных платформах МООК оказалась также крайне низкой. Так, о Coursera (за рубежом ею пользуются 45 млн. человек) знали всего

18% опрошенных, из них систематически применяет эту платформу только 6,3%, а эпизодически – 11,7%. О такой популярной за рубежом платформе, как Khan Academy слышали 9,4%, только 0,8% из них применяет эту платформу постоянно, а 8,6% обращаются к ней эпизодически. Futurelearn применяют только 4,7%, SkillAcademy – 3,9%, Udacity эпизодически используют только 3,1%. 1 преподаватель использует платформу Edx.

Таким образом, в среднем более 90% преподавателей из опрошенных не имеют представления о платформах МООК.

Дистанционные образовательные технологии реализуются с проведением учебных занятий в режиме «on-line» и «off-line». Учебные занятия в режиме «on-line» предусматривают процесс учебного взаимодействия участников образовательного процесса в режиме реального времени с применением цифровых технологий (вебинары, видеоконференция), что требует от преподавателей уверенного владения соответствующими приложениями. Наибольшей популярностью у преподавателей для дистанционного общения со студентами пользуется программа Skype, которую знают и систематически применяют 27,3%, а эпизодически – 7,8% опрошенных. Приложение ZOOM систематически применяет 5,5% преподавателей, эпизодически – 6,3% респондентов. TrueConf и Microsoft NetMeeting эпизодически используют 6,3% и 10,2% опрошенных соответственно. Также для общения и проведения вебинаров преподаватели используют CommFort, на который указали 3 человека, по одному человеку назвали приложения Adobe Connect, Cisco WebEx, YouTube, Mirapolis Virtual Room, ClickMeeting. Можно сделать вывод, что уровень владения преподавателями инструментами организации взаимодействия со студентами и коллегами низок, так как в среднем 87% опрошенных не знали о них и ими никогда не пользовались.

Учебные занятия в режиме «off-line» предусматривают процесс учебного взаимодействия, при котором общение преподавателя и обучаемого проходит асинхронно, когда студент самостоятельно изучает цифровой образовательный контент, выполняет задания, с последующей сдачей рубежного и (или) итогового контроля). 40% преподавателей имеют определенный опыт в разработке различных видов цифрового образовательного контента, 60,2% – не имеют собственных разработок. Ровно половина опрошенных пользуются образовательными ресурсами

сети Интернет, из них систематически – 13,3%, эпизодически – 36,7% респондентов. Соответственно вторая половина Интернет-ресурсы не использует.

Таким образом, из проведенного исследования можно сделать вывод, что готовность профессорско-преподавательского к применению ДОТ остается все еще низкой. Налицо явное противоречие: с одной стороны, большинство преподавателей уверенно владеют компьютером и основными офисными приложениями, с другой стороны – обладают крайне низкой осведомленностью о платформах MOOK, о системах дистанционного обучения и других инструментах, реализующих ДОТ. Преподаватели осознают изменения в требованиях к своей профессиональной деятельности, связанные с применением ДОТ, и готовы совершенствовать свою подготовку,

Заключение

Проведенное исследование подтвердило актуальность применения ДОТ в высшем образовании Казахстана и необходимость в кратчайшие сроки принять необходимые меры для более эффективной организации обучения с применением ДОТ.

Очевидно, что вузам придется решать вопросы финансирования необходимой инфраструктуры – создания (аренды) студий и закупа оборудования для разработки MOOK и других видов цифрового контента, сервисов для осуществления онлайн-консультаций и онлайн-прокторинга,

оплаты широкополосных линий связи, серверов для хранения данных. Существует опасность, что финансовые издержки вузов отразятся на увеличении стоимости обучения, что влечет за собой снижение доступности высшего образования для населения. Может быть, следует рассмотреть возможность финансовой поддержки вузов, реализующих ДОТ, со стороны государства.

Необходимо доработать нормативные документы, касающиеся применения ДОТ: рассмотреть нормы оплаты труда преподавателей-тьюторов и преподавателей-разработчиков цифрового контента, разработать стандарты качества для создания и реализации MOOK и других видов образовательного контента; разработать документацию о зачете результатов освоения MOOK и перезачете дисциплин вузами для внедрения онлайн-курсов в учебный процесс вузов и т.п.

Назрела острая необходимость ликвидировать пробелы в подготовке профессорско-преподавательского состава к применению ДОТ, для чего регулярно требуется проводить курсы повышения квалификации преподавателей и обмен практикой среди коллег.

Решение указанных проблем в сфере применения ДОТ будет способствовать более широкому использованию их высокого потенциала, обеспечит более высокое качество и доступность высшего профессионального образования для широких слоев населения.

Данное исследование может послужить импульсом для проведения последующих теоретических и практических работ.

Литература

- Андреев А. А. MOOC в России // Высшее образование в России. – 2014. – № 6. – С. 150–155.
- Ахметова Г.Б. Методология и технология формирования сетевой готовности будущих специалистов: автореф. дисс. ... д.п.н.: 13.00.02. – Алматы, 2009.
- Более 230 млрд тенге направлено на поддержку инвалидов – Минтруда. 14 Октября, 2019. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/bolee-230-mlrd-tenge-napravleno-na-podderzhku-invalidov-mintruda/>
- Возняк О.А., Шаяхметова Е.А. «Дистанционное обучение» или «Дистанционные технологии»... // Кұқық және мемлекет – 2017. – № 3-4 (76-77) – С. 38-47.
- Джусубалиева Д.М. Теоретические основы формирования информационной культуры студентов в условиях дистанционного обучения: дисс. ... д.пед.н. – Алматы, 1997.
- Закон РК от 4 июля 2018 года № 171-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам расширения академической и управленческой самостоятельности высших учебных заведений». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39633866.
- Ломовцева Н.В. Формирование готовности преподавателей вуза к использованию дистанционных образовательных технологий: дисс. ... к. п. н.: 13.00.08. – Екатеринбург, 2009.
- Нургалиева Гуль Кумашевна. Биобиблиография // Биобиблиография ученых КазНАЕН. – изд. «Центр Элит», 2019. – С. 33.
- Нургалиев М.К. Методика дистанционного взаимодействия субъектов технического и профессионального образования: автореф. ... к.п.н.: 13.00.02. – Алматы, 2010.

Оразалина З.З. Формирование технологической готовности преподавателя вуза к использованию виртуальной образовательной среды при кредитной технологии обучения (на примере Республики Казахстан): дисс. ... к. п.н.: 13.00.08. – Барнаул, 2015.

Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям в редакции приказа Министра образования и науки РК от 05.06.2019 № 259.

Саенко Л.А. Профессиональная социализация студентов средствами дистанционного обучения: проблемы, задачи, перспективы // Мир науки, культуры, образования. – 2015. – № 3 (52). – С. 109.

Тусубаева Ж.М. Методика организации дистанционной формы обучения в системе высшего профессионального образования: автореф. ... к. п. н.: 13.00.08. – Алматы, 2004.

Уваров А. Ю. Зачем нам эти Муки // Информатика и образование. – № 9 (268). – 2015. – С. 3-18.

Уддин Мд. Актхер. Сравнительный анализ личностных и мотивационных особенностей студентов очного и дистанционного обучения (на примере студентов-психологов) – дисс. ... к.п.н. – М., 2014.

Храмова М. В. Формирование готовности специалистов к профессиональной деятельности на основе использования технологий дистанционного обучения: дисс. ... к. п. н.: 13.00.08. – М., 2000.

Шаяхметова Е.А., Возняк О.А. Функционирование и эффективность дистанционного обучения: Монография. – Астана: КАЗГЮУ, 2016.

Послание Первого Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 года «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». URL: http://www.ak-orда.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g

Послание Первого Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции». URL: http://www.ak-orда.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g

4 Global Report on Adult Learning And Education (2019). UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: http://uil.unesco.org/system/files/grale_4_final.pdf

Aikina, T.Y., Sumtsova O. V., Pavlov D. I. (2015). Implementing electronic courses based on Moodle for foreign language teaching at Russian Technical Universities. International Journal of Emerging Technologies In Learning, 10 (3), 58-61. DOI: 10.3991/ijet.v10i3.4501

Allen, I. E., Seaman, J. (2013) Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States. Sloan Consortium. PO Box 1238, Newburyport, MA 01950. <https://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>

Berea G.A.M., Gea E.V. (2015). Attitude of university students towards the Moodle Platform. Pixel-Bit– Revista De Medios Y Educacion, 47, 105-117.

Bogdanovic, Z., Barac, D., Jovanic B., Popovic S., Radenkovic B. (2014). Evaluation of mobile assessment in a learning management system British Journal of Educational Technology. 45(2): 231-244. DOI: 10.1111/bjet.12015.

Carril, P.C.M., Sanmamed, M.G., Selles, N.H. (2013). Pedagogical Roles and Competencies of University Teachers Practicing in the E-Learning Environment. International Review of Research In Open And Distance Learning, 14 (3), 462-487.

Chomeczynski, P (2015). Problems faced by teachers engaged in distance learning – results of qualitative field study. E-MEN-TOR, 3, 42-47. DOI: 10.15219/em60.1185.

Dofs K., Hobbs, M. (2016). Autonomous language learning in self-access spaces: Moodle in action. Studies In Self-Access Learning Journal, 7 (1), 72-83.

Escobar-Rodriguez, T., Monge-Lozano, P. (2012). The acceptance of Moodle technology by business administration students. Computers & Education, 58 (4), 1085-1093. DOI: 10.1016/j.compedu.2011.11.012.

Gay G. H. E. (2016). An assessment of online instructor e-learning readiness before, during, and after course delivery. Journal Of Computing In Higher Education, 28 (2), 199-220. DOI: 10.1007/s12528-016-9115-z.

Lin, J.W., Tsai, C.W. (2016). The impact of an online project-based learning environment with group awareness support on students with different self-regulation levels: An extended-period experiment. Computers & Education, 99, 28-38. DOI: 10.1016/j.compedu.2016.04.005

Marco, C.J.G, Almenara, J.C. (2016). The development and current situation of e-learning in Spanish Vocational Training. Revista Iberoamericana de Educación a Distancia, 19(2), 167-191. DOI: <http://dx.doi.org/10.5944/ried.19.2.15800>.

Martin F., Ritzhaupt A., Kumar S. et al. (2019). Award-winning faculty online teaching practices: Course design, assessment and evaluation, and facilitation. The Internet and Higher Education, 42, 34–43. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2019.04.001>

McAuley, A., Stewart B., Siemens G., Cormier D. (2010). The MOOC Model for Digital Practice. http://davecormier.com/edblog/wpcontent/uploads/MOOC_Final.pdf

MOOCs for Norway: New Digital Learning Methods in Higher Education. Official Norwegian Reports NOU 2014: 5. <https://oerknowledgecloud.org/content/moocs-norway-new-digital-learning-methods-higher-education>.

Nagel, L., Kotzé, T. G. (2009). Supersizing e-learning: What a CoI survey reveals about teaching presence in a large online class. Internet And Higher Education, 13 (1-2), 45-51. DOI: 10.1016/j.iheduc.2009.12.001.

Qingdao Declaration (2015). International Conference on ICT and Post-2015 Education. Qingdao, China, 23–25.05.2015. http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/qingdao_declaration_promotes_use_of_ict_to_achieve_education_targets_in_new_sustainable_development_goals/#.VXH_0v3Wir8

Thomasseau, A. (2012) UW Coursera Degree: Too Good to Be True? Seattle News – Daily Weekly. Jul, 19, 2012.– http://blogs.seattleweekly.com/dailyweekly/2012/07/your_uw_coursera_degree--for_f.php

Todd, D. R., Zhushan, L. (2012). Teachers' technological readiness for online professional development: evi-

dence from the US e-Learning for Educators initiative, *Journal of Education for Teaching*, 38 (4), 389-406. DOI: 10.1080/02607476.2012.707921

Tomic, S., Paunovic, V., Zimmer, K. (2015). Searching and exposing learning objects from Moodle: The ODS experience. *Bulletin Of The Technical Committee On Learning Technology*, 17 (1-2), 18-21.

References

Ahmetova G.B. (2009) Metodologiya i tekhnologiya formirovaniya setevoy gotovnosti budushchih specialistov: [Methodology and technology for forming network readiness of future specialists] diss. ... d.p.n.: 13.00.02. Almaty. (In Russian).

Aikina, T.Y., Sumtsova O. V., Pavlov D. I. (2015). Implementing electronic courses based on Moodle for foreign language teaching at Russian Technical Universities. *International Journal Of Emerging Technologies In Learning*, 10 (3), 58-61. DOI: 10.3991/ijet.v10i3.4501

Allen, I. E., Seaman, J. (2013) Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States. Sloan Consortium. PO Box 1238, Newburyport, MA 01950. <https://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>

Andreev A. A. MOOS v Rossii (2014) Vysshee obrazovanie v Rossii. [MOOC in Russia. Higher education in Russia] № 6. pp. 150–155 (In Russian).

Berea G.A.M., Gea E.V. (2015). Attitude of university students towards the Moodle Platform. *Pixel-Bit– Revista De Medios Y Educacion*, 47, 105-117.

Bogdanovic, Z., Barac, D., Jovanic B., Popovic S., Radenkovic B. (2014). Evaluation of mobile assessment in a learning management system *British Journal of Educational Technology*. 45(2): 231-244.. DOI: 10.1111/bjet.12015.

Bolee 230 mlrd tenge napravleno na podderzhku invalidov. Mintruda. 14 Oktyabrya (2019) [More than 230 billion tenge is directed to support disabled people – the Ministry of labor. October 14]. URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/bole-230-mlrd-tenge-napravleno-na-podderzhku-invalidov-mintruda/> (In Russian).

Carril, P.C.M., Sanmamed, M.G., Selles, N.H. (2013). Pedagogical Roles and Competencies of University Teachers Practicing in the E-Learning Environment. *International Review Of Research In Open And Distance Learning*, 14 (3), 462-487.

Chomeczynski, P (2015). Problems faced by teachers engaged in distance learning – results of qualitative field study. *E-MENTOR*, 3, 42-47. DOI: 10.15219/em60.1185.

Dofs K., Hobbs, M. (2016). Autonomous language learning in self-access spaces: Moodle in action. *Studies In Self-Access Learning Journal*, 7 (1), 72-83.

Dzhusubalieva D.M. (1997) Teoreticheskie osnovy formirovaniya informacionnoj kul'tury studentov v usloviyah distancionnoy obucheniya: [Theoretical bases of formation of information culture of students in the conditions of distance learning:] diss. ... d.ped.n. Almaty. (In Russian).

Escobar-Rodriguez, T., Monge-Lozano, P. (2012). The acceptance of Moodle technology by business administration students. *Computers & Education*, 58 (4), 1085-1093. DOI: 10.1016/j.compedu.2011.11.012.

Gay G. H. E. (2016). An assessment of online instructor e-learning readiness before, during, and after course delivery. *Journal Of Computing In Higher Education*, 28 (2), 199-220. DOI: 10.1007/s12528-016-9115-z.

Global Report On Adult Learning And Education (2019). UNESCO Institute for Lifelong Learning. URL: http://uil.unesco.org/system/files/grale_4_final.pdf

Hramova M.V. (2000) Formirovanie gotovnosti specialistov k professional'noj deyatel'nosti na osnove ispol'zovaniya tekhnologij distancionnogo obucheniya. [Formation of specialists' readiness for professional activity based on the use of distance learning technologies] diss. ... k. p. n.: 13.00.08. Moskva, 2000. (In Russian)

Lin, J.W., Tsai, C.W. (2016). The impact of an online project-based learning environment with group awareness support on students with different self-regulation levels: An extended-period experiment. *Computers & Education*, 99, 28-38. DOI: 10.1016/j.compedu.2016.04.005

Lomovceva N.V. (2009) Formirovanie gotovnosti преподавателей vuza k ispol'zovaniyu distancionnyh obrazovatel'nyh tekhnologij: [Formation of readiness of University teachers to use remote educational technologies:] diss. ... k. p. n.: 13.00.08. Ekaterinburg. (In Russian)

Marco, C.J.G., Almenara, J.C. (2016). The development and current situation of e-learning in Spanish Vocational Training. *Revista Iberoamericana de Educación a Distancia*, 19(2), 167-191. DOI: <http://dx.doi.org/10.5944/ried.19.2.15800>.

Martin F., Ritzhaupt A., Kumar S. et al. (2019). Award-winning faculty online teaching practices: Course design, assessment and evaluation, and facilitation. *The Internet and Higher Education*, 42, 34–43. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2019.04.001>

McAuley, A., Stewart B., Siemens G., Cormier D. (2010). The MOOC Model for Digital Practice. http://davecormier.com/edblog/wpcontent/uploads/MOOC_Final.pdf

MOOCs for Norway: New Digital Learning Methods in Higher Education. Official Norwegian Reports NOU 2014: 5. <https://oerknowledgecloud.org/content/moocs-norway-new-digital-learning-methods-higher-education>.

Nagel, L., Kotzé, T. G. (2009). Supersizing e-learning: What a CoI survey reveals about teaching presence in a large online class. *Internet And Higher Education*, 13 (1-2), 45-51. DOI: 10.1016/j.iheduc.2009.12.001.

Nurgaliev M.K. (2010) Metodika distancionnogo vzaimodejstviya sub'ektov tekhnicheskogo i professional'nogo obrazovaniya. [Methods of remote interaction of subjects of technical and professional education] avtoref. ... k.p.n.: 13.00.02. Almaty. (In Russian).

Nurgalieva Gul Kumashevna. (2019) Biobibliografiya. Biobibliografiya uchenyh KazNAEN. [Biobibliography. biobibliography of KazNAEN scientists.] izd. «Centr Elit». 33p. (In Russian).

Orazalina Z. Z. (2015) Formirovanie tekhnologicheskoy gotovnosti prepodavatelya vuza k ispol'zovaniyu virtual'noj obrazovatel'noj sredy pri kreditnoj tekhnologii obucheniya (na primere Respubliki Kazakhstan). [Formation of technological readiness of the University teacher to use the virtual educational environment for credit training technology (on the example of the Republic of Kazakhstan)] diss. ... k. p. n.: 13.00.08. – Barnaul, 2015. (in Russian)

Poslanie Pervogo Prezidenta RK N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 31 yanvarya 2017 goda «Tret'ya modernizatsiya Kazakhstana: global'naya konkurentosposobnost'» (2017) [Message of the First President of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan dated January 31, 2017 “Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness”.] URL: http://www.ak-orda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-nnazarbaeva-narodu-kazakhstana-31-yanvarya-2017-g (In Russian)

Poslanie Pervogo Prezidenta RK N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana ot 10 yanvarya 2018 g. «Novye vozmozhnosti razvitiya v usloviyakh chetvertoj promyshlennoj revolyucii». (2018) [Message of the First President of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan dated January 10, 2018 “New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution”.] URL: http://www.ak-orda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-10-yanvarya-2018-g. (In Russian)

Pravila organizatsii uchebnogo processa po distantsionnym obrazovatel'nym tekhnologiyam v redakcii prikaza Ministra obrazovaniya i nauki RK ot 05.06.2019 № 259 (2019) [Rules for organizing the educational process for remote educational technologies in the wording of the order of the Minister of education and science of the Republic of Kazakhstan dated 05.06.2019 № 259] (in Russian)

Qingdao Declaration (2015). International Conference on ICT and Post-2015 Education. Qingdao, China, 23–25.05.2015. http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/qingdao_declaration_promotes_use_of_ict_to_achieve_education_targets_in_new_sustainable_development_goals/#.VXH_0v3Wir8

Saenko J.I.A. (2015) Professional'naya socializatsiya studentov sredstvami distantsionnogo obucheniya: problemy, zadachi, perspektivy. Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. [Professional socialization of students by means of distance learning: problems, tasks, prospects. World of science, culture, education] № 3 (52). 109p. (in Russian)

Shayahmetova E.A., Voznyak O.A. (2016) Funkcionirovanie i effektivnost' distantsionnogo obucheniya: Monografiya. [Функционирование и эффективность дистанционного обучения: Монография. Astana: KAZGYUU. (In Russian)

Thomasseau, A. (2012) UW Coursera Degree: Too Good to Be True? Seattle News – Dayly Weekly. Jul, 19, 2012.– http://blogs.seattleweekly.com/dailyweekly/2012/07/your_uw_coursera_degree_for_f.php

Todd, D. R., Zhushan, L. (2012). Teachers' technological readiness for online professional development: evidence from the US e-Learning for Educators initiative, Journal of Education for Teaching, 38 (4), 389-406. DOI: 10.1080/02607476.2012.707921

Tomic, S., Paunovic, V., Zimmer, K. (2015). Searching and exposing learning objects from Moodle: The ODS experience. Bulletin Of The Technical Committee On Learning Technology, 17 (1-2), 18-21.

Tusubaeva ZH.M. (2004) Metodika organizatsii distantsionnoj formy obucheniya v sisteme vysshego professional'nogo obrazovaniya: [Methods of organizing distance learning in the system of higher professional education] avtoref. ... k. p. n.: 13.00.08. Almaty. (in Russian)

Uddin Md. Akther (2014) Sravnitel'nyy analiz lichnostnyh i motivatsionnyh osobennostey studentov ochnogo i distantsionnogo obucheniya (na primere studentov-psihologov) [Comparative analysis of personal and motivational characteristics of full- time and distance learning students (on the example of psychology students)] diss. ... k.ps.n. M. (In Russian)

Uvarov A. Y. (2015) Zachem nam eti Muki. Informatika i obrazovanie. [Why do we need these Torments. Informatics and education] № 9 (268). pp. 3-18. (in Russian)

Voznyak O.A., S. Hayahmetova E.A. (2017) «Distantsionnoe obuchenie» ili «Distantsionnye tekhnologii»... [“Distance learning” or “ distance learning technology”...] Кыркык zhane memleket. № 3-4 (76-77). pp. 38-47. (In Russian).

Zakon RK ot 4 iyulya 2018 goda № 171-VI (2018) «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazakhstan po voprosam rasshireniya akademicheskoy i upravlencheskoy samostoyatel'nosti vysshih uchebnykh zavedenij». [Law of the Republic of Kazakhstan No. 171-VI of July 4, 2018 «on amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on expanding the academic and managerial independence of higher education institutions»] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39633866 . (In Russian).

Zh.Ye. Akimkhanova¹ , **K.M. Turekhanova¹** , **K. Fedus², G. P. Karwasz²**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: akimkhanovazh@gmail.com

²Nicolaus Copernicus University, Poland, Torun

TEACHING PHYSICS USING MODERN TECHNOLOGIES: COMPUTER-CONTROLLED EXPERIMENTS

Teaching physics is an interesting and complex field requiring constant research. Today's modern information technology is very helpful in this regard. On the other hand, it is very difficult to impress today's students. Moreover, in the information age, excess of the information may cause short-term storage of resources in the brain. Therefore, one of the main requirements for teachers is the ability to use new technologies efficiently in each lesson. Information technologies are used in modeling, creating and evaluating subject information media, their essential and didactic components, which develop such personal qualities as reflectivity, criticality to information, responsibility, the ability to make independent decisions, tolerance and creativity, communicative skills. As a result, in physics lessons, the application of modern technology can increase interest in the study of the subject, expand the possibilities of demonstrating experiments through virtual images. It's realized that teachers have a unique opportunity to make the lesson more interesting, visual and dynamic using ICT in the educational process.

The article describes the investigation works conducted by researchers from Nicholas Copernicus University and al-Farbi Kazakh National University at "Albert Abraham Michelson" primary school in Strzelno, and in secondary school in Kwidzyn, Poland.

Key words: teaching, practice, school teaching, PASCO, modern teaching technologies, teaching system in Poland.

Ж.Е. Әкімханова¹, К.М. Түреханова¹, К. Фэдус², Г.П. Карваш²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: akimkhanovazh@gmail.com

²Николай Коперник Университеті, Польша, Торунь қ.

Заманауи технологиялардың көмегімен физиканы оқыту: компьютермен басқарылатын тәжірибелер

Физиканы оқыту – қызық та күрделі, әрдайым ізденуді талап ететін сала. Қазіргі ақпараттық технологияның өршіп тұрған заманында бұл аса қиындық туғызбасы анық, сонымен қатар бүгінгі таңның оқушыларын таңдандыру өте қиынға соғады. Ақпараттық заманда ақпараттың көптігі мида ресурстардың аз уақыт сақталынып қалуына және таңданыс туғызбауға алып келеді. Сондықтан да, оқытушыларға қойылатын негізгі талаптың бірі – әр сабақты оқыту барысында жаңа технологияларды ұтымды қолдана білу. Ақпараттық технологиялар пәндік ақпараттық орталықтары мен олардың мазмұндық және дидактикалық компоненттерін модельдеу, жобалау және талдау кезінде қолданылады. Олар ақпаратқа деген сыни көзқарас, рефлексия, өздігінше шешім қабылдауға қабілеттілік пен жауапкершілік, төзімділік пен шығармашылық, қарым-қатынастық дағдылар сияқты жеке қасиеттерді дамытады, нәтижесінде физика сабағында заманауи технологияларды қолданылу білім алушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттырады және виртуальдық үлгілерді қолдану арқылы тәжірибелерді жүргізу мүмкіндіктерін кеңейтеді. Оқытушылар оқу-тәрбие процесінде АҚТ пайдалану арқылы сабақты қызықты, көрнекі және серпінді өткізе алатындығы көрсетілген.

Мақалада Николай Коперник Университеті мен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті зерттеушілерінің Польша, Стельно қаласындағы Albert Abraham Michelson және Квидшин қаласындағы орта мектептерінде жүргізілген зерттеудің жұмыс нәтижелері сипатталған.

Түйін сөздер: оқыту, тәжірибе жасау, мектептегі оқыту, оқытудағы жаңа технологиялар, PASCO, заманауи оқыту технологиялары, Польшадағы оқыту жүйесі.

Ж.Е. Акимханова ¹, К.М. Туреханова ¹, К. Фэдус ², Г.П. Карваш ²¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: akimkhanovazh@gmail.com²Университет Николая Коперника, Польша, г. Торунь**Преподавание физики с использованием современных технологий:
эксперименты с компьютерным управлением**

Преподавание физики – интересная и сложная область, требующая постоянных исследований. Современные информационные технологии помогают в обучении и проведении исследований. С другой стороны, бывает сложно заинтересовать современных студентов. Более того, в век бурного развития информационных технологий избыток информации может привести к кратковременному хранению ресурсов в мозге. Поэтому одним из основных требований к преподавателям является умение эффективно использовать новые технологии на каждом занятии. Информационные технологии применяются в моделировании, создании и оценке предметных информационных сред, их сущностной и дидактической компоненты, которые развивают такие личностные качества, как рефлексивность, критичность к информации, ответственность, способность к принятию самостоятельных решений, наконец, толерантность и креативность, коммуникативные умения. В результате, использование на уроках физики современных технологий позволяет повысить интерес к изучению предмета, расширит возможности демонстрации опытов через использование виртуальных образов. Преподаватели имеют уникальную возможность сделать урок более интересным, наглядным и динамичным применяя ИКТ в учебно-воспитательном процессе.

В статье описываются совместные исследования, проведенные преподавателями из Университета Николая Коперника и Казахского национального университета имени аль-Фараби в начальной школе «Альберт Авраам Майкельсон» в Стшелно и в средней школе в Квидзыне, Польша.

Ключевые слова: обучение, практика, школьное обучение, PASCO, современные технологии обучения, система обучения в Польше.

Introduction

Teaching problems are always important issues in the society since teaching methods and technologies are developing day by day. According to the well-known Moores' law, the progress of informatics leads to doubling of the computational power every 18 months, or so. This does not translate immediately to new functionalities of the communication devices (computers, laptops, cell-phones), but the youth is first to adopt new technologies. That is why a modern teacher must always be attentive to the latest technology and methods to be effectively implemented in the lessons, and stay aware of what is currently happening in the world: these are not only the technologies, but also “likes” and “dislikes” on well-known internet portals.

In order to optimally solve complex tasks in teaching physics, the lecturer/ teacher should not only select the right method for the given subject, but also organize it properly, and, possibly, use the latest technology. Methods of teaching and forms of organization of the learning process are closely interconnected. University teaching offers a number of methods and forms (lectures, laboratory classes, seminars, conferences, etc.). Also in the secondary school the several forms of physics teaching are possible: traditional lessons, film lectures, training and industrial excursions, etc.

It is known that there are several types of teaching methods used in school life, and therefore the principles of their classification are different. The best of these is the classification based on the sources of students' learning and the joint activities of the teacher and the students. From this point of view, there are three types of teaching methods: 1) speech methods; 2) visual methods; 3) practical methods. *Speech methods* are provided by the teacher using a verbal explanation. The primary source of knowledge that is given to students is the teacher's words, and the teacher's actions are verbal explanations, students' activities, their responsibilities are listening, thinking and so on. The method of verbal presentation of the teacher's textbook is conducted through a talk, interview, explanation, and lecture. But new verbal methods also appear.

Nowadays, students acquire also a lot of information from internet and educational TV. Therefore, interactive methods, in particular discussing different issues with the class, to construct together the required knowledge becomes more and more important (Karwasz, Służewski, Kamińska, 2015). In the EU wording these methods are called “inquiry-based instruction” (Dostál, 2015) – the teachers just ask the questions, and students, together, construct correct answers.

When explaining a lesson using *visual methods*, the teacher demonstrates, illustrates, gives students

to hold and sense physical phenomena, processes, bodies, and objects using visual and technical means. In this case, the word of the teacher plays an additional role, and the source of knowledge gained by the students is the visual aids. Here the teaching activity of the teacher is the demonstration, the learning activity of the students in the lesson is observation, reflection on the experimental facts, the conclusion, the enrichment of the knowledge base. Various visual methods include a demonstration experiment, schematic poster, drawing, movie, etc. The teacher and the founder of the didactics, Y.A. Komensky considered already in *Didaktika Magna* (1657) the visual method a “golden rule” for the teacher. Because it results in more effective learning for the students. For example, they see what they can see, etc.

Practical methods include laboratory work in the process of teaching physics, physical exercises, extra-curricular observations, and writing assignments. They form the students’ experimental, measurement, research, and general work skills and abilities. The ability of students to independently perform various types of practical work, think and solve tasks is the source of their knowledge and skills. Here the teacher’s job is to help them to conduct, check and summarize the work. When it comes to visual methods, complementary accessories at the school can be attributed to the demonstration experiment. And the methodological value of the physical demonstration experiment is that it requires a teacher to consider the following:

- 1) the practice should be directly linked to the curriculum being taught;
- 2) the demonstration experiment should have a specific purpose;
- 3) the physical experiments to be shown in the lesson should not take much time;
- 4) the experiment must be successful;
- 5) the experiment should be clear;
- 6) physical experiments should be used mainly to prove the quantitative meaning of physical laws;
- 7) the demonstration experiment should be “Eurecal”, in which case the students themselves will discover the novelty or come to an appropriate conclusion.;
- 8) when demonstrating the experiment, only the necessary tools should be placed on the demonstration table;
- 9) drawings and diagrams related to the experiment should be drawn on the board in a timely manner;
- 10) the methodological skills of a physics teacher are extremely important for a successful physical

experiment (Semey State University named after Shakarim, 2013).

Computer-guided experiments help much in complex fulfillment of the requirements as given above. In particular, in contemporary both measurements (point 3 and 4) and the visualization (points 8 and 9) can be done. Obviously, running both the physical experiment and the computer programme brings new challenges to the teacher (Ellermeijer, Tran, 2019) and requires the integration of these new methodologies into traditional school curricula (Ghavifekr, Wan Athirah Wan Rosdy, 2015).

A successful use of new technologies requires, at the same time, also the change of the pedagogical approach. Differently from traditional laboratories, where students find all instructions ready and tables to fill down, in computer-guided experiments both the virtual and real worlds appear. Therefore, much more group collaboration is needed, in which every member of the group can bring different cognitive competences (Karwasz, 2019).

And finally, as we also show in this paper, this common constructing of the knowledge, with the use of new technology but also of new pedagogy, must be pleasant and joyful (Karwasz, 2016), as it was already stated by Komensky.

In our (Zh.Akimkhanova, K.Turekhanova) previous communication (Turekhanova, Akimkhanova, Gani, 2019) we described a successful implementation at Al-Farabi Kazakh National University of the internet-based educational material from Nicolaus Copernicus University. In this paper we describe the development (and difficulties in implementations) of another new teaching technology – computer guided laboratories and interactive lessons with the use of real-time experiments. We again compare two realities, both in the avant-garde of own national university systems: al-Farabi Kazakh National University and Nicolaus Copernicus University.

PASCO computer-guided experiments in physics

Physics is one of the most popular subjects in school in Kazakhstan: in 2016 more than 30% students graduating from schools choose physics as the main discipline for the Unified Final Test. In the Strategy “Kazakhstan-2050” (2012) of the first President of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, a special attention is paid to the educational system and to science in particular. The President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev also noted that improving the quality of education

is an urgent problem (2019) (Beysenbayev, 2018). In addition to the regular state educational system, so-called Intellectual Schools (Official website of NIS) had been launched in 2008 on the initiative of the First President of the Republic of Kazakhstan, Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev.

The requirements for students entering Intellectual Schools are very high, however, those who finish schools have many opportunities to study abroad at prestigious universities (Kazinform 2017, 2019). To enter such a school one must pass a very serious competition. For example, before the 2018/19 school year at least 14,795 children applied for 2066 grants, giving in average of 7.2 candidates for one place (Bekenov, 2019).

PASCO is a world-class company producing modern equipment (lab equipment) in the fields of physics, biology and chemistry. In our case, in the Physics field, it contains Mechanics, Fluids & Density, Rotation, Thermodynamics, Electromagnetism, Waves & Optics, Quantum areas (Official website of PASCO). In Kazakhstan, equipment of PASCO is used in almost all Nazarbayev Intellectual Schools (Brett Sackett, 2009). Nowadays, there are 21 schools with physics, mathematics, chemistry and biological profiles in all cities of the Republic.

During their laboratory works, students use a variety of methods, such as recording and storing data on the screen using various sensors, finding maximum and minimum points, plotting mathematical patterns, and constructing tables. In this way, students can visualize the order of natural phenomena and draw concrete conclusions. In order to integrate modern equipment into the learning

process and efficiently use it in the classroom, Nazarbayev Intellectual Schools teachers were first trained in PASCO Scientific at Rosewill in California, USA, and at different types of schools in Roseville.

Currently, similar courses are being delivered by company representatives to Kazakhstan and are regularly organized on the basis of local Intellectual Schools laboratories. In these courses, the organizers not only teach them how to work with new equipment, but also provide the Intellectual Schools teachers with comprehensive information on the subject's science background, and the latest news in teaching technology. According to Mark Kotlyar, representative of "PASCO Scientific": "The teacher should give the child knowledge that will not be forgotten after the exams but will be nourished and sustained throughout his life. In order to be well-educated, a child needs to do some major and minor research in every classroom. During laboratory classes, the student is offered a scientific quest without any step-by-step guidance, as usual. Students begin to think, ask questions, make hypotheses, and collect data, which is further analyzed and discussed. The teacher, on the other hand, guides the child to the right solution. Of course, this method can take a lot of time, but it is the most effective way to teach thinking" (Bilim ainasy, 2017).

Figure 1a shows schoolchildren (age 12-13) demonstrating an experiment with Pasco during a seminar at 58 school (in city Astana). It is a common practice in Kazakhstan that seminars for teachers are often organized regularly at different schools in the country to exchange experiences and methods.

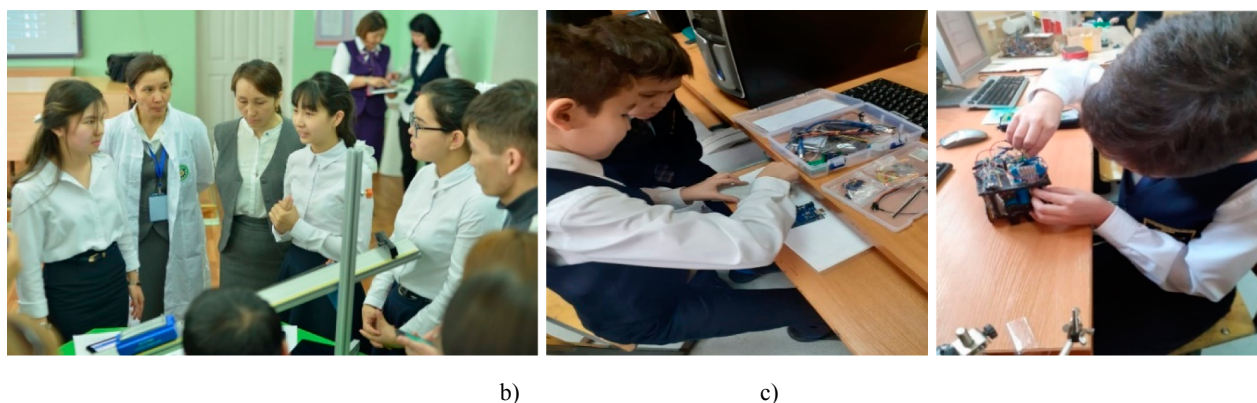

Figure 1 – Computers and robotics in school laboratories in Kazakhstan.

Primary school children, studying at 58th school in city Astana use Pasco system to study the kinematics. Photo by Nurgul Yeshimova (2017).

(b, c) Snapshots from robotics lessons in Kazakhstan. Photos by Gaziz Diusembayev

PASCO is the most powerful computer-based experimental system for schools, but not unique. Arduino is a relatively new (born in Italy in 2005) microprocessor system with open-source instructions and software. (The name comes from the first king of Italy, who reigned from 1002 to 1014). It's a cheap and versatile system and gains the all-over world market.

Recently, additional classes in robotics were introduced in Kazakh schools (Dosanova, 2019). In 2019 the Kazakhstan robotics team took an honorable third place at the First Global Challenge in Dubai in which 191 countries participated (Official website of NIS). Almost every year, starting from 2014, Kazakhstan's robotic teams receive prizes (Zagipova, 2019).

In the figure 1b,c we show snapshots from the Robotics course at specialized Lyceum (No. 165 in Almaty) aimed for children gifted at the physics and mathematics. Pupils (10-11 years old) learn how to assemble a "start" button with an ultrasonic rangefinder, luminescent diodes and other sensors.

Summary of the resources framework

As a pilot testing of the educational efficiency we chose lessons on acoustics at the level of upper classes of the primary school. Here we present results from "A.A. Michelson"¹ school in Strzelno, small town 50 km from Toruń. Nicolaus Copernicus University collaborates with this school from several years, but mainly at the level of lower-level education (interactive lessons for 9-10 yrs old pupils). Now we extended the collaboration also to higher grades of that school. A wireless equipment of the most recent (2019) PASCO system (Official website of PASCO), see fig. 2, was used in Strzelno.

Wireless motion sensor PS-3219. The Wireless Motion Sensor uses echolocation, similar to a dolphin or bat. In order to determine the distance to an object, an ultrasonic pulse is emitted from the sensor. The sensor listens for a signature 'echo' which reflects off the object's surface. The object's distance is calculated by determining the elapsed time between the ultrasonic pulse and detected echo, then, this value is used with the speed of sound to calculate the object's distance. Measurements of velocity and acceleration are derived algorithmically using numerical methods. This provides a balanced approach to calculating numerical derivatives, which

reduces noise and minimizes smoothing effects on high-frequency peaks. This device is used to show harmonic oscillations (Figure 3a).

Intensity sensor PS-2109 - The sound level sensor makes accurate sound measurements on the dBA scale (matched to the sensitivity of the ear) and dBC (equal for all frequencies). This device can be used both in the classroom and in the field (street, airport, train station). Three measuring ranges allow you to work in different conditions, depending on the sound level. It was used to determine the acoustic level of the voice (Figures 3b, c).

figure 2a – Wireless motion sensor PS-3219. It is small (8x8 cm) light, and easy to mount

figure 2b – Intensity sensor PS-2109.
Source: www.pasco.com

PASCO system that entered recently into didactical laboratories at Didactics of Physics Division at NCU (Toruń, Poland) are used also in interactive school didactics. Here we present the pedagogical outcome of an interactive lesson on waves and oscillations performed by us (Zh.Akimkhanova and K.Fedus) in the primary school in Strzelno. 50 km from Toruń (the school bears the name of Abraham Michelson, the first American Nobel prize winner, born in Strzelno and emigrated to the USA in the age of 3 years).

Using the wireless motion sensor, harmonic oscillations can be easily explained by plotting (in

¹ The school bears the name of Abraham Michelson, the first American Nobel prize winner, born in Strzelno and emigrated to the USA in the age of 3 years.

real time) the position of a vibrating spring over time. For this aim we chose a soft but long spring with a mass of 100 g attached at its end and a flat surface glued (an old CD). PASCO motion sensor was mounted below, see fig. 3a. The experiment is run by one student, while all other, in real time, observe a sine graph on the screen (fig.3b).

In another example, the teacher turned on the sound level sensor and spoke softly in order to determine the intensity of his voice, the device showed 71.9 dB. When the students were asked if they would like to know the highest intensity of their voice, a student came out voluntarily, his screaming produced an intensity of 110.0 dB, see fig. 3c.

Such an interactive approach releases students' positive emotions which play an important role in

the learning process. The entire lesson lasted 2x45 minutes and it was full of other similar activities with PASCO equipment. We had no problems in keeping attention of children. This confirms our dedication to all interactive forms of teaching (Karwasz, Kruk, 2012): computer-aided experiments allow to enlarge the contents to be transmitted (e.g. children formally do not know the sine function), accelerate the lesson and make it more "funny".

According to students from Strzelno (and the present, doctoral students from Kazakhstan) this lesson was very different from typical lessons, offering new didactic features. Didactical and pedagogical goals are coupled, thank to the immediate response of the computer-based measurements and full involvement of the whole class.

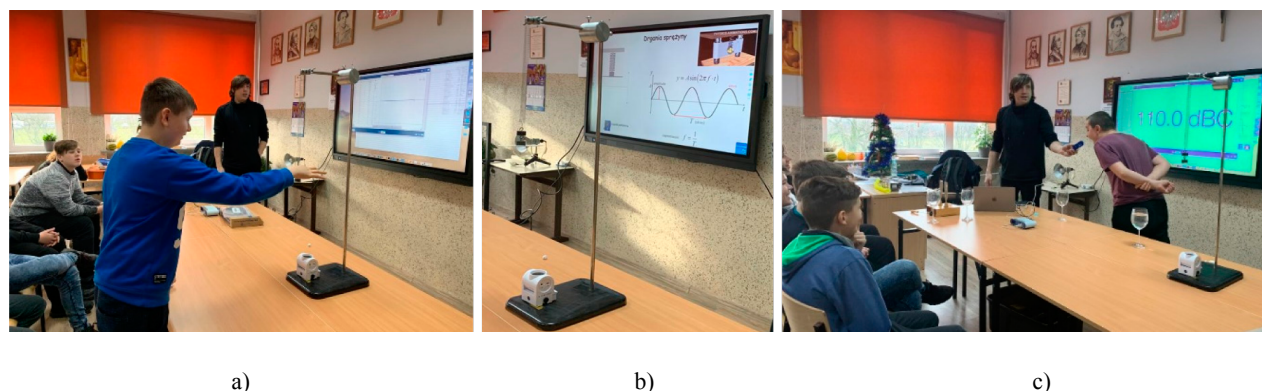

figure 3 – PASCO implementation in primary school (aged 13) in A. Michelson school in Strzelno (30/01/2020)

figure 3a – Wireless motion sensor PS-3219 in use: the search for a harmonic motion.

figure 3b – A real-time read-out and graphical presentation on the screen of the harmonic motion.

figure 3c – Level of the sound (student's screaming) as an interactive involving students' emotions into teaching. Lesson teacher is K. Fedus, photo by Zh.Akimkhanova

The second pedagogical case study was run in Kwidzyn, 50,000 inhabitants town 50 km north from Toruń. Kwidzyn, thanks to foreign investments develops quickly, and the small, emerging industry requires a qualified work-power. This was the background of the school competition in informatics, robotics, and also environment questions that was organized there on 29/01/2020. Two present authors (G.Karwasz, K.Fedus) participated there with an interactive lecture. Here we present two, best examples of the pedagogical outcome from this competition.

In fig. 4a we present the photo of two winners, girl from 1st Lyceum in Kwidzyn, both aged 15. They have constructed a meter for the level of sounds, and applied it to measure the noisiness in different environments in their school. From

the technical point of view the achievement was not very complex. What is important is the whole pedagogical *entourage* of the event.

It is difficult to underestimate the didactical importance of girls' Arduino construction. They had to learn independently notions on the levels of sound (distinction between wave-amplitude and power, decibel), frequency characteristics and environmental questions needed in projects of urban viability (Garzon, Schepis, Karwasz, 2006), architecture, and even in monitoring the home environment). And what is the most important – the creativity, technical competences and enthusiasms of young girls, in times of the virtual "reality" have been triggered. Equally, social competences – the ability of self-presentation, the requirement of clear public explaining, and the sympathy – are also crucial. All this emerged from

several pieces that summed up to a long interview which authors (K.Fedus, G.Karwasz) did with the

two winners. In its totality, it is a new, emerging form of constructivistic didactics.

Figure 4a – Noise indicator - a simple construction with LED indicators, based on Arduino standards. The two girls (Zuzanna Seklecka i Maja Ostrowska) from the 1st Lyceum in Kwidzyn won the prize at the local competition. Supervisor: Joanna Poźniak.

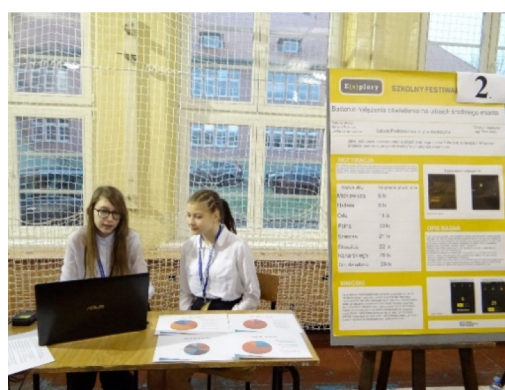

Figure 4b – A similarly simple idea – measuring the level of luminosity in different environments using a photo-camera from a cell phone. Idea and implementation Emilia Szramowska and Natalia Poźniak (Elemantery school No. 2 in Kwidzyn). Supervisor: Ewa Jurek.

Finally, in fig. 4b we present two girls from the last form of the primary school in Kwidzyn, participating to the same competition. They even did not construct anything, but used “a program found in internet” to make measurement of light intensity with their cell-phones. For girls it was just “fun” to show how many *lumen* are under different lamps in the gym hall, but physics behind (and human eye’s physiology) is quite complex. Even if they were younger (13 yrs) old than the rest of the pupils in the competition, they proved to be quite able in convincing the visitors to stand by their poster and listen to their explanations.

None of girls were not assisted by teachers in their presentations, and some lacunas and omissions in their knowledge show that they even were not *trained* before the competition. The success of the school competition proves that a properly chosen research goal (monitoring the environment), with sufficient sensibility (all participants to the competition were well informed on the atmospheric pollution) and some hints for the choice of technical solution can trigger the whole range of positive attitudes, required in the modern, so-called “knowledge-based society” (Rocard, 2007).

Conclusions

All cases presented here show that introducing microcomputer and computer-guided experiments allows to obtain important didactical goal:

- integration between the experiment and the presentation of its results
- new notions in informatics, applied to real-time digital/ analog proceeding
- better understanding of notions in physics (velocity, acceleration, sound level, luminosity etc.)
- inter-connecting to mathematics and graphical presentation of data
- “come-back” to the real, physical world, from cell-phone and internet “clouds”,

The main pedagogical outcome of students’ activity is that spontaneous activity of pupils, at all levels (and in different cultures) is triggered. The use of modern technologies in teaching physics becomes, both in Poland and Kazakhstan, and indicator of the innovation in didactics in general: schools that use these technologies are more competitive on the local (and global) level. In turn, also teachers improve their competences.

In conclusion, the use of complementary technology in school will always lead to successful teaching, especially in the area where physics teaching is a pursuit and always strives for innovation. However, the use of innovations in teaching must be supported by the systematic state policy in education. In Kazakhstan some systematic nationwide actions were undertaken to keep the student’s interest in physics at relatively high level. On the other hand in Poland innovations in teaching physics are introduced usually only at local levels. Further collaboration between al-Farabi Kazakh

National University and Nicolaus Copernicus University should contribute to development of innovative forms and methods of both didactics and pedagogy.

Acknowledgments

We would like to thank the staff of the Albert Abraham Michelson School Strzelno (Poland), dyr. Mieczysława Staśkowiak, staff of I LO, previously Polskie Gimnazjum im. W. Gębika in Kwidzyn (dyr. Joanna Pozniak) and the grant of Polish Ministry

of Higher Education POWR.03.01.00-00-T059/18 “Innovative methods of teaching physics” of The National Centre for Research and Development in Poland. One of us (Zh.Akimkhanova) appreciates much the support from doctoral program PhD Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. Authors declare following contributions: 55% (Zh.Akimkhanova) (concept of the paper, the main part of the manuscript, practical participation into educational activities), 15%, each Turekhanova, K.Fedus, G.Karwasz – contribution to the manuscript and educational activities.

References

- Бекенов Н., Central Asia Monitor. НИШ: лучшие ученики, лучшие учителя, 2019 <https://camonitor.kz/33464-nish-luchshie-ucheniki-luchshie-uchitelya.html>
- Бейсенбаев О. Қазақстандағы білім жүйесінің даму деңгейі, 2018 <https://strategy2050.kz/news/52406/>
- Білім айнасы газеті. PASCO – педагогикалық жаңалықтар жаршысы, 2017
- Brett Sackett. 2009. “Republic of Kazakhstan Embraces PASCO’s Interactive, Hands-on Science Technology for Education.” London, England. January 15, 2019. <https://www.pasco.com/about-us/press-releases/151> (retrieved 22/01/2020)
- Досанова А. Как развивается робототехника в Казахстане и есть ли у нее будущее в нашей стране? Steppe, 2019. <https://the-steppe.com/lyudi/kak-razvivaetsya-robototekhnika-v-kazahstane-i-est-li-u-nee-budushchee-v-nashey-strane> (retrieved 01/02/2020)
- Dostál J. (2015), Inquiry-based instruction: Concept, essence, importance and contribution. Olomouc: Palacký University, ISBN 978-80-244-4507-6. doi 10.5507/pdf.15.24445076
- Ellermeijer, T., Tran, T.-Ba. (2019). Technology in Teaching Physics: Benefits, Challenges, and Solutions, chap. 3, in Upgrading Physics Education to Meet the Need of Society, ed. M. Pietrocola, Springer pp. 35-67
- Garzon F., Schepis Ch., Karwasz G., et al. Studies of environmental impact of the viability, Provincia Autonoma di Trento, 2006, <https://www.yumpu.com/it/document/read/30143573/riassunto-non-tecnico-valutazione-ambientale-provincia-> (retrieved 02/02/2020).
- Ghavifekr S., Wan Athirah Wan Rosdy. 2015. “Teaching and Learning with Technology: Effectiveness of ICT Integration in Schools.” International Journal of Research in Education and Science. Vol.1: 175-191.
- Karwasz G. (2019) “Cognitive Didactics: Hyper-Constructivist Knowledge Building”, in: Virtuality and Education. Future Prospects, Ed. Adam Marszałek, Toruń, pp. 9-22. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2019/2019_Cognitive_didactics_short.pdf
- Karwasz G. (2016) “Learning physics. The joy of scientific discovery”, Studium Educationis, 3, 71p. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2016/2423-Article%20Text-8800-1-10-20171116.pdf
- Karwasz G., Kruk J., “Idee i realizacje dydaktyki interaktywnej – wystawy, muzea i centra nauki”, [Ideas and Implementations of interactive didactics – exhibitions, musea and science centers] Sci. Editions UMK, Toruń, 2012, http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/nowa_strona/?q=node/282
- Karwasz G., Służewski K., Kamińska A. (2015). Constructivist paths in teaching physics : from interactive experiments to step-by-step textbooks. Problems of Education in the 21st Century, 64, pp. 6-23. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2015/Constructivist_pats.pdf (retrieved 02/02/2020)
- Казинформ – Международное информационное агентство. 2017. Куда поступают выпускники Назарбаев интеллектуальных школ? https://www.inform.kz/ru/kuda-postupayut-vypuskniki-nazarbaev-intellektual-nyh-shkol_a3078854
- Казинформ – Международное информационное агентство. 2019. Выпускники НИШ получили возможность поступать в пять швейцарских вузов без экзаменов <https://informburo.kz/novosti/vypuskniki-nish-poluchili-vozmozhnost-postupat-v-pyat-shveycarskih-vuzov-bez-ekzamenov-96047.html>
- Official website of Nazarbayev Intellectual Schools (NIS). “Development of Robotics at Nazarbayev Intellectual Schools.” <https://www.nis.edu.kz/ru/projects/Robotics/>
- Official website of Nazarbayev Intellectual Schools (NIS). History. <https://www.nis.edu.kz/en/about/history/>
- Official website of PASCO <https://www.pasco.com/products> (retrieved 12.02.2020)
- Rocard M., et al. (2007). Science education now: A renewed pedagogy for the future of Europe, European Commission, Directorate-General for Research Information and Communication Unit, Bruxelles. https://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/report-rocard-on-science-education_en.pdf retrieved (15/02/2020).
- Semey State University named after Shakarim. Физиканы оқыту теориясы» пәнінің оқу-әдістемелік материалдары, 2013. ПОЭК 042-16-13.1.04/03-2013

Turekhanova K., Akimkhanova Zh., Gani J. (2019) "Teaching of electromagnetism with NDT (novel data Technologies)", Journal of educational sciences №3 (60) p.117

Zagipova S. Школы НИШ: кузница интеллектуалов страны. Ежедневный выпуск «Литер» № 105, 2019. <https://liter.kz/4493-shkoly-nish-kuznitsa-intellektualov-strany>

References

Bekenov N., Central Asia Monitor. News. 2019. NISh: luchshye uchениki, luvshshye uchitelya учителя [NIS: best students, best teachers] <https://camonitor.kz/33464-nish-luchshie-ucheniki-luchshie-uchitelya.html> (In Russian)

Beysenbayev O. 2018. Kazakhstanagy bilim juyesinin damu deңgeyi. деңгейі [The level of development of the education system in Kazakhstan] <https://strategy2050.kz/news/52406/> (In Kazakh)

Bilim ainasy. Press Service of the Nazarbayev Intellectual Physics and Mathematics School in Astana. 2017. PASCO – pedagogikalyk zhanalyktar zharshysy [PASCO - Bulletin of pedagogical news]. October 26, 2017. (In Kazakh)

Brett Sackett. 2009. "Republic of Kazakhstan Embraces PASCO's Interactive, Hands-on Science Technology for Education." London, England. January 15, 2019. <https://www.pasco.com/about-us/press-releases/151> (retrieved 22/01/2020)

Dosanova A. Kak razvivayetsia robototekhnika v Kazakhstane i est li u nee budushee v nashei strane? ["How is robotics developing in Kazakhstan and does it have a future in our country?"] Steppe, November 7, 2019. <https://the-steppe.com/lyudi/kak-razvivaetsya-robototekhnika-v-kazakhstane-i-est-li-u-nee-budushchee-v-nashey-strane> (retrieved 01/02/2020) (In Russian)

Dostál J. (2015), Inquiry-based instruction : Concept, essence, importance and contribution. Olomouc: Palacký University, ISBN 978-80-244-4507-6. doi 10.5507/pdf.15.24445076

Ellermeijer, T., Tran, T.- Ba. (2019). Technology in Teaching Physics: Benefits, Challenges, and Solutions, chap. 3, in Upgrading Physics Education to Meet the Need of Society, ed. M. Pietrocola, Springer pp. 35-67

Garzon F., Schepis Ch., Karwasz G., et al. Studies of environmental impact of the viability, Provincia Autonoma di Trento, 2006, <https://www.yumpu.com/it/document/read/30143573/riassunto-non-tecnico-valutazione-ambientale-provincia-> (retrieved 02/02/2020).

Ghavifekr S., Wan Athirah Wan Rosdy. 2015. "Teaching and Learning with Technology: Effectiveness of ICT Integration in Schools." International Journal of Research in Education and Science. Vol.1: 175-191.

Karwasz G. (2019) "Cognitive Didactics: Hyper-Constructivist Knowledge Building", in: Virtuality and Education. Future Prospects, Ed. Adam Marszałek, Toruń, pp. 9-22. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2019/2019_Cognitive_didactics_short.pdf

Karwasz G. (2016) "Learning physics. The joy of scientific discovery", Studium Educationis, 3, 71p. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2016/2423-Article%20Text-8800-1-10-20171116.pdf

Karwasz G., Kruk J., "Idee i realizacje dydaktyki interaktywnej – wystawy, muzea i centra nauki", [Ideas and Implementations of interactive didactics – exhibitions, musea and science centers] Sci. Editions UMK, Toruń, 2012, http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/nowa_strona/?q=node/282

Karwasz G., Służewski K., Kamińska A. (2015). Constructivist paths in teaching physics : from interactive experiments to step-by-step textbooks. Problems of Education in the 21st Century, 64, pp. 6-23. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Publikacje_2015/Constructivist_paths.pdf (retrieved 02/02/2020)

Kazinform – International news agency. News. 2017. Kuda postupaіut vypuskniki Nazarbayev intellektualnyh shkol? [Where do enter graduates the University of Nazarbayev Intellectual Schools?] https://www.inform.kz/ru/kuda-postupayut-vypuskniki-nazarbayev-intellektualnyh-shkol_a3078854 (In Russian)

Kazinform – International news agency. News. 2019. Vypuskniki NISh poluchili vozmojnost postupať v pyat shveicarskih vuzov bez ekzamenov [The graduates of the NIS had the opportunity to enroll in five Swiss universities without exams]. <https://informburo.kz/novosti/vypuskniki-nish-poluchili-vozmojnost-postupať-v-pyat-shveicarskih-vuzov-bez-ekzamenov-96047.html> (In Russian)

Official website of Nazarbayev Intellectual Schools (NIS). "Development of Robotics at Nazarbayev Intellectual Schools." <https://www.nis.edu.kz/ru/projects/Robotics/>

Official website of Nazarbayev Intellectual Schools (NIS). History. <https://www.nis.edu.kz/en/about/history/>

Official website of PASCO <https://www.pasco.com/products> (retrieved 12.02.2020)

Rocard M., et al.. (2007). Science education now: A renewed pedagogy for the future of Europe, European Commission, Directorate-General for Research Information and Communication Unit, Bruxelles. https://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/report-rocard-on-science-education_en.pdf retrieved (15/02/2020).

Semey State University named after Shakarim (2013) «Fizikany okytu teoryasy» paninin oku-adistemelik materialdary [Teaching materials for the discipline " Theory of teaching physics"] ПООК 042-16-13.1.04/03-2013 (In Kazakh)

Turekhanova K., Akimkhanova Zh., Gani J. (2019) "Teaching of electromagnetism with NDT (novel data Technologies)", Journal of educational sciences №3 (60) p.117

Zagipova S. Shkoly NISh: kuznitsa intellektualov strany ["NIS schools: the forge of the country's intellectuals"] The daily edition "Liter" № 105. June 6, 2019. <https://liter.kz/4493-shkoly-nish-kuznitsa-intellektualov-strany> (In Russian)

6-бөлім
**ПӘНДЕРДІ
ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Section 6
**TEACHING METHODOLOGY
OF DISCIPLINES**

Раздел 6
**МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ
ДИСЦИПЛИН**

Ж.Т. Абдрасулова¹, Қ.А. Пернебек², А.Т. Кеңшілік³,
А.Ә. Аманкелдиева⁴, Р.Н. Қалиекпер⁵

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

¹e-mail: zh.abdrasulova@mail.ru, ²e-mail: kuralai_anarbekovna@mail.ru,

³e-mail: arina_k1997@mail.ru, ⁴master student, e-mail: Ai-dana_2012@mail.ru, ⁵master student,
e-mail: kaliekper_rabiga@inbox.ru

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДА ЗАМАНАУИ ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ КЕШЕНДІ ҚОЛДАНУ

Мақалада биология пәнін оқытуда заманауи техникалық құралдарды кешенді қолданудың тиімділігі сипатталған. Қазіргі таңда Қазақстанның жоғары білім беру жүйесі жаңа кезекті жаңғыру кезеңінен өтуде. Оқу жоспарлары мен жас мамандарды дайындау бағдарламалары жаңартылуда. Өз кезегінде, оқытушылардың кәсіби-педагогикалық даярлық дәрежесіне жоғары талаптар қойылуда. Осыған орай, соңғы уақытта студенттердің, магистранттардың, оқытушылардың, факультеттер басқармасының, университеттердің жоғары оқу орындарында мамандарға тәрбие мен білім берудің инновациялық технологияларына қызығушылық артып келе жатыр. Оқыту үдерісінде ақпараттық технологияларды қолданып оқыту арқылы дүниенің тұтастығын түсінеміз, жалпы интеллекттің артуына ықпал жасаймыз. Ал біздіңше жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдерді кәсіби дайындау үдерісінде заманауи ақпараттық технологияларды оқу үдерісінде қолдану жаңа оқу пәндерінің пайда болуына алып келеді және осыған байланысты оқытудың жаңа формалары мен тәсілдерін қарастырудың өзектілігі артады. Зерттеудің нәтижесінде биологиялық білім мен тәрбие берудің жаңа инновациялық мазмұны, құрылымдық-мазмұндық моделі, педагогикалық шарттары, дидактикалық ұстанымдары қарастырылған. Педагогикалық-тәжірибелік жұмыс жүргізілді. Биологияны оқытуда заманауи техникалық құралдар, атап айтсақ, видео, медиа, аудио секілді және инновациялық әдістер арқылы сабақ жүргізу әдістемесінің тиімділігі көрсетілген.

Түйін сөздер: инновация, инновациялық технологиялар, мультимедиа, Case-әдісі, Role-Playing әдісі, Kahoot, Indoor Labs, Interactive Lectures әдісі.

Z.T. Abdrasulova¹, K.A. Pernebek², A.T. Kenshilik³, A.A. Amankeldieva⁴, R.N. Kalyekper⁵

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

¹e-mail: zh.abdrasulova@mail.ru, ²e-mail: kuralai_anarbekovna@mail.ru, ³e-mail: arina_k1997@mail.ru,

⁴master student, e-mail: Ai-dana_2012@mail.ru, ⁵master student, e-mail: kaliekper_rabiga@inbox.ru

Complex Use of Modern Technical Means in Biology Teaching

The article describes the effectiveness of complex use of modern technical means in teaching biology. Currently, the system of higher education in Kazakhstan is undergoing a new stage of modernization. Curricula and training programs for young professionals are updated. In turn, there are high requirements to the level of professional and pedagogical training of teachers. In this regard, recently the interest of students, undergraduates, teachers, departments of faculties, universities to innovative technologies of education and education of specialists is increasing. Through the use of information technology in the learning process, we understand the integrity of the world and contribute to the growth of general intelligence. In our opinion, the use of modern information technologies in the process of training future teachers in higher education institutions entails the emergence of new subjects, as well as the relevance of considering new forms and methods of teaching. As a result of the research, a new innovative content of biological education and upbringing, structural and content model, pedagogical conditions, didactic principles are provided. Experience-pedagogical work was carried out. The study of biology shows the effectiveness of teaching methods of modern technical means, such as video, media, audio and innovative teaching methods.

Key words: innovations, innovative technologies, multimedia, case, role-playing game, Kahoot, Indoor Labs, interactive lectures.

Ж.Т. Абдрасулова¹, Қ.А. Пернебек², А. Т. Кеншилик³,
А. А. Аманкельдиева⁴, Р.Н. Калиекпер⁵

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
¹e-mail: zh.abdrassulova@mail.ru, ²e-mail: kuralai_anarbekovna@mail.ru, ³e-mail: arina_k1997@mail.ru,
⁴e-mail: Ai-dana_2012@mail.ru, ⁵e-mail: kaliekper_rabiga@inbox.ru

Комплексное использование современных технических средств в преподавании биологии

В статье описана эффективность комплексного использования современных технологий в преподавании биологии. В настоящее время казахстанская система высшего образования переживает новый этап модернизации. Обновлено учебные программы и образовательные программы для подготовки молодых специалистов. Как известно, на рынке труда востребован высокий уровень педагогической подготовки будущих учителей. Поэтому преподаватели активно используют инновационные методы обучения в школе, вузах, системе совершенствования педагогических кадров. Использование информационных технологий способствует продвижению холистического подхода в образовании, помогает в понимании целостности мира и развитию общего интеллекта. Использование современных информационных технологий в процессе обучения будущих преподавателей в высших учебных заведениях влечет за собой появление новых предметов, а также расширяет актуальность применения новых форм и методов обучения. В результате исследования разработано инновационное содержание одного из направлений биологического образования и воспитания, для этого разработаны структурно-содержательная модель, специальные педагогические условия, дидактические принципы. Проведена опытно-педагогическая работа со студентами – будущими учителями биологии. Современные учебные пособия в преподавании биологии, такие как видео, медиа, аудио и инновационные методы обучения, доказали свою эффективность.

Ключевые слова: инновации, инновационные технологии, мультимедиа, кейс-метод, метод ролевых игр, Kahoot, Indoor Labs, интерактивные лекции.

Кіріспе

Қазіргі уақытта жаңа компьютерлік технологияларды енгізумен бірге «технология» деген ұғым жиі кездеседі. Жаңа компьютерлік технология термині ХХ ғасырдың 60 жылдарындағы АҚШ пен Англияда пайда болып, содан бұл термин өмір қажеттілігіне байланысты дүние-жүзіне таралып кетті. Педагогикада бұл ұғым оқушылардың ең жақсы жоғарғы нәтижеге жетудің тиімді принциптері мен әдістерін анықтауға бағытталған. (Әбдіғалиев Қ., 2001: 5-8).

Әдіскер С. Көшімбетова өзінің зерттеуінде оқу-тәрбие үдерісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін қолданудың мынадай ерекшеліктерін атап көрсеткен:

- ізгілендіру технологиясында педагогика ғылымының алдыңғы қатарлы ғылыми жаңалықтарды тәжірибеде «бала – субъект», «бала – объект» тұрғысынан енгізіле бастайды да, ал ғылыми білімдер «оның тұрмысының әлеуметтік жағдайы мен іс-әрекетінің әлеуметтік нәтижесінің бірлігінде қарастырады;

- ақпараттық бағдарламалап оқыту – оқытудың мазмұнын пәнаралық байланыс тұрғысынан ұйымдастыру;

- қоғам мен табиғат заңдылықтарын кіріктіру негізінде меңгеруі;

- иллюстрациялы түсіндірмелі оқытуда «адам-қоғам-табиғат» үйлесімдік бағыттағы дүниетанымында жүйелі саналы мәдениет қалыптасады;

- саралап деңгейлеп оқыту технологиясында оқытудың мазмұны мен әдістері шығармашылық ізденіс іс-әрекет жасау негізінде адамның инновациялық қабілеттерінің қалыптасуына бағытталады;

- оқытушы білмейтін шығармашылық ізденіс негізінде өмірге келген жаңа қабілет;

- дербес оқыту технологиясы оқу-тәрбие үдерісінде ғылымның негіздерін игерту үшін ізгілік, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыра отырып, жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық жауапкершілігін арттырады (Көшімбетова С., 2008: 246).

В.Д. Симоненко оқытудың инновациялық технологияларына мыналар жататынын айтып кетті: оқытудың интерактивті технологиялары, жобалық оқыту технологиясы және компьютерлік технологиялар.

Оқытудың интерактивті технологияларын да рөлдер айтарлықтай өзгереді (ақпараттаушы рөлінің орнына – менеджердің рөлі) және білім алушылар (әсер ету объектісінің орнына – өзара іс-қимыл субъектісі), сондай-ақ ақпараттың рөлі (ақпарат мақсаты емес, іс-әрекеттер мен опера-

цияларды игеруге арналған құрал) (Симоненко В.Д., 2005: 19).

В.А. Красильникова бойынша мультимедия арқылы біз компьютерлік жүйеде мәтін, дыбыс, бейне, графикалық кескін және анимацияны (анимация) біріктіруге мүмкіндік беретін заманауи компьютерлік ақпараттық технологияларды түсінеміз. Қазіргі таңда, ақпараттық компьютерлік технологияларды білім берудің жаңа тәсілі деп санауға болады, ол студенттерді оқытудың және дамытудың сапалы жаңа мазмұнына сәйкес келеді. Оларды енгізу білім алушыға қызығушылықпен оқуға, ақпарат көздерін табуға мүмкіндік береді, жаңа білім алу кезінде дербестік пен жауапкершілікті тәрбиелейді, зияткерлік қызмет тәртібін дамытады (Красильникова В. А., 2006: 231).

И.Н. Пономарева оқу-әдістемелік құралдардың келесі анықтамасын береді: «Оқыту құралдары – оқытудың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес оқу қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін әр түрлі пәндер, құбылыстар, фактілер, оқыту бағдарламалары». Қазіргі уақытта «Оқыту құралдары» ұғымының шекарасы жаңа ақпараттық оқыту бағдарламаларының пайда болуына байланысты, мысалы, виртуалды эксперименталдық жұмыстар, қашықтықтан оқыту құралдары және т.б. осылайша «Оқыту құралдары» ұғымын нақтылау қажет. Біздің ойымызша, оқыту құралдары Теориялық материалдың көрнекілігін арттыру үшін оқу процесінде пайдаланылуы мүмкін кез келген пәндер мен ақпараттық ресурстар болып табылады (Пономарева И.Н., 2007: 191).

С.А. Аймухамбетова интерактивті құралдарды сабаққа пайдаланғанда дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектесетінін алға тартты:

- Пән бойынша базалық білімді меңгеру;
 - Алған білімді жүйелеу;
 - Өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру;
 - Жалпы оқуға деген ынтасын арттыру;
 - Студенттерге оқу материалдарымен өздігінен жұмыс істегенде әдістемелік көмек беру.
- Бұл технологияны оқу материалын хабарлау және оқушылардың ақпаратты меңгеруін ұйымдастыру арқылы, көзбен көру жадын іске қосқанда арта түсетін қабылдау мүмкіндіктерімен қамтамасыз ететін әдіс деп қарауға болады. Бастауыш сынып оқушыларының көпшілігі естігенінің 5 % және көргенін 20 % есте сақтайтыны белгілі. Аудио- және видео ақпаратты бір мезгілде қолдану есте сақтауды 40-50 % дейін артты-

рады (Аймухамбетова С.А., 2010: 25). Шет ел әдебиеттеріне шолу жасағанда, Augusto I. «Virtual Reconstruction and Three-Dimensional Printing of Blood Cells as a Tool in Cell Biology Education» атты жұмысында үш өлшемді электрондық микроскопия және 3D-прототиптеу технологиясы (3D-басып шығару) әдістерін біріктіру арқылы жасушалық және құрылымдық биология әлеміне студенттердің қызығушылығын арттыру стратегиясын ұсынды (Augusto I., 2016: 24-33).

Xu X. «Virtual and Actual Combined» мақаласында оқу мен оқыту сапасын жақсарту және студенттерді ынталандыруды арттыру үшін тәжірибелі мамандар мен студенттерге арналған дәрістер мен арнайы дайындалған виртуалды платформаны пайдалана отырып, «Виртуалды модельдеу және нақты жұмыс» интерактивті тәсілі сипатталады. Виртуалды модельдеу зертханасын енгізу студенттер өз уақытында ала алатын бірқатар оқу ресурстарын ұсынады. Бұл әдіс дәстүрлі, сондай-ақ виртуалды оқыту әдістерін толық пайдалану үшін эксперименталды платформаны және виртуалды эксперименттер класын қамтиды және сол арқылы студенттерді тиімді оқытуға ықпал етеді (Xu X., 2018: 585-591).

Xia, David Z. қазіргі заманғы студенттердің бейімделуімен университет профессор-оқытушыларының тәжірибесін біріктіру қазіргі заманғы АКТ негізінде бірлескен жұмыстарды (білім беру және әлеуметтік жобалар, зерттеулер мен әзірлемелер) ұйымдастыру процесінде байқалады. Студенттердің зерттеу қызметінің нәтижелерін дайындау және ұсыну процесінде АКТ-ны тиімді пайдалану дағдыларын қалыптастыру университеттердің оқу жоспарларында қарастырылмаған болғандықтан, магистрлік жұмысты дайындау кезінде ғылыми жетекшілер мен магистранттардың өзара іс-қимылы және университеттің оқу процесі мен ғылыми қызметіне АКТ-ны біріктіру мысалдарының бірі болып табылады (Xia, David Z., 2009: 469).

Студенттер алған ақпараттар ағымының қарқындылығы үнемі өсуде. Әсіресе мультимедиа құралдары кеңінен қолданылады. Мультимедиа (ағылшын тілінен аударғанда – орталар жиынтығы) – ақпарат алу үшін әртүрлі арналары бар ақпараттық медиа жиынтығы. А.И. Татаринцев мультимедиялық бағдарламалар арқылы жасалған дидактикалық жағдайлар дыбысты, бейнені, қатысуды табиғи түрде жіберіп, виртуалды оқу ортасын жасауға мүмкіндік береді. Ғалымдар мультимедиа құралдарын пайдалану кезінде оқу материалының мазмұнын зерттеуге

қажетті уақыттың 30%-на дейін үнемделетінін, алынған білім мен іскерліктер жадыда айтарлықтай ұзағырақ сақталатынын атап өтті (Татаринцев А.И., 2013: 60).

Зерттеу материалдары мен әдістері

Биологияны оқытуда заманауи технологияларды кешенді қолданудың әдістемесі құрастырылды. Бұл әдістеменің тиімділігін тексеру үшін педагогикалық эксперимент жүргізілді. Педагогикалық-тәжірибелік жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті биология және биотехнология факультетінің биофизика және биомедицина кафедрасында 5B011300 «Биология» мамандығының студенттерінің қатысуымен 2018-2019, 2019-2020 оқу жылдарында жүзеге асырылды. Педагогикалық-тәжірибелік

жұмысқа қатыстырылған студенттердің жалпы саны – 24. Эксперименттік тәжірибе үш кезеңнен тұрады:

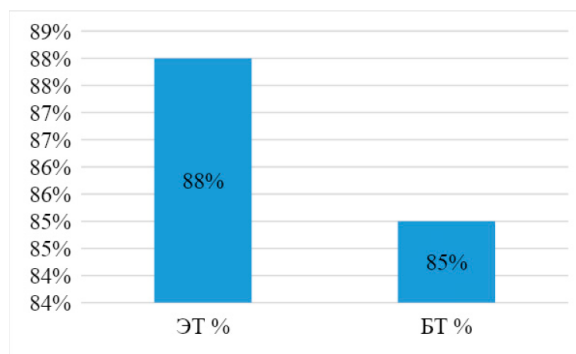
Анықтау эксперименті;

Қалыптастыру эксперименті;

Бақылау, яғни зерттеу жұмысының нәтижесін тексеру эксперименті.

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау.

Студенттер шамалас білім деңгейі бойынша теңдей екі топқа бөлінді: біріншісі эксперименттік топ (ЭТ), ал екіншісі бақылау тобы (БТ) ретінде алынды. Білімді меңгеру деңгейлері GPA балл көрсеткіштері бойынша анықталды. Оның нәтижесі 1-суретте көрсетілген. Эксперименттік топтың студенттерінің білімді меңгеру деңгейі 88%, ал бақылау тобында 85 % құрады.

ЭТ – эксперименттік топ, БТ – бақылау тобы

1-сурет. Педагогикалық экспериментке қатыстырылған студенттердің білім деңгейлерінің көрсеткіштері

Педагогикалық-тәжірибелік жұмысты анықтау кезеңінде келесі сұрақтар арқылы студенттердің білім деңгейлері тексерілді:

Оқытудың ақпараттық технологиялары дегеніміз не?

Білім берудегі ақпараттық коммуникациялық технологиялар дегеніміз не?

Экранды құралдарға нелер жатады?

Дыбысты құралдарға нелер жатады?

Көлемді құралдарға келесілер жатады?

PowerPoint бағдарламасы не үшін қажет?

ACTIV studio презентациясы дегеніміз не?

Биологиядан зертханалық сабақтарда жиі қолданылатын жануар?

Зертханалық жұмыс кезінде оқытушының зат пен құбылысты демонстрациялап көрсетуі қандай әдіске жатады?

Зертханалық сабақтарда жиі қолданылатын өсімдіктер?

Фитоцидтік және бактерицидтік қасиеттерге ие және саңырауқұлақ ауруларына, вирустық инфекцияларға және микробтарға қарсы күресте көмектесетін зертханалық жұмыстарда қолданылатын жабайы раушан?

Зертханалық жануар ретінде қоянның қандай түрі жиі қолданылады?

Биология пәнінен зертханалық және практикалық сабақты өткізуде пайдаланылатын көрнекіліктің қандай түрлері бар?

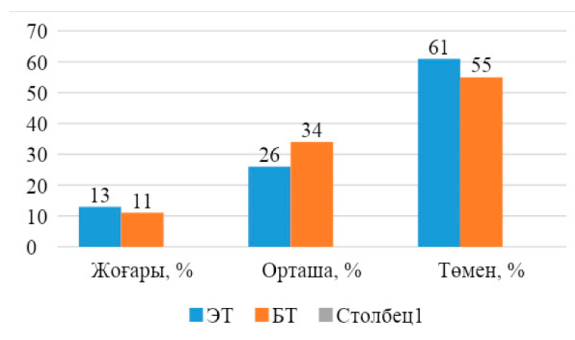
Зертханалық сабақтың жалпы құрылымы қандай сатылардан тұрады?

Химиялық заттардың уландыру деңгейін анықтау үшін қолданылатын жануар түрі?

Әр сұрақтың жауаптары үш деңгей бойынша бағаланды: «жоғары», «орташа», «төмен». Анықтау сұрақтарының нәтижесін талқылау барысында «заманауи ақпараттық құралдар деген не және оның оқу үдерісіндегі маңызы» деген

сұрақтарға студенттердің көбі толық жауап бере алмады. «Биология пәні бойынша зертханалық жұмыстарда қолданылатын қандай өсімдіктер мен жануарларды білесіздер?» деген сұраққа тек бірнеше студенттер жауап бере алды. Анықтау сұрақтарының көрсеткіштері 2-суретте берілген. Екі топтың эксперимент басындағы көрсеткіштерінде үлкен өзгешеліктер жоқ.

Анықтау сұрақтарына «жоғары» жауап бергендер 13 % (ЭТ) және 11 % (БТ), бұл кейбір сұрақтарға ғана толық жауаптың болғандығын білдіреді. «Орташа» көрсеткіш 26 % (ЭТ) және 34 % (БТ), жауаптар толық емес. «Төмен» көрсеткіш 61 % (ЭТ) және 55 % (БТ) тест сұрақтарының көпшілігіне дұрыс жауап берілмеді.

ЭТ – эксперименттік топ, БТ – бақылау тобы

2-сурет. Эксперимент басындағы екі топ студенттерінің ақпаратты меңгеру деңгейлерінің көрсеткіштері

Қалыптастыру эксперименті кезінде биологияны оқытуда заманауи технологияларды кешенді қолданудың әдістемесі құрастырылды. Әдістемеде қолданылған заманауи техникалық құралдар төменде көрсетілген:

Мультимедиа (*Multimedia*) – компьютерде дыбысты, ақпаратты, тұрақты және қозғалыстағы бейнелерді біріктіріп көрсету үшін жинақталған компьютерлік технология. Ол ақпаратты кешенді түрде бейнелеуді – мәліметтерді мәтіндік, графикалық, бейне-, аудио- және мультипликациялық түрде шығаруды – жүзеге асырады. Мәтін, түрлі-түсті графика, дыбыс, сөз бен кескін синтезін жасап, ақпараттың өте көлемді мөлшерін жадында сақтап, диалогтық түрде жұмыс істейді. Мультимедиа элементтерімен еркін интерактивті түрде қатынас құруға, дыбыспен сүйемелденетін бейнекөріністерді компьютер экранында көрсетуге, тыңдауға толық мүмкіндік бар.

Техникалық құралдар тобына сонымен қатар түрлі проекциялық және дыбыстық аппаратуралар (кинопроекторлар, диапроекторлар, графпроекторлар, магнитофондар, бейнемагнитофондар); тренажерлар, эмбебап техникалық құралдар, лингафондық құралдар, электрондық есептеу техникасы жатады.

Экрандық-дыбыс құралдары (диафильмдер, диапозитивтер (слайдтар) сериялары, кинофильмдер, транспаранттар, дыбыс және видео жазбалары, күй табактары, радио және теледидар хабарлары) жатады.

Интерактивті демонстрациялық дәрістер әдісін Франклин мен Маршалл колледжінің қызметкерлері Дороти Мерритс, Роберт Уолтер және Кларк колледжінің қызметкері Боб Макк құрды. Бұл әдіс барысында қарапайым дәстүрлі дәріс оқуға уақыт бөлініп, мұқият тапсырмалар құрылады. Оның негізгі үш кезеңі бар: демонстрация нәтижесін болжау, демонстрация тәжірибесі, нәтижелер жайлы ойлану (Popescu E., 2017: 186).

Сондай-ақ, әдістемеде бірқатар инновациялық әдістер қолданылды:

Case-әдісі. Нақты ситуацияларды талдау, яғни, нақты жағдайды зерттеу. Нақты жағдайды зерттеу әдісі өзінің бастауын Бостондағы Harvard Business School-дан (HBS) алады. Бұл жоғары оқу орнының оқытушылары заң қызметкерлерінің казуистикалық тәжірибесіне сүйеніп, дәстүрлі дәрістерден бас тартты. Олардың орнына оқыту негізіне экономикалық тәжірибеден алынған нақты ситуациялар бойынша пікірталастар алынуда. Сол уақыттан

бастап HBS нақты ситуацияларды зерттеу бойынша аса бай материал жинақтады және бұл әдісті оқытудың жеке тұжырымдамасына дейін дамытты. Нақты жағдайды зерттеу әдісі әдебиетте Гарвард әдісі аталуы осыдан. Германияда бұл әдіс, әсіресе, менеджерлерді дайындауда, сондай-ақ жоғары оқу орындарының экономикалық факультеттерінде кең таралған. Әдістің негізгі құрылымы студенттердің практикада және құрбы-құрдастарымен қарым-қатынаста алатын тәжірибесіне арқа сүйейді. Олар қандай да бір нақты жағдайды талқылайды, оны шешудің баламаларын іздестіреді, шешімнің өзіндік нұсқасын ұсынады, ол шешімді негіздейді, бұдан соң оны практикада қабылданған шешіммен салыстырады (Абдрасулова Ж.Т., 2015: 10-12).

«Role-Playing» әдісі (рөлдік ойындар) – тиімді интербелсенді әдістердің бірі. Педагогика саласында зерттеу жүргізетін ғалымдардың басым көпшілігі оқытудың ойын әдістерін кәсіби қамтамасыздандырудағы ең тиімді және болашағы зор тәсілдер деп есептейді. Өйткені іс-әрекет арқылы үйрену/үйрету – танымның ең тиімді тәсілі екендігі баршаға аян: адам жадында бірінші мезетте өзінің жасағаны мен бастан кешкен әсерлері қалады. Ал рөлдік ойындар білімгерлердің өздерін басқа адамдардың орнына қойып, мәселені солардың тұрғысынан қарастырып, шешімді өз қолдарымен жасауды меңзейді. Рөлдік ойын білімгерлердің қандай да бір берілген тапсырмаларды орындау барысында топ ішінде рөлдерге бөлініп, сол рөлдердің ерекшеліктеріне сәйкес әрекеттер атқаруды меңзейді (Abdrassulova Zh.T., 2015: 72-75).

«Kahoot» – бұл мектептерде және басқа да білім беру ұйымдарында білім беру технологиясы ретінде қолданылатын ойындық білім беру платформасы. Kahoot студенттерді интерактивті тақта, проектор немесе монитор сияқты экранды құралдармен жұмыс жасауға мүмкіндік беретін әдіс. Kahoot әдісін веб-интерфейс арқылы әртүрлі веб-браузерлер мен мобильді құрылғылар арқылы ойнатуға болады. 2017 жылдың қыркүйегінде Kahoot мобильді платформада қосымша ретінде іске қосылды.

«Indoor Labs» (Жабық зертхана) әдісі. Әдістің авторы Мэри Савина, Карлтон колледжі. Кәсіби маман дайындау жолында үлкен үлес қосатын әдістердің бірі. Жабық зертхана эксперимент және зерттеу материалдарынан, модельдерден және басқа да құрылғылардан құралған. Бұл жабық зертхана негізінен бір немесе одан да көп сағатты қамтиды. Жабық зертханада зерттелетін зат зертхана ішінен немесе сырттан жиналған бо-

луы мүмкін. Жабық зертханада білімгерлер бейресми жағдайда жұмыс жасайды. Олар заттар мен құбылыстарды сипаттап қана қоймай, сонымен қатар олармен тікелей жұмыс жасайды. Сонымен қатар, бұл зертханада интербелсенді тақталар, көрнекіліктер қолданылып, топтық жұмыстар жасалынады. Жабық зертхананы ұйымдастыру үшін педагогикалық және логистикалық үйлесім қажет (Абдрасулова Ж. Т., 2015: 6-5).

«Interactive Lectures» әдісі. Интербелсенді дәрісте ақпарат дайын күйінде берілмейді. Интербелсенді дәріс үйренушінің қандай да бір тақырып немесе мәлімет бойынша бірлескен әрекеттер негізінде (топтық пікір алмасу, талқылау, пікірталас, ой қозғау, т.б.) білімгерлерде өзіндік пікір мен көзқарасын қалыптастыруға бағытталады. Интербелсенді дәрісте негізгі қағида «беру», «үйрету» емес – «ұсыну» болады. Ұсынылған мәлімет бойынша білімгерлер бірлескен белсенді әрекеттер арқылы өздігімен жаңа білім құрастырады. Дәстүрлі монолог түріндегі дәріс білімгерлердің қарастырылатын тақырып бойынша білімі мен деректері жоқ немесе жоктың қасы деген қағиданы ұстанады. Сол себепті де дәстүрлі дәріс ақпараттың көп мөлшерін беруге мүдделі. Білімгерлер мұнда әдетте пассивті әрекеттер атқарады: тыңдайды, көшіреді. Интербелсенді дәрістің негізгі ұстанымы келесідей болады: білімгерлер қарастырылатын тақырып бойынша сабаққа дайындалып келген, олардың белгілі бір білімдері бар болғандықтан дәрісте сол білімдерді дамыту және тереңдету керек.

Құрастырылған әдістеме «Биология сабағында зертханалық жұмыстарды ұйымдастыру» пәні бойынша сынақтан өткізілді.

Төменде инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдана отырып, жүргізілген сабақтың үлгісі келтірілді.

Дәрісінің әдістемесі.

Дәрістің тақырыбы: Биология пәні бойынша зертханалық жұмыстарда қолданылатын жануарлар

Максаты: Биология пәні бойынша зертханалық жануарлар туралы түсінік беру.

Қолданылатын әдіс: «Kahoot» әдісі және мультимедиялық (видео және Power Point қосымшасы) технологиялар қолданылды.

Көрнекілігі: презентация, проектор, компьютер, интерактивті тақта, плакаттар, суреттер.

Дәрістің барысы:

Ұйымдастыру кезеңі: білімгерлерді түгендеу.

Негізгі бөлім: Жаңа тақырыпты түсіндіру (презентация түрінде).

Зертханада ұсталынатын жануарлар туралы дәріс оқылып, олардың зертханада ұстау мақсаты,

ерекшеліктері және олардың күтімі жайлы баяндалды. Дәріс Power Point қосымшасы арқылы жүргізілді.

Зертханалық жануарлар хайуанатханаларда (виварийлерде) ғылыми зерттеулер үшін арнайы ұсталынады.

Тұқымбақ (питомник) – тәжірибеге пайдаланғанға дейінгі жануарлар өсіретін жер. Зертханалық жануарларға арналған хайуанатханаларда (виварийлерде), тұқымбақтарда (питомниктерде) қолайлы микроклимат жасалуы керек. Микроклимат дегеніміз-ісктелген кеңістіктегі климат, яғни сол жердің температурасы, ылғалдылығы, жарықтылығы, зиянды газдардың шекті мөлшері, ауа қозғалысы зертханалық жануарлардың физиологиялық тіршілігіне кері әсерін тигізбеу керек.

Қандай тұқымдар жиі қолданылады?

Ұзақ уақытқа созылған клиникалық зерттеулер тестілеуге ең қолайлы қояндардың тұқымын анықтады:

Жаңа Зеландиялық ақ қоян Шиншилла

Зертханалық тышқандар – 19 ғасырдың екінші жартысында пайда болған жасанды түр. Зерттеу жұмыстары көбінесе ақ тышқандар көп алынады. Бұл жануар бүгінгі күні медицина, эксперименттік зерттеулер саласында ең сұранысқа ие болып табылады. Кеміргіштің мөлшері оның туыстарымен салыстырғанда өте үлкен, олардың салмағы 150 грамм, ал ұзындығы 12,5 сантиметрге дейін жетеді. Құйрығы 6-дан 10 сантиметрге дейін.

Зертханалық бақалар

Зертханалық зерттеулер үшін бақалардың келесі түрлері пайдаланылады: тоған (жеуге жарамды) (*Rana esculenta*), шөп (*Rana temporaria*) және көл (сұр), (*Rana ridibunda*) бақалары.

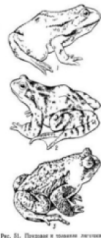

Рис. 15. Тоған (А) және шөп (Б) бақалары. 16 - көл бақа (В).

3-сурет. Power Point қосымшасы арқылы сабақ өткізу

Сондай-ақ, осы бөлімде тышқан және бақаны зертханалық жағдайда қалай ұстайтындығы туралы, оларды зақымдау тәсілдері жайлы видео көрсетілді. (<https://www.youtube.com/watch?v=vjRfqytL4aI>, <https://www.youtube.com/watch?v=9zohp59k75k>)

Зертханалық жануарлар – биологияда, медицинада, ветеринарияда және ауыл шаруашылығында ғылыми жұмыстарды жүргізу мақсатында пайдаланылатын жануарлар. Зертханалық жануарларға жүргізілетін ғылыми тәжірибелер мақсаты мен міндеттеріне қарай таңдалып алынады. Зерттеу жұмысының тиімді де жақсы нәтиже беруі үшін таңдап алған түрдің тек биологиялық ерекшеліктері ғана емес, олардың мінез-құлықтары да ескеріліп, жануарлардың өніп-өсуіне және тіршілігіне қолайлы жағдай жасалуы қажет. Зертханалық жануарлардың қатарына мамандардың ғылыми ізденістеріне қажетті жануарлардың барлық тобы (қарапайымдардан сүтқоректілерге дейін) жатады: тәжірибе, негізінен, омыртқалылардан – бақа, тышқан (бұлар зертханалық жануарлардың 70%-ын құрайды), егеуқұйрық, ит, мысық, қоян, маймыл, сонымен қатар тасбақалар м

ен құстарға да, ал омыртқасыздардан – дрозифила шыбыны, кене құрттарға, т.б. жүргізіледі.

Дәрісті бекіту: «Kahoot» әдісі арқылы дәрісті бекіту сұрақтары:

1. Зертханада қолданылатын омыртқалы жануарларды табыңыз.

А. тышқан, қоян, гельминттер Б. бақа, тышқан, қоян В. құрттар, ақ тышқандар, бақалар Г. амебалар, инфузориялар, кенелер

2. Зертханалық жануарларды арнайы ғылыми зерттеу үшін ұстайтын жер қалай аталады? А. тұқымбақта Б. колбаларда В. виварийлерде Г. жәшіктерде

3. Зертханалық мақсатта қояндардың қай түрі жиі пайдаланылады?

А. шиншилла Б. құм қоян В. ор қоян Г. үй қояны

4. Бүгінгі таңда медицина, эксперименттік зерттеулер саласында сұранысқа ие жануар?

А. қояндар Б. бақалар В. тышқандар Г. қарапайымдар

5. Зертханалық зерттеулерде бақаның қандай түрі пайдаланылады?

А. тоған бақасы Б. қызылаяқ бақа В. сүйіртұмсық бақа Г. сібірлік бақа

6. Жануарды шалқасынан ұстап, шприцтің инесін қарынның төменгі бөлігіне салады. Бұл қандай зақымдау түрі?

А. күре тамыр арқылы Б. интраназальды зақымдау В. бұлшық ет арқылы

Г. құрсақ қуысы арқылы

7. Жануарларды консервілеу сұйықтары?

А. су және спирт Б. спирт және формалин В. қышқылды сұйықтар Г. формалин және су

8. Зертханада қолданылатын омыртқасыз қарапайымдарды табыңыз:

А. гельминттер, инфузориялар Б. аргас және иксод кенелері В. паразитті амёбалар, трипаносом, лейшманий Г. жауын құрты және кенелер

9. Стрептококк, ревматизм, сальмонелла, ботулизм, лихорадка, ісік ауруларын тексеру үшін қай жануар қолданылады?

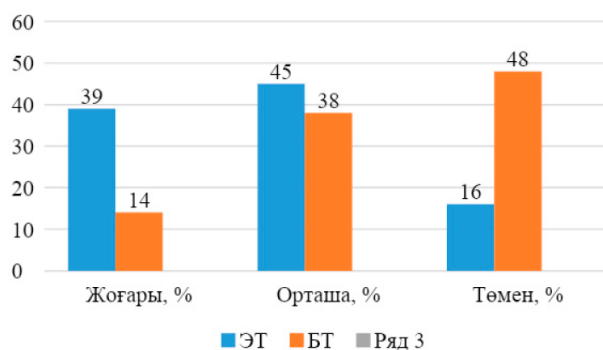
А. тышқан Б. бақа В. қарапайымдар Г. қояндар

10. Зертханалық омыртқалылардың ішінде кең қолданысқа ие, яғни зертханалық жануарлардың 70%-ын құрайтын жануарлар?

А. тышқан және бақа Б. қоян және тышқан В. бақа және қоян Г. амёбалар және инфузориялар

Мұндай инновациялық технологиялар мен әдіс-тәсілдермен өткізілген сабақтардан студенттердің сабаққа деген қызығушылығы мен ынтасының артқанын байқадық.

Қалыптастыру кезеңінен кейін студенттердің ақпаратты меңгеру деңгейлері тест сұрақтары арқылы қайта тексерілді. Нәтижесі 3-суретте көрсетілген.

ЭТ – эксперименттік топ; БТ – бақылау тобы

4-сурет. Эксперимент соңындағы екі топ студенттерінің білімдерінің көрсеткіштері

Эксперименттік топ (ЭТ) студенттерінің білім деңгейлерін педагогикалық-тәжірибелік жұмыс басындағы нәтижемен салыстырғанда соңындағы нәтижелер айтарлықтай өзгерістер көрсетті. «Жоғарғы» көрсеткіш – 39 %, «орташа» көрсеткіш – 45 %, «төмен» көрсеткіш – 16 %-ға дейін азайды.

Ал бақылау тобында (БТ) айтарлықтай өзгерістер байқалмады. Педагогикалық-тәжірибелік жұмыс басындағы «жоғары» көрсеткіш 11%-дан 14 %, «орташа» көрсеткіш 34 %-дан 38 %, «төмен» көрсеткіш 55 %-дан 48 %-ға өзгерді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазіргі заманауи мектеп жоғары деңгейде маманданған кәсіпқой жаңашыл

мұғалімді күтуде. Бүкіл әлем бұл күнде тәлім-тәрбие қызметіне ең білгір, талантты, өте жауапты педагог мамандарды қатыстыру қажеттілігін мойындап отыр. Сол себепті бәсекеге қабілетті биолог мамандарын дайындауда инновациялық технологияларды пайдалану басты құрал болып табылады. Биология пәнін заманауи техникалық құралдарды кешенді қолданана отырып және инновациялық әдістер арқылы оқытудың нәтижелік мүмкіндіктері өте зор. Тәжірибелік эксперимент жұмыстарын қорытындылай келе, эксперименттің нәтижесі зерттеу жұмысының көкейкестілігін дәлелдеп отыр. Эксперимент нәтижесінде анықталған көрсеткіштер мен әдебиеттердегі мәліметтер биологияны оқытуда заманауи техникалық құралдар мен инновациялық әдістерді қолданудың тиімділігін көрсетеді.

Әдебиеттер

- Әбдіғалиев Қ. Осы заманғы педагогикалық технологиялар // Қазақстан мектебі. – 2001. - № 2. – Б. 5-8.
- Көшімбетова С. Инновациялық технологияны білім сапасын көтеруде пайдалану мүмкіндіктері // Білім. – 2008. – Б. 246.
- Симоненко В.Д. Общая и профессиональная педагогика. – М.: Вентана-Граф, 2005. – 19 с.
- Красильникова В.А. Информационные и коммуникационные технологии в образовании. – М.: ООО «Дом педагогики», 2006. – 231 с.
- Пономарева И.Н. Общая методика обучения биологии. – М., 2007. – 191 с.
- Аймухамбетова С.А. Интерактивные методы учебной деятельности // Қазақстан жоғары мектебі. – 2010. - № 1. – Б. 25.
- Augusto I. Virtual Reconstruction and Three-Dimensional Printing of Blood Cells as a Tool in Cell Biology Education // PLoS One. – 2016. – P. 24-33.
- Xu X. Exploration of an interactive “Virtual and Actual Combined” teaching mode in medical developmental biology // Biochem Mol Biol Educ. – 2018. – P. 585-591.
- Xia, David Z. Marketing Library Services through Facebook Groups // Library Management. – 2009. – P. 469.
- Татаринцев А.И. Использование информационно-коммуникативных технологий на уроках технологии // Концепт. – 2013. – С. 60.
- Popescu E., Kinshuk E., Khribi M. K., Huang R., Jemni M., Chen N. S., Sampson D. G. Innovation in Smart Learning // Springer Verlag. – 2017. – Vol. 1. – P. 180-189.
- Абдрасулова Ж.Т., Шілдебаев Ж.Б., Құжантаева Ж.Ж., Есмағұлов К.Е., Салыбекова Н.Н., Аширова Ж.Б. Қоймадағы астықтарды зақымдайтын саңырауқұлақ түрлерінің биоэкологиялық ерекшеліктерін зерттеу нәтижелерін оқу үдерісінде пайдалану. «Қазақстан халықаралық білім беру кеңістігінде» атты жас ғалымдардың VII халықаралық ғылыми конференциясы. – Алматы, 2015. – 10-12 б.
- Abdrassulova Zh.T., Kuzhantaeva Zh.Zh., Childebaev J.B., Salybekova N.N., Abdukadirova Zh.A., Bazargaliyeva A.A. Using interactive methods during the lectures on the elective subject «Bioecological particular species of fungi affecting grain in granaries». Materials of the II international scientific conference. – Prague, 2015. – 72-75 б.
- Абдрасулова Ж.Т., Шілдебаев Ж.Б., Ералиева Ж.М., Салыбекова Н.Н., Аширова Ж.Б. Қоймадағы астықтарды зақымдайтын саңырауқұлақ түрлерінің биоэкологиялық ерекшеліктері элективті пәнінде инновациялық технологиялар мен әдістерді қолдану. Жас ғалымдардың VII халықаралық ғылыми конференциясы. – Алматы, 2015. – 6-9 б.

References

- Abdrassulova Zh. T., Kuzhantaeva Zh. Zh., Childebaev Zh. B., Salybekova N., Abdukadirova Zh. Bazargaliyeva A. (2015) Continuity of education levels: content, management, monitoring [Materials of the II international scientific conference.]. Prague, pp. 72-75 (In Russian).
- Abdrassylova J. T., Shildebaev J. B., Eralieva J. M., Salybekova N.N., Ashirova J. B. (2015) Qoimadaǵy jarmaǵa zıan keltiretin sańyraǵulaqtar túrleriniń bioekologıalyq sıpattamalaryn elektivti pánge innovatsıalyq tehnologıalar men ádisterdi qoldaný. [Application of innovative technologies and methods in the elective discipline of bioecological characteristics of the types of mushrooms that damage cereals in the warehouse]. [Jas ǵalymdardıń VII Halyqaralyq ǵylymı konferentsıasy: «Qazaqstan halyqaralyq bilim keńistiginde»]. Almaty, pp. 6-9 (In Kazakh).
- Abdrassylova J. T., Shildebaev J. B., Kuzhantaeva J. J., Esmagılov K.E., Salybekova N. N., Ashirova J. B. (2015) Oqý protsesinde dándi daqyldarǵa zıan keltiretin sańyraǵulaqtar túrleriniń bioekologıalyq sıpattamalaryn zertteý nátiyelerin pıdalaný. [Using the results of the study of bioecological characteristics of species of fungi that damage cereals in educational process]. [VII Halyqaralyq jas ǵalymdardıń “Qazaqstan halyqaralyq bilim keńistiginde”]. Almaty, pp. 10-12 (In Kazakh).
- Abdıǵalıev K. (2001) Qazirgi pedagogikalyq tehnologıalar. [Modern pedagogical technologies]. Qazaqstan mektebi, 2, pp. 5-8 (In Kazakh).
- Aımyǵambetova S. A. (2010) Interaktivti oqytý ádisi. [Interactive teaching method]. Qazaq joǵary mektebi, 1, 25 p. (In Kazakh).
- Augusto I. (2016) Virtual reconstruction and three-dimensional printing of blood cells as a tool in the formation of cell biology. PLoS One., pp. 24-33.
- Kóshimbetova S. (2008) Bilim berý sapasyn joǵarylatýda innovatsıalyq tehnologıalardy qoldaný múmkindigi. [Possibilities of using innovative technologies in improving the quality of education]. Bilim, 246 p. (In Kazakh).
- Krasılınikova V. A. (2006) Bilim berýdegi aqparattyq-kommúnikatsıalyq tehnologıalar. [Information and communication technologies in education]. M.: JShS «Pedagogika úni», 231 p. (In Russian).
- Ponomareva I. N. (2007) Biologıany oqytýdyń jalpy ádisteri. [General methods of teaching biology]. 191 p. (In Russian).
- Popescu E., Kinshuk E., Khribi M.K., Huang R., Jemni M., Chen N.S., Sampson D.G. (2017) Innovations in intellectual learning. Springer Verlag. p. 180-189.
- Simonenko V.D. (2005) Jalpy jáne kásibi pedagogika. [General and professional pedagogy]. M.: Ventana-Graf, 19 p. (In Russian).
- Tatarintsev I. (2013) Tehnologıalyq sabaqtarda aqparattyq-kommúnikatsıalyq tehnologıalardy qoldaný. [Use of information and communication technologies in urological technologies]. Tujyrymdama, 60 p. (In Russian).
- Xia, David Z. (2009) Marketing library services through Facebook groups. Library Management., p. 469.
- Xu X. (2018) Exploration of an interactive “Virtual and Actual Combined” teaching mode in medical developmental biology. Biochem Mol Biol Educ., p. 585-591.

М.Т. Иманалиева¹ , А.С. Бакирова², А.Н. Қуат³, М.К. Мурзахметова⁴

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
 Қазақстан, Алматы қ., e-mail: ymanalyeva@mail.ru
⁴e-mail: murzahmetova2016@gmail.com,

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫНА ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЯЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Мақалада мектептің жаңартылған оқу бағдарламасына психофизиологиялық бейімделу деңгейін зерттеу бойынша 2 түрлі деңгейдегі білім беру мектептерінен алынған ғылыми жұмыстарының нәтижелері келтірілген. Онтогенездің маңызды кезеңдерінің бірі болып табылатын жасөспірімдердің қарқынды нейрогуморальды өзгерістеріне байланысты бейімделу механизмдерінің күйзелісімен және осы кезеңнің ерекше психологиялық мазмұнымен сипатталады. Жасөспірім кезеңінің ерекшеліктері қоршаған ортаның қолайсыз әсер ету кезінде бейімделу бұзылыстарының даму қаупінің жоғарылауына әкеледі. Оқу жүктемелерінің күшеюі, әсіресе әртүрлі педагогикалық инновациялар жағдайында, жасөспірім ағзаның бейімделу қабілетіне қосымша талаптар қояды. Соңғы жылдары жүргізілген көптеген физиологиялық және гигиеналық зерттеулерде білім беру қызметіне бейімделу процесінде жасөспірімдер денесінің функционалдық жағдайының нашарлауы байқалады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін орындау үшін Алматы қаласындағы №181 жалпы білім беретін мектеппен №176 гимназияның 12-13 жас аралығындағы 56 оқушы тексерілді. Барлық топтарда оқитын жасөспірімдер организмнің морфо-функциялық жай күйін сандық бағалау бойынша зерттеулермен қатар кардиореспираторлық жүйенің функциялық қорын зерттеу өткізілді. Зерттеу нәтижелері Студент өлшемі бойынша вариациялық статистика әдісімен өңделді.

Түйін сөздер: психофизиология, жасөспірім, бейімделу, мектеп оқушылары.

M.T. Imanaliyeva¹, A.C. Bakirova², A.N. Kuat³, M.K. Murzakhmetova⁴

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Features of schoolchildren's psychophysiological adaptation to renewed educational program

The researchers presented the results of a study of the level of psychophysiological adaptation to the updated curriculum of 2 schools with different levels of education. One of the most important stages of ontogenesis in adolescents is the inhibition of adaptive mechanisms associated with intense neuro-humoral changes and the specific psychological content of this period. Peculiarities of adolescence can lead to an increase in the risk of adaptive disorders with adverse environmental influences. The increased educational load, especially in the case of various pedagogical innovations, imposes additional requirements on the adaptability of adolescents. In many physiological and hygienic studies, it was found that in the process of adaptation to educational activity, a deterioration in the functional state of the adolescent's body is observed.

To achieve the goal and objectives of the study, 56 students of 12-13 years of gymnasium No. 176 and secondary school No. 181 of Almaty were examined. In addition to quantifying the morphological state of adolescents, a study was carried out in all groups of the functional fund of the cardiorespiratory system. The research results were processed by the method of variation statistics according to the Student criterion.

Key words: psychophysiology, teenager, adaptation, schoolchildren.

М.Т. Иманалиева¹, А.С. Бакирова², А.Н. Қуат³, М.К. Мурзахметова⁴

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
 e-mail: murzahmetova2016@gmail.com, e-mail: ymanalyeva@mail.ru

Изучение особенностей психофизиологической адаптации школьников к обновленной образовательной программе

В статье представлены результаты исследования уровня психофизиологической адаптации к обновленной учебной программе 2-х школ с разным уровнем образования. Одним из

наиболее важных этапов онтогенеза является угнетение адаптационных механизмов, связанных с интенсивными нейрогуморальными изменениями у подростков и специфическим психологическим содержанием этого периода. Особенности подросткового возраста могут привести к повышению риска адаптационных расстройств при неблагоприятных воздействиях окружающей среды. Повышенная образовательная нагрузка, особенно в случае различных педагогических инноваций, предъявляет дополнительные требования к адаптивности подростков. Во многих физиологических и гигиенических исследованиях установлено, что в процессе адаптации к учебной деятельности наблюдается ухудшение функционального состояния организма подростка.

Для достижения цели и задач исследования были обследованы 56 учащихся 12-13 лет гимназии № 176 и общеобразовательной школы № 181 г. Алматы. Помимо количественной оценки морфологического состояния подростков, во всех группах было проведено исследование функционального фонда кардиореспираторной системы. Результаты исследований были обработаны методом вариационной статистики по критерию Стьюдента.

Ключевые слова: психофизиология, подросток, адаптация, школьники.

Кіріспе

Жаңа экономикалық қатынастарға көшуге байланысты біздің қоғамда қарқынды болып жатқан өзгерістер білім берудің дамуына елеулі әсер етті. Оқу орындарының жаңа түрлері пайда болды, оқытудың дифференциациясы күшейе түсті, дамыту технологиялары кең таралды.

Білім беру жүйесінің инновациялық оқу орындарындағы педагогикалық процестің құрылымы өте күрделі. Олардың өздігінен мақсаттары мен міндеттерін анықтауға, оқытудың жаңа технологиялары мен әдістерін қабылдап енгізуге мүмкіндіктері бар (Гриффин және басқалар 2012). Бастапқыда психофизиологиялық ғылыми негіздемесіз енгізілген жаңа әдістер мен технологиялар балалардың денсаулығына кері әсерін тигізді. Ой еңбегінің шамадан тыс көп болуы ең алдымен жоғарғы жүйке қызметіне (ЖЖҚ) және оқушылардың жұмысқа қаблеттілігіне кері әсерін тигізеді. Оқу процесі оқушылардың психофизиологиялық жағдайына әсер етуші стресс факторы ретінде қарастырылады (Барабанов, 2002).

Қазіргі әлеуметтік өмір жағдайында жаңартылған оқу бағдарламасы бойынша оқу жүктемелерінің шамадан тыс күрделі болуы оқушылардың ой еңбегінің қабілеті төмендеп, тез шаршағыш, денсаулығының нашарлауына, депрессияға тез бейім болады (Ильин 2004). Оқу процесі барысында көптеген жағдайлар әсерінен ЖЖҚ функциясының бұзылуы пайда болады, яғни психикалық дамудың тежелуі және ішкі мүшелер қызметінің бұзылуы неврозға әкелуі мүмкін (Тель, Даленов, 2005).

Оқушылардың жас ерекшеліктері жайлы нақты ілімдер негізінде ой еңбегінің тиімділігін арттыру міндетін іске асыру үшін жаңартылған оқу бағдарламасымен білім алатын

оқушылардың өзіне тән психофизиологиялық функцияларын зерттеу қажет. Өмірде психология саласына қатысты мәселелер мен сұрақтармен жиі кездеседі (Осипова, 2000). Адам ішкі тепе-теңдікке, үйлесімділікке, физикалық және психикалық денсаулыққа ұмтылуға тән. Бейімделудің нәтижелілігін көрсететін өлшемдерді жан-жақты зерттелуде (Щедрина, 2007). Сол себепті біз мектеп оқушыларына көңіл аудардық. Зерттеу топтарын қалыптастыру барысында биологиялық жетілу процесі аяқталмаған 12-13 жастағы ұлдар мен қыздар таңдап алынды.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері. Алматы қаласындағы жалпы білім беру мектебінде және гимназияда білім алатын 12-13 жастағы оқушылардың жаңартылған оқу бағдарламасына психофизиологиялық бейімделу ерекшеліктерін зерттеу.

Жұмыстың міндеті:

Жасына, жынысына қарай 12-13 жастағы оқушылардың морфо-функциялық күйіне баға беру.

Жаңартылған бағдарламамен білім алатын 12-13 жастағы оқушылардың психофизиологиялық көрсеткіштерін зерттеу.

Жалпы білім беру мектеп пен гимназиядағы зерттелетін топ оқушылардың жүрек-қантамыр көрсеткіштерін зерттеу.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Эксперименттік әдістер, мақсаттар, міндеттер, қайта құру процесінің зерттеу мәселесі қазіргі заманда өте өзекті болып табылады.

Білім берудің қазіргі заманғы реформасы балалардың және жасөспірімдердің физиологиялық және психологиялық оқылатын бағдарламалардың көлемі мен күрделілігін арттыру, білім беру.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін орындау үшін Алматы қаласындағы №181 жалпы білім беретін мектеп пен №176 гимназияның 12-13 жас аралығындағы 56 оқушы тексерілді. Барлық топтарда оқитын жасөспірімдер организмнің морфофункциональдық жай күйін сандық бағалау бойынша зерттеулермен қатар кардиореспираторлық жүйенің функциялық қорын зерттеу өткізілді.

Қолданылған әдістер: оқушылардың психоэмоционалдық мәртебесін бағалау Спилбергер-Ханин мен САН (самочувствие, активность, настроение) тестілік сауалнамалардың көмегімен жүзеге асырылды. Оқушылардың стресске төзімділігі Горбов-Шульте әдістемесінің негізінде психофизиологиялық көрсеткіштер бойынша (орнықтылық және назар аудару) анықталды, ШРЛТ (шкала реактивной (ситуативной) и личностной тревожности-реактивті (ситуативті) және жеке қобалжу шкаласы) тест методикасы және психологиялық жағдайы, көңіл күйі, ситуативті қобалжуды бағалау. Бейімделу қабілетін анықтау үшін Г. Маклаковтың «Адаптивность» көп деңгейлі жеке сауалнамасы негізінде тұлғалық бейімделу потенциалы анықталды. Қобалжуды өзіндік бағалау, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау методикасы пайдаланылды. Оқушылардың ағзасының бейімделу мүмкіндіктері жүрек-қантамыр жүйесінің (ЖҚЖ) келесі параметрлері бойынша бағаланды: жүрек жиырылу жиілігі (ЖЖЖ), систоалық (САҚ), диастоалық (ДАҚ), пульстік (ПАК) артериялық қысым және Р.М. Баевскийдің бейімделу потенциалы (БП). Зерттеулер бөлімдік жиынтық бағалау (БЖБ) кезінде жүргізілді.

12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі үдерісінде оқытудың инновациялық технологияларын пайдалану, шаршау мен созылмалы стрестің қалыптасуына әкеледі, сонымен қатар оқушылардың ұзақ гиподинамиясына жағдай жасайды. Осының барлығы өсіп келе жатқан ұрпақтың денсаулығы мен физикалық дамуына жаңа факторлардың әсер етуі.

Балалар организмнің жүрек қантамырлар жүйесінің жағдайын зерттеу жүректің жиырылу жиілігін есептеу, артериалық қысымды өлшеу арқылы іске асырылды.

12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі қысым көрсеткіші және жүрек соғысы қалыпты жағдайда жасына байланысты тұрақты. Қалыпты жағдайда систоалық қысым 90 мм сынап бағанасынан 149 мм дейін ауытқиды. Диастоалық қысым 60 мм сынап бағанасынан 85 мм сынап бағанасына дейін.

Деректерді статистикалық өңдеу.

Алынған нәтижелер Microsoft Excel бағдарламасын пайдалана отырып, орташа арифметикалық параметрді, орташа квадраттық ауытқуды, орташа арифметикалық қатені есептей отырып, статистикалық өңделді. Фишер-Стьюдент критерийін ескере отырып жасалынды. Критерий қалыпты үлестірімі бар іріктемелердің орташа мәндерінің айырмашылықтарын бағалауға мүмкіндік берді

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Гимназия және жалпы білім беру мектебінің оқу процесінің ұйымдастырылуы

Бекітілген оқу жоспары бойынша жалпы білім беру мектебінде апталық оқу жүктемесінің көлемі 8 сыныптар үшін – 36 сағат, гимназия оқу жоспары бойынша 8-ші сыныптың оқу жүктемесінің көлемі – 40 сағат.

Көп әдістемелер қобалжудың бір жағын ғана өлшейді. Қобалжуды дифференциалды өлшейтін жалғыз әдістеме бар, ол Ч.Д. Спилбергер әдістемесі. Оны орыс тіліне Ю.Л. Ханин бейімдеген. Бұл әдістеме тұлғаның интегралды сапасы туралы маңызды дәлелдемелерді анықтауға көмектеседі. Бұл өзіндік бағалаудың тұрақсыздығы ситуативті немесе орнықты болып табылады (яғни тұлғалық). Әдістеменің нәтижелер тек қана тұлғаның психо-диагностикалық ерекшеліктеріне сүйеніп қана қоймай, сонымен қатар тұлғаның темпераментінің жалпы талаптарына сай да алынады. Бұл әдістеме тұлғаның толық субъективті мінездемесін бағалаудың бір өлшемі болып табылады.

Берілген тест ситуациялық қобалжу 20 пікірден тұратын сұрақтар, ал қалған 20 пікір жекелеген қобалжуды бағалауға мүмкіндік береді. Көптеген эксперименталды зерттеулерде бұл әдістеме өте жоғары сенімділік пен алынған нәтижелердің статистикалық мәнділігін көрсетті.

Ситуативті (актуальды) түсінігі, яғни реактивті және тұлғалық қобалжу, яғни активті қобалжу жоғарыда келтірілген сипаттамалармен қатар ортақ психологиялық мағынаға ие. Тәжірибе бойынша реактивті және активті қобалжудың диагностикасы тұлғаның әрекетіне қатынасын, әрекет-қылық ерекшеліктерін нақты жорамалдауға көмектеседі.

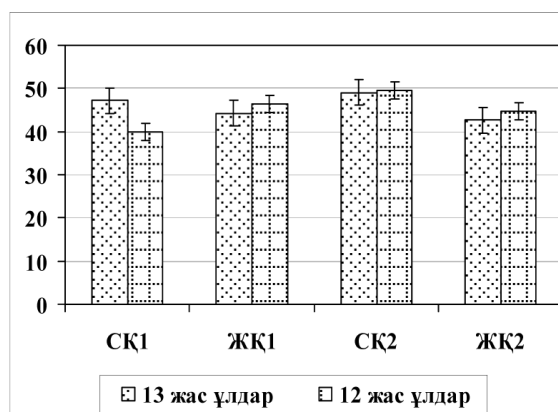
Реактивті қобалжу үшін алынған ұпай бойынша тұлғаның реактивтілік көрсеткіштерін бағалау мүмкіндігі ашылды. Реактивті қобалжуда, біз индивид қабілеттерінің көріністерін және адамның жеке қабілеттерін көреміз,

әсіресе қабілет құрамында оның тұлғалық темпераменті және психодинамикасы байқалады. Реактивтіліктің жоғары болуы Я. Стреляу бойынша; темпераменті – меланхоликтер мен флегматиктерде реактивтілік төмен, реактивтіліктің жоғары болса – холерик және сангвиник екендігін анықтайды.

Белсенді тұлғалық қобалжу үшін алынатын ұпайларды талқылау барысында тұлғаның мінездемелік қабілеттерінің белсенділігін алдын ала бағалау.

Әрбір қасиеттері бойынша ең жоғарғы балл саны – 80. Төмен, орташа және жоғарғы градациялар. Ол яғни жеке қобалжу (ЖҚ1) және ситуативті қобалжу (СҚ1): төмен 20-30; орташа 31-45; жоғарғы 46 және одан жоғары.

Жалпы білім беру мектептерінде білім алатын 12 жас және 13 жас ұлдардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәнін анықтай келе біз алаңдаушылықтың жоғары көрсеткішін көрдік (1-сурет). Мектеп оқушылары алаңдаушылық (ситуативті қобалжу) жағдайы бойынша бжб кезінде 13 жастағы ұлдар ең жоғары 47,8 нәтижелерін көрсетті, ал 12 жастағы ұлдарда орташа 39,8 мәні байқалды. Жеке қобалжу мәндерінде аса өзгеріс байқалмады, көрсеткіш мәндері 13 жастағы ұлдар 44,3, ал 12 жастағы ұлдарда 46,4. СҚ2- көрсеткіш мәндері жас бойынша үлкен айырмашылық көрсетпеді. ЖҚ2 13 жастағы ұлдар көрсеткіш мәндері 12 жастағы ұлдарға қарағанда 1,9 баллдық мәнге кіші болды.

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ЖҚ – жеке қобалжу; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

1-сурет – 12 және 13 жастағы ұлдардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні

Ал гимназияда білім алатын 12 және 13 жастағы ұлдардың және қыздардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні орташа көрсеткіштен жоғары, яғни 31-ден жоғары болды.

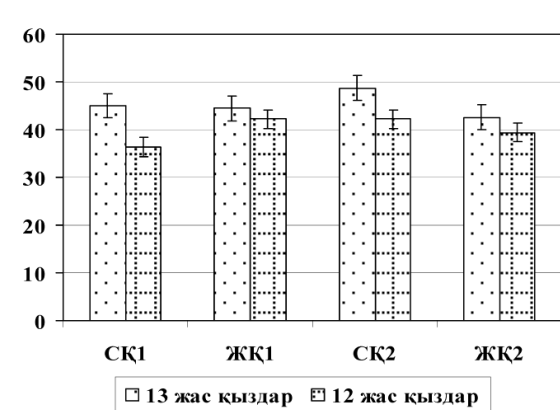
12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні де орташа көрсеткіштен жоғары болды (2-сурет). Алаңдаушылық (ситуативті қобалжу) жағдайы бойынша бөлімдік жиынтық бағалау кезінде 13 жастағы қыздар көрсеткіш мәндері 12 жастағы қыздарға қарағанда 8,6 жоғары болды. Жеке қобалжу мәндерінде аса өзгеріс байқалмады, СҚ2 – көрсеткіш мәндері 13 жастағы қыздарда өте жоғары, яғни 48,8 мәндік көрсеткішті көрсетті. ЖҚ2 13 жастағы қыздарда 12 жастағы қыздарға қарағанда 3,3-ке төмен болды. 13 жастағы қыздар көрсеткіш мәндерінің жоғарғы болуы гормональді қайта құрылу проссертердің

себебінен болуы мүмкін. Гимназияда білім алатын 12 жас және 13 жас ұлдардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәнін анықтай келе біз алаңдаушылықтың жоғары көрсеткішін көрдік (3-сурет). Мектеп оқушылары алаңдаушылық (ситуативті қобалжу) жағдайы бойынша бжб кезінде 13 жастағы ұлдар ең жоғары 46,8 нәтижелерін көрсетті, ал 12 жастағы ұлдарда орташа 40,4 мәні байқалды. Жеке қобалжу мәндерінде аса өзгеріс байқалмады, көрсеткіш мәндері 13 жастағы ұлдар 47,8, ал 12 жастағы ұлдарда – 45,1. СҚ2 – мәндері өте жоғары көрсеткішті көрсетті. 13 жастағы ұлдар 51,1, 12 жастағы ұлдарда 46,2 көрсетті. ЖҚ2 көрсеткіш мәндері 13 жастағы ұлдар 43,1, ал 12 жастағы ұлдарда 39,1 мәндерге ие болды.

Гимназияда білім алатын 12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі мазасыздық

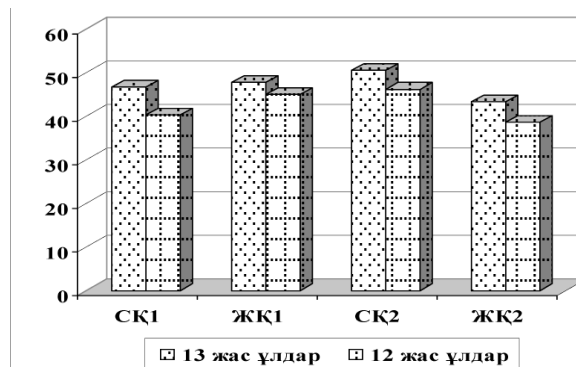
деңгейінің мәні де орташа көрсеткіштен жоғары болды (4-сурет). Аландаушылық (ситуативті қобалжу) жағдайы бойынша бжб кезінде 13 жастағы қыздар көрсеткіш мәндері 12 жастағы қыздарда өзгеріс байқалмады. Жеке қобалжу,

СҚ2 – көрсеткіш мәндері жоғарғы көрсеткішті көрсетті, мәндерінде аса өзгеріс байқалмады. ЖҚ2 13 жастағы қыздарда 12 жастағы қыздарға қарағанда төмен болды, 13 жастағы қыздарда 38,7, ал 12 жастағы қыздарға 44,7 мәнге ие болды.

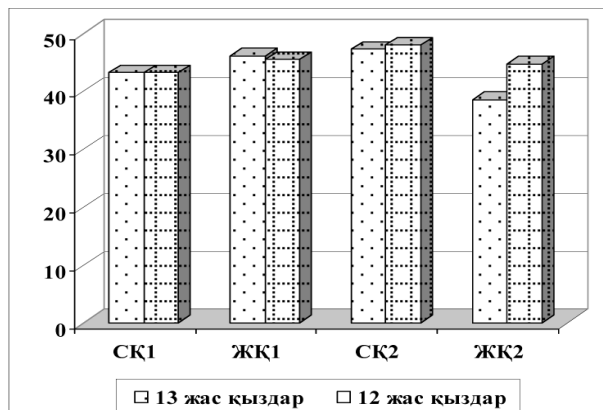
Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ЖҚ – жеке қобалжу; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

2-сурет – 12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ЖҚ – жеке қобалжу; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

3-сурет – Гимназияда білім алатын 12 және 13 жастағы ұлдардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні.

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ЖҚ – жеке қобалжу; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

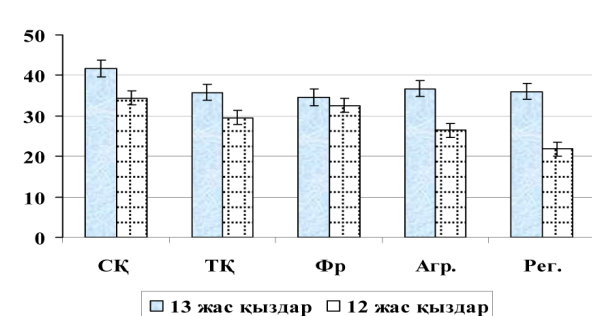
4-сурет – Гимназияда білім алатын 12 және 13 жастағы қыздардың сабақ кезіндегі мазасыздық деңгейінің мәні

ЖҚ және ТҚ көрсеткіштері көп жағдайда сәйкес келмейді. Себебі қобалжу және жеке айырмашылықтардың жетекші параметрлерінің бірі болып табылатындықтан, соның негізінде фрустривтілік, агрессивтілік және регидтіліктің көрінуі қалыптасады.

Фрустрация психологиялық күйзеліске ұшыраудың түрі ретінде адамның объективті орын алған немесе ойластырылған сәтсіздіктің бастан кешуінің жағдайы болып табылады. Өмірлік қиындықтардың объективті немесе субъективті еңсерілмеу теріс эмоциялар мен жеке тұлғаға дейін көтерілетін мазасыздықтың жоғарылауын тудырады - (ТҚ2).

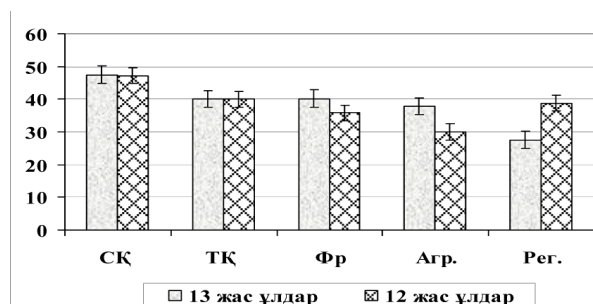
Мүмкін болатын реакциялар кезінде агрессия, барлық жағдайдың әлсіздігі мен әрекетсіздігіне негізделеді. Осылайша, жеке басқыншылық агрессивті мінез-құлыққа, атап айтқанда, субъектінің өзіне бағытталған мінез-құлыққа (өзіне-өзі қол жұмсауға, суицидтік қылық-әрекеттік жағдайларда) дайындық ретінде қалыптасуы мүмкін. Фрустрация жағдайын еңсеру адам өмірінің қолайсыз жағдайларына төзімділігін (фрустрациялық төзімділігін) олардың барабар түсінуі негізінде арттыруды талап етеді. Бұл ұғыну адамның оның әлеуметтік бейімделуінің

мазмұнын, қақтығыстар мен проблемаларды шешудің мүмкін жолдарын қайта құруды көздейді. Мінез-құлықты қайта ойлауға және оны қайта құруға салыстырмалы қабілетсіздігі, тәуелділік және пайда болған дәрменсіздік күйінен шығу қиындығы жеке адамның регидтілігінен көрінеді. 12 және 13 жастағы қыздардың ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау. Тест әр топ үшін тиісті мәндермен 5 критерияны көрсетеді. Оқушылардың барлық көрсеткіштері бөлімдік жиынтық бағалау кезінде, орташа мәндерді көрсетті. Ал ситуативтік қобалжу көрсеткіші жоғарғы мәнге ие болды. Бұл олардың жаңа психологиялық талаптарға сәйкес бейімделіп өзгеруге дайын болмауынан. Жалпы білім беретін мектептің 12 және 13 жастағы ұл оқушыларының ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалауы орташа көрсеткіштегі мәндерге ие (5-сурет). Ал салыстырмалы түрде 13 жастағы ұлдардың көрсеткіш мәндері 12 жастағы ұлдарға қарағанда жоғары болды. Қыздарда аса өзгеріс байқалмады, бірақ регидтілік көрсеткіші 13 жастағы қыздарда және 12 жастағы ұлдарда жоғары болды (6-сурет).

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ТҚ – қобалжуды өзіндік бағалау, Фр – фрустрацияның өзіндік бағалауы, Агр – агрессивтіліктің өзіндік бағалауы, Рег – регидтіліктің өзіндік бағалауы; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

5-сурет – Гимназия мектебіндегі 12 және 13 жастағы қыздардың ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ТҚ – қобалжуды өзіндік бағалау, Фр – фрустрацияның өзіндік бағалауы, Агр – агрессивтіліктің өзіндік бағалауы, Рег – регидтіліктің өзіндік бағалауы; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

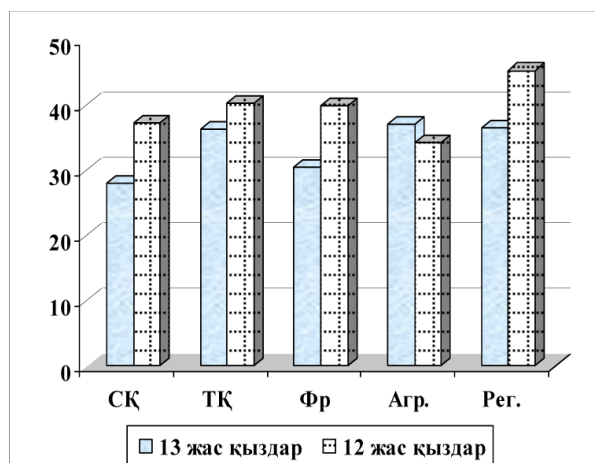
6-сурет – 12 және 13 жастағы ұлдардың ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау

Жалпы білім беру мектептері мен гимназияда алаңдаушылықтың жоғары көрсеткіштерін көрсетті. Мазасыздық көрсеткішіне сәйкес, жеке адамның сапасы сияқты фрустрация деңгейлер мен басқа да көрсеткіштер жоғарылады, адам үшін маңызды қандай да бір қажеттілікті қанағаттандыру мүмкін еместігінен, көңіл-күйі оның мүмкіндіктерімен сәйкес келмейді.

Агрессивтілік – өз мақсаттарына қол жеткізу үшін зорлық-зомбылық әдістерін пайдалануды таңдауда көрсетілген жеке тұлғаның қасиеті. Регидтілік – жағдай талаптарына сәйкес қызмет бағдарламасын түзетуге қабілетсіздігі. Когнитивті, аффективті және мотивациялық болып бөлінеді. Психофизиология мен физиология-

да регидтілік – жүйке орталықтары тонусының өзгеруіне байланысты бұлшықеттердің күшті және ұзақ қысқару жағдайы.

Қобалжу, фрустрация, агрессивтілік деңгейін анықтауға арналған Айзенк сынағы бойынша деректер (7-сурет) көрсетілгендей БЖБ кезінде қыздарда орташа деңгейде болса, регидтілік 45,3 деңгейі жоғары екенін байқаған жөн. Гимназия метебі 12 және 13 жастағы ұлдардың ситуативті қобалжуды бағалау, фрустрацияны, агрессивтілікті бағалау мәліметтер нәтижелері көрсетілген, барлық критерий бойынша орташа мәні нәтижелер (8-сурет) көрсетті, ал регидтілікті 46,1 бағалау 12 жастағы қыздардың мәнімен бірдей болды.

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ТҚ – қобалжуды өзіндік бағалау, Фр – фрустрацияның өзіндік бағалауы, Агр – агрессивтіліктің өзіндік бағалауы, Рег – регидтіліктің өзіндік бағалауы; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$.)

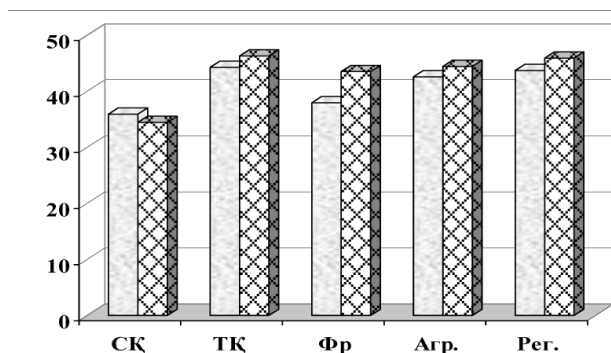
7-сурет – Гимназия метебі 12 және 13 жастағы қыздардың ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау

Мазасыздану жағдай ретінде (ситуативті қобалжу, реактивті мазасыздану, мазасыздану) субъективті мазасызданатын эмоциялармен сипатталады: динамикалық кернеу, мазасыздану, алаңдаушылық, ашушандық. Бұл жағдай стресстік жағдайға эмоциялық реакция ретінде пайда болады (адамның нақты тапсырманың талаптарын немесе серіктестің күткендерін жеңе алмауы, жағымсыз бағалау немесе агрессивті реакциядан қорқу, өзіне қолайсыз қарым-қатынасты қабылдау) және әр түрлі қарқындылықпен ерекшеленеді.

Жүрек соғысының және қысымның физиологиялық нормаларында елеулі ауытқулар бол-

ған жоқ. 12 және 13 жастағы қыздардың және ұлдардың сабақ кезіндегі жүрек-кантамыр жүйесінің жұмысындағы өзгерістерді бағалау үшін стрестік көздердің әсері кезінде артериялық қысымды өлшеу жүргізілді. Артериялық қысымның өзгеруі өзгерістер, осы жас кезеңіне тән физиологиялық нормаға кіреді.

Жалпы білім беру мектептерінде білім алушылардың жүрек-кантамыр жүйесінің жұмысына айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, оқушылар тобында пульстің орташа мәні 10,9%-ға өсті (1-кесте). Гимназияда білім алатын оқушылардың саны 10,4%-ға өсті (2-кесте). Фишер өлшеміне сәйкес деректердің нақтылығы – $P \leq 0.05$.

Абсцисс өсі: СҚ – ситуативті қобалжу, ТҚ – қобалжуды өзіндік бағалау, Фр – фрустрацияның өзіндік бағалауы, Агр – агрессивтіліктің өзіндік бағалауы, Рег – регидтіліктің өзіндік бағалауы; ординат өсі: мазасыздық шкаласы ($p \leq 0.05$).

8-сурет – Гимназия мектебі 12 және 13 жастағы ұлдардың ситуативті қобалжуды бағалау, қобалжуды, фрустрацияны, агрессивтілікті және регидтілікті бағалау

1-кесте – 12 және 13 жастағы қыздардың және ұлдардың сабақ кезіндегі қысым көрсеткіші, жүрек соғысы ($p \leq 0.05$.)

	Систола	Диастола	Жүрек соғысы
13 жас қыздар	$106,3 \pm 6,4$	$68,8 \pm 3,5$	$81,8 \pm 4,5$
12 жас қыздар	$127,2 \pm 7,2$	$79,8 \pm 3,9$	$84,6 \pm 4,4$
13 жас ұлдар	$102,3 \pm 6,3$	$66,7 \pm 3,4$	$90,1 \pm 4,7$
12 жас ұлдар	$108,2 \pm 8,1$	$72,8 \pm 3,2$	$83,8 \pm 3,9$

Гимназияда білім алатын 12 жастағы ұлдардың диастола көрсеткіштері жалпы білім беретін мектепте білім алатын 12 жас ұлдармен

салыстырғанда 20% жоғары болды. 12 жас қыздардың диастола көрсеткіштері керісінше 15 % төмен болды.

2-кесте – Гимназия мектебі 12 және 13 жастағы қыздардың және ұлдардың қысым көрсеткіші, жүрек соғысы ($p \leq 0.05$.)

	Систола	Диастола	Жүрек соғысы
13 жас қыздар	$101,9 \pm 9,4$	$65,9 \pm 3,7$	$78,2 \pm 4,5$
12 жас қыздар	$97,4 \pm 7,2$	$65,4 \pm 4,9$	$87,6 \pm 4,8$
13 жас ұлдар	$101,9 \pm 9,4$	$68,2 \pm 4,4$	$85,2 \pm 4,7$
12 жас ұлдар	$108,4 \pm 9,8$	$91,1 \pm 5,2$	$88,8 \pm 4,9$

Қорытынды

Стресс баланың денсаулығы мен гомеостазына елеулі әсер етуі мүмкін. Бірқатар факторлардан туындаған психоэмоционалдық стресс өмірлік маңызды органдар мен жүйелердің жұмысына әсер ете алады. Жалпы білім беретін мектептер мен тереңдетіп оқытатын мек-

теп оқушылары көбінесе тұрақты стресстік жүктемеге бейімделмеген, бұл оқушылар арасындағы денсаулық жағдайының нашарлауына әкеп соғады.

Алматы қаласындағы №181 жалпы білім беретін мектеппен №176 гимназияның 12-13 жас аралығындағы 56 оқушы тексерілді. Барлық топтарда оқытын жасөспірімдер организмнің

морфофункциональный жай күйін сандық бағалау бойынша зерттеулермен қатар кардиореспираторлық жүйенің функциялық қорын зерттеу өткізілді. Гимназияда білім алатын оқушылардың жалпы білім беретін мектепке қарағанда бірқатар функциялық психологиялық көрсеткіштерінің деңгейі жоғарылады.

Жалпы білім беретін мектеп пен гимназия оқушыларында жүрек қантамыр жүйесінің көрсеткіштері дезрегуляциялық сипатта болды. Қыздарда қан айналу механизмдерінің

реттелуі ұлдарға қарағанда тұрақсыздығы анықталды. Психологиялық тұрғыдан бекітілмеген топтарға ерекше көңіл бөлу маңызды екені анықталды. Сондай-ақ, зерттеу барысында қарастырылып отырған мәселелер білім алушылардың өздеріне де, ата-аналар мен педагогтарға да байланысты.

Білім беру реформаларын жүргізу және енгізу процесінде балалар мен жасөспірімдердің дене және психикалық денсаулығы мәселелерін ескеруі қажет.

Әдебиеттер

- Griffin, P., McGaw, B. and Care, E. Assessment and Teaching of 21st Century Skills [XXI ғасырдағы оқыту мен бағалау]. Dordrecht: Springer. 2012. – 5 p.
- Айзенк Г.Ю., Вильсон Г. Как измерить личность: Психодиагностика. – Когито-Центр, 2000. – 46 с.
- Баевский Р.М. Концепция физиологической нормы и критерии здоровья // Российский физиологический журнал им. И.М. Сеченова. – 2003. Т. 89, № 4. – С. 473-487.
- Барабанов, А.А. Психологическая стрессоустойчивость и мастерство педагога: теоретические и прикладные аспекты: автореф. дисс.докт. психол. наук: 19.00.07. 2002. – 41 с.
- Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. – СПб.: Мастера психологии. Питер, 2004. – С. 701-704.
- Маклаков А.Г. Общая психология: учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2003. – 66 с.
- Осипова А.А. Введение в практическую психокоррекцию: учебное пособие для студентов вузов. М., 2000. – 47 с.
- Тель Л.З., Даленов Е.Д. Валеология 7-9: учебное пособие. – 2002. – С. 9-11.
- Щедрина А.Г., Логачева Г.С. Врачебный контроль за физическим воспитанием детей школьного возраста: учебное пособие для студентов вузов // Сибмедицдизд НГМУ. – 2007. – 8 с.

References

- Baevsky R. M. (2003). Konceptiya fiziologicheskoi normy i kriterii zdorovya [the Concept of physiological norm and health criteria] Russian physiological journal. named after I. M. Sechenova. Vol. 89, №. 4. pp. 473-487. (In Russian)
- Barabanov, A. A. (2002). Psychological stress resistance and skill of the teacher: theoretical and applied aspects: [autoref. Dis. doctor. the course of studies]. Sciences: 19.00.07. 41 p. (In Russian)
- Eysenck G. Yu, Wilson G. (2000) How to measure personality. [Psychodiagnostics]. Kogito-Center 46 p. (In Russian)
- Griffin, P., McGaw, B. and Care, E.(2012). Assessment and Teaching of 21st Century Skills [XXI aturday oitu me baalam]. Dordrecht: Springer. 5 p.
- Ilyin E.(2004). II. Psychology of individual differences SPb.: [Masters of psychology] Peter, pp. 701-704. (In Russian)
- Maklakov A. G.(2003). General psychology: [Textbook for universities]. – SPb.: Peter, 66 p. (In Russian)
- Osipova A. A.(2000). Introduction to practical psycho-correction. [Study guide for University students]. Moscow. 47 p. (In Russian)
- Shchedrina A. G., Logacheva G. S.(2007). Medical control over the physical education of school-age children. [Study guide for University students]. Libmemstat NSMU. 8 p. (In Russian)
- Tel L. Z. Dalenov E. D.(2002). // Valeology 7-9. [Textbook]. pp. 9-11. (In Russian)

Zh.Sh. Baktybayev¹ , **Tussubayeva Zh.M.²**¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

e-mail: zhanat09@mail.ru

²University of Foreign Languages and Business Career, Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanaratm@mail.ru

THE USE OF MODERN LEARNING TECHNOLOGIES IN ACCORDANCE WITH BLOOM'S TAXONOMY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

In this article the theoretical materials in accordance with Bloom's taxonomis explored in which tasks are classified into 6 levels: the first level is "Knowledge", the second level is "Understanding", the third level is "Application", the fourth level is "Analysis", the fifth level is "Synthesis" and the sixth level is "Assessment". Theoretical materials are dealt with in accordance with Bloom's taxonomy of the discipline "History of Education". The assessment criteria form the subject, instrumental and interpersonal competences. As the discipline in subject competence the student owned the pedagogical technology in the high level; the student also can use interactive forms of training, he knows tasks selection criteria for differentiated instruction with instrumental competence. The student is able to use interactive forms of learning: dialogue, debates, discussions, work in pairs, in groups, and can use the parts retrieval, problem, research methods, project methods also he is able to search for, analyze and select the desired material on the topic of study. Self-respect and respect of others is produced with interpersonal competencies; the student can work in a team and willingness to make a collective decision; the student has ability to take responsibility for the decision, the manifestation of personal enthusiasm and the ability to work in a team.

Key words: Bloom's Taxonomy, assessment criteria, subject competence, instrumental competence, interpersonal competence, the reflection of the students, teacher's reflection.

Ж.Ш. Бақтыбаев¹, Ж.М. Тусубаева²¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanat09@mail.ru²Шет Тілдер және Іскерлік Карьера Университеті, Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanaratm@mail.ru

Оқу үрдісіндегі қазіргі білім беру технологияларын Блум таксономиясымен пайдалану

Авторлар мақалада Блум таксономиясына сәйкес теориялық материалдар қарастырылған, онда тапсырмалар алты деңгейге жіктелген: бірінші деңгей – «Білім», екінші деңгей – «Түсіну», үшінші деңгей – «Қолдану», төртінші деңгей – «Талдау», бесінші деңгей – «Синтез», алтыншы деңгей – «Бағалау». Теориялық материалдар Блум таксономиясына сәйкес «Педагогика тарихы» пәні бойынша қарастырылады. Бағалау критерийлері пәндік, аспаптық және тұлға аралық құзыреттіліктерді құрайды. Пәннің құзыреттіліктері бар пәннің бөлігі ретінде студент жоғары деңгейде педагогикалық технологияны меңгереді; оқытудың интерактивті формаларын қолдануды біледі, саралап оқытуға арналған тапсырмаларды таңдау критерийлерін біледі; аспаптық құзыреттіліктермен – оқытудың интерактивті формаларын: диалог, пікірталас, жұпта, топта және т.б. жұмыс істеуді біледі, ішінара іздеуді, проблемалық, зерттеу әдістерін, жобалау әдістерін қолдануды біледі, өз бетінше іздеуді, талдауды және қажетті таңдауды біледі, зерттелетін тақырып бойынша материал; тұлға аралық құзыреттілік өзін-өзі бағалауды және басқаларға құрмет сезімін дамытады; ұжымда жұмыс істей білу; ұжымдық шешім қабылдауға дайын болу; шешім қабылдауға жауапкершілік алу, жеке ынтаның көрінісі, ұжымда жұмыс істей білу.

Түйін сөздер: Блум таксономиясы, бағалау критерийлері, пәндік құзыреттілік, аспаптық құзыреттілік, тұлға аралық құзыреттілік, студенттер рефлексиясы, оқытушының рефлексиясы.

Ж.Ш. Бақтыбаев¹, Ж.М. Тусубаева²¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhanat09@mail.ru²Университет иностранных языков и деловой карьеры, Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhanaratm@mail.ru

Использование современных технологий обучения в соответствии с таксономией Блума в учебном процессе

В данной статье рассматриваются теоретические материалы в соответствии с таксономией Блума, в которой задания делятся на 6 уровней: первый уровень – «Знания», второй уровень

– «Понимание», третий уровень – «Применение», четвёртый уровень – «Анализ», пятый уровень – «Синтез», шестой уровень – «Оценивание». Теоретические материалы рассмотрены в соответствии с таксономией Блума в рамках дисциплины «История педагогики». Критерии оценивания формируют предметные, инструментальные и межличностные компетенции. В рамках дисциплины при предметных компетенциях студент владеет педагогической технологией на высоком уровне; умеет применять интерактивные формы обучения, знает критерии отбора заданий для дифференцированного обучения; при инструментальных компетенциях – умеет использовать интерактивные формы обучения: диалог, дебаты, дискуссии, работа в парах, в группах и т.п., умеет использовать частично-поисковые, проблемные, исследовательские методы, методы проектов, умеет самостоятельно искать, анализировать и отбирать необходимый материал по изучаемой теме; при межличностных компетенциях вырабатывается самоуважение и уважение других; умение работать в коллективе; готовность принимать коллективное решение; способность принимать ответственность за принятое решение, проявление личного энтузиазма, умение работать в команде.

Ключевые слова: таксономия Блума, критерии оценивания, предметные компетенции, инструментальные компетенции, межличностные компетенции, рефлексия студентов, рефлексия преподавателя.

Introduction

The concept of “taxonomy” (from Greek. taxis - order and “nomos” - law) is borrowed from biology. It means a classification of objects that is based on their natural relationship and uses categories arranged sequentially to describe them. In the practice of training, quite often the training goals are formulated very vaguely, remain unconstructive, ambiguously understood. This problem is solved by building a clear system of goals, within which their categories and successive levels (hierarchy) are highlighted.

Such systems are called the taxonomy of learning goals. A fundamental and already become classic concept is the taxonomy of educational goals, developed by a group of American psychologists and educators under the guidance of Professor Benjamin Bloom of the University of Chicago in the early 50s of the twentieth century.

Despite the fact that the Bloom taxonomy was developed more than 60 years ago, it still remains one of the most popular systematizations of educational goals among both academic scientists and practical teachers.

The purpose of the article is to reveal the levels of Bloom’s taxonomy when using modern teaching technologies in the educational process when students study the discipline “History of pedagogy”.

Method of research. The author used such research methods as theoretical analysis and synthesis of foreign scientific literature on the use of modern teaching technologies in accordance with Bloom’s taxonomy in the educational process, and empirical methods of pedagogical observation.

Literature review. In 1956, Benjamin Bloom wrote the book “Taxonomy of educational goals:

the sphere of knowledge”. Since then, his six-level description of thinking has been repeatedly adapted and applied in a variety of settings. His list of cognitive processes is hierarchically organized, from the simplest recall of knowledge to the most complex, consisting in making judgments about the value and significance of an idea (Bloom, B. S., 1956).

L. Anderson and his colleagues published an updated version of Bloom’s Taxonomy that takes into account a broader set of factors that influence teaching and learning (Anderson, Krathwohl, 2001). In the updated taxonomy, an attempt is made to correct some errors in the original taxonomy. In contrast to the 1956 version, the new Taxonomy distinguishes between knowing “what about” - the content of thinking, and knowing “how about” - the procedures used in solving problems. The dimension of Knowledge is the knowledge of “what about”. It has four categories: factual, conceptual, procedural, and metacognitive. Actual knowledge includes isolated pieces of information, such as dictionary definitions and knowledge of specific details. Conceptual knowledge consists of information systems, such as classifications and categories. Procedural knowledge includes algorithms, heuristics, empirical methods, techniques, and methods, as well as knowing when to use these procedures. Metacognitive knowledge refers to knowledge about thought processes and information about how to effectively manage these processes.

Measuring the Cognitive Processes of Bloom’s refined Taxonomy, just like the original version, has six skills. They include - from the simplest to the most complex: (a) remember, (b) understand, (C) apply, (d) analyze, (e) evaluate, and (f) create.

Memory consists of recognizing and recalling relevant information from long-term memory.

Understanding is the ability to form your own meanings from educational material, such as a read text or a teacher's explanation. The skills included in this process include interpretation, example explanation, classification, generalization, inference, comparison, and explanation.

The third process, application, refers to the use of a procedure learned in a familiar or new situation. The next process, analysis, consists of decomposing knowledge into components and understanding the relationship of parts to the overall structure. Students learn to analyze and discuss in the course of differentiation, organization, and explanation. The score at the top in the original taxonomy is the fifth of six processes in the updated version. It includes verification and criticism (Anderson, Krathwohl, 2001).

Creativity, a process not included in the earlier taxonomy, is the highest component in the new version. This skill involves connecting what is already known to create something new. To complete creative tasks, students generate, plan, and produce.

According to this taxonomy, each level of knowledge can relate to each level of cognitive process, so that the student can remember actual or procedural knowledge, understand conceptual or metacognitive knowledge, or analyze metacognitive or actual knowledge (Costa, 2000). According to Anderson and his colleagues, meaningful learning will provide students with the knowledge and access to the cognitive processes they will need to successfully solve problems.

Russian educators, scientists also considered this problem in their publications: active learning methods (Kuryanov, Polovtsev 2011), Designing learning outcomes using the modified taxonomy of Bloom (Babikova 2015), On the effectiveness of using Bloom's taxonomy in the extra-curricular activities at a university (Dzhishkariani, Mikava, 2017), Description of cognitive competence on the basis of Bloom's taxonomy (Korabel' 2008), Efficiently organize the independent work of students (Malkin 1966), in which they showed the importance of using modern learning technologies in accordance with Bloom taxonomy in the educational process.

Results and discussion

Didactic tasks in the classroom on the pedagogical cycle of disciplines at the University on a competency-based basis can be implemented through training tasks for students. In order for these tasks to ensure the development of the student's personality - to teach them to think, act,

and form stable behavior skills in real life situations, to maintain the need for learning throughout life, theoretical materials are provided in accordance with the bloom taxonomy, in which tasks are classified into 6 levels.

The first level - "Knowledge" - is aimed at learning to synthesize information, that is, to transfer information from the words of the teacher, from the pages of the textbook and other sources to the storehouse of memory, that is, to turn information into knowledge. This category refers to the memorization and reproduction of the studied material. We can talk about different types of content-from concrete facts to complete theories. A common feature of this category is the recall of relevant information. At this level, the student knows (remembers and reproduces) the terms used; knows the specific facts; knows the methods and procedures; knows the basic concepts; knows the rules and principles.

The second level of "Understanding" is aimed at learning how to manipulate knowledge (to represent in various forms the internalized information that has got into memory). A measure of the ability to understand the meaning of studied can serve as conversion (translation) of material from one expressions to another is his "translation" from one "language" to another (e.g., from verbal forms in mathematics). As an indicator of understanding, the student's interpretation of the material (explanation, summary) or the assumption about the further course of events (prediction of consequences, results) can also act as an indicator of understanding. These learning outcomes are superior to simply memorizing the material. Here the student understands facts, rules, and principles; interprets verbal material, diagrams, graphs, and diagrams; converts verbal material into mathematical expressions; and presumably describes future consequences arising from the available data.

The third level "Application" - refers to the ability to use the studied material in specific conditions and new situations. This includes applying rules, methods, concepts, laws, principles, and theories. Relevant learning outcomes require a higher level of proficiency than understanding.

The student uses concepts and principles in new situations; applies laws, theories in specific situations and practical situations; and applies a method or procedure.

The fourth level of "Analysis" - is aimed at learning the algorithm of analysis (elementary by means of mental operations) on the basis of early acquired knowledge to discover new knowledge.

This category refers to the ability to break a material into its component parts so that its structure is clearly visible. This includes the relationship between the parts of the whole, identifying them, understanding the principles of the organization of the whole.

The student identifies hidden (implicit) assumptions; sees errors and omissions in the logic of reasoning; makes distinctions between facts and consequences; evaluates the significance of data.

The fifth level of “Synthesis” aims to teach the synthesis algorithm (elementary by means of a mental operation) on the basis of early acquired knowledge to discover new knowledge. Before performing such a task, the algorithm for performing this mental operation is given. This category denotes the ability to combine elements so as to obtain a whole that has novelty. This new product can be a message (speech, report), an action plan, or diagrams that organize the available information. Achieving relevant learning outcomes involves creative activities aimed at creating new schemes and structures.

The student writes a short creative essay; offers a plan for conducting an experiment; uses knowledge

from various fields to make a plan for solving a particular problem.

The sixth level “Assessment” is aimed at learning to make conclusions in a specific life situation based on previously acquired knowledge and life experience. This category refers to the ability to evaluate the value of a particular material (statement, artwork, research data, etc.). The student’s judgments should be based on clear criteria: internal (structural, logical) and external (compliance with the intended goal). The criteria can be determined by the student himself or offered to him from outside, for example, by the teacher. This category is intended to achieve the learning outcomes of all the preceding categories. The student evaluates the logic of building material in the form of written text; evaluates compliance of conclusions with the available data, the significance of a product activities, based on internal criteria; evaluates the significance of a product activities, based on external criteria. Let’s consider theoretical materials in accordance with bloom’s taxonomy in the framework of the discipline “ history of pedagogy” (figure 1).

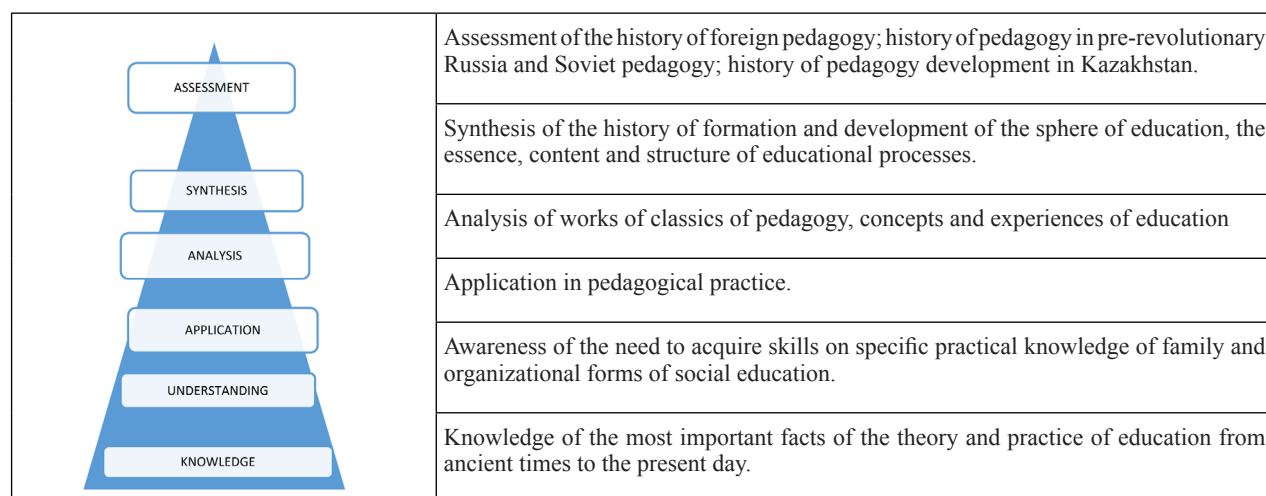

Figure 1 - Theoretical materials in accordance with Bloom’s taxonomy in the framework of the discipline “History of pedagogy”.

The taxonomy of educational tasks is well technologized: for each level, the typology of educational tasks is defined; verbs are specified with which to start the educational task; the main operands that should be used in the presentation of the educational task are specified. Tasks that form behavioral skills are aimed at developing competencies that are mandatory for all students. Training tasks should be clear, clear and understandable for each student. If the task requires additional explanation, it

is not a perfect task. Sentences should be laconic and should always start with a verb (which is what I – the student should do).

Educational tasks can form the following skills (Leites, 2000):

– reproductive skills – activities that consist in the ability to repeat or reproduce learned information without distorting its meaning;

– cognitive skills – activities that require cognitive skills aimed at transforming explicit or

hidden information. The basis of such skills is knowledge that is necessary for further knowledge of the discipline or is transformed into interdisciplinary knowledge;

– behavioral skills are those external and internal forms of behavior through which a person manifests his self-perception, perception of others, perception of various life situations through his manner of reacting and acting.

These skills are based on vital knowledge that dominates everyday life. The ratio of tasks of reproductive, cognitive and behavioral types is determined by the teacher. For this purpose, it is necessary to adhere to the following recommendations for conducting classes:

– students should not interfere with each other, when a question appears, raise their hand. After listening to the question, do not rush to give the student an answer, but tell him what to pay attention to and where to find the answer.

– each student starts with the first task and works throughout the class. Here you can use many

methods of self-checking, mutual verification, using the “inspector” in a small group, etc.

– the number of tasks completed by a student depends on his intellectual and creative abilities. All students are actively working at this stage, and the teacher only manages the learning process (teacher was actively preparing for the lesson).

In a short period of completion class follows the reflection: if you have achieved the objectives of the class and assess students, which we shared on the development and means of formation of reflection in table 1. For this purpose, there are many forms and methods: self-assessment; knowledge control; mutual assessment, etc. At this stage, students form one of the important competencies-the ability to give self-assessment. This competence is necessary throughout life and especially at the initial stage of their educational trajectory. Keep in mind that a student’s assessment cannot be publicly disclosed without their permission.

Table 1 – Reflection of students at the stage of working on the project in the framework of discipline

Conditions for the development of reflection	Means of forming reflection.
1. Formation of motivational readiness for the development of students ‘ reflexive abilities.	Organizing special interaction with students to discover the meaning and motivational significance of reflection, developing a conscious desire to focus on the process and results of mental activity.
2. Students ‘ knowledge of the structure and content of educational activities, the presence of ideas about effective ways to regulate it.	Mastering the complex of methodological knowledge: the structure of activities, types of scientific thinking, logical principles underlying scientific knowledge, evidence and explanations. System of external requirements for the organization of activities.
3. Development of the creative component of thinking.	Stimulation of independent formulation of scientific problems in developing learning. The presence of problem situations that can be solved together, taking into account the results of individual creative activity («portfolio of achievements»).
4. Implementation of the principles of systematization and problematizing is combined with the use of reflection as a method in each step of professional activity.	Game training (organizational and educational games), group work (knowledge exchange, interpersonal skills), professional activities, solving educational and production tasks.

We conducted a survey in order to know the opinion of students regarding Bloom’s Taxonomy. The questionnaire was completely anonymous and we relied on an objective assessment of the use of Bloom’s Taxonomy in the educational process. In total 52 respondents took part in the survey. All respondents are students of the Faculty of Philosophy

and Political Science of Al-Farabi Kazakh National University.

Answer of respondents to the question «Do you know Bloom’s taxonomy?» was designed as 75.0% of the respondents answered “yes”, “I can’t say” - 25.0% of the respondents; there was no “no” answer (Figure 2).

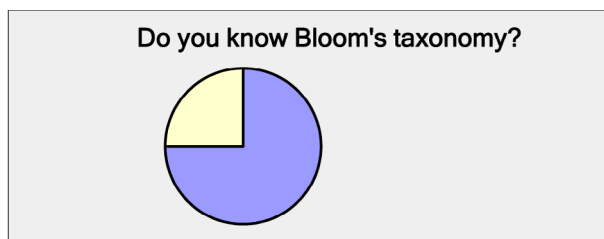

Figure 2 – Do you know Bloom's taxonomy?

The next question “Do you use Bloom's taxonomy in the learning process?” assumed the existence of several answers. Here the opinion of respondents was divided as follows: in the classroom work – 66.7%; when fulfilling the tasks of IWST and IWS – 33.3%. The following answer options were not selected: in extracurricular work; when performing tasks of an individual nature; during research work. To the question “Why do we

need Bloom's taxonomy?” respondents' opinions were divided as follows: scheme which helps to correlate issues with a certain category – 34.5%; from the simplest to the most complex – 37.5%; it believes that knowledge is in the “base of the pyramid” – 28%.

We were pleased with the answers to the question “Do you follow Bloom's Taxonomy in the syllabus?”, as all respondents answered “yes”

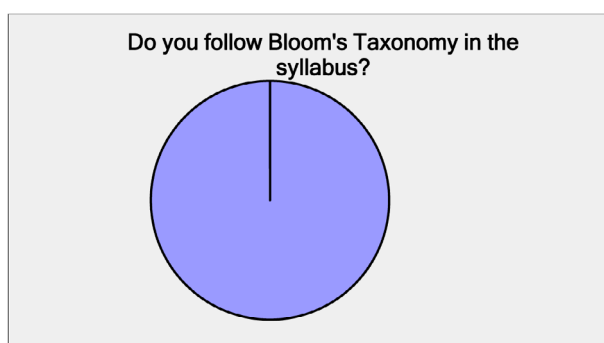

Figure 3 – Do you follow Bloom's Taxonomy in the syllabus?

An ambiguous opinion is observed in answering to the question “Will you use Bloom's Taxonomy in the future?”. The answer “yes” is casted by the

majority of respondents i.e 75.0%, the answers “no” and “do not know” collected the same percentage i.e 12.5% each.

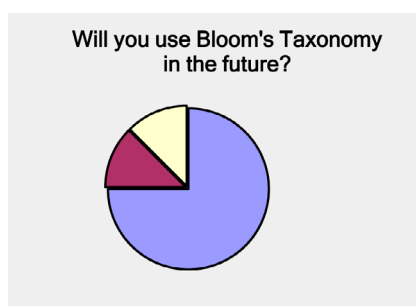

Figure 4 – Will you use Bloom's Taxonomy in the future?

From this it can be noted that students know about Bloom's Taxonomy, they understand its need for use in the educational process. Students are able to use it in educational activities and plan to use it in their future activities.

Also a prerequisite is the reflection of the teacher, who asks himself such questions as: have you completed the goals and objectives of the project? has positive work with students been achieved? If not, what is the reason? what result did you achieve when conducting classes on problem situations?

Conclusion

Thus, in this article, we have tried to consider the use of modern learning technologies in accordance with the Bloom taxonomy in the educational process. This issue is relevant, since the

evaluation criteria form subject, instrumental, and interpersonal competencies. Within the discipline when the subject competences the student masters the teaching technology at a high level; knows how to use interactive forms of learning, knows the criteria for selecting the assignments for differentiated learning; instrumental competences the student is able to use these interactive forms of learning, dialogue, debate, discussion, work in pairs, in groups, etc., is able to use partial search, problem, research methods, methods of projects, able to independently seek, analyze and select the appropriate material on a studied subject; in interpersonal competencies is produced by the esteem and respect of others; student is able to work in a team; willingness to make a collective decision; the ability to take responsibility for the decision, takes a personal enthusiasm.

Литература

- Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives Book 1: Cognitive Domain 2nd edition. - ISBN-13: 978-0582280106. Wesley Publishing Company, 1985. - 113 с.
- Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. - New York: Longman, 2001. ISBN 0-321-08405-5
- Costa A.L. Developing minds: A resource book for teaching thinking. Alexandria, VA: ASCD. -2000.
- Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. – М.: Педагогика, 1971. – 280 с.
- Курьянов М.А., Половцев В.С. Активные методы обучения. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2011. – 77 с.
- Бабилова Н.Н. Проектирование результатов обучения с использованием модифицированной таксономии Блума // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2015. № 46. – С. 77–84.
- Джишкарини Д.П., Микава Э.А., Джишкарини Н.Д., Джишкарини Н.Г., Маргалитадзе И.В. Об эффективности использования таксономии Блума во внеурочной деятельности по предмету // Научный поиск. – 2017. № 1.3. – С. 19–21.
- Корабель О.В. Описание познавательной компетенции на основании таксономии Блума // Вестник Алтайского государственного педагогического университета. – 2008. № 8–3. – С. 157–160.
- Малкин И.И. Рационально организовывать самостоятельную работу учащихся // Народное образование. – 1966. № 10. – С. 13–23.
- Bloom's Digital Taxonomy [Электронный ресурс]. URL: <http://edorigami.wikispaces.com/Bloom%27s+Digital+Taxonomy>

References

- Anderson L.W., Krathwohl D.R. (2001) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, ISBN 0-321-08405-5
- Babikova N.N. (2015) *Proyektirovaniye rezul'tatov obucheniya s ispol'zovaniyem modifitsirovannoy taksonomii Bluma* [Designing learning outcomes using the modified taxonomy of Bloom]. *Psikhologiya i pedagogika: metodika i problemy prakticheskogo primeneniya* [Psychology and pedagogy: methods and problems of practical application], pp. 77–84. (In Russian)
- Bloom B.S. (1985) Taxonomy of Educational Objectives Book 1: Cognitive Domain 2nd edition. - ISBN-13: 978-0582280106. Wesley Publishing Company. 113 p.
- Bloom's Digital Taxonomy [Electronic resource]. URL: <http://edorigami.wikispaces.com/Bloom%27s+Digital+Taxonomy>
- Costa A.L. (2000) Developing minds: A resource book for teaching thinking. Alexandria, VA: ASCD.
- Dzhishkariani D.P., Mikava E.A., Dzhishkariani N.D., Dzhishkariani N.G., Margalitadze I.V. (2017) Ob effektivnosti ispol'zovaniya taksonomii Bluma vo vneurochnoy deyatel'nosti po predmetu [On the effectiveness of using Bloom's taxonomy in the extra-curricular activities at a university]. *Nauchnyi poisk* [Scientific search], № 1 (3), pp. 19–21. (In Russian)
- Korabel' O.V. (2008) *Opisaniye poznavatel'noy kompetentsii na osnovanii taksonomii Bluma* [Description of cognitive competence on the basis of Bloom's taxonomy]. *Vestnik Altaiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta* [Bulletin of Altai State Pedagogical University], № 8–3, pp. 157–160. (In Russian)
- Leites N. S. (1971) *Umstvennyye sposobnosti i vozrast* [Mental abilities and age]. M. Pedagogy, 280 p. (In Russian)
- M. A. Kuryanov, V. S. Polovtsev. (2011) *Aktivnyye metody obucheniya* [Active learning methods], Tambov, TSTU publishing House, 77 p. (In Russian)
- Malkin I.I. (1966) *Ratsional'no organizovyvat' samostoyatel'nyuyu rabotu uchashchikhsya* [Efficiently organize the independent work of students]. *Narodnoe obrazovanie* [Public education], № 10, pp. 13–23. (In Russian)

Н.Т. Аблайханова* , А. Амалова , А.М. Мухитдинов ,
А.Е. Есенбекова , Г.А. Тусупбекова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: nurzhanat75@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ ТАКСОНОМИИ БЛУМА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

В настоящее время высшее образование в Казахстане переживает период беспрецедентных перемен. Очевидно, основным драйвером этих изменений является влияние инновационных технологий на образовательный процесс. Педагоги и ученые считают, что традиционные формы обучения устарели, и чтобы завладеть вниманием студентов, необходимо внедрять инновационные технологии обучения.

Сегодня многие высшие учебные заведения в процессе обучения переходят к использованию инновационных технологий, так как они имеют ряд преимуществ: стимулируют активное обучение; дают быструю обратную связь; устанавливают контакт преподавателя со студентами; формируют «нешаблонное» мышление у студентов; поощряют сотрудничество среди студентов; поощряют разнообразные способы обучения.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что инновационные технологии радикально изменили старую парадигму «учить и учиться». В данном примере обучения роль студента намного важнее, чем преподавателей. Главной целью инновационных технологий является подготовка человека к жизни в постоянно меняющемся и развивающемся обществе.

В данной статье рассматривается инновационная технология – таксономия Блума в преподавании дисциплины «Физиологии человека и животных». Представлены анализ проведенного семинарского занятия и теоретические материалы в соответствии с таксономией Блума, в которой задания делятся на 6 уровней. На кафедре биофизики и биомедицины факультета биологии и биотехнологии КазНУ им. аль-Фараби проведен анкетный опрос среди студентов с целью выявления их отношения к инновационным технологиям обучения, в которой 24 % респондентов проявили наибольший интерес к таксономии Блума. А также с целью подчеркнуть, что каждый уровень таксономии Блума построен на основе предыдущих уровней.

Ключевые слова: образовательный процесс, инновационная технология, таксономия Блума, критерии оценивания, анализ, методы обучения.

N.T. Ablaihanova*, A.Amalova, A.M. Mukhitdinov, A.Ye. Yessenbekova,
G.A. Tussupbekov

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, *e-mail: nurzhanat75@mail.ru

Application of Bloom's Taxonomy in the Process of Teaching Biological Disciplines in Higher Education

Currently, higher education in Kazakhstan is undergoing a period of unprecedented change. The main driver of these changes is the influence of innovative technologies in the educational process. Teachers and scientists believe that traditional forms of learning are outdated, to capture the attention of students, it is necessary to introduce innovative teaching technologies.

Today, many higher education institutions in the process of learning are moving to the use of innovative technologies. Since innovative technologies have several advantages: stimulate active learning; give quick feedback; establish teacher contact with students forms «unconventional» thinking among students; encourage student collaboration; encourage a variety of learning methods.

From the above, we can understand that innovative technologies have radically changed the old paradigm of «teaching and learning». In the new learning example, the role of the student is more important than teachers. The main goal of innovative technologies is to prepare a person for life in an ever-changing and evolving society.

The researchers analyzed an innovative technology – Bloom's taxonomy in teaching the discipline «Human and Animal Physiology». The analysis of the seminar and theoretical materials are presented in

accordance with Bloom's taxonomy, in which tasks are classified into 6 levels: the first level is "Knowledge", the second level is "Understanding", the third level is "Application", the fourth level is "Analysis", the fifth level is "Synthesis", sixth level – "Assessment". A questionnaire survey was conducted among students at the Department of Biophysics and Biomedicine, Faculty of Biology and Biotechnology, Al-Farabi Kazakh National University in order to identify their attitude to innovative teaching technologies, in which 24% of respondents showed the greatest interest in Bloom's taxonomy. And in order to emphasize that each level of Bloom's taxonomy is built on the basis of previous levels, a model of this innovative technology was developed.

Key words: educational process, innovative technology, Bloom's taxonomy, assessment criteria, analysis, teaching methods.

Н.Т. Аблайханова*, А. Амалова, А.М. Мухитдинов, А.Е. Есенбекова,
Г.А. Тусупбекова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ., *e-mail: nurzhanat75@mail.ru

Жоғары оқу орындарындағы биологиялық пәндердің оқу үрдісінде Блум таксономиясын қолдану

Қазіргі уақытта Қазақстандағы жоғары білім бұрын-соңды болмаған өзгеріс кезеңін бастан кешуде. Бұл өзгерістердің негізгі қозғаушы күші білім беру процесіне инновациялық технологиялардың әсері екені анық. Оқытушылар мен ғалымдар дәстүрлі оқыту формалары ескірген деп санайды, сондықтан студенттердің назарын аудару үшін оқытудың инновациялық технологияларын енгізу қажет.

Бүгінгі таңда көптеген жоғары оқу орындары оқу үрдісінде инновациялық технологияларды қолдануға кешуде. Инновациялық технологиялардың бірнеше артықшылықтары бар: белсенді оқуды ынталандыру; жылдам кері байланыс беру; оқытушылар мен студенттер арасында байланыс орнату; студенттер арасында «дәстүрлі емес» ойлауды қалыптастыру; студенттердің ынтымақтастығын көтермелеу; әртүрлі оқыту әдістерін қолдайды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, инновациялық технологиялар ескі «үйрету және үйрену» парадигмасын түбегейлі өзгерткенін түсінуге болады. Оқытудың жаңа мысалында оқушының рөлі мұғалімдерден гөрі маңызды. Инновациялық технологиялардың басты мақсаты – адамды үнемі өзгеріп отыратын және дамып келе жатқан қоғамдағы өмірге дайындау.

Бұл мақалада «Адам және жануарлар физиологиясы» пәнін оқытудағы Блум таксономиясы – инновациялық технология қарастырылады. Өткізілген семинар сабағының талдауы және Блум таксономиясына сәйкес теориялық материалдар ұсынылған, онда тапсырмалар 6 деңгейге жіктелген: бірінші деңгей – «Білім», екінші деңгей – «Түсіну», үшінші деңгей – «Қолдану», төртінші деңгей – «Талдау», бесінші деңгей – «Синтез», алтыншы деңгей – «Бағалау». Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің биология және биотехнология факультетінің биофизика және биомедицина кафедрасында студенттер арасында инновациялық технологияларына қарым-қатынасын анықтау мақсатында сауалнама жүргізіліп, оның респонденттердің 24%-ы Блум таксономиясына үлкен қызығушылық танытты. Блум таксономиясының әр деңгейі алдыңғы деңгейлер негізінде құрылғанын атап өту үшін осы инновациялық технологияның моделі жасалды.

Түйін сөздер: оқу процесі, инновациялық технология, Блум таксономиясы, бағалау критерийлері, талдау, оқыту әдістері.

Введение

Образование является двигателем роста и прогресса любого общества. Оно не только передает знания, навыки и прививает ценности, но также несет ответственность за создание человеческого капитала, который размножается, движет и устанавливает технологические инновации и экономический рост.

В настоящее время информация и знания выделяются как очень важный и критический вклад для роста и выживания в обществе. Чтобы добиться социального подъема, общество должно

рассматривать образование как двигатель прогресса в информационную эру, продвигаемый колесами знаний и исследований, ведущих к развитию (Ходанович А. И., 2017: 210).

Высшее образование должно быть активным, требовательным и основанным на сотрудничестве.

Одной из важнейших фундаментальных дисциплин, обеспечивающих подготовку биологов, является «Физиология человека и животных». Знание физиологии необходимо, так как без понимания механизмов функционирования органов и систем организма, регуляции их функ-

ций, а также усвоения нормальных параметров гомеостаза невозможно активное воздействие на живые системы в желаемом направлении. Исходя из этого, преподавание дисциплины должно соответствовать научно-практической информации, что требует необходимость применения инновационных технологий.

Объект исследования: учебно-воспитательный процесс обучения дисциплины «Физиология человека и животных».

Предмет исследования: целостный процесс воспитания и образования, развития социально-активной личности и подготовки ее к жизни.

Цель исследования: обобщить инновационный опыт преподавания биологических дисциплин с использованием новых методов обучения, на примере обучения дисциплине «Физиология человека и животных».

Методы исследования: наблюдение, анкетирование, теоретический анализ психолого-педагогической и учебно-методической литературы и педагогический эксперимент.

Методы обучения: инновационная обучающая технология – таксономия Блума. Используемые методы обучения: метод «Плюс, минус,

интересно», формативное взаимооценивание с использованием фишек, дискуссия, работа с карточками, решение ситуационных задач, метод «Проанализирую. Запомню. Не буду запоминать».

Обзор литературы

Эффективной формой учебной работы по внедрению в образовательный процесс инновационных процессов и формированию ключевых профессиональных компетенций будущих специалистов является применение в преподавании таксономии Блума (Аблайханова Н.Т., 2018: 62-72).

Таксономия образовательных целей, известная как таксономия Блума, является одной из наиболее популярных теорий обучения в области образования. Преподаватели часто ее используют для получения результатов обучения, которые направлены не только на проблемы, связанные с преподаваемой дисциплиной, но и на глубину обучения, которую должны достичь студенты.

Таксономия Блума может быть полезным инструментом в поиске эффективных целей обучения (рисунок 1).

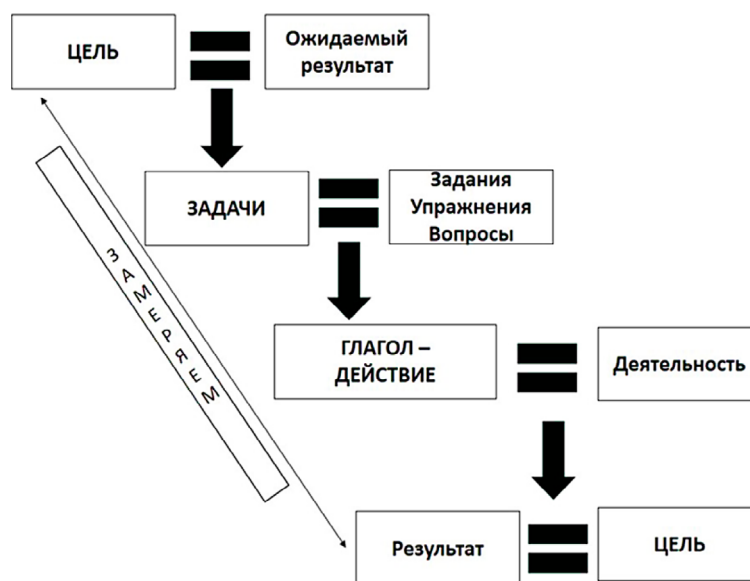

Рисунок 1 – Достижение цели через действие

Бенджамин Блум, педагог-психолог, определил систему классификации различных уровней обучения, первоначально известную как таксономия образовательных целей, и внес значительный вклад в теорию и практику обучения мастерству.

Данная таксономия была создана в 1956 году и опубликована в качестве своеобразной классификации результатов и целей обучения, которые за более чем полвека использовались для всего: от разработки учебных занятий, дополнительного материала до написания во-

просов и системы оценивания (Anderson L.W., 2001: 16-17).

Обучение мастерству было разработано как способ для преподавателей обеспечить более качественное и более подходящее обучение для своих студентов. Теория Блума утверждает, что большинство студентов могут хорошо учиться и осваивать предметы, когда преподаватели используют эффективные методы преподавания для создания благоприятных условий обучения (Мамадалиев К.Р., 2012: 450-452).

Практика усвоения мастерства начинается с эффективно написанных целей обучения, руководствуясь таксономией Блума.

Таксономия Блума часто представляется визуально в виде треугольника с уровнями обучения более низкого порядка снизу и уровнями обучения более высокого порядка вверх.

Предпосылка этой таксономии состоит в том, что преподаватели должны создавать инструкции, предлагающие благоприятные условия обучения, которые поддерживают студентов, когда они «учатся» и «осваивают» цели обучения. На протяжении всего этого процесса обучения включение формирующих оценок, корректирующих действий дает возможность как преподавателю, так и студенту оценить достигнутый уровень обучения (Allen D., 2007: 85-89).

Как упомянуто выше, структура таксономии Блума может использоваться для оценки сложности заданий, повышения точности занятия, упрощения занятия, чтобы помочь персонализировать обучение, разработки итоговой оценки, планирования обучения на основе проектов, формирования группы для обсуждения и многое другое. Поскольку он просто обеспечивает порядок для когнитивного поведения, его можно применять практически ко всему.

Таксономия Блума включает в себя три области обучения: аффективную, психомоторную и когнитивную, и присваивает каждой из этих областей иерархию, соответствующую различным уровням обучения (Krathwohl D. R., 2002: 212-215).

Важно отметить, что различные уровни мышления, определенные в каждой области таксономии, являются иерархическими. Другими словами, каждый уровень объединяет уровни, которые предшествуют ему.

Аффективная область фокусируется на отношениях, ценностях, интересах и оценке студентов. Иерархия, связанная с ней, начинается с

получения и прослушивания информации и распространяется на характеристику или усвоение ценностей и их последовательное воздействие. Эта область направлена на то, чтобы позволить студентам понять, каковы их собственные ценности и как они развивались (Adams N. E., 2015: 152).

Например, в медицинских или воспитательных учреждениях студенты могут продемонстрировать сочувствие к пациентам или детям. Когда речь заходит об аффективной сфере, студентов можно оценивать несколькими способами, такими как их способность выслушивать с уважением, активно участвовать в обсуждениях в аудитории, разрешать конфликты и демонстрировать последовательное поведение, отражающее их усвоенные ценности.

В психомоторной области таксономии Блума студенты развивают физические навыки. Различают три категории: физические движения, координация и использование двигательных навыков. Например, студент в медицинском учреждении может продемонстрировать психомоторное развитие, правильно зашивая рану; изучающий строительство благодаря пониманию того, как управлять экскаватором. Психомоторные навыки могут представлять собой основные физические умения, такие как мытье машины или посадка сада, а также более сложные действия, такие как управление лабораторным оборудованием или выполнение хореографических танцевальных шагов. Психомоторные навыки измеряются с точки зрения скорости, точности, расстояния и техники (Athanassiou N., 2003: 533-555).

Итак, если мы посмотрим на когнитивную область, например, мы можем сделать вывод, что прежде чем студент сможет провести анализ, ему сначала может понадобиться знать методы анализа, понять различные элементы для анализа и подумать, какой метод применить. Только тогда он будет готов провести сам анализ.

Когнитивная область ориентирована на интеллектуальные навыки, такие как критическое мышление, решение проблем и создание базы знаний. Это был первый домен, созданный первоначальной группой исследователей Блума (Starr C. W., 2008: 261-265). Когнитивная иерархия начинается от простого запоминания, предназначенного для формирования знаний учащихся, до создания чего-то нового на основе ранее усвоенной информации. В этой области ожидается, что студенты будут проходить линей-

но через иерархию, начиная с «запомнить» и заканчивая «создавать». Существует шесть основных категорий когнитивных процессов, начиная с самых простых и заканчивая самыми сложными (Bailin S., 2002: 361-375).

Таким образом, таксономия Бенджамина Блума состоит из шести уровней: знание, понимание, применение, анализ, синтез, оценка (рисунок 2) (Krathwohl D. R., 2002: 215-218).

Таксономия когнитивных целей

Рисунок 2 – Таксономия когнитивных целей Блума

Эти уровни рассматриваются по степени сложности. То есть, первые из них, как правило, должны быть освоены, прежде чем следующий может иметь место. Данная иерархия имеет решающее значение, поскольку именно эта структура характеризует ее использование.

Результаты и обсуждение

Опытно-экспериментальная работа проводилась со студентами факультета биологии и биотехнологии, кафедры биофизики и биомедицины КазНУ им. аль-Фараби. Приведем пример проведенного семинарского занятия с исполь-

зованием инновационной технологии – таксономии Блума.

Тема занятия: «Физиология дыхания. Механизмы внешнего дыхания. Физиология дыхательного центра».

Форма учебного занятия: семинар по углублению знаний с использованием технологии таксономии Блума.

Цель учебного занятия: усвоить структуру и функции системы внешнего дыхания; изучить механизмы вдоха и выдоха; ознакомиться с основными методами исследования функций внешнего дыхания.

Таблица 1 – Технологическая карта учебного занятия с применением таксономии Блума

Тема занятия	Задачи	План семинара	Формы и методы обучения
«Физиология дыхания. Механизмы внешнего дыхания. Физиология дыхательного центра»	1. 1) изучить 2. физиологические особенности дыхательной системы; 2) найти взаимосвязь строения органов и выполняемой ими функциями; 3) раскрыть сущность процесса дыхания, его значение в жизни человека; 4) продолжить развивать умения сравнивать, анализировать информацию;	Организационный момент	Просмотр видеоролика
		I уровень -Знание	Метод «Плюс, минус, интересно»
		II уровень - Понимание	Формативное взаимооценивание с использованием фишек
		III уровень - Применение	Дискуссия
		IV уровень - Анализ	Работа с карточками
		V уровень - Синтез	Решение ситуационных задач
		VI уровень - Оценка (подведение итогов)	Метод «Проанализирую. Запомню. Не буду запоминать»

I уровень – Знание. Это самый базовый уровень в таксономии Блума, но он представляет собой важную основу; ступенька к более глубокому обучению. Этот уровень представляет собой запоминание ранее изученного материала. На уровне знаний таксономии Блума вопросы задаются исключительно для проверки того, получил ли студент конкретную информацию из проведенного занятия (Thompson E., 2008: 155-161). Студент может определить и продублировать, составить список, запомнить, повторить информацию и выбрать правильные утверждения. Учитывая вышесказанное, на этом этапе был использован метод «Плюс, минус, интересно».

Занятие было начато с просмотра видеоролика на тему «Регуляция дыхания». Преподаватель, ведя диалог со студентами о просмотренном видеоролике, подводит к теме занятия. Студенты отвечают на вопросы, определяют тему семинара.

Для определения цели и задач занятия был использован метод «Плюс, минус, интересно». Преподаватель предлагает следующие утверждения:

Дыхание обеспечивает поступление кислорода к клеткам для биологического окисления органических веществ.

Кровь насыщается кислородом в лёгких.

В спокойном состоянии человек совершает 70 дыхательных движений в минуту.

Изменение концентрации углекислого газа не влияет на частоту дыхательных движений.

Вентиляция лёгких происходит благодаря вдоху и выдоху, которые осуществляются при расслаблении диафрагмы и межрёберных мышц

Циркуляция воздуха по дыхательным путям оказывает тонизирующее влияние на центральную нервную систему

В лёгких кровь насыщается углекислым газом. При вдохе диафрагма и межрёберные мышцы сокращаются.

При вдохе диафрагма и межрёберные мышцы расслабляются.

Кровь насыщается кислородом в тканях.

Деятельностью дыхательной системы управляет дыхательный центр, расположенный в продолговатом мозге (Концевая И.И., 2015: 70; Агаджанян Н.А., 2005: 271-281).

Анализируя эти утверждения, студенты заполняют таблицу из следующих колонок: колонка «Плюс» – правильные утверждения; колонка «Минус» – неправильные утверждения; колонка «Интересно» – неизвестные утверждения.

 Плюс	 Плюс	 Плюс
 Минус	 Минус	 Минус
 Интересно	 Интересно	 Интересно
1. 2.	1. 2.	1. 2.

Метод «Плюс, минус, интересно»

Таким образом, делая выводы по колонке «Интересно», студенты определяют цель и задачи занятия.

II уровень – Понимание. Это способность понять смысл материала. Студент объясняет идеи и концепции, подробно обсуждает и описывает тему, объясняет, что это означает, распознает ее и приводит факты. Они могут перефразировать точку или сравнить и сопоставить информацию. На данном этапе было использовано формативное взаимооценивание с использованием фишек.

Преподаватель каждой группе предлагает с помощью предоставленных ресурсов выявить особенности регуляции дыхания у человека и указать рефлексы, возникающие при раздражении рецепторов, расположенных в верхних дыхательных путях. Для выполнения данного задания студенты делятся на 2 группы и работают над поиском информации, записывая небольшие конспекты. После найденную информацию обсуждают в группе. В процессе работы студенты получают фишки за выполненную работу.

Студент, который достигает этого уровня, может интерпретировать материал и продемонстрировать понимание материала.

III уровень – Применение. Этот уровень характеризуется умением использовать усвоенный материал в новой или конкретной ситуации.

На данном этапе преподаватель организовал проблемную ситуацию для студентов и управлял их поисковой деятельностью по усвоению но-

вых знаний и способов действий путем решения проблемных ситуаций.

Ситуация №1. На занятии физиологии произошел спор двух студентов. Один студент утверждал, что легкие расширяются и поэтому в них поступает воздух, второй – что воздух поступает в легкие и поэтому они расширяются. Кто из двух спорящих прав?

Ситуация №2. Два спортсмена с одинаковыми антропометрическими данными и параметрами внешнего дыхания решили устроить соревнования на длительность пребывания под водой. Один из них нырнул под воду после предварительной произвольной гипервентиляции, второй нырнул под воду, сделав глубокий вдох. Кто из них более продолжительное время пробудет под водой? Почему? (Мищенко В.П., 2018: 50).

Студенты, проанализировав предложенные ситуации, сделали следующие выводы:

1. Первый студент прав, если речь идет об естественном дыхании, основанном на всасывающем механизме, однако второй студент тоже прав, если речь идет об искусственном дыхании, где используется нагнетательный механизм.

2. Спортсмен после произвольной гипервентиляции, т.к. в его крови снизится парциальное давление углекислого газа – главного стимулятора дыхательного центра.

На этом уровне студенты решали нестандартные задачи в соответствии с конкретными ситуациями и объектами. Студент использует понятия и принципы в новых ситуациях. Приме-

няет законы, теории в конкретных практических ситуациях.

IV уровень – Анализ. Это способность разбивать материал на составные части, чтобы можно было проанализировать отношения между частями и распознать основополагающие организационные принципы. Термины, которые соответствуют целям «АНАЛИЗА»,

включают разбивку, диаграмму, дифференцирование, дискриминацию, установление, идентификацию, иллюстрирование, вывод, наметку, указание, связь, выбор, разделение и подразделение.

Для развития умения сравнивать и сопоставлять изученный материал была использована работа с карточками (таблицы 2 и 3).

Таблица 2 – Карточка №1

Установите соответствие между примерами и видами регуляции дыхания у человека:	
1) рефлексорная	а) остановка дыхания на вдохе при входе в холодную воду
2) гуморальная	б) увеличение глубины дыхания из-за увеличения концентрации углекислого газа в крови
	в) кашель при попадании пищи в гортань
	г) небольшая задержка дыхания из-за снижения концентрации углекислого газа в крови

Таблица 3 – Карточка №2

Установите соответствие между процессом, происходящим при дыхании человека, и способом его регуляции:	
1) гуморальная	а) возбуждение рецепторов носоглотки частицами пыли
2) нервная	б) замедление дыхания при погружении в холодную воду
	в) изменение ритма дыхания при избытке углекислого газа в помещении
	г) нарушение дыхания при кашле
	д) изменение ритма дыхания при уменьшении содержания углекислого газа в крови

На четвертом уровне формируются элементы творческого мышления путем их анализа. Совокупность этих мыслительных операций в конечном итоге приводит к формированию творческого мышления и его образного, наглядного практического компонентов творческого мышления, что крайне необходимо человеку, живущему в 21 веке.

Достигнув этого уровня таксономии Блума, студент может продемонстрировать, что он полностью понимает материал в целом и его составные части. Они могут рисовать диаграммы или деконструировать мыслительные процессы.

V уровень - Синтез. Данный уровень развивает у студентов способность разрешать противоречия и соединять части в единое целое. Акцент делается на формулировку новых структур. Термины, которые соответствуют целям «СИНТЕЗА», включают классификацию, решение, объединение, компиляцию, составление, создание, разработку, проектирование, объяснение,

изменение, организацию, планирование, реконструкцию, связь и реорганизацию.

Для освоения данного уровня студенты решали ситуационные задачи по данной дисциплине.

Задача № 1. При подготовке к серьезным соревнованиям спортсмены тренируются в условиях высокогорья (примерно 2-3 км над уровнем моря) в течение месяца и больше. Во время разминок, даже в теплое время года, спортсмены одевают утепленные костюмы (греют мышцы). Крайне редко бывают «нарушители», которые дополнительно используют фармакологический препарат, содержащий гормон для усиления физиологического эффекта тренировок в горах.

Вопросы:

1. Что дают тренировки в условиях высокогорья?
2. Зачем надо разогревать мышцы?
3. О каком гормоне идет речь, и в чем его физиологическое значение?

Задача № 2. У двух студентов одинакового возраста и телосложения после забега на 5000 м зарегистрированы показатели внешнего дыхания. У первого студента частота дыхания (ЧД) составила 40/мин, дыхательный объем (ДО) – 500 мл. У второго студента ЧД составила 27/мин, а ДО – 1200 мл. Объем мертвого пространства у обоих студентов равен 150 мл, остаточный объем – 1000 мл, а резервный объем выдоха – 1500 мл.

Вопросы:

1. Почему при беге изменяются параметры внешнего дыхания?
2. Чему равны коэффициенты легочной вентиляции у студентов?
3. У кого более эффективное дыхание?

Задача № 3. Среди клинических проблем, возникающих у новорожденных, особо выделяют респираторный дистресс-синдром недоношенных, связанный с недостатком выработки сурфактанта, покрывающего внутреннюю поверхность легочных альвеол (Каюмова А.Ф., 2016: 51).

Вопросы:

1. Что собой представляет сурфактант?
2. Какова его основная роль в физиологии дыхания?

Студенты, проанализировав данные задачи, предложили следующие ответы для их решения:

Задача № 1.

Тренировки в горах повышают кислородную емкость крови за счет усиления эритропоэза, который стимулируется эритропоэтином. Мышцы необходимо разогреть для улучшения их оксигенации. Гормон эритропоэтин усиливает эритропоэз в красном костном мозге для увеличения кислородной емкости легких.

Задача № 2.

Бег сопровождается стимуляцией интенсивности метаболизма, это требует повышенно-

го кислородного обеспечения и выведения из организма избытка углекислого газа. Поэтому у обоих студентов наблюдается гипервентиляция. Коэффициент легочной вентиляции первого студента составляет 0,14; у второго студента – 0,42. Более эффективно дыхание у второго студента.

Задача № 3.

Сурфактант представляет собой смесь фосфолипидов и гликопротеидов, снижающих поверхностное натяжение пленки жидкости, выстилающей альвеолы. Он уменьшает эластическую тягу легких, способствуя увеличению растяжимости альвеол при вдохе и препятствуя их спаду при выдохе.

Таким образом, на этом уровне студенты, решая задачи, развивают навык самостоятельного принятия решения, развивают умение выделять главное, существенное в изучаемом, а также умение анализировать, сопоставлять, делать выводы и выполнять другие мыслительные операции;

VI уровень - Оценка. На данном уровне студент делает обоснованное суждение о ценности материала, который он только что изучил, применил и проанализировал, чтобы понять разницу между фактом и мнением или выводом. Этот уровень формирует у студентов способность оценивать полученный материал. Критерии устанавливаются как основа для оценки. Данный уровень является наивысшим в когнитивной иерархии, поскольку оно содержит элементы всех других категорий, а также сознательные ценностные суждения, основанные на четко определенных критериях. Термины, соответствующие целям «ОЦЕНКИ», включают оценку, сравнение, заключение, противопоставление, критику, дискриминацию, объяснение, обоснование, интерпретацию, сопоставление и обобщение.

Рисунок 3 – Карточки

На данном уровне использовался метод «Проанализирую. Запомню. Не буду запоминать». По результатам формативного оценивания преподаватель проводит суммативное оценивание. Преподаватель предлагает разместить стикеры на тех карточках, на которых студенты считают нужным (карточки с изображением мозга, компьютера и корзины – рисунок 3). Студенты высказывают свое мнение по выставленным оценкам и размещают стикеры на карточках.

Таким образом, использование глаголов и действий позволяет преподавателю поощрять успех на каждом уровне мышления в таксономии Блума и точно измерять обучение. Следование принципам таксономии Блума делает производительность действенной и эффективной, используя глаголы, которые устанавливают четкие ожидания и могут быть конкретно измерены. С целью изучения отношения студентов к введе-

нию инновационных технологий обучения было проведено анкетирование. В данном анкетировании приняли участие 127 студентов в возрасте от 19-22 лет кафедры биофизики и биомедицины факультета биологии и биотехнологии КазНУ им. аль-Фараби.

На вопрос анкеты «Как вы думаете, необходимы ли инновационные технологии обучения в учебно-образовательном процессе вуза?» 100 % опрошенных студентов дали положительный ответ. Эти данные показывают о желании студентов получать необходимые знания с помощью новых методов обучения.

На вопрос «Удовлетворяют ли Вас методы преподавания в Вашем ВУЗе?» 27% опрошенных ответили положительно, 35% – отрицательно, а 38% – затруднились ответить (рисунок 4). И основной причиной неудовлетворения отметили редкое использование преподавателями активных приемов обучения.

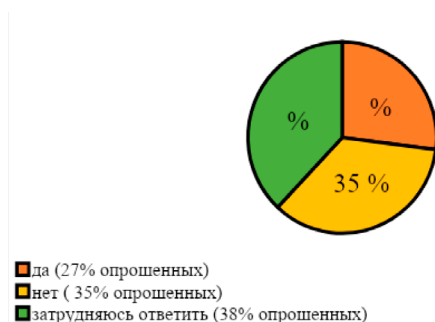

Рисунок 4 – Результаты анкетирования студентов

Из образовательных технологий и приемов в преподавании биологических дисциплин студенты наиболее продуктивными и интересными считают (рисунок 5):

– технологии групповой деятельности – 19%;

– информационно-коммуникационные технологии (ИТ-методы) – 22%;

– метод таксономии Блума – 24%;

– метод ментальных карт – 17%;

– метод «мозгового штурма» – 12%;

– проблемное обучение – 6%.

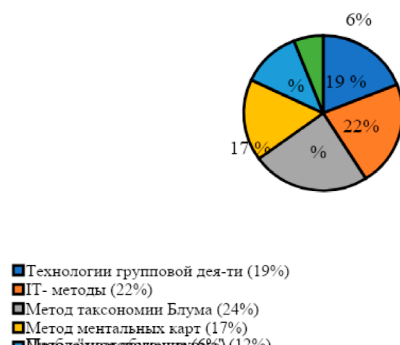

Рисунок 5 - Результаты анкетирования студентов

Как показывает представленная диаграмма (рисунок 5), наиболее интересной и эффективной из инновационных технологий обучения для студентов явилась технология таксономии Блума. Причиной этому студенты отметили, что уровни таксономии Блума преодолевают разрыв между тем, что они знают сейчас, и тем, что им нужно изучать, чтобы достичь более высокого уровня знаний. Согласно мнению студентов, результативность использования в обучении таксономии Блума высокая (по 5-балльной шкале) (рисунок 6):

- улучшает понимание изучаемого материала – 4,9 баллов;
- развивает индивидуальные творческие способности – 4,6 баллов;
- обучает принимать собственные решения – 4,5 баллов;
- стимулирует умение критически мыслить – 4,8 баллов;
- способствует развитию воображения, сравнения и анализа полученной информации – 4,5 баллов.

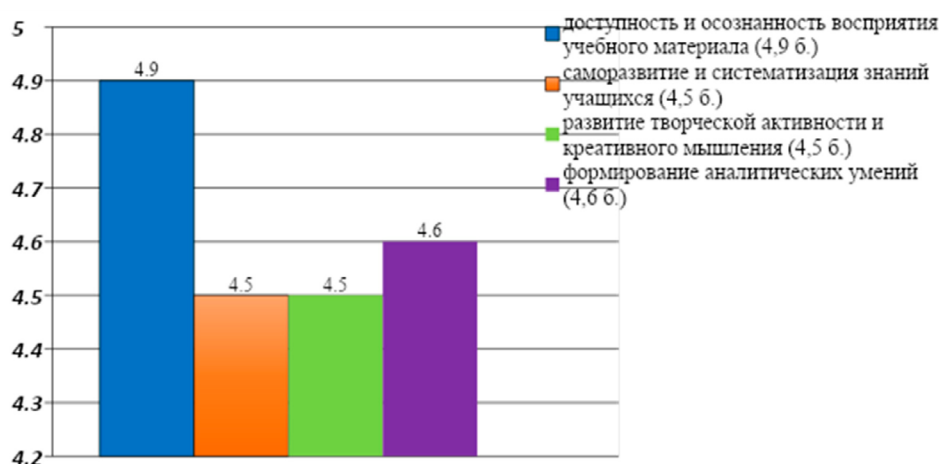

Рисунок 6 – Результативность использования таксономии Блума

Проведенное исследование показывает, что вопросы о том, как наиболее эффективно организационно и методически правильно построить образовательный процесс в вузе, актуальны.

Заключение

Таким образом, можно заключить, что применение таксономии Блума важно в преподавании вузовских дисциплин, поскольку в основе данной таксономии лежит способность создавать достижимые цели обучения, понятные преподавателям и студентам, и составлять окончательный план их достижения.

Используя данную классификацию, преподаватели могут эффективно организовывать задачи и составлять планы занятий с соответствующим содержанием и инструкциями, чтобы приве-

сти студентов к пирамиде обучения. Они также могут разрабатывать инструменты и стратегии оценки, чтобы гарантировать, что каждый уровень соблюдается по очереди, и что каждая часть материала курса соответствует целям уровня, будь то базовые знания в начале курса (например, запоминание и извлечение информации), или применяя эти знания к середине учебного года (например, используя полученную информацию в определенных условиях для решения проблем).

Часто данную таксономию представляют в виде пирамиды. Однако, на основе полученных результатов мы обновили эту пирамиду, разработав следующую модель таксономии Блума (рисунок 7), чтобы подчеркнуть, что каждый уровень построен на основе предыдущих уровней.

Рисунок 7 – Модель таксономии Блума

Подводя итог изложенному выше, хотелось бы отметить, что инновационная деятельность в образовании должна быть направлена на повышение качества образования, создание но-

вых креативных образовательных технологий, повышение профессионального уровня преподавателей, конкурентоспособность вузов и выпускников.

Литература

- Anderson L.W., Krathwohl D.R., Bloom B.S. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. – N.Y.: Longman, 2001. – №74. – P. 16-17.
- Allen D., Tanner K. Putting the horse back in front of the cart: using visions and decisions about high-quality learning experiences to drive course design // CBE Life Sci. Education. - 2007. – №6. – P. 85-89.
- Athanassiou N., McNett J. M., Harvey C. Critical thinking in the management classroom: Bloom's taxonomy as a learning tool // J. Manag. Education. – 2003. – №27. – P. 533–555.
- Adams N. E. Bloom's taxonomy of cognitive learning objectives // Journal of the Medical Library Association: JMLA. - 2015. – №103 (3). – P. 152.
- Аблайханова Н.Т., Ахметова А., Амалова А., Тусупбекова Г.А., Аблайханова Н., Есенбекова А., Жубаназарова Н.С. Блум таксономиясы инновациялық технологиясының негізінде ұйымдастырылған биология сабағы // Вестник КАЗНУ Серия психологии и социологии. – 2018. - №54 (4). – С. 62-72.
- Агаджанян Н.А., Тель Л.З., Циркин В.И., Чеснокова С.А. Физиология человека. – М: Медицинская книга, Н. Новгород: Издательство НГМУ, 2005. – С. 271-231.
- Bailin S. Critical thinking and science education // Sci. Education. – 2002. – №11. – P. 361–375.

- Krathwohl, D. R. A revision of bloom's taxonomy: An overview // *Theory into Practice*. – 2002. – № 41(4). – P. 212-218.
- Концевая И.И., Бачура Ю.М., Будов А.М., Горносталев А.А., Дайнеко Н.М., Жадько С.В. Практическое пособие для студентов специальности 1-31 01 01-02 «Биология (научно-педагогическая деятельность)». – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. – 156 с.
- Каюмова А.Ф., Габдулхакова И.Р., Шамратова А.Р., Инсарова Г.Е. Физиология системы дыхания: учебное пособие. – Уфа: Изд-во ФГБОУ ВО БГМУ Минздрава России, 2016. – 51 с.
- Мамадалиев К. Р. Инновационные технологии в обучении // *Молодой ученый*. – 2012. – №11. – С. 450-452.
- Мищенко В.П., Соколенко В.Н., Жукова М.Ю. Физиология висцеральных систем. Система дыхания. – Полтава, 2018. – 50 с.
- Starr C. W., Manaris B., Stalvey R. A. H. Bloom's taxonomy revisited: specifying assessable learning objectives in computer science // *ACM SIGCSE Bulletin*. – ACM. – 2008. – № 40 (1). – P. 261-265.
- Thompson E. et al. Bloom's taxonomy for CS assessment // *Proceedings of the tenth conference on Australasian computing education*. – 2008. – P. 155-161.
- Ходанович А.И. Инновационные аспекты современных образовательных технологий // *Молодой ученый*. Актуальные задачи педагогики. Часть I. – М.: Буки-Веди, 2017. – 210 с.

References

- Anderson L.W., Krathwohl D.R., Bloom B.S. (2001) A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing a Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. N.Y.: Longman, 1(74), pp.16-17.
- Allen D., Tanner K. (2007) Putting the horse back in front of the cart: using visions and decisions about high-quality learning experiences to drive course design. *CBE Life Sci. Education*, 1(6), pp. 85-89.
- Athanassiou N., McNett J., Harvey C. (2003) Critical thinking in the management classroom: Bloom's taxonomy as a learning tool. *J. Manag. Education*, 1 (27), pp. 533–555.
- Adams N. E. (2015) Bloom's taxonomy of cognitive learning objectives. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 103 (3), 152 p.
- Agadzhanian N.A., Tel L.Z., Tsirkin V.I., Chesnokova S.A. (2005) *Fiziologiya cheloveka [Human physiology]*. M.: Medical Book, N. Novgorod: Publishing House of NGMU, pp. 271-281. (In Russian)
- Ablaykhanova N.T., Akhmetova A., Amalova A., Tusupbekova G.A., Ablaykhanova N., Yessenbekova A., Zhubnaszharova N.S. (2018) Urok biologii, osnovannyye na innovatsionnoy tekhnologii taksonomii Bluma [Lesson of biology on the basis of innovative technology of blum's taxonomy]. "Qazaq university" publishing house, *The Journal of Psychology and Sociology*, 4(54). pp. 62-72. (In Kazakh).
- Bailin S. (2002) Critical thinking and science education. *Sci. Education*, 1(11), pp. 361–375.
- Kayumova A.F., Gabdulhakova I.R., Shamratova A.R., Insarova G.E. (2016) *Fiziologiya sistemy dykhaniya [Physiology of the respiratory system]*. Study guide, Ufa. Publishing house of FSBEI HE BSMU of the Ministry of Health of Russia, 51 p. (In Russian).
- Krathwohl, D. R. (2002) A revision of bloom's taxonomy: An overview. *Theory into Practice*, 41(4), pp. 212-218.
- Kontsevaya I.I., Bachura Yu.M., Budov A.M., Gornostalev A.A., Daineko N.M., Zhadko S.V. (2011) *Prakticheskoye posobiye dlya studentov spetsial'nosti 1-31 01 01-02 «Biologiya (nauchno-pedagogicheskaya deyatel'nost')»* [A practical guide for students of the specialty 1-31 01 01-02 "Biology (scientific and pedagogical activity)"]. Gomel: GSU them. F. Skorins, 156 p. (In Russian).
- Khodanovich A. I. (2017) *Innovatsionnyye aspekty sovremennykh obrazovatel'nykh tekhnologiy [Innovative aspects of modern educational technologies]*. Young scientist. Actual tasks of pedagogy. Part I, M.: Buki-Vedy, 210 p. (In Russian).
- Mamadaliyev K. R. (2012) *Innovatsionnyye tekhnologii v obrazovanii [Innovative learning technologies]*. Young scientist, 1 (11), pp. 450-452. (In Russian).
- Mishchenko V.P., Sokolenko V.N., Zhukova M.Yu. (2018) *Fiziologiya vistseral'nykh sistem. Sistema dykhaniya [Physiology of visceral systems. Breathing system]*. Poltava, 50 p. (In Russian).
- Starr C. W., Manaris B., Stalvey R. A. H. (2008) Bloom's taxonomy revisited: specifying assessable learning objectives in computer science. *ACM SIGCSE Bulletin*, ACM, 40 (1), pp. 261-265.
- Thompson E. (2008) et al. Bloom's taxonomy for CS assessment. *Proceedings of the tenth conference on Australasian computing education, Inc.*, pp. 155-161.

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

I бөлім. Тарих. Жаңа білім беру әдіснамасы	Section 1. History. Methodology of Modern Education	Раздел I. История. Методология современного образования
<i>Таубаева Ш.Т.</i> Әл-Фарабидің педагогикалық тұжырымдамасы 4		
<i>Әрінова Б.А.</i> Әл-Фарабидің ізгілікті идеяларының заманауи қайырымды тұлға тәрбиелеудегі құндылықтық әлеуеті 21		
<i>Молдасан Қ.Ш.</i> «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында тұлғаны қалыптастыруда Жүсіп Баласағұн мұрасының мәні ... 29		
2-бөлім. Мамандарды кәсіби дайындаудағы психологиялық- педагогикалық мәселелер	Section 2. Psychological and Pedagogical Problems of Professional Education	Раздел 2. Психолого-педагогические проблемы профессиональной подготовки специалистов
<i>Рамазанова А.А., Ерназарова Г.И., Турашева С.К., Қудайбергенова Б.М.</i> Биолог зерттеушінің ізденімпаздылық іскерлігін қалыптастырудың негізі 36		
<i>Magauova A.S., Makhambetova Zh.T.</i> The Readiness of Future Social Pedagogues to Work in Inclusive Education: Results of a Diagnostic Research 43		
3-бөлім. Психологиялық-педагогикалық зерттеулер	Section 3. Psychological and Pedagogical Research	Раздел 3. Психолого-педагогические исследования
<i>Akhmetova M.K., Kunanbayeva S. S., Derijan I.</i> Conceptual Principles and Approaches in the Foreign Language Natural Science 54 Educational Process in a Profile School		
<i>Пузикова С.М., Рахматілла А.Ә., Төлеміс Д.Е., Ишигова И.Т.</i> Профилактика профессионального выгорания работников педагогической сферы 65 в контексте современной парадигмы управления		
<i>Aimaganbetova O.Kh., Bimagambetova Zh.T., Adilova E.T., Seitnur Zh., Baimoldina L.O., Zhantikejev S.K.</i> Experimental Study of Teachers Motivation in Cross-Cultural Aspect within Kazakhstani Higher Educational Institutions and Expats 74		
<i>Ускембаева М.А., Булатбаева А.А., Резвушкина Т.</i> Кейс-стади по изучению положения семей Казахстана 84		
4-бөлім. Білім беру сапасын бағалау	Section 4. Assessment of Education Quality	Раздел 4. Оценка качества образования
<i>Минажева Г.С., Садырова М.С.</i> Востребованность выпускников как критерий оценки качества предоставляемых образовательных услуг и деятельности вуза 96		

5-бөлім. Электронды оқыту және қашықтықтан білім беру	Section 5. E-Learning and Distance Education	Раздел 5. Электронное обучение и дистанционное образование
<i>Тажигулова А. И., Артыкбаева Е.В., Арыстанова А.Ж.</i>		
Проблемы применения дистанционных образовательных технологий в высшем образовании Казахстана..... 116		
<i>Akimkhanova Zh.Ye., Turekhanova K.M., Fedus K., Karwasz G.P.</i>		
Teaching Physics Using Modern Technologies: Computer-Controlled Experiments 128		
6-бөлім. Пәндерді оқыту әдістемесі	Section 6. Teaching Methodology of Disciplines	Раздел 6. Методика преподавания дисциплин
<i>Абдрасулова Ж.Т., Пернебек Қ.А., Кеңшілік А.Т., Аманкелдиева А.Ә., Қалиекпер Р.Н.</i>		
Биологияны оқытуда заманауи техникалық құралдарды кешенді қолдану 138		
<i>Иманалиева М.Т., Бакирова А.С., Қуат А.Н., Мурзахметова М.К.</i>		
Оқушылардың жанартылған оқу бағдарламасына психо-физиологиялық бейімделу ерекшеліктерін зерттеу..... 147		
<i>Baktybayev Zh.Sh., Tussubayeva Zh.M.</i>		
The use of modern learning technologies in accordance with taxonomy in the educational process 156		
<i>Аблайханова Н.Т., Амалова А., Мухитдинов А.М., Есенбекова А.Е., Тусупбекова Г.А.</i>		
Применение таксономии Блума в процессе обучения биологическим дисциплинам в высшем учебном заведении 163		

Авторы несут ответственность содержание опубликованной статьи